

PANJIYEVA MUATTAR

ERGASHEVA OYJAMOL JAXONGIROVNA

BOSHLANG'ICH TA'LIM PEDAGOGIKASI, INNOVATSIYASI VA INTEGRATSIIYASI

Kit
muc
c
1

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSİYALAR
VAZIRLIGI**

DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI

**BOSHLANG'ICH TA'LIM PEDAGOGIKASI,
INNOVATSİYASI VA INTEGRATSİYASI FANIDAN**

**PANJIYEVA MUATTAR
ERGASHEVA OYJAMOL JAXONGIROVNA**

O'QUV QO'LLANMA

Denov 2023

UDK: 373.3.013(075.8) P 19

KBK: 74.20ya73 P 19

Panjiyeva, M. Boshlang'ich ta'lism pedagogikasi, innovatsiyasi va integratsiyasi [Research science and innovation house] : o'quv qo'llanma / M. Panjiyeva, O.J. Ergasheva; muharrir N.R. Ashurov; Surxondaryo: Research science and innovation house, 2024. – 280 b.

O'quv qo'llanmada oliy ta'limga tahsil olayotgan talabalar uchun Boshlang'ich ta'lism pedagogikasi ,innovatsiyasi va integratsiyasi fanini takomillashtirish jarayoni, talabalar iqtidori, qobiliyati va qiziqishlarini aniqlashga yo'naltirilgan metodik tizimi, integrativ xossalari, o'quvchilarining fanlaridan o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini fanlararo aloqadorlikda amalga oshirish, shuningdek, uzlusiz ta'limga tizimining asosiy bo'g'ini hisoblangan boshlang'ich ta'lism muassasalarini o'quv rejasi, fan dasturlarini mazmunan maqsadga muvofiq tahlil qilish, ular o'rtaqidagi uzviylik, ya'ni fanlararo bog'lanishlarni aniqlash, interaktiv ta'limga xizmatlarini sifatli amalga oshirish masalalari bayon qilingan.

O'quv qo'llanma bakalavriat boshlang'ich ta'limga yo'nalishi talabalariga mo'ljallangan.

Mas'ul muharrir:

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Ashurov Nazar Rahmatullayevich

Taqrizchilar:

pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Norbo'tayev Xo'shboq Bobonazarovich

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Boboqulova Dilfuza Mengliboyevna

Mazkur darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'limga, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 29-sentabrdagi 438-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan. (GUVOHNOMA № 334298)

ISBN: 978-9910-9378-0-4

©“Research science and innovation house” 2024

KIRISH

Mamlakatimizda ta'limga sohasida olib borilayotgan islohotlar ta'limga tizimini to'liq axborotlashtirishni, o'qitish mazmunini qayta ko'rib chiqish, o'quv fanlarini integratsiyalash, o'qitishda innovatsion-pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish asosida tashkil etishni taqozo etmoqda. Bu o'quv qo'llanma orqali talabalarni boshlang'ich ta'limga pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi fanining tarixiy taraqqiyoti, rivojlanish tendensiyalari, ta'limga innovatsion usullaridan foydalanish, dunyo va jahon pedagogikasi yangiliklaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or va zamonaviy axborot-kommunikatsiyaviy texnologiyalarini tadbiq qilish va amalga oshirishga tayyorlash, pedagogik madaniyatni tarkib toptirishdir. Bu o'z navbatida ta'limga muassasasida yagona axborot ta'limga muhitini shakllantirish, o'quvme'yoriy hujjatlarni fanlar integratsiyasi asosida takomillashtirish, “Istiqlolda ilm-fanni muntazam isloh qilib borishning ustuvor yo'nishlarini belgilash, zamonaviy bilimga ega va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy infratuzilmani modernizatsiya qilish” zaruriyatini tug'dirdi.

Darhaqiqat, integratsiyalangan fanlar ko'pgina davlatlarning o'quv dasturlariga kiritilgan. Shu bois mamlakatimiz umumta'limga maktabi DTS, o'quv rejali va Milliy o'quv dasturlariga asoslangan holda tabiat-jamiyat o'rtaqidagi aloqadorlikni uyg'unlashtirish, atrof-muhitga ma'sullik munosabatlarini shakllantirishda fanlar integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Xususan, boshlang'ich sinflarda fanlarni integratsiyalash dars samaradorligini oshiradi, vaqtadan unumli foydalanishga olib keladi, darsni chuqur o'zlashtirishga yordam beradi, bo'sh vaqt orttiriladi va to'garaklarga jalb etiladi. O'qitish jarayonida integratsiyani (qo'shilish, birlashish), qo'llash nazariyasi taraqqiyoti ilmiy pedagogik tushunchalar rivojida muhim ahamiyat kasb etadi. Integratsiya differensiatsiya (tarmoqlanish) bilan uzviy bog'liqdir. Bu uzviylik o'quvchilarda olayotgan bilimlarini anglashga bo'lgan intilishlari tizimini barpo qilishlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo'lgan, bugungi va ertangi kuminizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g'urur va iftixor bag'ishlaydi. Bu sohada olib borayotgan keng miqiyosli ishlarimizni, xususan, ta'lim-tarbiya bo'yicha qabul qilingan umummilliy dasturlarimizni mantiqiy yakuniga yetkazishimiz zarur.

Ta'lim muassasasining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda muayyan fanning ichki va tashqi aloqalarini o'rghanish, uning boshqa fanlarga tadbiqini ta'minlash o'quvchining nafaqat bilish doirasini kengaytiradi, balki unga atrof-muhit haqida to'laroq ma'lumotga ega bo'lishi, dunyoqarashining shakllanishi, shuningdek, mavjud bilimlarni amaliyotga qo'llay olishiga imkoniyat yaratadi.

Ta'limda integratsiya va differensiatsiya mavjudligining obyektiv qonuniyati integrativ-differensiatsiyalangan yondashuv qoidalarida mustahkamlandiki, u istalgan ta'lim tizimining barcha komponentlari birligi va uzviyligini asoslaydi.

Muammo ta'lim tizimida integratsiya va differensiatsiya jarayonlari o'rtasida dinamik muvozanatga erishishdan iborat. Uni hal qilish uchun konvergent strategiya produktiv ko'rindi, chunki konvergent ta'limning tayanch integrativ ta'lim jarayonining barcha tashkiliy va mazmuniy komponentlarini ta'limning eng yaxshi sifatiga erishish maqsadida uyg'unlikni nazarda tutadi.

Integratsiyalash mobaynida bir-biriga bog'liqlik hajmi oshadi va tartibga tushadi, shu tizim qismlarning ishlashi va o'rghanish obyektining yaxlitligi tartibga solinadi. Zamonaviy didaktik va metodikada ta'kidlanishicha, o'quvchilarni o'qitish, rivojlanishi va tarbiyasining muvaffaqiyatlari ularda dunyo birligi haqida tushunchaning shakllanganligi, o'z faoliyatlarini umumiyl tabiat qonunlari asosida yo'lga solish zaruriyatini tushunishlari, tabiatshunoslik kursida fanlararo va fanlar ichidagi aloqalarni yecha olishlari bilan bog'liq.

I BOB. PEDAGOGIKA TARIXI FAN SIFATIDA

1.1. Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar

"Pedagogika tarixi" fanining maqsadi - eng qadimgi zamonalardan to hozirgi kungacha turli tarixiy davrlarda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyotini tizimli yondashuv asosida o'rganishdan iborat.

Maktab va pedagogika ko'p asrlik tarixiy yo'lni bosib o'tgan. Mazkur davrda pedagogika fani ko'plab g'oyalalar va kontseptsiyalar bilan boyib bordi. "Pedagogika tarixi" fanining predmeti - eng qadimgi zamonalardan to hozirgi kungacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlarning rivojlanish jarayoni.

"Pedagogika tarixi" fanining vazifalari:

milliy o'z-o'zini anglash, kasbiy rivojlanish bilan bog'liqlikda umumiy va pedagogik madaniyatni shakllantirish;

pedagogik fikrlar rivojini tahlil etish va tizimlashtirish;

pedagogik g'oyalarni tahlil etish asosida ularni o'quv-tarbiya jarayoniga tatbiq etish.

Pedagogika tarixini o'rganish manbalari:

arxeologik yodgorliklar;

qo'lyozmalar;

xalq og'zaki ijodi;

adabiy yodgorliklar;

hujjatlar;

badiiy adabiyot;

memuarlar;

Sharq va G'arb mutafakkirlarining asarlari.

Pedagogika tarixini davrlashtirish muammosi. Pedagogika tarixini davrlashtirishga doir xilma-xil yondashuvlar mavjud. So'nggi yillarda O'zbekistonda pedagogika tarixini o'rghanishga doir eng keng tarqalgan davrlashtirish o'zida quyidagi boshqichlarni aks ettiradi:

- eng qadimgi davrlardan O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgunga qadar;

- mustaqillikka erishilgandan to hozirgi kungacha O'zbekistonda pedagogik fikrlar rivoji;
- jahon pedagogik fikrlari rivoji (eng qadimgi davrlardan hozirgi kungacha).

Biroq pedagogika tarixini insoniyat tarixi bilan bog'liqlikda o'rghanish maqsadida quyidagi tarzda davrlashtish maqsadga muvofiq:

- eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lism-tarbiya va pedagogik fikrlar;
- VII asrdan XIV asrning birinchi yarmifacha O'rta Osiyoda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar;
- Sharq Uyg'onish davrida pedagogik fikrlarning rivojllanishi;
- XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movaraunnahrda tarbiya va maktab;
- XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movaraunnahrda pedagogik fikrlar rivoji;
- XVII asrdan XIX asrning yarmigacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar rivoji;
- XIX asrning 2-yarmi – XX asr boshida Turkiston o'lkasida tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar;
- 1917-1991 yillarda O'zbekistonda ta'lism tizimi va pedagogik fikrlar rivoji;
- Mustaqil O'zbekiston ta'lism tizimi. Mustaqillik yillarida pedagogik fikrlar rivoji;
- eng qadimgi davrlardan XIX asrning birinchi yarmida jahon pedagogika fanining rivojlanish tarixi;
- XIX asrning 2-yarmi – XX asrda jahon pedagogika fanining rivoji;
- hozirgi davrda jahon mamlakatlari ta'lism tizimi va pedagogika

Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lism-tarbiya va pedagogik fikrlar taraqqiyoti.

fani rivoji.

Ibtidoiy jamiyat insoniyat tarixining dastlabki davri bo'lib, mazkur davrda yozma manbalarning saqlanib qolmaganligi ushbu davrda

tarbiyaning amalga oshirilishini arxeologik manbalarga asoslangan holda tahlil etishni talab etadi. Ibtidoiy jamoa tuzumi ikki davrga bo'linadi: 1) ibtidoiy to'da; 2) o'rugh'chilik jamoasi.

Qadimgi tosh asri	Peleolit:
ilk	mil. av. 700/500-100 ming yilliklar.
o'rta	mil. av. 100-40 ming yilliklar.
so'nggi	mil. av. 40-12 ming yilliklar.
O'rta tosh asri	Mezolit
Yangi tosh asri	Neolit
Mis-tosh asri	Eneolit
Bronza davri	Bronza davri
Temir asri	Ilk temir asri
So'nggi temir asri	VII-IV asrlar

Insoniyat faoliyatining asosiy turi sifatida tarbiyaning yuzaga kelishi mil.av. 40-35 ming yilliklarda zamonaviy qiyofadagi odamlar ("homo sapiens"- "ongli odam")ning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida mehnat tarbiyasi yetakchi o'rin tutgan. Ana shu asosga ko'ra mehnat bilan bog'liqlikda kishilar uch guruhga bo'lingan: 1) bolalar va o'smirlar; 2) ijtimoiy hayot va mehnatda to'la ishtirok etuvchilar; 3) keksalar.

So'nggi paleolitda insoniyat o'z taraqqiyotida yana bir bosqich yuqori ko'tarildi. Odamlar ilk to'da tarzida yashamay qo'ydilar va qarindosh-urug'chilik jamoalariga bo'lindilar. Jamiyatda just oilalar paydo bo'ldi, ular ayrim urug'larni birlashtirib, urug' jamoasini tashkil etdilar. Odamlar g'orlardan tashqari yerto'la va chaylasimon uylarda ham yashashga o'rgandilar. Just oilalarning paydo bo'lishi haqida kichik uyojlarning tarqalishi darak beradi.

O'sha zamon jamoasida ona-ayolning ijtimoiy o'mni baland bo'lib, urug' uning nomi bilan boshlangan. Ayollar uy, o'choq va muqaddas olovning egasi sifatida uy xo'jaligida hamda bolalarni tarbiyalash jarayonida, o'choqda o'tni saqlashda, ovqat pishirishda, ro'zg'or buyumlarini, mehnat qurollarini qo'riqlash, uy-boshpanani asrash paytida muhim vazifalarni bajarganlar.

Mezolit davrida O'zbekistonda qoyatosh suratlari kashf etilgan. Ularning ba'zisi rang berib cheqilgan, ba'zilari o'yib ishlangan. Surxondaryo viloyatidagi Zarautsoy qoya tasvirlari mezolit davriga oid. Ular qadimgi odamning fikru o'ylari, atrof-muhit haqidagi tasavvuri, qanday hayvonlarni ovlagani, qaysi mehnat va ov qurollarini qo'llagani haqida fikr yuritish imkonini beradi.

Neolit davrida ona urug'i matriarxat o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga o'tadi. Urug' jamoalari kattalashadi va ularni bir joyda boqish amri mahol bo'lib qoladi. Oqibatda urug' jamoasidan mayda guruhlar – kichik oilalar ajralib chiqa boshlaydi.

O'rta Osiyo hududida bronza davri miloddan avvalgi 3-mingyllik o'rtalaridan boshlanadi va miloddan avvalgi 2-ming yillikka kelib o'z rivojining yuksak darajasiga etadi.

Patriarxat urug'chilikka o'tish patriarchal oilaning vujudga kelishiga olib keladi. Shunday oila bir-biriga qarindosh ota urug'i bo'yicha yuritiladigan bir necha avlodlardan iborat bo'ladi.

Xalq pedagogikasi – empirik bilimlar sohasi sifatida

Xalq pedagogikasi xalq ommasi orasida hukmronlik qiluvchi tarbiyaning maqsadi va vazifalariga bo'lgan qarashlarni ifodalovchi amaliy pedagogik bilimlar va tajribasining sohasidir.

Xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlari deganda xalq tarbiya tajribasidan joy olgan empirik pedagogik bilimlar, ma'lumotlar, malakalar va ko'nikmalarning zamонавиy maktab va oila tarbiyaviy sistemasida bolalar va o'quvchi-yoshlarni tarbiyalash maqsad va

vazifalarini hal etish uchun zarurligi(qulay shart-sharoiat yaratishi) tushuniladi.

Xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari deganda xalq ommasining yoshlarga bilimlar va amaliy ko'nikmalar berish, ularni ijodiy ishlash uslublari bilan qurollantirish, dunyoqarashlarini o'stirish va axloqiy nafosat g'oyalarini egallashlarida qo'llab kelgan empirik pedagogik tajribasini zamонавиy milliy maktab o'qitish jarayonida qo'llash uchun qulayligi tushuniladi. Masalan, milliy amaliy san'atga o'rgatishning xalq orasida tarkib topgan uslubiyotini xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari doirasiga kiritish mumkin.

Xususan, ganch va yog'och o'ymakorligi, zardo'zlik, musiqa asboblari yasash, kulolchilik va boshqa ko'plab amaliy can'at turlarini egallashning xalq ustalari va chevarlari tomonidan tajribada yaratilgan o'z usullari, uslub va vositalari mavjud. Ulardan milliy maktabdagi mehnat ta'limi darslarlda yoki to'garak mashg'ulotlarida o'quvchilarga bilimlar va amaliy ko'nikmalar berishda foydalanish mumkin.

O'zbek xalq poetik ijodida bolalarni oilada va bola yashab turgan muhitda insoniy fazilatlarni tarbiyalashning juda uzoq zamонлардан beri davom etib kelayotgan o'ziga xos xilma-xil metod va vositalari mavjud ekanligi ko'rindi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, xalq ijodi ham shu orqali xalq pedagogikasida qo'llaniladigan: tushuntirish, namuna ko'rsatish, odatlantirish (o'rganish, mashq qildirish), iltimos qilish, tilak-istik bildirish, yolvorish-iltijo qilish, maslahat berish, ko'ndirish, undash, ma'qullah, rahmat aytish, duo qilish, olqish (oq yo'l tilash), taqiq qilish, ta'na (gina, o'pka) qilish, mashara - mazax qilish, mäjbur qilish, tanbeh berish, koyish, qarg'ash, qo'rqtish, uzr so'rash, ont - qasam ichirish, la'natlash, so'kish, urish, kaltaklash metodlari bo'lsada, yoshlarning insoniy fazilatlarini tarbiyalashda asosan: o'git-nasihat, ibrat ko'rsatish, ma'qullah va maqtash, alqash, mukofotlash, qoralash - qarg'ish, jismoniy jazo berish kabi metodlardan foydalanilgani ko'zga tashlanadi.

"Avesto"dagi ta'limiy-axloqiy g'oyalar. "Avesto" – zardushtiylik dinining muqaddas kitobi hisoblanib, dastlabki Sharq falsafiy qarashlarini o'zida aks ettiruvchi manbadir.

Unda insonni kamolotga erishuvida mehnat, ezgulik, insoniylik,

Eng qadimgi yozma manbalarda ta'lim-tarbiya masalalarining yoritilishi

soflik, bag'rikenglik kabi sifatlarning ahamiyati chuqur ifodalangan.

Zardushtiylik dinining nomi ushbu din asoschisi Zardusht (turli tillarda Zaratushra, Zoroastr) ismidan olingan. Uning tug'ilgan joyi nomalum. Zardusht miloddan avvalgi 1-ming yillikning birinchi choragida yashagan.

Zero, zardushtiylikda axloqiylikning asosi, sahovatlilik belgisi - mehnat deb ko'rsatilsa, ishyoqmaslik barcha nuqsonlarni keltirib chiqaruvchi sabab ekanligiga urg'u beriladi. Zardushtiylik yoyilayotgan davrda ibodatxona ham, maxsus ilohiy kitoblar ham bo'limgan. Diniy marosimlar ochiq havoda, gulxan yonida ado etilgan. Keyinchalik kohinlar Zardusht va'zlarini yozib borganlar. Zardusht dini kohinlari bunday diniy matnlarni yod bilganlar va ibodat paytida o'qiganlar. Zardusht vafotidan bir necha asr o'tgach barcha diniy marosimlar, madhiya va duolar kitob holiga keltirildi. Bu

Zardusht
mil. av. taxminan 618,
Xorazm - mil.av. 554,

Balx

zardushtiylar muqaddas kitobi "Avesto" edi.
"Avesto" so'zi "qat'iy qonunlar" ma'nosini bildiradi.

Zardusht diniga ko'ra, atrofdagi dunyo ikki qismidan tashkil topgan: yaxshilik va yomonlik. Bular o'rtasida azaldan kurash ketadi. Masalan, nur bilan qorong'ulik, hayot bilan o'lim, ezgulik bilan yomonlik, qonun bilan qonunsizlik o'rtasida.

Zardushtiylar hayotining asosiy mazmuni xayrli ish, shirin so'z, oljanob o'y-fikrdan iborat bo'lgan. Insonning asosiy burchi adolatli turmush tarzi bo'limg'i kerak. Yaxshilikning yomonlik ustidan g'alaba qilishini ko'zlab yashash kerak: yolg'on gapirmaslik, so'zning ustidan chiqmoq, faqat yaxshilik qilmoq.

Zardusht dini bo'yicha har bir inson hayot yo'lini o'zi belgilaydi; kimga yon bosmoqlik, kimni himoya qilishni o'zi hal qiladi.

Zardushtiylikda olov, yer, suv va havo muqaddas sanaladi. Ularni yomon, yovuz narsalar bilan aralashtirmaslik lozim.

Zardo'shtiylik axloqining asosiy uchligi

Inson		
Ezgu fikr	Ezgu so'z	Ezgu amal

Ko'pchilik tadqiqotchilar fikriga ko'ra, AVESTO O'rta Osiyoda, xususan Xorazmda miloddan avvalgi 1-ming yillikning 1-yarmida

Xorqazim va Urganch, 2001 y

vujudga kelgan. AVESTOda keltirilgan geografik ma'lumotlar

ham buni tasdiqlaydi. Mac, xudo yaratgan o'lkalar sanab o'tilar ekan, boyligi va ko'rksamligi jihatidan qadimgi Xorazm, Gava (Sug'd), Marg'iyona (Marv), Baqtriya (Balx) birinchi bo'lib tilga olinadi, Orol dengizi (Vorukasha yohud Vurukasha) va Amudaryo (Daiti) tavsiflanadi. AVESTOdagi xalqning dastlabki vatani Sirdaryo, Amudaryo etaklari va Zarafshon vodiysi bo'lgan. AVESTO uzoq

vaqt mobaynida shakllangan. Unda keltirilgan ma'lumotlarning eng qadimgi qismlari miloddan avvalgi 2-ming yillik oxiri – 1-ming yillik boshiga oid bo'lib, og'zaki tarzda avloddan-avlodga o'tib kelgan. Keyingi asrlarda tarkibiga turli diniy urf-odatlar bayoni, axloqiy, huquqiy qonun-qoidalar va hokazo qo'shilib borgan. AVESTOni Zardusht diniy asar sifatida bir tizimga solgan. Dastlabki yozma nusxasi esa 12 ming mol terisiga bitilgan deb rivoyat qilinadi. U Persepolada saqlangan. Aleksandr (Makedoniyalik Iskandar) Eronni zabit etganda, bu nusxa kuydirib yuborilgan. Arshakiylardan Vologes I davri (51–78)da qayta kitob qilingan, lekin u saqlanmagan. Sosoniyalar davri (3–7-asr)da yaxlit kitob

holiga keltirilgan. AVESTO 21 nask (qism)dan iborat bo'lgan. AVESTO hajmi katta kitob bo'lganligi sababli dindorlar kundalik faoliyatida foydalanish uchun uning ixchamlashtirilgan shakli – “Kichik AVESTO” (Xurdak AVESTO) yaratilgan. Arablar Eronni fath etgach (7-asr) zardushtiy ruhoniylarining bir qismi Hindistonga ko'chib o'tgan. Ularning avlodlari (parslar) Bombay shahrida o'z jamoalarida hozirgacha AVESTOning asl nusxasini saqlab keladi. Fransuz tadqiqotchisi Anketil Dyuperon zardushtiylar jamoasida yashab, AVESTO tilini va yozuvini o'rganib, uni tarjima qilib nashr etgan (1771). AVESTOning bu nusxasi 27 jiddan iborat bo'lib, asarning yettidan bir qismidir. U Yasna, Vispered, Vendidad, Gatlar va Yashtlar nomi bilan yuritiladigan kitoblarni o'z ichiga oladi. AVESTOda bayon etilgan g'oyalarga ko'ra, olam ikki asosning, ikki ibtidoning, ya'ni yorug'lik bilan zulmatning, yaxshilik bilan yomonlikning to'xtovsiz kurashidan iborat. Yaxshilik va ezgulik xudosi Ahuramazda yer, o'simlik va boshqa hamma tabiiy boyliklarni yaratgan. Yomonlik va yovuzlik timsoli Anhramaynu Ahuramazdaga qarshi to'xtovsiz kurashadi, ammo uni yengishga ojizlik qiladi. Bu kurash abadiy davom etadi. Yaxshilikni ifodalovchi kuchlar osmonda, yomonlikni ifodalovchi kuchlar yer ostida joylashgan, yer sathi esa kurash maydonidir.

Hayotdagи turfa o'zgarishlar qaysi kuchning g'alaba qilishiga bog'liq. Inson ham tana va ruhning, axloq esa yaxshi va yomon xulqning o'zaro kurashidan iborat. Cheksiz, abadiy fazo va vaqt ham ikki qaramaqarshi qismdan: yaxshilik va Ahuramazda hukmron bo'lgan abadiy yorug'lik bilan yomonlik va Anhramaynu hukmron bo'lgan abadiy zulmatdan tashkil topadi. AVESTO ta'lilotiga ko'ra, birinchi inson Govamard (ho'kiz-odam; forscha Qayumars) bo'lib, undan barcha kishilar tarqalgan. Birinchi shoh Yima davri oltin davr hisoblangan, chunki unda o'lim bo'limgan, Ahuramazda doimiy bahor yaratgan. Kishilar bekamu ko'st, baxtiyor yashagan. 900 yil utgach shoh Yima g'ururga berilib, man etilgan sigir go'shtini yeydi va yovuzlik ramzi Anhramaynu hukmidagi kuchlar bosh ko'taradi. Olamni muzlik qoplaydi. Yima Ahuramazda amri bilan odamlar va hayvonlarni sovuqdan saqlab qolish uchun qo'rg'on (var) qurib, unga har bir jonzotdan bir juftini

joylashtirgan. Insoniyat tarixining ilk oltin davri tugagach, Hayr bilan Shar (yaxshilik va yomonlik) o'rtaсидаги kurash davri bo'lgan ikkinchi davr boshlangan.

Uchinchi davrda Ahuramazda g'alaba qilib, ezgulik sultanati barqaror bo'ladi, o'lganlar tiriladi. AVESTOning axloqiy-falsafiy mohiyati “ezgu fikr”, “ezgu so'z” va “ezgu amal” kabi muqaddas uchlik (axloqiy triada)da o'z ifodasini topadi. Zardushtiyarning ibodat oldidan aytiladigan niyati, so'zları shu 3 ibora bilan boshlanadi. AVESTO o'zbek, umuman O'rta Osiyo, Eron, Ozarbayjon xalqlarining qadimgi davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, diniy qarashlari, olam to'g'risidagi tasavvurlari, urf-odatlari, ma'naviy madaniyatlarini o'rganishda muhim va yagona manba “Avesto “bu nodir kitob bundan 30 asr muqaddam ikki daryo oralig'ida, mana shu zaminda umrgo'zaronlik qilgan ajdodlarimizning biz avlodlariga qoldirgan ma'naviy, tarixiy merosidir” (I.AVESTO Karimov, “Adolatli jamiyat sari”. T., 1998, 39–40-betlar). O'zbekiston hukumatining tashabbusi bilan YUNESKO Bosh konferensiysi 30-sessiyasi “Avesto” yaratilganining 2700 yilligini dunyo miyosida nishonlash haqida qaror qabul qildi (1999 yil noyabr).

“Avesto”ning jahon madaniyati va dinlar tarixida tutgan o'mini hisobga olgan holda hamda yuqorida qarordan kelib chiqib O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi maxsus qaror e'lon qilib (2000 yil 29 mart), “Avesto”ning 2700 yilligini nishonlash tadbirlarini belgiladi. Unga ko'ra 2001 yilning oktabr oyida O'zbekistonda xalqaro ilmiy konferensiya va tantanali bayram tadbirlari o'tkaziladi.

O'rxun-Enasoy yozma yodgorliklarida ta'lim-tarbiya masalalari. O'rxun-Enasoy obidalari V-VII asrlarda qadimgi turk tilidagi va yozuvidagi tarixiy yodgorlik sifatida qadrli. Mo'g'ulistonagi O'rxun va Janubiy Sibiragi Enasoy daryolari sohillarida topilgani uchun ham shunday nomlangan. Mo'g'ulistonadan Shimoliy dengizlargacha, Uraldan Saxalinga qadar davom etgan hududda shu yozuvdagi yodnomalar uchraydi. Shimoliy Kavkazda 15 asrda ham O'rxun yozuvidan foydalanilgan. O'zbekiston hududida (Farg'ona, Surxondaryo v.b. joylar) dan 20 dan ortiq turkiy-run yozushi yodgorliklari topilgan.

Yirik O'rxun bitiklari Kultegin, Bilga xoqon, To'nyuquq va boshqa bu yozuvdagagi yodnomalar (mas. Irq bitigi) adabiy manba sifatida

qahramonlik qissa va

dostonlariga mazmunan yaqin keladi. Kultegin bitiktoshi 732 yil Turk xoqonligi (551—745)ning lashkarboshisi sharafiga o'rnatilgan.

Bitiktosh ikki qismdan: Kichik va Ulug' bitikdan (muallifi Yo'llig tigin) iborat.

Vatan manfaati yo'lida xizmat qilish, mamlakatning mustahkam, osoyishta bo'lishi uchun kurash bitikoshlarda bosh maqsad ekani aytildi.

Asarda Tabg'ach, Tibet, Sug'd, Turgash, Qirg'iz kabi joy nomlari tilga olingan. Enasoy bitiklari marsiya va madhiya janrlarining qadimgi turk adabiyotidagi ildizlari haqida tasavvur beradi.

Bitiktoshlar 19 asr oxirlarida topilib, U.Tomsen tomonidan o'qilgan va ilmiy muomalaga kiritilgan. AQSh, Polsha, Vengriya, Finlyandiya va Turkiyada ham o'r ganilgan. Rossiyada V.Radlov, S.Malov, I.Stebleva ishlari ma'lum. O'zbekistonda Fitrat, A.Qayumov, N.Rahmonov v.b. asardan namunalar va tadqiqot ishlarini chop qildirgan

VII – VIII asrlarda qabr toshlariga turk-runiy yozuvida o'yib bitilgan "Urxun-Enasoy" bitiglarida ham bolalarni vatanparvar, xalqparvar, tadbirkor, uddaburon, oqil qilib tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, Qultegin bitigida turk xalqini uzoqni ko'ra olmaganligi natijasida Tabg'ach eliga qaram bo'lib qolganligi,

kelgusi avlodlar bunday xatoliklarni takrorlamasliklari zarurligi quyidagicha uqtiriladi: "So'zimni tugal eshitgil, keyindagi inim, urug'im, xalqim..... bu so'zlarni yaxshilab eshit, diqqat bilan tingla.... Tabg'ach xalqining so'zi shirin, ipak kiyimi nafis....ekan. Shirin so'zi, ipak kiyimi bilan aldab, yiroq xalqni shu holda birlashtirar ekan... Yaxshi dono kishini, yaxshi alp kishini yo'latmas ekan. Biron kishi adashsa, urug'i, xalqi, uyi, yopinchig'igacha qo'ymas ekan. Shirin so'ziga, nafis ipagiga aldanib, ey turk xalqi, o'lding".

Pedagog olima A.S.Kaldibekovning fikricha, bu bitigtoshlarda bolalarni baynalmillilik ruhida tarbiyalash masalasiga ham e'tibor qaratilgan. Bitigtoshlarda turk xalqining Tabg'ach xonligiga qarshi olib borgan urushlari ham ifoda etilgan. Biroq turk xonlari (To'nyuquq, Qultegin, Bilga hoqon, Eltarish hoqon) Tabg'ach xonlarining botirligi, siyosatdonligi, ishbilarmonligi, vatanparvar hamda elsevarligini inkor etmaydi. Ayni shu jihatlarni turk xalqida mujassam bo'lishini chin dildan istaydi. Shu bilan birga Tabg'ach xonlarining boshqa xalqlar ozodligi, iqtisodiyoti, madaniy hayotiga xavf solayotgani oshkora ko'rsatib berilgan. Agar ular bu qusurlarni bartaraf etishsa, ular bilan har tomonlama aloqalarni yo'lga qo'yish foydali ekanligi ta'kidlanadi.

Savol va topshiriqlar

1. Pedagogika tarixi qanday davrashtiriladi?
2. Xalq pedagogikasida qanday didaktik g'oyalar ifodalananadi?
3. "Avesto"da ta'lim-tarbiyaning qanday modeli aks etgan?
4. O'rxun-Enasoy yozma yodgorliklarida ta'lim-tarbiya masalalari.

I.2. VII ASRDAN XIV ASRNING BIRINCHI YARMIGACHA O'RTA OSIYODA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK FIKLAR

Islom dinining tarqalishi va uning ta'lif-tarbiyaga ta'siri. Ma'lumki, jahon madaniyati xazinasining tarkibiy qismlaridan biri hisoblangan arab tilidagi adabiyot faqatgina arablar emas, balki ko'pgina xalqlar namoyandalari tomonidan yaratilgan o'limas yodgorlik bo'lib, u o'z taraqqiyotida uzoq va murakkab yo'lni bosib o'tdi. Abbosiy xalifalar davrida, ayniqsa dastlabki, uch asrda fan va adabiyot, shuningdek, tarixnavislik ham ravnaq topdi. Xalifalikning poytaxti Bag'dod shahri adabiyot va ilmiy tafakkurning markazlaridan biriga aylanib, arab tili esa ilm va fan ahillari uchun asosiy vosita rolini o'ynadi.

Chunonchi, G.N.Sharbatov ta'kidlaganidek, "arablar hamda

madaniyat va ilmu fanda arab tilini xalqaro til tariqasida qo'llagan O'rta Osiyo, Eron, Kavkaz va Sharqning boshqa xalqlari tomonidan yaratilgan ko'pdan-ko'p badiiy, tarixiy, jug'rofisiy, ilmiy va diniy asarlar ham mana shu davrning mahsulidir".

Musulmon maktablari va unda ta'lif-tarbiya mazmuni. VII asrdan XIV asrnинг birinchi yarmigacha O'rta Osiyoda bir nechta turdag'i ta'lif muassasalari (maktab, madrasa, Buxoro, Farjak madrasasi qorixona, daloilxona) mavjud edi.

Maktablar boshlang'ich ta'lif muassasasi hisoblanib, unda bolalarga yozish va o'qish o'rgatilgan, din haqida dastlabki ma'lumotlar

berilgan. Madrasalar yuqori turuvchi o'quv muassasasi hisoblangan, qorixona va daloilxona ("Daloil al-xayrot") quyi diniy xizmatchilarni tayyorlagan.

Maktablardagi ta'lif tizimi bir qancha bosqichli va puxta tashkil etilgani bois savod o'rganish ko'p vaqtini olar edi. Chunonchi, faqatgina alifboni o'rganishga 3-4 oydan bir yilgacha, ba'zida undan ham ko'p vaqt sarflanar edi. O'quvchilar dastlabki o'qish ko'nikmalarini egallaganlardan so'ng "Haftiyak"ni (fors. "Qur'onning ettidan bir qismi") o'qishni boshlaganlar Maktabni tamomlagan o'quvchilar ta'lifni davom ettirish uchun madrasalarga kirganlar.

Madrasa odatda ikki bo'limdan, ya'ni: quyi (ibadat al-'islam) va yuqori (mas'ola) bo'limlardan iborat bo'lgan. Lekin barcha madrasalarda ham bo'limlar shunday nomlanmaganini qayd etish lozim. Masalan, Buxoro madrasalarida quyi bo'lim "mushkulat" deb yuritilgan.

Buxoro shahrida musulmon Sharqidagi ilk ilmgoh – madrasa bunyod etiladi. Buxoroning bu qadimiy madrasasi X asrda shaharning kavushdo'zlar mahallasi yaqinida bino qilingan. U Farjak madrasasi deb yuritilgan. Islom olamidagi birinchi madrasa X asrda Buxoroda bino qilingan Farjak madrasasidir.

Qur'oni Karim-axloqiy-falsafiy ta'lifotlar manbai. "Qur'on" - dunyo madaniyatining ulkan boyligi, barcha musulmonlarning muqaddas kitobi bo'lib, arab tilida "qiroat" ma'nosini anglatadi. Qur'on (arabcha: o'qimoq, qiroat qilmoq) - musulmonlarning asosiy muqaddas kitobi. Islom e'tiqodiga ko'ra, Qur'on vahiy orqali Muhammad payg'ambarga 610—632 yillar davomida nozil qilingan Allohning kalomi (Kalomulloh). Qur'onning bo'limlari sura deyiladi, uni shartli ravishda bob bilan taqqoslash mumkin. Har sura oyatlarga bo'lingan. Qur'on 114 sura, 6666 oyatdan(turli manbalardan oyatlar soni turlicha keladi, 6236, 6234) iborat.

Har bir suraning o'z nomi bor. Oyatlar esa tartib raqami bilan berilgan.

Toshkent, Usmon Qur'on

Suralarning nomlari uning boshida kelgan so'zdan olingan yoki zikri ko'proq kelgan narsalar, voqealar yohud asosiy qahramon nomi bilan atalgan. Keyinchalik o'qish va yodlash oson bo'lishi uchun Iroq hokimi Hajjoj ibn Yusuf (hukmronlik yillari 694-714) ko'rsatmasiga

4. Imom ibn Majj' Kazviniy((to'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Yazid ibn Moja ar-Rab'i al-Qazviniy) (824, Qazvin, Eron — 886) — yirik muhaddis.

Yoshlik yillaridan boshlab payg'ambarning hadislari va b. diniy ilmlarni o'rganishga kirishdi.

Surxondaryo, Imom at-Termiziy maqbarasi

5. Abu Iso Muhammad as-Samarqandiy((12-asr) - hanafiy muhaddis. Abu Hafs Najmuddin Umar ibn Muhammad an-Nasafiyning shogirdi. S.ning "Muntaxab kitob alkand fi zikr ulamoi Samarqand"("Samarqand ulamolari xotirasiga doir qand (dek shirin) kitobining saylanmasi") kitobi bor. Unda samarqandlik 200 ga yaqin muhaddis, faqih, ulamo haqidagi ma'lumotlar keltirilgan. O'ziga xos hadis to'plami hisoblanadigan bu asarning yagona va to'liq bo'lmagan nusxasi Parijdagi Fransiya milliy kutubxonasida saqlanadi. Fanda hozirgacha fors tilidagi "Kandiya" asari S. "Muntaxab"ining arab tilidan tarjimasi, degan xato tasavvur mavjud.).

6. Imom at-Termiziy(to'liq nomi Muhammad ibn Iso ibn Savra ibn Muso ibn Zaxdok Sullamiy Bug'iy Termiziy) (824, Termiz — 892, Bug' qishlog'i, hozirgi Sherobod tumani) — buyuk muhaddis. Sullamiy deb nisbat berilishiga sabab bobolaridan biri sullam degan arab qabilasiga do'st tutingan, Bug'iy deyilishiga sabab o'sha vaqtligi But nomli qishloqda vafot etib, shu yerga dafn qilingan. Umrining oxirida ko'zi ojiz bo'lib qolgani uchun ad-Darir taxallusi bilan ham atalgan. Termiziyning yoshlik yillari Termiz shahrida o'tgan, dastlabki ma'lumotni ham shu yerda olgan. Bolaligidan o'ta ziyrakligi, xotirasining kuchliligi, noyob qobiliyati bilan o'z tengqurlaridan ajralib turgan. Diniy va dunyoviy

hadis ilmining bilimdoniga aylandi.

fanlarni, ayniqsa, hadis ilmini alohida qiziqish bilan o'rgangan, bu boradagi bilimlarini yanada oshirish uchun ko'pgina Sharq mamlakatlariga borgan. Uzoq yillar Iraq, Isfahon, Xuroson, Makka va Madinada yashagan. Uzoq davom etgan safarlari chog'ida qiroat ilmi, bayon, fikd, tarix, ayniqsa, o'zi yoshlikdan qiziqqan hadis ilmi bo'yicha o'sha davrning yirik olimlarndan ta'lif oladi. Mashhur muhaddislardan

Muso, Maximud ibn G'aylon va boshqa uning ustozlari edi). Imom Buxoriy, Imom Muslim, Imom Abu Dovud, Qutayba ibn Sayd, Ishoq ibn Muso, Maximud ibn G'aylon va boshqa uning ustozlari edi).

Yuqorida nomlari zikr qilingan muhaddislarning hadis to'plashdag'i xizmatlari juda katta. Bu ulug' alloma Imom at-Termiziy birgina "Al-jome' as-sahih" ("Ishonchli majmua") asari ustida o'n olti yil ish olib borgan. Va olti yuz ming hadisni to'plab, 7275 tasini tanlab olgan. Shuningdek, "Al-jome' as-sahih" asaridan odob-axloq mavzuiga bag'ishlangan hadislarni tanlab olib, alohida kitob holiga keltirgan. Bu kitob Al-adab al-mufrad ("Adab durdonalari") deb nomlangan bo'lib, bu asar 1322 ta hadisni o'z ichiga olgan.

At-Termiziyning ijodiy faoliyatida yaratgan asarlari ichida, "Al-Jomi' as-sahiyh" ("Ishonchli to'plam") eng asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu asar yuqorida qayd qilganimizdek "al-Jomi' al-kabiyr" ("Katta to'plam"), "Sahiyh at-Termiziy", "Sunan at-Termiziy", ("Termiziy sunnatlari") kabi nomlar bilan ham yuritiladi. Tarixchi ibn Hojar al-Asqaloniyning yozishicha at-Termiziy ushbu asarini 270 hijriy (884 melodiy) yilda, ya'ni qariyb oltmis yoshlarida, ilm-fanda katta tajriba orttirib, imomlik darajasiga erishgandan keyin yozib tugatgan.

Abu Iso at-Termiziy yozib qoldirgan "al-Jome' as-sahih", "ash-Shamoil an-nabaviya" kabi asarlarida keltirilgan hadisi shariflar katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib insonlarni halol, adolatli, e'tiqodli, diyonatli, pokiza, mehnatsevar, muruvvatli, rahm-shafqatli, ota-onalari, ayollarga nisbatan hurmatda va e'tiborli bo'lishga chorlaydi.

Savol va topshiriqlar

1. O'rta Osiyoda qanday musulmon maktablari paydo bo'ldi?
2. Qur'oni Karimda qanday ma'naviy-axloqiy masalalar o'z ifodasini topgan?

1.3.SHARQ UYG'ONISH DAVRIDA PEDAGOGIK FIKRLARNING RIVOJLLANISHI. SHARQ UYG'ONISH DAVRIDA TA'LIMIY-AXLOQIY FIKRLAR RIVOJI.

Abu Abdulloh Xorazmiy(Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al Xorazmiy (783, Xiva -850, Bag'dod) ning didaktik qarashlari. Asarlari: "Al jabr va al-muqobala", "Hind arifmetikasi haqida kitob", "Yer satxini o'lchash", "Quyosh soatlari to'g'risida", "Yaxudiylar tarixi va ularning bayramlarini belgilash" va boshqalar.

Didaktik qarashlari:

Al-Xorazmiy bilish nazariyasiga muhim hissa qo'shdi. U birinchilardan bo'lib, induktsiya, deduktsiya, sinov-kuzatish va sinov metodlariga asos soldi.

U birinchi marta insonlar o'rtaсидаги munosabatlarni matematik shakllarda ifodaladi.

Hindlarning o'nlik raqamlari Xorazmiy tufayli "Arab raqamlari" nomi bilan butun dunyoga yoyildi.

Xorazmiy xindlarning falakiyat jadvallarini tahlil etib, "Xorazmiy ziji" nomi bilan mashxur astronomik jadvallar tuzdi.

Abu Nasr Forobiy(Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy(873, Forob shahri - 950, Damashq) ning asarlaridagi pedagogik fikrlar. Asarlari: "Baxt-saodatga erishuv to'g'risida", "Fozil odamlar shahri", "Aql ma'nolari haqida", "Shaharni o'rganish haqida" va boshqalar.

Pedagogik qarashlari:

Forobiy birinchi bo'lib ta'lim va tarbiyaga ta'rif bergan olimdir: Ta'lim - so'z va o'rganish bilangina amalga oshiriladi. Tarbiya - esa amaliyot, ish-tajriba bilan amalga oshiriladi.

Ta'lim-tarbiya ikki yo'l bilan amalga oshiriladi: qanoatbaxsh, ilhomlantiruvchi so'zlar va majbur etish.

Har kimki ilm, hikmatni desa, uni yoshligidan boshlasin, so'zining ustidan chiqsin, yomon ishlardan saqlanadigan bo'lsin, hiyonat, makr va hylalardan uzoq bo'lsin, diyonatli bo'lsin, ilm va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin.

Inson yaxshi tarbiya ko'rmagan va turmushda yaxshi tajriba orttirmagan bo'lsa, u ko'p narsalarni nazarga ilmay va ulardan jirkanadi. Bunday narsalar unga noo'rin bo'lib ko'ringan narsalar zaruriy bo'lib chiqadi.

Abu Rayhon Beruniy(Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad (973, Kat. Xorazm, — 1048, G'azna))ning ilmiy-pedagogik qarashlari. Asarlari: "Minerologiya", "Geodeziya", "Hindiston", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Saydana" va boshqalar.

Ilmiy-pedagogik qarashlari:

Beruniy insonni tabiatning eng oliy kamoloti deb qaraydi. U insonning ma'naviy qiyofasidagi barcha axloqiy xislatlarni yaxshilik va yomonlik kabi ikki turga bo'ladı.

Beruniy ta'limotiga ko'ra inson kamolotida uch narsa muhim rol o'yinaydi: **1.Irsiyat. 2.Muhit. 3.Tarbiya.**

Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. U o'kuvchiga bilim berishda:

- o'quvchini zeriktirmaslik;
- bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o'rgatavermaslik; uzviylik, izchillik;
- yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko'rgazmali bayon etish va hokazoga e'tibor berish kerakligini uqtiradi.

Abu Ali ibn Sino(Abu Ali al-Husayn ibn Abdullah ibn Sina al-Balhi(980. Buxoro,Afshona qishlog'i - 1037.Eron,Hamadon))ning

pedagogik qarashlari. Asarlari: “Tadbir al-Manozil”, “Tib qonunlari” “Axloq haqida risola”, “Burch haqida risola”, “Al-konun”, “Ishq hakida risola”, “Xay ibn-Yakzon”, “Donishnoma” va boshqalar.

Ta’lim-tarbiyaga doir qarashlari:

Ibn Sinoning fikricha insonlar xulq-atvorida birmuncha nuqsonlar bor. Bular: aldash, rashk, o’ch olish, adovat, bo’xton, irodasizlik kabilardir.

U fanlar tavsifi haqida ham fikr bildirgan. Olim birinchi o’ringa tibbiyot fanlarini qo’yadi. Falsafani esa ikki guruhga nazariy va amaliy guruhga bo’ladi. U birinchi guruhga etika, iqtisod, siyosatni kiritadi. Ikkinci guruhga fizika, matematika, metafizika dunyo qonuniyatlarini o’rganuvchi barcha fanlarni kiritgan.

Ibn Sino bilim olishda bolalarni jamoa bo’lib mактабда o’qitish zarurligini ko’rsatadi va ta’limda quyidagilarga rioya etish zarurligini ta’kidlaydi:

- 1) bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo’ymaslik;
- 2) ta’limda engildan qiyinga o’rin shorkali bilim berish;
- 3) olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo’lishi;
- 4) o’qitishda jamoa bo’lib mактабда o’qitishga e’tibor berish;
- 5) bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- 6) o’qitishni jismoniy mashqlar bilan qo’shib olib borish.

Mahmud Qoshg’ariy(Mahmud ibn al-Husayn ibn Muhammad al-Koshg’ariy (1028/29. Qирғизистон, Barsxon sh – 1101/26.Koshg’ar yaqinida, O’palda)ning “Devonu lug’otit-turk” asarida ta’lim-tarbiya masalalari. Maqollar:

“Odamning olasi ichida – yilqiniki tashqi(sirti)da”.

“Ho’kizning ortin oyog’i bo’lguncha, buzoqning boshi bo’lgan yaxshiroq”

“Tirishqoqning labi yog’liq, erinchoqning boshi qonlik”.

“Odobning boshi – til”.

“Ilon o’zining egriligini bilmay, tuyaning bo’ynini egri deydi”.

“Ko’kka suzsa yuzga tushun”.

“Bir qarg’a bilan qish kelmas”.

“Keng to’n to’zimas, kengashli bilig artamas”.

“Kichikda qatiqlansa ulg’adu sevinur”.

“Erdamsizdan qurt chertilur”.

Yusuf Xos Xojib(tax.1020/21, Bolosog‘un — ?)ning “Qutadg’u bilik” asari – pandnoma asar sifatida.

“Qutadg’u bilig” – baxt-saodatga eltuvchi bilim, ta’lim degan ma’noni bildiradi. Demak asar nomidan ham uning pand-nasihat, ta’lim-tarbiyaga oid yetuk didaktik asar, har tomonlama yetuk insonni tarbiyalaydigan darslik ekanligi yaqqol ko’rinib turibdi. “Qutadg’u bilig” asari Sharqda pandnoma turkumidagi an’anaviy kitob tuzish tartibiga rioya qilingan holda tuzilgan.

Avval nasriy muqaddima, so’ng 73 bobdan iborat kitobning mundarijasi beriladi. Dastlabki o’n bir fasli debocha bo’lib, hamd, na’t va Qoraxonni madh etish, ta’lim maqsadi, o’n ikki burj, tilning ahamiyati, muallifining uzri, ezzilik haqida, bilim olishning ahamiyati, kitobga nom berilishi, keksalikdan afsuslanish kabi fasllardan iboratdir. O’n ikkinchi fasldan boshlab asosiy voqeа bayoni e’tirof etiladi. Lekin asarda to’rt qahramon – Kuntug’di – adolat ramzi, vazir – Oyto’ldi – davlat va baxt ramzi, vazirning o’g’li O’g’dulmish – aql ramzi, sifatida, O’zgurmish – vazirning qarindoshi – qanoat timsoli o’rtasidagi munozara asosida xayotiy masalalar bir-biriga bog’langan holda bayon etilib, kitobni yozishdan o’z oldiga qo’ygan maqsadga bo’ysundiriladi.

O’quv qayda bo’lsa, ulug’lik bo’lar,

Bilim kimda bo’lsa, buyuklik bo’lar.

O’quv qut beradi, bilim – shon-sharaf,

Shu ikkov tufayli ulug’dir inson.

Yaxshi nom oladi, ko’r, ezzu kishi,

Yomonlar nasibi – el-yurt qarg’ishi.

Kishiga chiroydir uyat-andisha,

U asrar nojo’ya ishdan hamisha.

Yomonlik qilganning ulushi – o’kinch,

Yomonga yaxshi bo’l, mayli har qachon.

Oq sut bilan kirsa qaysi bir qiliq,

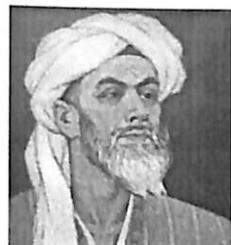
O'lim tutmaguncha o'zgarmas yo'riq.

Ahmad Yughnakiy(Ahmad binni Mahmud Yughnakiy(12-asr oxiri, Samarqand, Yughnak q — 13-asr 1-yarmi,?))ning “Hibat ul-haqoyiq” asarida didaktik qarashlar. Asar o'n to'rt bobdan iborat. Dostonning dastlabki to'rt bobi an'anaga ko'ra muqaddima bo'lib, beshinchi bobdan asosiy qism boshlangan. Bu boblarda, asosan, bilimning ahamiyati, jaxolatning zarari, til odobi, dunyoning foniyligi, saxovat va baxillik, kamtarlik hamda axloqlilikning eng muhim xususiyatlari tarannum etiladi.

Asarda boshqa ta'limiy-axloqning asarlar kabi insonni barkamol etishning asosiy belgisi bu uning xushxulqligidir, deyiladi. Shuning uchun adib asarda axloqiy tarbiyaning tarkibiy qismi sanalgan tilni tiyish, mol dunyoga muhabbat qo'yishning oqibatlari, saxovat va baxillik, kamtarlik, jinoyat yo'lidan saqlanish haqida, harom va halollikning farzlarini, ularni bir-biridan farqlay olish, e'tiqod va sadoqat kabi muhim masalalar ustida fikr yuritadi.

Ulug'likka etsang unutma o'zing,
Agar atlas kiysang, unutma bo'zing.
Qora bosh yag'isi qizil til turur,
Necha bosh edi u, yana ham eyur.
Ming er do'sting ersa o'qish ko'rmagil,
Bir er dushman ersa, ani ozlama.
Ulug'lar ne bersa, emasmen dema,
Ilig sur, og'iz ur, emasang ema.
Tiling bekta tutg'il tishing sinmasun,
Qolu chiqssa bekta tishing siyur.
Harislik ma erg'a yovuz xislat bo'l,
Harislik so'ng g'am, o'kinch hasrat ul.

Unsur al-Maoliy (Kaykovus, 1021—98)ning “Nasihatnomai Kaykovus” (Qobusnom. 11-asr) asarining tarbiyaviy ahamiyati. Kaykovusning o'zi ta'kidlaganidek, butun bir asar oxirgi bobda ta'rif berilgan javonmardlar tarbiyasiga bag'ishlangan. Kaykovus "... barcha fikr va tushunchalarni sening uchun kitobga yozdim va har bir ilm, har hunar va har peshakim bilur edim, hammasini qirq to'rt bobda bayon etdim", deyish bilan har bir yoshning aqliy, ahloqiy, jismoniy tarbiyasiga oid turmush tajribasi bilan bog'langan holda kamolga yetkazish yo'llari va usullarini bayon etgan. Kitobda javonmardlar egallashi zarur bo'lgan quyidagi yo'nalishlarda ta'lim-tarbiya berish nazariyasi ko'zda tutilgan:

1. Bilim olish haqida.
2. Hunar va turli kasb egalari haqida.
3. Turmush va xulq-odob qoidalari haqida.
4. Jismoniy yetuklik haqida.

Chunki har bir javonmard uchun tan, jon, havas va maoni, ya'ni ham sipohiylik, ham ma'rifat, ham donishmandlikka ega bo'lish zarur bo'lib, bu xislatlar ana shu yuqoridagi to'rt yo'nalishda zikr etilgan.

Kaykovus Pisagor aytgan quyidagi o'n xislatni har bir kishi o'zida tarkib toptirishini ta'kidlaydi. Bular: o'zidan zo'r kishi bilan urishmaslik; hasadchi kishi bilan birga jamoat o'rtasida o'tirmaslik: riyokor, ikki yuzlamachi kishi bilan do'st bo'lmaslik: yolg'onchi kishi bilan muomala qilmaslik: baxil bilan suhbatda bo'lmaslik; g'ayr, dushman kishi bilan sharob ichmaslik; xotinlar bilan bir yerda o'tirmaslik; kishilarga sir aytmaslik; biror kishi aybingni aytса, shu aybni yo'qotishga harakat qilish; biror kishini ortiqcha maqtash yoki ortiqcha yomonlamaslik; muhtoj bo'lgan odamni gina, qahr bilan qo'rqtmaslik; gunohkorning gunohini avf etish; kichiklarga mehribon bo'lish; bir ishni ikki kishiga buyurmaslik kabi hayotiy tavsiyalarni keltiradiki, inson o'z hayotida har bir daqiqada bunday hatti harakatlarga duch keladi.

Savol va topshiriqlar

1. Al-Xorazmiyning didaktik qarashlarini bayon eting.
2. Abu Nasr Forobiyning ta'lif va tarbiyaga bergan ta'rifini izohlang.
3. Abu Rayhon Beruniyning shaxs rivojiga doir nazariyasini tushuntirib bering.
4. Abu Ali ibn Sinoning tarbiyaga doir qarashlarini izohlang.
5. Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarida ifodalangan hikmatlarni tahlil eting.
6. Yusuf Xos Xojibning pandnomasi tavsifidagi qarashlarini izohlang.
7. Ahmad Yugnakiy ilm olish haqida qanday fikrlarni ilgari surgan?
8. Kaykovusning javonmardlik tarbiyasiga doir qarashlarini bayon eting.

I.4. XIV ASRNING IKKINCHI YARMI VA XVI ASRDA MOVARAUNNAHRDA TARBIYA, MAKTABVA PEDAGOGIK FIKLAR

Ijtimoiy hayotning ta'lif-tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar rivojiga ta'siri. Movarounnahr mo'g'ul urug'lari va qabilalarining ijtimoiy hayotida yuz bergan katta o'zgarish, ularning mahalliy ijtimoiy tuzumini qabul qilishlari, xo'jalik va madaniy hayotdagi o'zgarishlar mo'g'ullarning etnik xususiyatlarini ham o'zgartirib yuboradi. Mamlakat aholisining ijtimoiy hayotida sodir bo'lgan jiddiy o'zgarishlar, shubhasiz uning iqtisodiy jihatdan jonlanishiga turki ham bo'ldi.

XIII asrning ikkinchi yarmi va XIV asr boshlarida shahar va qishloqlarda xo'jalik hayotining jonlanishi bilan shubhasiz mo'g'ullar istilosи va bosqini davrida kuchli zarbaga uchrab inqirozga yuz tutgan fan, adabiyot, ma'rifat va madaniyatning ayrim tarmoqlari ham tiklana boshlaydi.

Garchi yozma manbalarda bizgacha aniq ma'lumotlar etarli darajada etib kelmag'an bo'lsa-da, har qalay bu davrda ilm va ma'rifat ham ayrim yirik hunarmandchilik va savdo-sotiq markazlarida jonlanadi. Buxoroda bino qilingan "Mas'udiya" va "Xoniya" kabi madrasalarning har birida mingtagacha tolibi ilm ahli tahsil ko'radi.

So'fiylik ta'lifotining ma'naviy hayotga ta'siri. So'fiylar inson ma'naviy-ruhiy komillikka erishish yo'llarida to'rt bosqichni o'tishi kerak, deydi.

Birinchi bosqich – shariat. Diniy marosimlar va shariat aqidalarini, taqvolarini aynan, izchil bajarish, chunki shariat qonun bo'lib, bu qonun vujudni va qalbni tarbiyalaydi.

Ikkinci bosqich – tariqat: nafshi tiyish, xushnudlik, xudoni o'ylash, xilvat, ma'naviy muhabbatni chuqurlashtirib, xudo to'g'risida o'ylash, ya'ni tariqat – fano, o'zdan kechish, ko'ngilni poklab, ruhni nurlantiruvchi yo'l, faoliyat shakli.

Uchinchi bosqich – ma'rifat: hamma narsaning, butun borliqning asosi – xudo ekanini, o'zining mohiyati xudo mohiyati bilan birgaligini bilish va anglash. Bunda odam uchun barcha kibr-u havo, manmanlik,

shon-shuhrat bema'ni bo'lib ko'rindi, shunda u orif, ya'ni bilimli, xudoni tanigan bo'ladi.

To'rtinchi bosqich – haqiqat. Bunda so'siy xudoning dargohiga erishadi, vasliga vosil bo'ladi, u bilan birlashadi, shu orqali inson foni, ya'ni "analhaq" bo'la oladi.

Movaraunnahrda Amir Temur(to'liq ismi Amir Temur ibn Amir Tarag'ay ibn Amir Barqul) (1336-yil, 9-aprel, Kesh (hozirgi Shahrisabz) shahri yaqinidagi Xoja Ilg'or qishlog'i (hozirgi Yakkabog' tumani) — 1405-yil, 18-fevral, O'tror sh., Samarqandda dafn etilgan)) tomonidan markazlashgan davlat barpo etilishi va uning fan, madaniyat va ma'rifat rivojiga qo'shgan hissasi. Amir Temur hayotlik davridayoq uning harbiy san'ati va davlat boshqarish uslubiga bag'ishlangan maxsus asar yaratilib, u "Temur tuzuklari" nomi ostida shuhrat topadi. Bu asar shaxsan Temurning og'zidan yozib olingan deb hisoblanadi. Unda davlatni boshqarishda kimlarga tayanish, toj-u taxt egalarining tutumi (yo'nalishi) va vazifalari, (vazir va qo'shin boshliqlarini saylash, sipohlarning maoshi) mamlakatni idora etish tartibi, davlat arboblari va qo'shin boshliqlarining burchi va vazifalari, amirlar, vazirlar va boshqa mansabdorlarning toj-u taxt oldida ko'rsatgan alohida xizmatlarini taqdirlash tartibi va boshqalar xususida bayon etiladi.

Amir Temur umr bo'yи quyidagi o'n ikki tamoyilga amal qilgan:

Har yerda va har vaqtida islom dinini qo'llab-quvvatlagan.
Davlat ishlarini kengash asosida boshqargan.
Salatanat ishlarini murosayu madora orqali yurgizgan.
Davlat ishlarini qonun-qoida va tuzuklarga asoslanib boshqargan.
Amirlar va sipohiylargaga hurmat ko'rgazgan.
Adolat va insofga tayangan.
Fuqarolarga izzat-hurmat ko'rgazgan.
Azmu jazm bilan ish tutgan.
Raiyat ahvoldidan doimiy ogoh bo'lgan.

Turku tojik, arabu ajamning turli toifalariga hurmat ko'rsatgan. Do'stlarni unutmagan va ularga yordam bergen. Har joyda sipohiylarni hurmat qilgan.

"Temur tuzuklari" dagi hikmatlardan namunalar:

<p>"TEMUR TUZUKLARI" DAGI O'GITLARNI MOHIYATI VA VAZIFASIGA KO'RA QUYIDAGI GURUHLARGA AJRATISH MUMKIN:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Din va shariatga doir. 2. Davlat va uni idora etishga doir. 3. Kengash o'tkazishga oid. 4. Podsho va vazirlarga doir. 	<p>"TEMUR TUZUKLARI" DAGI O'GITLARNING AXLOQ VA ODOBGA DOUR TURLARI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Adolat va adolatsizlik. 2. So'z va ishonch birligi. 3. Do'st va dushmanlik. 4. Botirlik va qo'rkoqlik. 5. So'z va shirin-suxanlik.
--	--

Adovat emas,adolat engadi.
So'zlaguvchi gar nodon erur, tinglaguvchi dono o'lsin.
Ota bo'lmagan, ota qadrini bilmas.
Do'shmandan qo'rhma, munofiqdan qo'rqa.
Ishon. Ammo shubha qil.
Kuch – adolatdadir.
Do'stlik sinovda chiniqadi.
Filning dumi bo'lguncha, chumolining boshi bo'l.
Toy mingan – ot ham minadi.
Botir jangda bilinar, dono – mashvaratda.
Birliksiz kuch bo'lmas.

Mirzo Ulug'bek(Sulton Muhammad ibn Shohrux ibn Temur Ulug'bek Ko'ragonning pedagogik g'oyalari va ma'rifatparvarlik xizmatlari. Samarqandda o'z atrofida to'plangan olimlarning bevosita ishtiroki va yordamida Ulug'bek 1424-1428-yillarda shahar yaqinida Obirahmat anxori bo'yida rasadxona qurdirdi. Doira shaklida bino qilingan bu ulkan imoratning aylanasi 47 metr, balandligi 31 metr edi. Bobo'ming yozishicha, u uch qavatlari bo'lgan. Binoning sirti koshin va sirli parchinlar bilan qoplangan. Binoning ichki sahni

sudsi faxriy (sekstant) va koridorlar bilan to'rt qismlarga ajratilgan. Rasadxona ichki devorlarida koinot-u Er sharining umumiy manzarasi tasvirlangan bo'lib, shu tufayli bu mavzu aholi o'rtasida "Naqshi jahon" degan nom bilan shuhrat topadi.

Samarqandda Ulug'bek rahbarligida barpo etilgan bu ilmiy dargoh matematika, ayniqsa astronomiya sohasida ilmiy dunyoda olamshumul ahamiyat kasb etgan natijalarga erishadi. Rasadxonada olib borilgan kuzatish va tadqiqotlar tufayli 1018 sobita (qo'zg'almas) yulduzlarning o'mi va holati aniqlanib, ularning astronomik jadvali tuziladi. O'rta Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari bo'ylab joylashgan 683 geografik punktlarning Samarqand kengligiga nisbatan koordinatalari belgilab chiqildi. Rasadxonada olib borilgan tadqiqotlarning natijalari asosida matematika va astronomiyaga oid qator nodir asarlar yaratildi.

"Ziji jadidi Ko'ragoniy" dan tashqari Ulug'bek "Tarixi arba' ulus" (To'rt ulus tarixi) nomli tarixiy asar hamda musiqa ilmiga bag'ishlangan beshta risola yozadi.

Ulug'bek davrida maktab islohoti. Ulug'bek Movarounnahr shaharlarini, xususan Samarqand va Buxoroni ilm-u ma'rifat dargohiga aylantirishga intiladi. Uning farmoni bilan 1417-yilda Buxoroda, 1417-1420-yillarda Samarqandda va 1433-yilda G'ijduvonda madrasalar qad ko'taradi. Hatto Buxoro madrasasining darvozasiga "Bilim olish har bir musulmon ayol va erkakning burchidir" degan kalima o'yib yozib qo'yiladi.

Alloma o'z davlatida ta'lif sohasida jiddiy islohotlarni tashkil etdi. U madrasalarni davlat ta'minotiga o'tkazdi, mudarris (o'qituvchi)larga oylik ish haqi belgilagan, shogird (talaba)larga stipendiya ajratgan.

Muhammad Tarag'ay Ulug'bek madrasa o'quv rejasiga quyidagi fanlar: arab tili, adabiyot, Qur'on, Hadis, ritorika, mantiq, falsafa, fikh (qonunchilik), metafizika, matematika, astronomiya, tibbiyat, geografiya, tarix kabi fanlarni kiritadi.

Mutafakkir tomonidan barpo etilgan hamda o'zi bevosita ta'lif bergan madrasalarda o'qish quyidagi bosqichlardan iborat bo'lgan:

1. "Anda" (kichik) – o'qish muddati 2 yil.
2. "Aust" (o'rta) – o'qish muddati 3 yil.
3. "A'lo" (oliy) – o'qish muddati 3 yil.

Bunday yondashuvda, bugungi kun nuqtai nazaridan aytganda, bakalavriat va magistratura ko'zga tashlanadi. Ayni vaqtda ular o'rta asr Yevropa universitetlari uchun ham xos bo'lgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur(Zahiriddin Muhammad ibn Umarshayx Mirzo(Bobur, 1483.Andijon – 1530.Agra))ning pedagogik fikrlari. Bobur

1526-yilning 21-aprelida Dehli hukmdori Ibrohim Lo'diy qo'shinlarini tor-mor keltirdi. Bu g'alaba natijasida Bobur Shimoliy Hindistonni egalladi. 1526-yilning 27-aprelda Dehli shahrida Bobur podshoh nomiga xutba' o'qildi. Shu tariqa, yangi saltanat Boburiylar saltanatiga asos solinadi.

Bobur podshoh Hindistonda bir-biri bilan dushmanlik kayfiyatida bo'lgan mayda mustaqil rojalarni (hukmdorlarni) ham qilich, ham siyosat yo'li bilan birlashtiradi va 1530 yilgacha markazlashgan yirik saltanatini barpo etadi. Bu sultanat 332 yil (1526-1858-yillar), ya'ni Hindistonni Buyuk Britaniya to'liq bosib olgunga qadar hukm surdi.

Bobur xayotiy esdaliklar yozish mактабини "Boburnoma" asari orkali boshlab berdi.

"Muxtasar", "Mubayyin", "Voldiya", "Xatti Boburiy" kabi asarlarida ta'lif-tarbiya masalalariga alohida e'tibor qaratgan.

Uning ijodiga mansub bo'lgan "Xatti Boburiy" uzoq yillar davomida maktablarda, madrasalarda savod o'rgatish kitobi sifatida foydalanilgan.

Bobur nafaqat buyuk davlat arbobi, mohir sarkarda, shoir, bastakor, ayni paytda mashhur tarixchi olim hamdir. Bu borada uning nomini abadiylikka muhrlagan asar - "Boburnoma"dir.

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

- 1.So'fiylik ta'lifotining ma'naviy hayotga ta'siri qanday?
- 2.Movaraunnahrda ilm-fanning rivojlanishida Amir Temuring o'mi qanday edi?
- 3.Mirzo Ulug'bek davrida Movaraunnahrda ilm-fan rivojlanishi.
- 4.Zahiriddin Muhammad Boburning pedagogik merozi haqida nimalar bilasiz?

XIV ASRNING IKKINCHI YARMI VA XVI ASRDA MOVARAUNNAHRDA PEDAGOGIK FIKRLAR RIVOJI

Alisher Navoiy(1441.Afg'oniston, Hirot sh – 1501)ning asarlarida tarbiya va insonparvarlik masalalari. Navoiy ijodining asosini inson va uning ma'naviy dunyosi, muhabbat va go'zallik tushunchalari haqidagi chuqur uy-hayollar, hay mazmuni haqidagi fikrlar tashkil etadi. Shoir nazarida muxhabbat – bu insonni yomonliklardan va ehtiyojga berilishdan forig' etuvchi ulug'-vor axloqiy kuch. U o'zida oljanoblik va mardonavor ruhni, vafodorlik-ni, insondagi barcha imkoniyatlar va ma'naviy kuchlarning faol namoyon bo'lishi yo'llarini aks ettiradi. Inson ruhining go'zallikka intilishi va bu go'zallik uchun axloqiy jasorat ko'rsatishga tayyorlik Navoiyda shoirning ijodiy tasavvurida yaratilgan yuksak ulug'vorlik ko'rinishida tasvirlanadi.

Alisher Navoiyning yozishicha, faqat inson Allohning ilmu hikmatiga oshno qilingan ("Qilding ani orifi ul ma'rifat"), faqat odamga ma'rifat ganji ishonib topshirilgan. Navoiy Qur'on oyatlariga ishora etib, inson ulug'ligini bunday ta'rif etadi:

"Karramno" – keldi manoqib anga

"Ahsani taqvim" – munosib anga.

Alisher Navoiy insonga birinchi navbatda hayotdagi kirdikoriga qarab baho bergen. Inson jamiyatga naf keltirishi, foydali ishlari bilan qadrli. Boshqalarga ziyon etkazadigan, jamiyat tengligi va osoyishtaligini buzadigan, siyrati suratiga to'g'ri kelmaydigan kimsalar chin inson emas. U jamiyatning har bir a'zosidan – shohmi, gadomi – inson nomiga munosib bo'lishlikni talab etadi. Navoiyning fikricha, yaxshilikning, odamiylikning mezoni – bu xalq g'am tashvishi bilan yashashdir:

Odamiy ersang, demagil odamiy

Oniki, yo'q xalq g'amidin g'ami.

Kimki, qanoatga odatlansa, shoh va gadoy bordi-keldisidan ozod bo'ladi... Qanoat qo'rg'ondir, u erga kirsang nafs yomonligidan qutularsan, tog'likdir – u yerga chiqsang dushman va do'stga qaramlikdan xalos bo'larsan; tubanlashishdir – natijasi yuksaklik; zoriqishlikdir – foydasi ehtiyyotsizlik urug'ining mevasi farovonlik...

Alisher Navoiy "sabr" to'g'risida. Sabr achchiqdir – ammo foyda beruvchi, qattiqdir – ammo zararni daf etuvchi... Sabr shodliklar kalitidir va bandlar ochqichidir.

U o'rtoqdir – suhbat zerikarli, ammo maqsadga olib boruvchi; ulfatdir – umidi uzun, ammo oxiri estakka eltuvchi.

Ulovdir – yurishi taxir, ammo manzilga eltuvchi; tuyadir – qadami og'ir, lekin bekatga tushirguvchi.

Achchiq so'zli nasixatchiday tabiat undan olinadi, lekin zaminda maqsad hosil bo'ladi. Badxo'r dori beruvchi tabibday kasal undan qynaladi, ammo so'ngida sog'lik yuz beradi.

Alisher Navoiy "muruvvat va saxovat" to'g'risida. Saxovat insoniyat bog'ining borvar shajaridur (boqiy ildizidir), balki ul shajarning mufid samaridur (hosilasidur). Odamiylik kishvarining bahri mavjvari (odamiylik dengizining mavjilari), balki ul mavj bahrining samin gavhari... Ma'dumlikda (insoniy fazilat sifatida) muruvvat karamning urug' qayoshidur (qarindoshidir), balki tav'amon (umuman) qarindoshidur... Sohibi muruvvat (muruvvatli kishi) sharif xalqidin ayrimaydurkim, u qayda bo'lsa Tengri panohipa bo'lsin – izzat va sharaf oromgohida.

Muruvvat – barcha bermakdur, emak yo'q, // Futuvvat – barcha qilmoqdur, demak yo'q. Shoir nazdida muruvvat odamgarchilik yuzasidan qilingan yaxshilik, saxovat, himmatdir, o'zida bor narsalarni muhtojlarga berish, emay edirish, kiymay kiydirishdir. Futuvvat esa barchaga yaxshilik ko'rsatish, ammo evaziga hech narsa talab va ta'ma qilmaslikdir

Navoiyning maktab va madrasalar rivojiga qo'shgan hissasi. O'rta asrning buyuk adibi Alisher Navoiyning turkiyzabon xalqlar, xususan o'zbek xalqining ma'naviy ravnaqi yo'lidagi mamlakat obodonchiligi, el-yurtning farovonligi yo'lidagi faoliyati beqiyosdir. Mirzo Muhammad Haydarning yozishicha, Navoiyning har yilgi daromadi o'n sakkiz ming "shohruhiy" dinorga teng bo'lган. Bu mablag'ning deyarli hammasini u xayrli ishlarga, shu jumladan jamoat qurilishlariga sarf etgan. U birgina Hirot shahri yaqinida Injil anhori bo'yida bir qancha binolar: "Ixlosiya" madrasasi, uning qarshisida "Xolisya" xonaqohi, "Qudsiya" jome'

masjidi, "Shifoysi" davolash uyi, "Safoysi" hammomi, va ular qoshiga toshhovuz qurdiradi. Binokorlik ishlari Hirotning qator mohir me'mor, muhandis, banno va naqqoshlari tomonidan bajariladi. "Ixlosiya" madrasasi va "Xolisiya" xonaqohida bir necha ming kishi istiqomat qilib, fan, adabiyot va san'at bilan mashg'ul bo'lgan. O'sha davr tarixchisi Xondamirning yozishicha "Xolisiya" xonaqohida har kuni zaifa saqlab qolish, fursat boy berilgan davrlarda esa istiqlol uchun xalqimiz birdamlik bilan oyoqqa turdi, "yo hayot, yo mamot" shiori ostida qahramonona kurashdi.

Navoiyning o'qituvchi (mudarris) to'grisidagi fikrlari. Mudarris kerakki, g'arazi mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas ko'rgazmasa va olg'irlik uchun gap-so'z va g'avg'o yurgizmasa, nodonlikdan sallasi katta va pechi uzun bo'lmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni boshi unga o'rinn bo'lmasa. ... Yaramasliklardan qo'rqsqa va noplilikdan qochsa, nainki, o'zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni mumkin, balki halol qilsa, qilmas ishlarni qilmoq uchun sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odad bo'lib qolsa. Bu mudarris emasdир, yomon odatni tarqatuvchidir".

"Uning ishi odam qo'lidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashga ojizlik qilardi, u esa bir to'da bolaga ilm va adab o'rgatadi, ko'rkim bunga nima etsin.

Shunisi ham borki, u to'dada fahm-farosati ozlar bo'ladi, unday kishiga yuzlarcha mashaqqat kelsa qanday bo'ladi. Har qanday bo'lsa ham, yosh bolalarga uning haqqi ko'pdir. Agar shogird podshohlikka erishsa ham unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi. Haq yo'lida kim senga bir harf o'qitmish ranj ila, Aylamat bo'lmas ado oning haqin yuz ganj ila.

**Abdurahmon Jomiy(Nuriddin
Abdurahmon ibn Ahmad(1414.Jom
1492.Hirot))**ning pedagogik qarashlari. Jomiy
uchtta lirik devon, etti dostondon iborat

"Haft avrang" ("Yetti taxt"), ta'lim-tarbiyaga oid "Bahoriston" asarlari bilan jahon madaniyati taraqqiyotida munosib o'ringa ega bo'ldi.

Jomiyning 'Lujjat ul-asror" ("Sirlar dengizi", 1475), "Ashiat ul-lamoat" ("Yiltillagan nur", 1476) diniy-falsafiy qasidası Ibn Sinoga bag'ishlangan. Dostonlarida xalq ommasining eng yaxshi orzu-umidlarini kuylagan. 7 dostondan iborat "Haft avrang" ("Yetti taxt" yoki "Katta ayiq", 1480—87)dagи "Silsilat uz-zahab" ("Oltin zanjir", 1472), "Tuhfat ul-ahror" ("Nuroniyalar tuhfasi", 1481—82), "Sibhat ul-abror" ("Taqvodorlar tasbehi", 1482—83) dostonlarida yuksak xulq-atvor mezonlarini targ'ib qilgan, kishilarni ma'rifatga, yurtparvarlikka, to'g'rilik, insof va iymonga chaqirgan.

Abdurahmon Jomiyning ta'limiy-axloqiy qarashlari Sa'diyning Guliston asari uslubida yozilgan "Bahoriston" asari va "Xaft avrang"ga kirgan "Tuhfatul axror" hamda "Silsilatuz zahab" ("Oltin zanjir") va boshqa dostonlarida ifodalangan. Bu dostonlarda va "Bahoriston"da Jomiy hakiqiy kamolotga erishgan inson haqidagi qarashlarini bayon etadi.

Jomiy o'zining mashhur "Silsilatuz zahab" ("Oltin zanjir") dostonida esa "Sevimli aziz farzandga nasihat" bobida, avvalo har bir yosh bilim olishi zarurligi, chunki inson umri juda qisqa bo'lib, bu ulfnii behuda o'tkazmasligi, ammo bilim olgandan so'ng unga almal qilish lozimligini ta'kidlaydi va amaliyotsiz ilm ham behuda ekanligini alohida uqtiradi.

Abdurahmon Jomiy hikmatlaridan
Hammadan avval farzand, bilimdan bahramand bo'l,
Nodonlik yurtidan chiq, bilim tomon ol yo'l.
Har bir kishiga bu so'z, oyna kabi ayondir,
Dono tirik hamisha, nodon o'liksimondir.

Eng zarur bilimni qunt bilan o'rgan,
Zarur bo'l maganin axtarib yurma.
Zarurini hosil qilgandan keyin,
Unga amal qilmay umr o'tkurma.

Kimning qalb diliga kirdi qanoat,

Hirs bilan ta'madan qutuldi bori.

Qanoat gilami to'shalgan erda,

Sindi ochko'zligu ta'ma bozori.

Qoldiray desang jahonda yaxshi nom,

Yaxshilik qil, yaxshilik qilgilib mudom...

Jaloliddin Davoniyning axloqiy qarashlari. Jaloliddin Davoniy (to'la nomi Jaloliddin Muhammad ibn Asad as Siddiqiy ad Davoniy) (1427 — Davon qishlog'i, Eron — 1502) sharq olimi, faylasufi. Yoshligidan ilm-fanga, xususan fiqhshunoslikka qiziqadi. Maktabni bitirgach, Sherozga kelib madrasada tahsil ko'rasi. So'ng Sheroz shahri qozisi etib tayinlanadi. Qozilikdan iste'foga chiqqach, mudarrislik qiladi. Umrining oxirida o'z qishlog'iga qaytib, ilmiy ish bilan band bo'ladi. Davoniy Eron, Hindiston, Iroqning ko'p shaharlarida bo'lib, olim va shoirlar bilan uchrashdi. Forobiy, Ibn Sino, Nasriddin Tusiy va boshqalarning dunyoqarashini o'rgandi, Temur va temuriylar davrida yashagan mutafakkirlar asarlaridan unumli foydalandi. U falsafa, axloqshunoslik, mantiq, fiqh, falakiyot, riyoziyot va handasa fanlari muammolarini tadqiq qilib asarlar yozdi. Bu' asarlarida inson va uning kamoloti, ilm-fan va uning jamiyatdagi o'rni, kasb-hunar, yuksak insoniy fazilatlarni egallash haqida fikr yuritdi. Davoniyning asosiy asarları: "Axloqi Jaloliy", "Risolatul-xuruf" ("Harflar haqida risola"), "Risolayı isboti vojib" ("Zaruriyatning isboti haqida risola"), "Risola ul-mufradot" ("Moddalar haqida risola"), "Risolayı fi tavjix ultashbih" ("Majoz talqini xaqida risola"), "Risola dar elm un-nafs" ("Ruhshunoslik to'g'risida risola"), "Tariqati tarbiyat ul-avlod" ("Bolalarni tarbiyalash usuli") va b. Davoniyning fors va arab tilida bitilgan qo'lyozma hamda toshbosmada bosilgan risolalari dunyoning ko'p kutubxonalarida, shu jumladan O'zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayxon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanadi.

"Axloqiy Jaloliy" asarining pedagogik fikrlar rivojidagi o'rni. Davoniyning axloqiy tarbiyaga bag'ishlangan "Axloqi Jaloliy" asari dunyoning ko'p tillariga tarjima qilingan. Asar uch qismdan iborat. Birinchi qism – axloq faniga, ikkinchi qism – "Odamning ichki holati" oilaviy hayotiga, uchinchi qism – "Shahar (davlat)ni boshqarish va

podshohlar siyosati" deb nomlanib, unda muhim ijtimoiy-siyosiy masalalar ko'tariladi.

Davoniy inson o'zining aqliy qobiliyatini tarbiyalash uchun quyidagilarga amal qilish lozimligini uqtiradi: 1) zehn o'tkirligi; 2) fahmlilik; 3) zehn ravshanligi; 4) bilimni tez egallash qobiliyat; 5) qo'yilgan muammoni tezda anglashi; 6) yodlash qobiliyat; 7) xotira.

Davoniy insonga foyda keltiradigan kasb-hunarni uchga bo'ladi: 1) inson aqliy faoliyati bilan bog'liq; 2) ta'lim-tarbiya natijasida vujudga keladigan; 3) kishilarning shijoati, jasurligi bilan bog'liq.

Davoniy insoniy fazilatlarni to'rtga bo'ladi: donolik, adolat, shijoat, iffat.

Davoniy g'azabni eng og'ir ruhiy kasallik deydi. G'azab kishining katta nuqsoni, kamchiligi, aqslizligidir, agar aql g'azab va hissiyotga bo'ysunsa, kishi hayvon darajasiga tushib qolishi mumkin, chunki hayvonning aqli bo'limganligi tufayli u g'azab va quvvatini o'ziga buysundira olmaydi. Inson aqli bo'la turib g'azabni buysundira olmasa, buni hech qachon kechirish mumkin emas.

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1.Alisher Navoiyning asarlarida tarbiya va insonparvarlik masalalari

2.Abdurahmon Jomiyning asarlarida pedagogik qarashlari.

3.Jaloliddin Davoniyning asarlarida pedagogik va axloqiy qarashlar.

I.S. XVII ASRDAN XIX ASRNING YARMIGACHA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK FIKRLAR RIVOJI

Buxoro amirligi, Qo'qon va Xiva xonliklarida ta'lif-tarbiya. XVII-XIX asrlarda O'rta Osiyoda bir nechta turdag'i talim muassasalari (maktab, madrasa, qorixona, daloilxona, otnoyilar maktablari) mavjud edi. Ayniqsa Qo'qon, Toshkent, Buxoro kabi shaharlarda ularning soni tez ko'paygan.

Maktablar boshlang'ich talim muassasasi hisoblanib, unda bolalarga yozish va o'qish o'rgatilgan, din haqida dastlabki ma'lumotlar berilgan. Madrasalar yuqori turuvchi o'quv muassasasi hisoblangan, qorixona va daloilxona («Daloil al-xayrot») quyi diniy xizmatchilarni tayyorlagan.

XIX asrdagi Qo'qon xonlari arxivlarida beklar va xonlar saroylarida sag'ir (etim)lar uchun ochilgan maktablar haqidagi ma'lumotlar saqlanib qolgan. Bunday maktablar davlat mablag'lari hisobiga faoliyat yuritgan.

Maktab va madrasalarda ta'lif mazmuni. Maktablardagi talim tzimi bir qancha bosqichli va puxta tashkil etilgani bois savod o'rganish ko'p vaqtini olar edi. Chunonchi, faqatgina alifboni o'rganishga 3-4 oydan bir yilgacha, bazida undan ham ko'p vaqt sarflanar edi. O'quvchilar dastlabki o'qish ko'nikmalarini egallaganlaridan so'ng "Haftyak"ni (fors. "Qur'onning yettidan bir qismi")ni o'qishni boshlaganlar

O'quvchilar "Haftyak"ni tugatganlaridan so'ng "Chor-kitob" (To'rt kitob)ni o'qishga kirishganlar. "Chor-kitob" fors-tojik tilida yozilgan bo'lib, uning birinchi qismida diniy marosimlar (tahorat olish, namoz o'qish, ro'za tutsh va h.q.) sheriyl usulda bayon etilgan, ikkinchi qismida yuqoridagi masalalar katekizis (izoh) shaklda ancha keng yoritigan parchalar o'rin olgan. "Chor-kitob"ning "Musulmonlikning muhim masalalari" deb nomlangan uchinchi qismi o'quvchilarni shariatning asosiy ustuni musulmon diniy huquqlari bilan tanishtirgan. Kitobning "Pandnoma" (Nasihat kitobi) deb nomlangan va XIII asrda yozilgan to'rtnchi qismida Qur'oni karimdan olingan odob-axloq masalalariga oid qoidalar sheriyl shaklda bayon etilgan.

Shundan so'ng o'quvchilar mutlaq din masalalariga bag'ishlangan "Sabotul ojizin" kitobini o'qishni boshlaganlar. Ushbu asar ko'pincha uning muallifning nomi bilan, yani - "So'fi Olloyor" deb yuritiladi. Bu sof diniy asar bo'lib, unda diniy masalalar sheriyl usulda bayon qilingan.

Maktabni tamomlagan o'quvchilar talimni davom ettrish uchun madrasalarga kirganlar.

Madrasa odatda ikki bo'limdan, yani: quyi (ibadat al-'islam) va yuqori (masola) bo'limlardan iborat bo'lgan. Lekin barcha madrasalarda ham bo'limlar shunday nomlanmaganini qayd etish lozim. Masalan, Buxoro madrasalarida quyi bo'lim "mushkulat" deb yuritilgan.

Birinchi bo'limda talabalar din ahkomlarini o'rganganlar. Ikkinci bo'limda esa - Qur'oni karimga muofiq holda bayon etilgan islomning asosiy qonunlari o'qitilgan. Bundan tashqari, arab tilshunosligi, mantiq, tarix, she'r yozish ilmi, metafizika va boshqa fanlar ham o'qitilgan. Madrasalarda barcha mashg'ulotlar arab tilida olib borilgan.

Madrasa talabalarini shartli ravishda uchta kursga bo'lish mumkin.

Birinchi, yani boshlang'ich kurs adna (quyi), ikkinchi kurs - avsat (o'rta) va uchinchi kurs - a'lo (yuqori) deb nomlangan. Biroq, kurslarning nomlari hamma madrasalarda ham bir xil bo'lgan. Shu o'rinda bunday kurslarga ajratish faqat yirik madrasalarda mavjud bo'lgani, talabalar soni 20 kishiga etmagan kichik madrasalarda esa talabalarning barchasi faqat bitta mudarrisga mashg'ulotga qatnaganlarini qayd etish lozim.

Madrasada darsni tashkil etsh tartibi quyidagicha bo'lgan: bitta darslikdagi aynan bir bobni o'rganayotgan 10-15 nafar talaba bir sinf xonasiga to'planishgan va o'zlariga oqsoqol (sardor) saylab olishgan. Bu guruh "jamoa", uning oqsoqoli esa "qori jamoa" deb nomlangan. Darsni boshlash uchun oqsoqol mudarrisning huzuriga borar va undan mazkur guruh bilan mashg'ulot o'tkazish uchun izm so'rardi.

Qizlar maktabi va unda ta'lif mazmuni. Masjid va xonaqohlar qoshida ochilgan maktablarda faqat o'g'il bolalar o'qitilgan. Qiz bolalar o'z davrining o'qimishli ayollari tomonidan uylarida ochilgan maktablarda o'qitilgan. Ayol muallimani o'lkanning turli hududlarida "otinoyi", "otinbibibi", "bibiotin", "bibixalifa" deb ataganlar. Qizlar

maktabi o‘g‘il bolalar maktablariga nisbatan ancha kam bo‘lgan, ko‘p hollarda maktabdorlarning, imomlarning xotinlari maktabdorlik qilgan. Qizlar maktabi haqida K.E.Bendrikov “Turkistonda xalq maorifi tarixidan ocherklar” asarida quyidagilarni yozadi: “Qizlar ishqiy maktublarga berilmasinlar deb, qizlar maktabida yozuvga o‘rgatilmagan”. Professor U.Dolimovning fikricha, bu so‘zlar haqiqatdan ancha yiroq. O‘zbek xalqi – o‘tmishda eng ko‘p shoiralar etshtirgan xalq, agar yozuvga o‘rgatilmaganida edi, podshohlar saroyiga mansub bo‘lgan Gulbadanbegim, Zebunisobegim, Nodirabegimlarni qo‘ya bering, XIX asrning o‘zida Uvaysiy, Mahzuna, Dilshodi Barno, Muazzamxon, Muattarxon, Anbar otn, Qamarniso, Nozimaxon kabi o‘nlab mashhur shoiralar qaerdan etshib chiqqan!?

O‘rta Osiyoda faoliyat yuritgan qizlar maktabining yirik namoyondalaridan biri – Jahon Otn Uvaysiyidir. O‘zining butun faoliyat davomida xalqimiz orzu-umidlarini ro‘yobga chiqarishga harakat qilgan Jahon otn xalqimizning oqila qizlarini tarbiyalash, go‘zal hayotga erishishning birdan-bir yo‘li deb o‘ylab, o‘zining butun umrini yosh qizlarga talim-tarbiya berish bag‘ishladi.

O‘z maktabida qizlarga boshlang‘ich talim berar ekan, Jahon Otn ularning zehnnini o‘srishga katta ahamiyat beradi. Otn o‘z shogirdlariga savod o‘rgatbgina qolmay, ular orasidan iqtidorli qizlarni tanlab sharq sheriyat bilan tanishtradi. Qizlarni nazm bo‘stoniga etaklaydi.

Atoqli zullisonayn shoira Dilshodi Barno 50 yildan ortq muallimalik qilib, qizlarga xat-savod o‘rgatdi, tabi nazm qizlarga sheriyat ilmidan dars berdi.

Dilshod o‘z maktabida yosh qizlarni tarbiyalar, ularga xat-savod o‘rgatar va ularni chuqur bilim egasi qilib chiqarishga intlar edi. Shu bilan birga, yosh istedodli qizlarga o‘zbek, tojik mumtoz adabiyot namoyondalarining asarlarini ham o‘rgatar va ularni nafosat ruhida tarbiyalab, o‘z zamonasining ilg‘or kishilari qilib etshtrishga harakat qilgan.

Munis Xorazmiy(asl ism-sharifi Shermuhammad Amir Avazbiy o‘g‘li) (1778—Xiva yaqinidagi Qiyot qishlog‘i — 1829))ning “Savodi ta’lim” asari – husnixatga doir dastlabki qo‘llanma sifatida.

Munis o‘z davrining etuk murabiy shoiri sifatda bolalarning savodxonligini va husnixatni yaxshilash yo‘lida ko‘p izlanadi va yoshlarga husnixatdan talim berib, “bilgancha surib qalamni har yon, talim ishin aylar erdi oson” deydi. “Bilimning eshigi alifbe” deganlaridek, Muis ham talimdagi muvaffaqiyatlarning garovi savod ekanligini tushungan va shuning uchun “umumiy arqom” yozuv ilmini yaratshga bel bog‘lagan.

Munisning “Savodi talim” asari ana shu tarzda 1804 yil 6 dekabrda vujudga keladi. Mazkur risola nazariy malumotlar va mashqlarni o‘z ichiga olgan. Risola ikki qismidan tarkib topgandir. U “Savodi talim”ning nazariy qismida o‘zigacha mavjud bo‘lgan bolalarga xat-savod o‘rgatuvchi risolalarning barcha nuqson va kamchiliklarni ochib tashlaydi va eski risola bilan o‘zi yaratayotgan risolani bir-biri bilan taqqoslab, eski risolaning o‘sha kungi talablarga javob bera olmasligini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beradi. Risolaning ikkinchi qismida arab alifbosidagi har bir harfning yozilish uslubini marifiy-didaktik nuqtai nazardan sodda qilib tushuntrishga harakat qiladi.

Muhammad Sodiq Qosh-g‘ariy(1740.Qashqar — 1849)ning “Odob as-solihin” asari – yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlarni yorituvchi manba. Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning “Odob as-solihin” (“Yaxshi kishilar odobi”) asari kundalik turmushimizda har kuni har daqiqada bilish zarur bo‘lgan turmush odobiga oid xulq-odob qoidalarining majmuidir. Asar turkiy tlda yozilgan bo‘lib, muqaddima, ett bob va xotmadan iborat.

Asarning muqaddimasida uning maqsadi sifatda insonga yaxshi xulq egallashi zarurligi takidlanadi va u odob qoidalarini egallab olmasa va yaxshi xulq bilan odobi va toza bo‘lmasa, nafaqat o‘ziga, balki butun dunyoga yomonlik tarqatadi, deydi va quyidagi masnaviyini keltradi:

Adabsiz na o‘zi uchun yomonlik qiladi,

Balki butun dunyoga o‘t qo‘yadi.

“Odob as-solihin” asarida bayon etlgan botniy va zohiriy qoidalar:

1. Salomlashish va ruxsat so‘rash odobi.
2. Muloqot odobi.
3. Uxlash va yo‘l yurish odobi.

4. Suhbatlashish odobi.
5. Er-xotn odobi.
6. Tozalik qoidalari.
7. Mehmon kutsh odobi.
8. Ziyofat va ovqatlanish odobi.
9. Safar qoidalari.

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

O'rta Osiyoda qanqay xonliklar mavjud bo'lgan?

O'rta Osiyoda xonliklar davrida qanday ta'lim muassasalarini faoliyat ko'rsatgan?

O'rta Osiyoda xonliklar davrida qurilgan qanday madrasalarni bilasiz?

O'rta Osiyoda qizlar maktabini ochgan qaysi otinlarni bilasiz?
Tarix fanidan olgan bilimlaringizga asoslanib, madrasalardagi o'qitish tizimi haqida qanday fikrlarni bayon eta olasiz?

XIX ASRNING 2-YARMI – XX ASRNING 1-CHORAGIDA TURKISTON O'LKASIDA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK FIKLAR RIVOJI

XIX asrning 2-yarmida Turkistonda makteblar tizimi. O'lkani Rossiya imperiyasi bosib olgandan so'ng 1870 yillarda qizlar talimi bo'yicha bazi malumotlar mavjud. Turkistonda shahar va qisman qishloqlarda qizlar uchun boshlang'ich makteblar ham mavjud bo'lgan. Qishloq joylarda qizlar maktabi juda kam hollarda uchrar edi. Bazi hududlarda 100 ta maktebga bitta qizlar maktabi ham to'g'ri kelmas edi. Biroq bazi shaharlarda qizlar makteblarining soni o'g'il bolalar makteblarining chorak qismiga teng kelgan. Toshkent rus qo'shnlari tomonidan egallangan paytda shaharning bazi qismlarida qizlar makteblari va o'quvchilari soni o'g'il bolalar makteblarining $\frac{1}{2}$ qismiga to'g'ri kelgan va ularda o'quvchilar soni nisbatan kam bo'lgan.

A.P.Xoroshkin va Toshkent shahrida yashovchi mullalarning xabar berishicha, 1864 yilda ruslar bilan bo'lgan urush uchun soliq joriy etsh bo'yicha ro'yxatga olish o'tkazilganda, 8000 ming nafar o'quvchi bolalar, 4000 nafar o'quvchi qizlar qayd etlgan. Birgina Sebzor dahasida 25 nafar o'g'il bolalar va 15 nafar qizlar, Shayxontohur dahasida esa 20 ta o'g'il bolalar va 10 ta qizlar makteblari mavjud bo'lgan. Otinbibi maktebida o'quvchi qizlar bilan birgalikda o'g'il bolalar ham birga talim olgan hollari ham bo'lgan. Qizlar makteblaridagi mashg'ulotlarda asosan fors-tojik va turkiy tildagi asarlar o'rgatigan. Ushbu talim muassasalarida "Talimi bayonot", "Muosharat odobi", "Tarbiyali xotun" va boshqa Sharq axloqiy madaniyatni o'z ichiga oluvchi fanlar o'qitlgan. A.P.Xoroshxinning 1876 yildagi malumotga ko'ra, qizlar 7-11 yoshdan o'qitlgan, 11-15 yoshdan esa tkuvchilikka o'rgatigan. Bundan shu narsa kuzatladiki, qizlar makteblaridagi talim dasturlari o'g'il bolalar makteblari dasturlariga nisbatan kam qamrovli bo'lgan.O'rta Osiyoda o'g'il va qiz bolalar birga talim oluvchi aralash makteblar bo'lganligi haqida malumotlar deyarli uchramaydi. 1906 yil Kaspiyorti viloyati makteblarining ahvoli haqida malumot bergen N.P.Ostromov turkmanlar orasida, bazi joylarda o'g'il va qiz bolalar birga talim oluvchi makteblar mavjud bo'lganligi, ularda atgi ikki yoki uch yil davomida talim berilishi haqida malumot beradi.

qizg'in kurash olib bordi. Turkiy xalqlarning milliy mustaqilligi uchun kurashgan Ismoilbek Gaspirali o'z navbatda jadidchilik oqimining asoschisi sisatida dunyoga tanildi. Ko'p yurtlarda safarda bo'lgan Ismoilbek Gaspirali xalq taraqqiyoti birinchi navbatda maorifga bog'liq ekanligini anglab etb, jamiyatdagi tub o'zgarishlarni amalga oshirishni yangi usuldagagi maktab tuzishdan boshladi. Gaspirali tomonidan ochilgan yangi usuldagagi maktab tez orada shuhrat qozondi. Jadid maktablarining ommaviy tus olishiga asosiy sabab I.Gaspirali tomonidan 1883-yildan boshlab nashr etla boshlangan "Tajrimon" gazetasi bo'ldi. Shu bilan birga Ismoilbek Gaspirali o'zi tashkil maktab uchun bir qator darsliklar va o'quv qo'llanmalari ham yaratdi. Uning yangi usuldagagi maktab hayotga bag'ishlangan asarlari jumlasiga "Hujai Subyona", "Qirsat turki", "Rahbari muallimin" kabi darslik va o'quv qo'llanmalarini kiritsa bo'ladi. Gaspiralining ushbu asarlari o'quv jarayonini tashkil etish, darsliklarga qo'yiladigan talablar, musulmon o'quv adabiyotda qo'llaniladigan didaktik va metodik ko'rsatmalar bilan jadid maktablari taraqqiyotga ulkan hissa qo'shdi.

I.Gaspirali boshqa turkiy xalqlar qatori o'zbek millatdagi ijtmoiy fikrlar taraqqiyoti va shu jumladan, haqiqiy vatanparvar o'zbek ziyorilari, pedagoglarining kamol topishida ham o'chmas iz qoldirdi.

1893-yili Ismoil Gaspirali Turkistonga kelib, chor hukumat amaldorlarini va Buxoro amiri Abdulahadni musulmon maktablarini isloh qildirishga ko'ndirmoqchi bo'ladi.

Ismoil Gaspirali Buxorodan so'ng poyezdda Samarqandga borgan, undan Toshkentga kelib, Turkiston general-gubernatorligidagi, amaldorlar bilan o'z niyat-maqsadlarini o'rtoqlashgan. Biroq, Toshkentda uni yaxshi kutib olishmadni, loyihasi esa e'tiborsiz qoldirildi. 1893-yil 8-iyunda u yana Samarqand orqali Buxoroga qaytb borgan va amir bilan uchrashib, E.J.Laxzarining ko'rsatishicha, uni yangi usuldagagi bir maktab ochishga ko'ndirgan. Ikkinci usuli jadid maktabini 1898 yilda Qo'qonda Salohiddin domla ochdi. Shu yili To'qmoqda ham yangi usul maktabi paydo bo'ldi. 1899-yili domla va Toshkentda Mannan qori yangi usul maktabini ochdilar. 1903 yilda, umuman, Turkistonda 102 ta boshlang'ich va

Andijon Shamsiddin

2 ta o'rta jadid maktabi bor edi. Bulardan 6 tasi Buxoro amirligida va 8 tasi Xiva xonligi hududida edi.

Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar Qori, Abdulla Avloniy, Abduqodir Shakuriylarning yangi usul maktablarini tashkil etishdagi ma'rifatparvarlik xizmatlari.

Mahmudxo'ja
Behbudiy ibn
Behbudxo'ja

Abdurashidxonov
Munavvar qori

Abdulla Avloniy

Abduqodir
Shakuriy

XX asr boshlari Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg'onada vodiysi shaharlarida o'nlab "usuli jadid" maktablari ochildi. Uni bitirganlar orasidan Turkiston ma'naviy-ma'rifiy dunyosini milliy uyg'onishiga kuchli ijobiy tasir qiladigan zabardast namoyandalar etishib chiqdi. Ularning "birinchisi", "Turkiston jadidlarining otasi" – Mahmudxo'ja Behbudiydir. Mahmudxo'ja Behbudiy 1875-yilning 19-yanvarida Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog'ida ruhoniy oilasida dunyoga keldi. Otasi Behbudxo'ja Solixo'ja o'g'li Ahmad Yassaviy avlodlaridan bo'lib, onasi esa, asli xorazmlik bo'lган. Otasi 1898-yil vafot etgach, u tog'asi, qozi Muhammad Siddiq tarbiyasida bo'lib, undan arab, forsiy tllarini chuqur o'rganadi. Behbudiy dastlab Samarqand, so'ngra Buxoro madrasalarida tahsil oladi. Tinimsiz va qunt bilan o'qib, imom-xatib, so'ngra qozi, muft darajasiga ko'tariladi. Bu mansablar shariatning yuqori maqomlari hisoblangan.

Safardan qaytb kelgach, yangi usul maktablarini ochish yo'lida g'ayrat ko'rsatadi. Shunday maktablardan birini Behbudiy Samarqandda birinchilardan bo'lib 1904-yilda o'z uyida tashkil qildi.

Mahmudxo'ja Behbudiy 1911-yilda "Padarkush" nomli drama yozdi. U bu asarida o'zining sevimli mavzusi — barchani ilm-marifatli bo'lishga chaqirish, ilmsizlik balosini daf qilish g'oyasini qalamga olgan.

Munavvar qori Abdurashidxonov Vatan va millat fidoyisi, mustamlakachilikning chorizm va sho'ro ko'rinishlarini ayovsiz fosh qiluvchi ma'rifiy, siyosiy arbob, tolmas kurashchi, jadidchilik harakatning yirik namoyandasidir. Munavvar qori ham "usuli savtiya" maktabiga ixlos bilan qarab, chor hukumat Turkiston o'lkasidagi aholini qanday ma'naviy-madaniy uzzatda saqlayotganini va undan qutulish choralari faqat mакtab talim-tarbiyasidagi keskin islohotga bog'liqligini to'g'ri tushungan holda chor hukumatning mustamlakachilik boshqaruv usuliga qarshi kurashda faoliik ko'rsatdi: mana shu maqsad yo'lida Toshkentda ilg'or fikrli ziyolilar va turli guruhlardan iborat "Turon" jadidlar jamiyatni tashkil etdi, O'zi takidlaganidek: "Chor hukumatni yo'qotish jadidlarning tilagida bor edi. Siyosiy vazifamiz va maqsadimiz ham shundan iborat bo'lishn yashirin emas".

Munavvar qori ochgan yangi usul "Namuna" maktabida bir necha yuz bola o'qigan. Bu maktabda tayyorgarligi ancha jiddiy bo'lgan istedodli yoshlari o'qituvchilik qilishgan. Munavvar qorining o'zi esa jadid maktablari uchun yangi tovush ("usuli savtiy") usulida darsliklar — "Adibi avval" ("Birinchи adib", 1907) alifbosi va "Adibi soniy" ("Ikkinci adib", 1907), "Er yuzi" ("Jug'rofiya"), "Havoyijon diniya" (1907) kitoblarini yozib chop ettirgan. Bular o'lkadagi jadid maktablari uchun asosiy darslik sifatda bir necha bor qayta nashr etildi.

Abduqodir Shakuriy (1875-1943) Samarqand shahri yaqinidagi Rajabamin qishlog'ida 1901 yilda yangi usuldagagi maktabni tashkil qiladi. Yangi usuldagagi bu maktabda arifmetka, tabiatshunoslik kabi dunyoviy fanlar o'qitildi. Shakuriy o'zi ochgan yangi usuldagagi maktabida arab tilining qoidalari va harflarni o'qitishga jiddiy etibor bergen holda, o'quvchilarni so'z bo'g'lnlari bilan tanishtirar va shu bo'g'lnlar asosida bolalar uchun tushunarli sodda so'zlarni tuzardi.

Shakuriy 1907-yilda bolalarning yosh xususiyatga muvofiq tarzda axloq, odob va turmush qoidalaridan dastlabki ma'lumot berish maqsadida "Jomeul – hikoyat" ("Hikoyalari to'plami") nomli ikkinchi kitobini tuzadi. Bu kitob boshlang'ich maktabning II, III sinflari uchun terma kitobdir. Kitobdan 48 ta kichik-kichik odob-axloq mavzusidagi hikoyalari va 15 ta she'riy asarlari o'rin olgan. Uning uchinchi o'qish kitobi "Zubdatul ashor" deb ataladi. Muallifning bu o'qish kitobini tuzishdan asosiy maqsadi o'quvchilarning olgan bilimlarini takomillashtirish va mustahkamlash bilan birga ularda she'riyatni

o'rganishga havas uyg'otish va ularni (o'zbek, tojik, ozarbayjon) klassik adabiyot namunalari bilan tanishtirishdan iborat edi.

Abdulla Avloniy (1878-1934) "Tarjimai holi"da yozadi: 1900 yilda uylanib, oila boshlig'i bo'lib qoldim. Shu yilda otam o'lib, o'gay onam bilan bir ukam meni qaramog'imda menga boqim bo'lib qoldi. Bu vaqtida butun oilani boqmoq uchun qish kunlarida ham ishlaromoqqa to'g'ri kelganligidan quvvati muhofazam o'rtta darajada bo'lg'on holda madrasani tashlab chiqib ketuvg'a to'g'ri keldi. Shu choqlarda o'zim mehnat ichida yashag'onlig'imdan boylarga va mullalarga qarshi she'rlar yoza boshladim. Madrasadan chiqib ketsam ham maorif ishlaridan chiqib ketmadim. Turli gazetalar o'qishga tutindim. Shul zamonalarda Rusianing turli shaharlarida chiqqan matbuot – gazeta va jurnallar bilan tanishib, o'qib, malumotimni orttira bordim. "Tarjimon" gazetasini o'qib, zamonda xabardor bo'ldim. Shul zamonda erli xalqlar orasida eskilik — yangilik ("jadid-qadim") janjali boshlandi. Gazet o'quvchilari mullalarni "jadidchi" nomi bilan atar edilar. Men ham shul jadidchilar qatoriga kirdim. 1904-yildan jadidchilar to'dasida ishlay boshladim. "Jadid mакtabi" ochib, o'qituvchilik ham qildim. Mulla va boylarg'a qarashli eski turmush bilan qatiy suratda kurasha boshladuk. O'z oramizdan mullalarga qarshi uyushmamiz ham vujudga chiqdi....

A.Avloniy nashr etgan ro'znomalar ilg'or fikrlar targ'ibotchisi bo'lgani uchun ham uning faoliyat chorizm hukumat tomonidan tez-tez taqiqlanar edi. Shundan so'ng u ilg'or g'oyalarni marifat o'chog'i – mакtab orqali xalqqa tarqatishga qaror qiladi va 1903-yilda Toshkentning Mirobod mahallasida yangi usulda mакtab ochadi. A.Avloniy o'zi ochgan mакtabda kambag'allarning farzandlarini, yetim-yesirlarni o'qitdi.

Turkiston o'lkasida ta'lrim siyosati (1917-1924 yy). 1917-yilgi fevral voqealari va oktyabr davlat to'ntarishidan so'ng Markaziy Osiyo xalqlarining hayotida – ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-mafkuraviy, jumladan xalq maorifi sohalarida keskin o'zgarish yuz berdi.

Sadreddin
Ayniy)

Abdurauf Fitrat
Sulaymon o'g'li
(CHO'lpon.)

Abdulhamid
Sulaymon o'g'li
(CHO'lpon.)

Abdulla Qodiriy
)

Turkiston o'lkasida milliy demokratiya vakillari, mashhur ma'rifatparvar ziyolilar tomonidan yangi usuldag'i maktablarning keng tarmog'ini yaratish, maktab-maorif borasida zudlik bilan islohotlarni amalga oshirish yuzasidan bir qator takliflar ilgari surildi.

Ammo O'zbekiston hududida ma'naviyat va madaniyat 1917-yildan boshlab murakkab vaziyatni boshdan kechirdi, jiddiy to'siqlar va buzg'unchiliklarga uchradi. Turkistonni qizil imperiya mustamlakasiga aylantirishga kirishgan bolsheviklar siyosati va amaliyotini xalq ommasi, milliy ziyolilar qabul qilmadilar.

Milliy ziyolilar va arboblarning faoliyati keng tus oldi, chuqur ijtimoiy madaniy mazmun kasb etdi. Jadid ziyolilar, ijod ahli bo'lmish Munavvar Qori, Maxmudxo'ja Bexbudiy, Sadreddin Ayniy, Fitrat, CHO'lpon, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Hamza, G'ozi YUNUS, Xurshid va boshqalar bilan bir qatorda XX asr bo'sag'asida tug'ilgan iste'dodli yoshlar Mashriq YUNUSOV (Elbek), Naim Said, Rafiq Mo'min, Mahmud Xodiev (Botu), Baxrom Xaydariy va boshqa qator ziyolilar madaniyat, maorif soxalarida jonbozlik qildilar, ijtimoiy yo'naltirilgan ijod bilan shug'ullandilar.

Milliy madaniyatimizning eng qadimgi va yirik markazi bo'lgan Samarqandda mashhur ma'rifatparvarlar Maxmudxo'ja Bexbudiy, Abdurauf Fitrat, Akobir Shomansurzoda, Said Axmad (Vasliy), Saidaxmadxo'ja Siddiqiy, Mardonquli Shomuhammadzoda zudlik bilan maktab islohotini amalga oshirish fikri bilan maydonga chiqdilar. Ular 1917-yil aprel oyidan boshlab chiqayotgan "Hurriyat" gazetasi sahifalarida yangi usuldag'i maktablarning keng tarmoqlarini yaratish zarurligi hakidagi fikrni ilgari

surdilar. "Anjumani maorif" jamiyatining mablag'lariga "Rushdiya" maktabi ochildi, unda bepul o'qitilar edi. Abdurauf Fitrat bilan Kamol Shams bu maktabda o'quvchilarga islom diniy ta'limotini, islom tarixini, muslimon huquqini, turk, arab va fors tillarini, arifmetika, geometriya, geografiya, tabiatshunoslik, tarixni o'qitar edilar. Yoz faslida Samarqandning o'zida taniqli ma'rifatparvar, shoir va dramaturg Hoji Muin Shukrullo "Tarbiyat" maktabini ochdi.

1918-yilning yozida Samarqandda "Musulmon o'qituvchilari uchun pedagogik kurslar" ochildi. O'sha yilning kuzida Toshkentda Toshkent uezdining tub yerli aholisi uchun maktab o'qituvchilari kurslari ochildi. 1918-yil 9-aprelda Munavvar qori uyida to'plangan jadidlar Turkiston Xalq dorilfununing musulmon bo'limini tashkil etish maqsadida 9 kishidan iborat tashkilot komissiyasini tuzadi. Ular 22 kun ichida musulmon bo'limi dasturlarini tuzadilar. Dorilfununning musulmon bo'limi ham O'russ bo'limi kabi uch bosqichdan iborat bo'lishi belgilandi: yuqori bosqich — dorilmuallimin (o'qituvchilar kursi, keyinroq oliy o'quv yurti) o'rta bosqich — boshlang'ich maktablarni o'z ichiga olar edi. Xalq dorilfununi tarkibining bu shaklda bo'lishi sharoitning o'zidan kelib chiqqan holda zamonaliv bilim va savodxonlikka ehtiyojdan tug'ilgandi. O'sha yilning 3 mayida dorilfununning Musulmon bo'limi rahbariyatiga saylov bo'lib, unda Munavvarqori rais (rektor), Iso To'xtaboev birinchi muovin, Burxon Habib ikkinchi muovin, Abdusamid qori Ziyobov xazinador, Muxtor Bakir sarkotib bo'lib saylandi. 13 may (yakshanba) kuni Toshkentning eski shaxar qismida Vikula Morozovning sobiq do'konini binosi (hozirgi o'zbek yosh tomoshabinlar teatri)da musulmon aholi uchun "Xalq dorilfununi" ochiladi. Bu bo'lim tez orada o'ziga xos yirik bilim maskaniga aylandi. Dastlab 9 ta boshlang'ich maktab ochish mo'ljallangan bo'lsa-da, aholi ehtiyojiga ko'ra, ularning soni 24taga etdi. Dorilfununning musulmon bo'limi 15 demokratik tashkilot vakillari uyushgan 45 kishilik kengash tomonidan boshqariladi. Undaga muallimlar soni 18 nafarga etadi.

1918-yil 2 iyun kuni sobiq seminariya binosida dorilfununing o'zbeklar uchun maxsus o'qituvchilar tayyorlovchi bo'limi — "Dorilmuallimin" ochildi. Unda Fitrat ona tilidan: Kamol Shams arifmetika va geometriyadan, Haydar Shavqiy gigiena, gimnastika va nemis tilidan, Rahimboev arifmetikadan, Abdurahmon Ismoilzoda san'atdan, Rizayev madaniyat tarixi va siyosiy iqtisoddan, Munavvarqori ona tilidan dars

berishadi. Bu bo'limning ochilish marosimida Munavvarqori nutq so'zlab, inson ma'rifatli bo'lib, ko'zi ochilmaguncha vijdoni uyg'onmasligini, vijdoni uyg'onmasa na o'zini, na xalqni erkin muhofaza qila olmasligani, bu imonsizlik ekanini mutafakkirona noziklik bilan ifoda etadi.

Munavvar Qori ovro'pacha usuldag'i bunday xalq dorilfununi tashkil etish bilan bir qatorda, mavjud madrasalarni isloh qilish va ularda dunyoviy fanlar o'qitib, milliy ziyorolar tayyorlash g'oyasini ham ilgari suradi. Bu qarashlarini – u 1923 yil iyunda Toshkentda bo'lib o'tgan xalq maorifi mudirlari qurultoyidagi ma'ruzasida bayon etgan, 1923-yilda bu yangi usulda 30dan ortiq madrasa va eski maktablarda talabalar o'qitilganligi ma'lum.

Munavvarqori 1922-yildan Turkiston maorif noziri, keyin esa Toshkentning eski shaxar maorif bo'limi muboshiri (inspektori) bo'lib ishladi, o'sha yili 23-25 martda bo'lib o'tgan II Ummeturkiston maorif xodimlari qurultoyida ishtirok etib, maktab bo'limiga a'zolikka saylandi. Keyinchalik Alisher Navoiy nomli ta'lim-tarbiya bilim yurtida va turli maktablarda o'zbek tili va adabiyotidan dars berdi. Do'stлari va shogirdlari Qayum Ramazon va Shorasul Zunnun bilan hamkorlikda uch bo'limdan iborat "O'zbekcha til saboqlari" kitobini (1925 yil) nashr ettirdi.

Xalq ta'limining iste'dodli tashkilotchilari Abduqodir Shakuriy, Ismatulla Raxmatullaev, Isxoqxon Ibrat, O. Dadaxujaev, Abdulla Mustaqov, Xodi Fayziev, Ashurali Zoxiri, Sobirjon Raximov, Shokirjon Raimiy, Qori Niyoziy, Sayd Rizo Alizoda, To'xtanazar Shermuhamedov, Rafiq Mo'min va boshqalar katta pedagogik ish olib bordilar. Maktablar soni o'sdi. 1918 yil boshida 330 taga, 1920 yilda Farg'ona, Sirdaryo, Samarcand viloyatlarda 1405 taga etdi. Tashkil bo'lgan maktablар, ayniqsa, qishlok joylarida va tumanlarda asosan 1-2 boshlang'ich sinflardan iborat edi. Keyinchalik yuqori sinflar paydo bo'lib bordi. Bunday tartibotdagi qizlar maktablari ham Toshkentda, Andijonda, Qo'qonda va boshqa joylarda birin-ketin ochildi. Ayol muallimlar Solixaxon Muhammadjonova, Muhammara Qodirova, Gulso'm Kopaeva, Fotima Burnasheva, Zebiniso Razzoqova, Zaynab Sadreddinova, Maryam Sharipova va boshqalar ta'lim-tarbiya ishlarini olib borganlar.

Keng doiradagi bilimdon ziyorolar qator maktablар faoliyatini namunali darajaga ko'tardilar. XX asrning 20-yillari boshida Samarqandda Abdulqodir Shakuriy (1875-1943) mudirlik qilgan maktab, 1922 yilda Farg'ona shahrida

Xusanxon Niyoziy boshchiligidagi ochilgan ikkinchi bosqich maktab, qator boshqa maktablar shular jumlasidan edi.

Milliy, jadid maktablari uchun darsliklar, o'qish kitoblarini ziyorolarimiz asr boshidan yozib chiqarib keldilar. 1917-yildan maktablar sonining o'sishi, maorif ijtimoiy darajasining ko'tarilishi darsliklarga talabni oshirdi. Pedagog. olim. davlat arbobi Abdulla Avloniy 1917 yilda "Turkiy guliston yoxud axloq" asarini qayta nashr qildi, shuningdek "Maktab gulistoni" o'qish kitobini. ikki jiddlik "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" kitoblarini yaratdi va chop etdi. 1920 yildan Toshkentdag'i o'lka bilim yurtida, so'ngra o'zbek xotin-qizlar bilim yurtida mudirlik kladi.

Fitrat 1917-yilda "O'quv" kitobini, 1919-yilda Sh.Raximiyy va Q.Ramazon bilan birga "Ona tili" darsligini, so'ngra "Imlo masalalari" kitobini yozib chiqardi. 1917-yildayoq Sayd Rizo Alizoda birinchi sinflar uchun "Birinchi yil" o'qish dasturini ishlab chiqdi. Shokirjon Raximiyy 1919-yilda birinchi alifbo – "Sovg'a", 1922-yilda "O'zbek alifbosi" darsliklari va boshqa o'quv qo'llanmalarini chiqardi. 1918-yildan u Toshkentda maktab mudiri bo'lgan.

Buxoro va Xorazm respublikalarida ham maktablар, ta'limtarbiya maskanlari ochildi. Aholining bolalarni o'qitishga, ilm-ma'rifatga ishtiroki kuchayib borgan, bunday talablar katta yig'inlarda yangragan. Ammo xo'jalikning parokandaligi, sun'iy to'siqlar oqibatida XX 20-yillari boshida maktablar soni qisqardi, darsliklar yozish, nashr qilish to'xtadi. 1922-yilga kelib Turkistonda bolalarning 25 foizi maktablarga jalb qilingan edi. Buxoro respublikasida 1921 yilda 175 ta yangi maktab, 11 ming o'quvchi bor edi. Lekin 1924-yil o'rtalariga kelib maktablар 69, o'quvchilar 3563 tani tashkil qildi. Xorazmda 40 ta umumta'lim maktablari va internatlarda 2600 bola ta'lim-tarbiya oldi. O'zbekiston Respublikasi tashkil bo'lganida turli bosqichdagi 1500 ta maktab bo'lib, ularda 116 ming o'quvchi o'qir edi.

Tashkil bulayotgan maorif tizimi, boshqa soxalar uchun o'qituvchilar, mutaxassislar tayyorlash choralarini ko'rildi. Toshkentning Yangi shaharida 1918-yilda Turkiston davlat universiteti, sharqshunoslik instituti, konservatoriya, texnikumlar ochildi. 1920-yilda universitetga Rossiyadan pedagog-professorlar, kitoblar, o'quv qurollari yetkazib kelindi. Bu maskanlar inqilobiy sinfiylik tamoyili bilan ishladi. Universitetning tayyorlov-ishchilar fakulteti (rabfak)da kambag'al tabaqaga mansub kishilar o'qigan. Erli xalqlar vakillari ularga kam qatnagan.

berishadi. Bu bo'limning ochilish marosimida Munavvarqori nutq so'zlab, inson ma'rifatli bo'lib, ko'zi ochilmaguncha vijdoni uyg'onmasligini, vijdon uyg'onmasa na o'zini, na xalqni erkin muhofaza qila olmasligani, bu imonsizlik ekanini mutafakkirona noziklik bilan ifoda etadi.

Munavvar Qori ovro'pacha usuldag'i bunday xalq dorilfununi tashkil etish bilan bir qatorda, mayjud madrasalarni isloh qilish va ularda dunyoviy fanlar o'qitib, milliy ziyorilar tayyorlash g'oyasini ham ilgari suradi. Bu qarashlarini – u 1923 yil iyunda Toshkentda bo'lib o'tgan xalq maorifi mudirlari qurultoyidagi ma'ruzasida bayon etgan, 1923-yilda bu yangi usulda 30dan ortiq madrasa va eski maktablarda talabalar o'qitilganligi ma'lum.

Munavvarqori 1922-yildan Turkiston maorif noziri, keyin esa Toshkentning eski shaxar maorif bo'limi muboshiri (inspektori) bo'lib ishladi, o'sha yili 23-25 martda bo'lib o'tgan II Ummeturkiston maorif xodimlari qurultoyida ishtirok etib, maktab bo'limiga a'zolikka saylandi. Keyinchalik Alisher Navoiy nomli ta'lim-tarbiya bilim yurtida va turli maktablarda o'zbek tili va adabiyotidan dars berdi. Do'stleri va shogirdlari Qayum Ramazon va Shorasul Zunnun bilan hamkorlikda uch bo'limdan iborat "O'zbekcha til saboqlari" kitobini (1925 yil) nashr ettirdi.

Xalq ta'limining ist'e'dodli tashkilotchilari Abduqodir Shakuriy, Ismatulla Raxmatullaev, Isxoqxon Ibrat, O. Dadaxujaev, Abdulla Mustaqov, Xodi Fayziev, Ashurali Zoxiri, Sobirjon Raximov, Shokirjon Raimiy, Qori Niyoziy, Sayd Rizo Alizoda, To'xtanazar Shermuhamedov, Rafiq Mo'min va boshqalar katta pedagogik ish olib bordilar. Maktablar soni o'sdi. 1918 yil boshida 330 taga, 1920 yilda Farg'ona, Sirdaryo, Samarcand viloyatlarida 1405 taga etdi. Tashkil bo'lgan maktablar, ayniqsa, qishlok joylarida va tumanlarda asosan 1-2 boshlang'ich sinflardan iborat edi. Keyinchalik yuqori sinflar paydo bo'lib bordi. Bunday tartibotdagi qizlar maktablari ham Toshkentda, Andijonda, Qo'qonda va boshqa joylarda birin-ketin ochildi. Ayol muallimlar Solixaxon Muhammadjonova, Muhamarra Qodirova, Gulso'm Kopaeva, Fotima Burnasheva, Zebiniso Razzoqova, Zaynab Sadriddinova, Maryam Sharipova va boshqalar ta'lim-tarbiya ishlarini olib borganlar.

Keng doiradagi bilimdon ziyorilar qator maktablar faoliyatini namunali darajaga ko'tardilar. XX asrning 20-yillari boshida Samarcandda Abdulqodir Shakuriy (1875-1943) mudirlik qilgan maktab, 1922 yilda Farg'ona shahrida

Xusanxon Niyoziy boshchiligidagi ochilgan ikkinchi bosqich maktab, qator boshqa maktablar shular jumlasidan edi.

Milliy, jadid maktablari uchun darsliklar, o'qish kitoblarini ziyorilarimiz asr boshidan yozib chiqarib keldilar. 1917-yildan maktablar sonining o'sishi, maorif ijtimoiy darajasining ko'tarilishi darsliklarga talabni oshirdi. Pedagog, olim, davlat arbobi Abdulla Avloniy 1917 yilda "Turkiy guliston yoxud axloq" asarini qayta nashr qildi, shuningdek "Maktab gulistoni" o'qish kitobini, ikki jildlik "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" kitoblarini yaratdi va chop etdi. 1920 yildan Toshkentdag'i o'lka bilim yurtida, so'ngra o'zbek xotin-qizlar bilim yurtida mudirlik kladi.

Fitrat 1917-yilda "O'quv" kitobini, 1919-yilda Sh.Raximiyy va Q.Ramazon bilan birga "Ona tili" darsligini, so'ngra "Imlo masalalari" kitobini yozib chiqardi. 1917-yildayoq Sayd Rizo Alizoda birinchi sinflar uchun "Birinchi yil" o'qish dasturini ishlab chiqdi. Shokirjon Raximiyy 1919-yilda birinchi alifbo – "Sovg'a", 1922-yilda "O'zbek alifbosи" darsliklari va boshqa o'quv qo'llanmalarini chiqardi. 1918-yildan u Toshkentda maktab mudiri bo'lgan.

Buxoro va Xorazm respublikalarida ham maktablar, ta'limtarbiya maskanlari ochildi. Aholining bolalarni o'qitishga, ilm-ma'rifatga ishtiroki kuchayib borgan, bunday talablar katta yig'inlarda yangragan. Ammo xo'jalikning parokandaligi, sun'iy to'siqlar oqibatida XX 20-yillari boshida maktablar soni qisqardi, darsliklar yozish, nashr qilish to'xtadi. 1922-yilga kelib Turkistonda bolalarning 25 foizi maktablarga jalb qilingan edi. Buxoro respublikasida 1921 yilda 175 ta yangi maktab, 11 ming o'quvchi bor edi. Lekin 1924-yil o'rtalariga kelib maktablar 69, o'quvchilar 3563 tani tashkil qildi. Xorazmda 40 ta umumta'lim maktablari va internatlarda 2600 bola ta'lim-tarbiya oldi. O'zbekiston Respublikasi tashkil bo'lganida turli bosqichdagi 1500 ta maktab bo'lib, ularda 116 ming o'quvchi o'qir edi.

Tashkil bulayotgan maorif tizimi, boshqa soxalar uchun o'qituvchilar, mutaxassislar tayyorlash choralarini ko'rildi. Toshkentning Yangi shaharida 1918-yilda Turkiston davlat universiteti, sharqshunoslik instituti, konservatoriya, texnikumlar ochildi. 1920-yilda universitetga Rossiyadan pedagog-professorlar, kitoblar, o'quv qurollari yetkazib kelindi. Bu maskanlar inqilobiy sinfiylik tamoyili bilan ishladi. Universitetning tayyorlov-ishchilar fakulteti (rabfak)da kambag'al tabaqaga mansub kishilar o'qigan. Erli xalqlar vakillari ularga kam qatnagan.

Toshkentning Eski shaharida, Qo'qon va boshqa shaharlarda muallimlar tayyorlash kurslari, 1920-yildan 7 ta dorilmuallimin (inpros), bir nechta bilim yurtlari faoliyat ko'rsatdi. 1925-yilga kelib O'zbekiston qishloqlarida 2748 muallimlar ishlab turgan yoki 3-4 marta o'sgan.

1924-yilda Qo'qon bilim yurtini 13 ta yigit-qizlar bitirib chiqdi. Unda keyinchalik O'zbekiston Fanlar akademiyasining birinchi prezidenti Qori-Niyoziy dars berdi, bitirganlardan akademiklar, yirik fan va madaniyat arboblari yetishib chiqdi.

Chet mamlakatlar bilan madaniy aloqalar, yoshlarning o'qib kelishlari XX asr boshlaridan kengayib bordi va keyinchalik ham davom etdi. Buxoro respublikasi hukumati tashabbus ko'rsatib, bu ishga tashkiliy tus berdi. 1922-yilda Turkiston, Buxoro va Xorazmdan 70 ga yaqin yoshlarni Germaniyaga o'qishga junatildi. Buxoro respublikasi hukumati Berlinda yotoqxona uchun bino sotib oldi, o'quvchilarni moddiy ta'minlab turdi, ularning axvoli, o'qishlaridan ogoh bo'ldi. Yoshlarimiz Germaniyaning turli o'quv yurtlarida muvaffaqiyat bilan o'qidilar, mutaxassislar bo'lib etishdilar. Afsuski, o'z ona yurtiga qaytgan yigit-qizlarimiz mustabidlik qatag'oniga uchradi.

1924-1945 yillarda ta'limga va pedagogika fani. Ma'lumki, 1924-yilda amalga oshirilgan milliy davlat chegaralanishi natijasida mintaqaga kartasi qaytadan tuzildi. Shuni ta'kidlash lozimki, 20-30 yillardagi juda murakkab, siyosiy ijtimoiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar respublikaning milliy madaniyatiga har hil tarzda ta'sir o'tkazdi, barcha sohadagi o'zgarishlarni qarama-qarshi tusga kiritdi va respublika taraqqiyotining asosiy tendentsiyalari hamda yo'nalishlarini uzoq yillarga belgilab berdi.

Respublika sharoitlarida madaniy taraqqiyotning zamonaviy rivojlangan darajasiga o'tish xaddan tashqari katta qiyinchiliklarni yengish bilan bog'liq bo'lib, keskin maskuraviy kurash bilan birqalikda davom etib bordi. Shunday bo'lsada, madaniyatni yangidan qurish jarayonlari tobora ustuvor tus oldi. Buning sabablari avvalo o'zbek xalqining azaldan bilimga intilishi, madaniy merosni qadrlashida ko'rindi. Bundan tashqari oktyabr to'ntarishidan avval madaniy ishlar olib borgan jadid deb atalmish ziyo'lilar xalqqa yordam berish uchun maorif sohasi, maktablarda ishlab, o'z faoliyatlarini davom ettirdilar. Bu jarayonlar avvalo darslar ona tilida olib boriladigan I (besh yillik ta'limga) va II (turt yillik ta'limga) bosqich maktablarni va ularni darsliklar, o'quv qurollari bilan ta'minlash, maorif institatlari,

o'qituvchilarni tayyorlash kurslari va boshqalarni tashkil etishdan iborat bo'ldi.

1924-25 o'quv yilida respublika byudjetining 24 foizi xalq maorifi uchun ajratildi. Bu maktab qurilishini tezlashtirishga imkon berdi. I va II bosqichdagi umumta'lim maktablarining soni 1928-29 o'quv yiliga kelib deyarli 2,5 mingtaga yetdi.

Shu bilan bir vaqtida katta yoshli aholi o'rtasida savodsizlikni tugatish yuzasidan keng miqyosda kampaniya avj oldirildi. 1921-22 o'quv yilidayoq respublikaning ko'pgina shaharlari va qishloq joylarida mingdan ortiq savod maktablari, savodsizlikni tugatish kurslari va tarmoqlari faoliyat ko'rsatdi, ularda 50 ming kishi xat-savod chiqardi. Savodsizlikni tugatish ishi tiklash davrining dastlabki yillarda kiyinchiliklarga duch keldi: o'qituvchilar, maktab binolari, asbob-jixozlar, o'quv qo'llanmalari, pul mablag'lari etishmas edi. Biroq bu soha, garchi qiyinchilik bilan bo'lsada, izga tusha boshladti, katta yoshli kishilarni o'qitish shakl va usullari takomillashtirildi, savod maktablari tarmog'i birmuncha kengaytirildi, savodsizlikni tugatuvchi mahalliy o'qituvchilar soni oshdi. Bu dastlabki yutuqlar keyingi yillarda savodxonlikni oshirish yuzasidan avj olgan umumxalq harakatining debochasi bo'ldi.

Hamza Xakimzoda Niyoziy, T.Shermuhamedov, T.N.Qori Niyoziy, Ergash Komilov, Abdulqodir Nabixo'jaev, Rozi Nazarov, Muhammara Qodirova, Zebuniso Polvonova, P.Qayumov, K.Abdurashidov va boshqalar yangi maktab yaratish, uni rivojlantirish uchun faol kurashdilar hamda dastlabki o'qituvchilardan bo'lib qoldilar.

Shu yillarda Markaz siyosiy rahbariyati sovet tuzumiga sodiq bo'lgan pedagog kadrlarni ko'p miqdorda, tezkorlik bilan tayyorlab, ular orqali aholini, ayniqsa, yosh avlodni kommunistik g'oyalar asosida tarbiyalash maqsadida qarorlar va rejalar ishlab chiqdi. Ularni o'ishmay amalga oshirish uchun zarur mablag'larni ayamadi, bor ma'rifatchilarni hamda partiya, sovet, jamoat tashkilotlarining kuch-quvvatini safarbar qildi.

Maktablarning pedagogik kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun pedagogika o'quv yurtlarining keng tarmog'i yaratildi: texnikumlar, maorif institatlari, o'quv yurtlari ochildi. Ularda jalal sur'atlar bilan ommaviy miqyosda yangi o'qituvchi kadrlar yetishtirib chiqarildi. 20-yillarning oxirlariga kelib ularning soni respublikada deyarli 5,5 mingtaga yetib qoldi. Xalq maorifi rivojlanib bordi.

Xalqning bilimga bo'lgan intilishi kun-sayin kuchayib borishi natijasida umumiy savodxonlik o'sdi, bu narsa millatning ma'naviy imkoniyatlari yuksalishiga, ijodiy faoliyati ortib borishiga yordam berdi.

Shunday bo'lsada, bu jarayonlar partiyaning madaniy sohada zo'rlik ko'rsatishi tufayli mushkulliklarga uchradi. Xalq maorifida bu narsa avvaliga milliy ta'lif shakllari yoyiladigan sohalarni cheklab qo'yish, keyinchalik esa ularni butunlay yo'q qilib yuborishda o'z aksini topdi. Chunonchi, XX asrning 20-yillarning boshlarida sovet maktablari bilan birgalikda eski usul maktablari, diniy tashkilotlar tomonidan ta'minlab boriladigan vaqf maktablari va madrasalari ham ishlab turar edi. 1925-yilda O'zbekistonda 97 ta vaqf maktablari va 1,5 mingdan ortiq eski maktablar bo'lib, ulardan 250 tasi yashirin holda ish olib borgan. Lekin sovet hokimiyatining insonparvarlikka zid siyosati natijasida ular 1928 yilga kelib o'z faoliyatini amalda tugatdilar.

Xalq ma'rifatining yuksalishi yo'lida hamon g'ov bo'lib turgan muammo aholining savodxonligini oshirish bo'lib, savodsizlikka barham berish davr talabi edi. Bu maqsadda ko'plab yangi savod maktablari va kurslar ochildi. Minglab aholi savodli bo'ldi. Shuni aytish joizki, 1930 yili umumiy boshlangich ta'lifning joriy etilishi savodsizlik ko'lamlarini qisqartirishga yordam berdi. Ajratilgan mablag'lar maktablar maydonini ancha kengaytirishga, ularning moddiy bazasini mustahkamlashga imkon berdi. Umumiy ta'limi amalga oshirish uchun o'qituvchilar, talabalar, ilm-fan xodimlari, yoshlar jamoalarining katta armiyasi safarbar etildi. 30-yillarning oxirlarida umumiy yetti yillik ta'limi amalga oshirishga kirishildi.

1940-yili respublikada barcha turdag'i 5,5 mingdan ortiq umumta'lim maktablari ishlab turdi, ularda 1,3 mln.ga yaqin bolalar o'qidi. Biroq bu davrda maktab yoshidagi hamma bolalarni ham, ayniqsa, qishloq joylarida o'qishga jalb qilishning imkon bo'lmadi: maktab binolari, uskuna-jihozlar, o'qituvchilar yetishmas edi va hokazo. Maktab ta'limi turli sohadagi bilimlarni egallab olgan, jamoat hayotiga faol qo'shilib keta oladigan, oliy o'quv yurtlari va texnikumlarga kirib o'qiy oladigan savodxon yoshlarni yetishtirib chiqarishni ko'paytirishga imkon bera oladigan jiddiy islohotga muhtoj edi.

Afsuski, xalq ta'limga buyruqbozlik nuktai nazaridan turib, ekstensiv ravishda yondashish kuchayib bordi. Buning natijasida sifat muammolari chetga surilib, miqdor ko'rsatkichlari birinchi o'ringa o'tdi. Ahvolni xo'jakursinga yaxshilash orqasidan quvish jamiyatning madaniy holatiga

yomon ta'sir o'tkazdi hamda oliy va o'rta maktabga sezilarli darajada zarar yetkazdi.

Respublika taraqqiyotining manfaatlari xalq xo'jaligi va madaniyatining turli sohalari uchun yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni tezlashtirishni talab qilar edi. Tabiiyki, buni markaziy hukumat tushunardi, lekin unga O'zbekistonning xalq xo'jaligi barcha tarmoqlarida sotsializm, marksizm-leninizm g'oyalari bilan sug'orilgan itoatguy yuqori malakali mutaxassis kadrlar kerak edi. Shuning uchun oliy o'quv yurtlarining ta'lif-tarbiya dasturlari, o'quv rejalar, qo'llanmalari va hokazolari avvalo kommunizm prinsiplariga asoslangan bo'lib, mutaxassislarini 4-5 yil muddat davomida partiya, sovet davlatiga sadoqatli bo'lish bilan birga sinfiylik ruhida tarbiyalashga qaratilgan edi.

XX asrning 20-yillarning ikkinchi yarmida o'rta maxsus va oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlaydigan turli o'quv yurtlari ochildi. Davlat sinfiy tamoyilga amal qilib, bu o'quv yurtlariga ishchi va dehqonlarning kirishi uchun sharoitlarni ta'minlab berdi. Boshqa toifadagi odamlar bu o'quv yurtlariga kira olmas edi. Oliy o'quv yutlarida o'qish uchun zarur bo'lgan umumiy ma'lumotni qisqa muddat ichida olish maqsadida ishchi fakultetlari tarmog'i yaratildi. Shu tufayli 20-yillarning oxiridayoq respublikadagi oliy o'quv yurtlarida asosan ishchi va dehqonlardan iborat 4 ming nafarga yaqin talabalar o'qir edi.

Mutaxassislar tayyorlashda boshqa respublikalar ham O'zbekistonga yordam berdilar. 1927-yili faqatgina Rossiya Federatsiyasidagi oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida O'zbekistondan kelgan 300ga yaqin talabalar ta'lif oldi.

O'rta Osiyodagi birinchi oliy o'quv yurti – 1918 yili ochilgan Turkiston davlat universiteti – bu vaqtga kelib oliy ta'lifning eng yirik markaziga aylandi. Universitet mutaxassislar yetishtirib chiqarish sur'atlarini yildan-yilga oshirib bordi: uni bitirib chiqgan kishilar soni 1928-yilga kelib 5 baravar ko'paydi. Ammo ular orasida mahalliy xalq namoyandalari hamon kam sonni tashkil etardi.

Sanoat korxonalarining ishga tushirilishi, kolxozlar va sovxoziylar tuzilishi, yangi-yangi idoralarning paydo bo'lishi tegishli mutaxassislariga bo'lgan talabni kuchaytirdi. Institutlar va texnikumlarga mutaxassislar etishtirib chiqarishni miqdor jihatidan ko'paytirish vazifasi yuklandi, buning natijasida o'qish muddatlari ancha qisqartirildi. Mayjud institutlar va

texnikumlarning bazalarida yangi o'quv yurtlari, jumladan, paxtachilik-irrigatsiya, politexnika, qishloq xo'jaligi, kon qidirish, zooveterinariya, avtomobil yo'llari, to'qimachilik transport, tibbiyot institutlari va boshqa institutlar ochildi. Pedagogik akademiya bazasida 1933-yili Samarqandda O'zbekiston davlat universiteti (hozirgi SamDU) barpo etildi. 30-yillarning oxirlarida respublikada 44 ming talaba o'qiydigan 30 ta oliy o'quv yurtlari va 98 ta texnikular ishlab turdi. Institut va texnikumlarni bitirib chiquvchilarning soni bir necha baravar ko'paydi. Bu yangi mutaxassislar xalq xo'jaligi safiga kelib qo'shildi. Mutaxassis kadrlar tayyorlashda asosan ularning soni ko'paytirildi, sifatiga esa e'tibor berilmadi. Institut va texnikumlarda mahalliy millat vakillari kam edi. Yuqori malakali o'zbek professor-o'qituvchilar va o'zbek tilidagi darsliklarni tayyorlashga harakat qilinmasdi.

20-30-yillarda xotin-qizlarning savodini chiqarishga katta e'tibor berildi, ayollarning savodsizligini tugatish bo'yicha maxsus kurslar tashkil qilindi. 1926 yilda respublikadagi 82 ta savodsizlikni bitirish maktablarida 2700 xotin-qiz o'qigan bo'lsa, 1936 yilda 186 ming ayol savodini chiqargan.

Kasb-hunar ta'limi tarmoqlariga xotin-qizlar keng jalb qilindi. Dastlab ayollar orasidan savodsizlikni bitirish kurslari o'qituvchilar, bog'cha, yasli tarbiyachilar, maktab o'qituvchilar tayyorlandi. Masalan, 1928 yilda Samarqand pedagogika kursida 73 nafar ayol o'qigan. 1929 yilda o'ndan ortiq xotin-qizlar pedagogika va meditsina texnikumlari mavjud edi. 1932 yilda respublika oliy o'quv yurtlaridagi talabalarning 20 foizini o'zbek xotin-qizlari tashkil qilgan. 30-yillarda xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarida xotin-qizlardan yetishib chiqqan mutaxassislar ishlay boshladi.

Urushning suronli yillarida respublika oliy o'quv yurtlari va texnikular o'z faoliyatlarini davom ettirdilar. Katta qiyinchiliklarga qaramay, ular sanoat, qishloq xo'jaligi, maorif, tabobat va boshqa sohalar bo'yicha malakali mutaxassislar tayyorlab beradigan chinakam manba bo'lib qoldi. 1943 yidda respublikada 41 oliy o'quv yurti (ularnng 12 tasi ko'chirib kelingan) va 52 o'rta maxsus bilim yurtlari faoliyat ko'rsatdi. Urush yillari davomida ularda 20 mingdan ziyod oliy va o'rta maxsus ma'lumotli mutaxassislar yetishtirildiki, bu xalq xo'jaligini yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlash imkonini berdi. Ular o'z navbatida samarali mehnat qilib, fashizmni tor-mor keltirish ishiga munosib hissa qo'shdilar. Pedagogik kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor berildi, chunki urush davri sharoitlarida ularga

ehtiyoj ayniqsa sezilarli edi. Urush yillari O'zbekistonda barcha turdag'i qo'shinlar uchun zabit kadr va mutaxassislar ham tayyorlandi. Toshkeshtga piyodalar bilim yurti ham ko'chirib keltirilib, respublikamizda joylashtirilgan bir necha harbiy bilim yurtlari, oliy o'uv yurtlarining harbiy fakultetlarida, o'nlab turli kurslarda kadrlar tayyorlandi. yillarda O'zbekistonda ta'limgiz tizimi va pedagogika fani rivoji. Respublika aholisi madaniyatining o'sishida ta'limgiz nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'limgiz inson shaxsini har tomonloma rivojlantirish, qobiliyatini yuzaga chiqarish, ijtimoiy va shaxsiy manfaatlarning bir-biriga payvasta bo'lib qo'shilishiga yordam beradi. Ilmiy-teknikaviy, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotning eng muhim vazifalarini hal qilish aholining bilim darajasiga bog'liq.

O'zbekistonda urushdan keyingi yillarda o'zbek xalqining sa'y-harakatlari bilan ta'limgiz sohasida ma'lum yutuqlarga erishildi. 1940-41 o'quv yildan 1970-71 o'quv yiliga bo'lgan davrda umumita'limgiz maktablaridagi o'qituvchilar soni 2,5 baravar ortdi. Shunga yarasha umumita'limgiz maktablari tarmog'i ham kengayib bordi.

Biroq iqtisodiyotdagi qiyinchiliklar, ma'naviy va madaniy sohani rivojlantirishdagi nuqsonlar ta'limgiz ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Jumladan, ko'pgina maktablar, ayniqsa, qishloq joylarda namunaviy loyihalarsiz qurildi, ko'pgina chala ishlari bilan foydalanishga topshirildi. Qishloq maktablarining 75 foizga yaqini vodoprovod, kanalizatsiyaga, yarmidan ortig'i markazdan turib isitish moslamalariga ega emas edi.

Respublikadagi talay maktablar zarur jihoz, mebel, asbob-uskunalar bilan yaxshi ta'minlanmasdi. Buning sababi xalq ta'limgiz qoldiq prinsipi asosida mablag' ajratilishida ko'rindirdi. Fan, madaniyat va xalq ta'limgizga sarf-xarajatlar byudjet mablag'ining atigi 2,7 foizini tashkil etardi.

I.6. HOZIRGI DAVRDA JAHON MAMLAKATLARI TA'LIM TIZIMI VA PEDAGOGIKA FANI RIVOJI.

Jahon mamlakatlari ta'lismi. Dunyo ta'lismi makonining yuzaga kelishi, faol integratsion jarayonlar, ta'lismi "inson kapitali" sifatida e'tirof etilishi, ma'lumot haqidagi diplomlarning dunyo bo'y lab tan olinishi chet el tajribasini o'rganish jarayonini tezlashtiradi.

1997 yilda XTSK (Xalqaro ta'lism standart klassifikatsiyasi) yangilandi. Unda yettita bosqich ko'rsatilgan. 0 – maktabgacha ta'lism; 1 – boshlang'ich ta'lism; 2 – o'rta ta'limgan birinchi bosqichi; 3 – o'rta ta'limgan ikkinchi bosqichi; 4 – o'rta ta'limgan keyingi ta'lism (oliy ta'lism emas); 5 – olyi ta'limgan birinchi bosqichi; 6 – olyi ta'limgan ikkinchi bosqichi – olyi ta'limgan keyingi ta'lism.

Jahon ta'lism tizimining ko'p omilli ko'rinishga egaligi metablokli, makroregional va alohida davlatlardaga ta'lism tizimini tahlil etishga imkon beradi. Jahon ta'lism tizimining o'zaro aloqadorligi va o'zaro harakati belgilariga ko'ra regionlarni bir necha turga bo'lish mumkin:

Birinchi turga integrasion jarayon generatorlari hisoblangan regionlar kiradi. Bunday regionga eng yorqin misol sifatida G'arbiy Yevropani keltirish mumkin. Birlik g'oyasi 1990 yillardan G'arbiy Yevropa davlatlarida ta'lism islohotlarining asosiga aylandi. Birinchi turga mansub regionlarga shuningdek, AQSh va Kanada kabilarni ham kiritish mumkin. Jahonda integratsion jarayonlarning generatori sifatida yangi Osiyo-Tinchokeani regioni ham shakllanmoqda. Unga Koreya, Tayvan, Singapur va Gonkong, shuningdek, Malayziya, Tayland, Filippin va Indoneziya kabi davlatlarni kiritish mumkin.

Ikkinchi turga integratsion jarayonlarga muvaffaqiyatli javob qaytarayotgan hududlar tegishli. Birinchi navbatda bu Lotin Amerikasi davlatlaridir. Tarixda bo'lgani singari bugungi kunda ham Lotin Amerikasiga integratsion o'choqlar zonasini sifatida AQSh va G'arbiy Yevropa tomonidan ta'sir ko'rsatilmoqda.

Uchinchi turga ta'lismi jarayoni integratsiyasiga kam e'tibor qaratayotgan regionlar kiradi. Mazkur guruhg'a Saxara janubidan boshlab Afrika davlatlarining katta qismi, janubiy va janubiy-sharqiy Osiyonning qator davlatlari, Tinch va Atlantika okeani havzasidagi uncha katta bo'Imagan orol davlatlarini kiritish mumkin. Afrika davlatlarida maktab ta'limgan davomiyligi minimal daraja – 4 yildan kam. Mazkur hududlarda aholining

ko'pchiligi savodsiz. Masalan, janubiy Saxarada yashovchi 140 mln afrikalik savodsizligicha qolmoqda. Maktab ta'limi davomiyligining eng pastligi Nigeriyada – 2,1 yil, keyin Burkina-Fasoda – 2,4 yil, Gveniyada – 2,7 yil,

XX asrning oxiriga kelib qator iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy sabablarga ko'ra ta'limgan uzluksizligi va integratsion jarayonlarda og'ishlar kuzatilayotan hududlar ajratib ko'rsatildi. Bunday hududlarga arab davlatlari, Sharqiy Yevropa va Sobiq SSSR davlatlari kiradi. Arab davlatlarida ichki integratsiyaga tayanadigan to'rtta subregionni shakllantirisha intilish kuzatilmoqda. Bu hududlarga: Mag'rib (Liviya bilan birga), Yaqin Sharq (Misr, Iraq, Suriya, Livan, Iordaniya), Fors ko'rfazi (Saudiya Arabiston, Quvayt, BAA, Qatar, Ummon, Baxrayn), Qizil dengiz bo'yli va Mavritaniya davlatlari.

Iqtisodiy rivojlangan davlatlar ta'lism tizimi. Rivojlangan xorijiy davlatlarda ta'limgan mamlakat ichki siyosatiga faol tasir etadigan ijtimoiy jarayon ekanligining e'tirof qilingani haqiqatdir. Shu tufayli ham rivojlangan mamlakatlarda maktab ehtiyojini iqtisodiy ta'minlashga ajratilayotgan mablag' miqdori yildan-yilga oshib bormoqda.

Masalan, yaponlarda "maktab muvaffaqiyat va farovonlik timsoli" gina bo'lib qolmay, "u insonlarni barkamollahtiradi", degan fikr ishonch va e'tiqodga aylangan.

Ta'lism to'g'risida g'amxo'rlik qilish taniqli siyosatchilarning ham hamisha diqqat e'tiborida bo'lgan. Shuning uchun ham AQShning sobiq Prezidenti R.Reyganni, Buyuk Britaniya Bosh vaziri M.Techcherni, Frantsiya Prezidenti F.Mitteranlarni maktab islohotining tashabbuskorlari deb bejiz aytishmaydi. F.Mitteran maktabni "Jamiyatni harakatlantiruvchi kuch" deb hisoblagan.

Rivojlangan mamlakatlarda pedagogik tadqiqotlarni amalga oshiradigan ko'p sonli ilmiy muassasalar ishlab turibdi. Germaniyada ularning soni ikki mingdan ortiq. Frantsiya, AQSh, Yaponiyada ta'lism-tarbiya nazariyasi muammolari bilan yuzlab davlat va xususiy tashkilotlar, universitetlar, pedagogik tadqiqot markazlari shug'ullanmoqdalar. Ular faoliyatini esa xalqaro ta'lism markazlari, masalan, AQShda xalqaro ta'lism instituti muvofiqlashtirib bormoqda. Ko'pchiligining faoliyati o'quv dasturini takomillashtirish va qayta ishlab chiqishga qaratilgan.

XX asrning 80-yillaridan boshlab Buyuk Britaniyada ham AQShdag'i singari o'rganilishi majburiy bo'lgan fanlar doirasi kengaytirildi. Ingliz tili va

adabiyoti, matematika va tabiiy fanlar o'quv jadvalining yadrosini tashkil etadigan bo'ldi. Qolgan o'quv fanlarini tanlab olish o'quvchilar va ota-onalar ixtiyoridadir.

"Yangi dunyo"ning pedagogik g'oyalari Frantsiya va Germaniya ta'limga ham sezilarli ta'sir etayotir.

Germaniyada to'liqsiz o'rta maktablarida asosiy o'quv fanlari bilan bir qatorda tanlab olinadigan ximiya, fizika, chet tillari kiritilgan o'quv dasturlari ham amalga oshirilayotir. Bu o'quv dasturi tobora to'liqsiz o'rta maktab doirasidan chiqib, o'rta maktablar va gimnaziyalarni ham qamrab olmoqda.

Fransiya boshlang'ich maktablarida ta'limga mazmuni ona tili va adabiyoti hamda matematikadan iborat asosiy, tarix, geografiya, aholishunoslik, tabiiy fanlar, mehnat ta'limi, jismoniy va estetik tarbiya kabi yordamchi o'quv fanlariga bo'linadi.

Yaponiya maktablari ikkinchi jahon urushidan keyinoq Amerika ta'limi yo'lidan bordi. Lekin shunga qaramay, bu ikki mamlakat o'quv dasturida bir qator farqlar ko'zga tashlanadi. Yaponiyada o'quv dasturlari jiddiy murakkablashtirilgan, asosiy fanlar majmui ancha keng, bir qator yangi maxsus va fakultativ kurslar kiritilgan. Masalan, umumiy o'rta ta'limga maktablarining yangi musiqa ta'limi o'quv dasturiga milliy va jahon mumtoz musiqasini o'rganish ham kiritilgan.

Shuni ta'kidlash lozimki, iqtisodiy rivojlangan davlatlarda XX asrning 60-80-yillarida tabiiy-ilmiy ta'limga dasturi tarkibiga fizika, ximiya, biologiya, ba'zi hollarda astronomiya, geologiya, mineralogiya, fiziologiya, ekologiya elementlari kiritilib, u AQSh va Frantsiyada 4 yil, Buyuk Britaniyada 6 yil, Germaniyada 2 yil o'qitiladi. O'quv dasturlarini integratsiyalash jarayonida yangi-yangi kurslar paydo bo'la boshladi. Frantsiyada XX asrning 70-80-yillarda to'liqsiz o'rta maktablar o'quv dasturidagi tabiiy-ilmiy va gumanitar turkumiga eksperimental, iqtisodiy-gumanitar kurslar kiritiladi.

Hozirgi paytlarda rivojlangan mamlakatlar o'quv dasturiga integratsiyalashtirilgan kurslarni kiritish to'la amalga oshirildi: Frantsiya maktablarida ularga 6-10 foiz, Buyuk Britaniya maktablarida 15 foiz o'quv soatlari ajratildi.

Maktablarda amalga oshirilayotgan islohotlar ta'limga ishini tabaqalashtirish muammolarini keltirib chiqardi.

Iqtisodiy rivojlangan xorijiy mamlakatlarda ta'limga tabaqalashtirish eng dolzarb masalaga aylangan. O'quvchilarni tabaqalashtirib o'qitish xorijiy

mamlakatlarda asosan boshlang'ich ta'limga kursidan keyin amalga oshiriladi. Masalan, frantsuz pedagoglari ta'limga jarayonida sinf o'quvchilarini uch tabaqaga ajratib o'qitishni afzal ko'radilar. Bular quyidagilar:

1. Gomogenlar – matematika va gumanitar yo'nalişda ish olib borsa bo'ladigan o'quvchilar.

2. Yarim gomogen – tabiiy turkumdagagi fanlarni o'zlashtira olishga moyil o'quvchilar.

3. Gegeron – barcha fanlarni har xil saviyada o'zlashtiradigan o'quvchilar va hokazo.

Tabaqalashtirish jarayonining yangi muhim yo'nalişti to'ldiruvchi ta'limga rivojlanirish bo'lib qolmoqda.

To'ldiruvchi maktablar paydo bo'lishining sababi AQSh va G'arbiy Yevropada o'zlashtirishi past o'quvchilarning ko'payib borayotganligi, funktsional savodsizlik avj olayotganligidir.

To'ldiruvchi ta'limga maktabgacha tarbiya muassasalarida, maktab va litseylarda amalga oshirilmoqda. AQShda bu xizmatga ommaviy axborot vositalarinig imkoniyatlari ham safarbar etilgan. Milliy telekompaniya maxsus o'quv kanali orqali 130 soatlik o'quv ko'rsatuvlari tashkil etiladi.

O'quv jarayonlarini tabaqalashtirib olib borish bo'yicha chet el mamlakatlarining ko'pchiligidagi tadqiqotlar davom ettirilmoqda.

Rivojlangan davlatlarda iqtidorli bolalarga e'tibor tobora ortib bormoqda.

Keyingi davrlarda o'z tengdoshlariga nisbatan qobiliyatda bir necha barobor ilgarilab ketgan bolalar ko'plab topilmoqda. Ular o'qishni juda erta boshlab ta'limga kurslarini o'zlashtirishda katta shov-shuvlarga sabab bo'ladigan darajada muvaffaqiyatlarga erishadilar.

Shunday iqtidorlar maktabi G'arbiy XX asrning 60-yillardayoq paydo bo'lgan edi. Bunday maktablarning o'quv dasturlari bolalar qobiliyati va imkoniyatini to'la ro'yobga chiqarishni ta'minlab berish darajasida murakkab tuzilgan.

Qobiliyatli bolalar bilan ishlash dasturlari AQShda keng quloch yoygan. Ayrim shaharlarda oliy toifali bolalar bog'chalari ochilgan bo'lib, ularda 4-5 yoshli o'quvchilar maktab dasturida o'qitiladilar. AQShda "Merit" dasturi asosida har yili yuqori sinflar va kollejlardan eng qobiliyatli bolalardan 600 mingtasi tanlab olinadi. Ular o'rtasida test sinovlari o'tkazilib eng qobiliyatli 35 ming o'quvchi tanlab olinadi va o'qitiladi. Ularga turli

imtiyozlar, stipendiyalar, yaxshi shart-sharoitga ega bo'lgan turarjoy, eng oliy darajadagi universitetlarga qabul va boshqalar amalga oshiriladi. Lekin iqtidorli bolalarga qarama-qarshi qutbda turgan aqli zaif o'quvchilarning taqdiri ham chet ellik hamkasblarni tobora tashvishlantirmoqda, bunday holni kelib chiqish sabablarini o'rganish, oldini olish bo'yicha ko'pgina profilaktik ishlar olib borilmoqda va ular uchun maxsus maktablar ochilmoqda. Lekin statistik ma'lumotlar bunday bolalar soni tobora oshib borayotganligini ko'rsatayotir.

XX asrning 70-yillarida AQShda kelajak maktabi umummiliy loyihasini amalga oshirishga kirishildi. Bu eksperiment mazmuni o'qituvchi buyrug'i bilan ish tutish, ko'proq o'quvchilarga mustaqil ishslash imkoniyatini berishdan iborat. Ta'llim tarkibi sinfda ishslash, mustaqil mashg'ulot, o'qituvchi konsultatsiyasini o'z ichiga oladi.

Germaniya maktablarida sinfda o'quvchilar sonini qisqartirish sari yo'l tutilgan. Bunday o'quvchilarning har biriga individual paketlar (topshiriqlar) tarqatiladi. Toshiriqlarni o'quvchi mustaqil bajaradi, lozim bo'lganda u o'qituvchidan konsultatsiya oladi.

Yuqorida bayon qilinganlardan ko'zda tutilgan maqsadlar:

- maktablarning insonparvarlik, umuminsoniylik yo'nalishlarini kuchaytirish;
- o'quvchi shaxsini shakllantirishning eng samarali yo'llarini qidirib topish;
- tarbiyaning yangi shakllarda – o'quvchilar kengashi, maktab kengashlaridan, tarbiyaviy o'yinlardan foydalanish;
- maktab o'quv dasturlarini ixtisoslashtirish, fanlarning o'zaro aloqasini mustahkamlash, takomillashtirish;
- maktabni mehnat, insoniy faoliyat bilan yakinlashtirish, kasbga yo'naltirish ishlarini qayta tashkil etish;
- tabaqa lashtirib o'qitishni yo'lga ko'yish, maxsus o'kuv muassasalarini (xam iqtidorli, ham aqliy, jismoniy zaif o'quvchilar uchun) rivojlanтирish;
- yangi, ya'ni o'quv texnik vositalarni ta'llimdagи salmog'ini oshirish, o'kituvchilar uchun kompyuter ta'llimini yo'lga ko'yish;
- pedagogik g'oyalarni amalga oshirishda keng kamrovli tadqiqotlarni amalga oshirishdan iboratdir.

AQSh ta'llim tizimi. Amerika Qo'shma shtatlarida ta'llim tizimining tuzilishi quyidagicha:

1) bolalar 3 yoshdan 5 yoshgacha tarbiyalanadigan maktabgacha tarbiya muassasalar;

2) 1-8- sinflargacha bo'lgan boshlang'ich maktablar (bunday maktablarda 6 yoshdan 13 yoshgacha o'qiydilar);

3) 9-12-sinflardan iborat o'rta maktablar (bu maktablarda 14-17 yoshgacha bo'lgan bolalar ta'llim oladilar). U quyi va yuqori bosqichdan iborat.

4) Amerika Qo'shma Shtatlarida navbatdagi ta'llim boskichi oliy ta'llim bo'lib, u 2 yoki 4 yil o'qitiladigan kollejlар hamda dorilfununlar va boshqa oliy o'kuv yurtlari tarkibida tashkil etilgan aspirantura yoki doktoranturalardir.

AQShda majburiy ta'llim 16 yoshgacha amal qiladi. Bu mamlakatdagi o'quv yurtlari davlat, jamoa, xususiyalar tasarrufida va diniy muassasalar ixtiyorida bo'lishi mumkin.

Amerikada 3 yoshgacha bolalar tarbiyasi bilan onalar shug'ullanadilar, lekin ularga hech qanday imtiyozlar berilmagan. Uch yoshdan besh yoshgacha xususiy yoki davlat bog'chalaridan foydalanish mumkin, lekin bolalar bog'chalari kichik va bu tizim kam rivojlangan. Enaga yonlash bir xafizada 200 dollarga tushadi. Bog'chalarda yagona bir dastur mavjud emas. Kerak bo'lувчи hamma jinoxlar va ovqatni ota-onalarning o'zi olib keladi. Besh yoshdan esa "Kinder garde" deb ataluvchi tayyorlov muassasalarida ta'llim boshlanadi. Boshlang'ich maktab 6 yoshdan to 13-15 yoshgacha bo'lgan bolalarni qamrab oladi. Bu boshlang'ich maktablarda umumiy savodxonlik va kasbga yunaltirish vazifalari hal etiladi. Sinfdan-sinfga ko'chish o'quvchining o'zlashtirganlik darajasiga bog'liq. Boshlang'ich ta'llim turli shtatlarda turlicha belgilangan (4, 5, 6, 8 yil). Maktablarda turli xil to'garaklar, uchrashuvlar, sayohatlar uyuştiliriladi, ammo ularning hammasiga xaq to'lash lozim. O'rta maktablar quyi va yuqori bosqichlardan iborat. 9-sinfni bitirgan talabalar tanlov asosida o'rta maktabga qabul qilinadi. Urta maktablarda to'rt yo'nalishda kasb-kor asoslari berib boriladi.

AQShda OO'Yulari asosiy funktsiyalariga ko'ra quyidagi 6 turga tasniflanadi:

Tadqiqot universitetlari: I va II guruh. (3%, 125 OO'Yu), doktorlik darajasini beradi. Bu universitetlarning I va II guruhlari orasidagi farq federal moliyaviy yordam hajmi bilan bog'liq, ya'ni II guruh OO'Yulariga nisbatan kamroq mablag' ajratiladi.

Doktorlik universitetlari: I va II guruh. Ta'limning barcha bosqichlarini o'z ichiga oladi. I va II guruh orasida farq ilmiy darajalar soniga bog'liq: I guruh uchun 5ta yo'nalish bo'yicha 40ta doktorlik darajasi, II guruh uchun 3ta yo'nalish bo'yicha 10ta doktorlik darajasi beriladi.

Magistrlik o'quv muassasalari bakalavriat va magistrlik dasturlariga ega. Bu o'quv muassasasini ko'p tarmoqli hamda keng qamrovli universitet va kollejlardan deb atashadi. I guruh – milliy, II guruh – regional hisoblanadi.

Bakalavr OO'Yularining 4 yillik kollejlari – I, II guruh. – juda katta to'lov asosida o'qitiladigan, mamlakatning eng nufuzli universitetlari magistraturalariga kadrlar yetkazib beradigan elitar ta'lim muassasalari.

Ixtisoslashtirilgan OO'Yulari yoki bakalavr diplomi bilan qabul qilinadigan kasbiy maktablar), (tibbiyat, huquqshunoslik, pedagogik, boshqaruv va h.)

Ikki yillik kollejlardan va institutlar

Yaponiya ta'lim tizimi va uning o'ziga xosliklari. Yaponiya – juda tez rivojlanayotgan davlat bo'lib, bu hol asosan yaponlarning tabiatan mehgatsevarlik va ishbilarmonligi bilan bog'liqdir. Dunyodagi barcha yangiliklar va yuksalishlar sari intilish, eng so'nngi yutuqlardan foydalanish va ularni yanada rivojlanish – bu yapon xalqining azaliy milliy odatlariaga aylanib qolgan. Bugungi kunda Yaponiya dunyodagi barcha davlatlar uchun ochiq va xalqaro hamkorlik maydonida faol ishtiroy etib kelmoqda.

Yaponiya davlati 6800ga yaqin orollardan tashkil topgan bo'lib, mamlakat maydonining 99%ni asosan eng yirik 4ta orol – Xokkaydo, Xonsyu, Sikoku va Kyusyu orollari tashkil etadi. Aholisi 127ming kishidan iborat. Aholi umrining davomiyligi millatning sog'lomligini va aholi xayotining sifatini belgilovchi muhim bir ko'rsatkichdir. Yaponlar uchun oila asosiy hayotiy boylik hisoblanadi. Bu joyda ajrashish dunyoning boshqa rivojlangan mamlakatlarga qaraganda ancha kam uchraydi. Yaponiya ta'lim tizimi ham o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Yaponiya zamonaviy ta'lim tizimining tarixi quyidagi 5ta davrga bo'linadi:

1. Asos solingen davr. 1867-1885 yillarni qamrab oladi. Zamonaviy ta'limning ilk tuzilishiga asos solingen.

2. Birlashuv (konsolidatsiya) davr. 1886-1916 yillarni o'z ichiga oladi. Turli maktab qonunlari chiqarilgan, tizimli ta'lim yaratilgan.

3. Tarqalish (ekspansiya) davri. 1917-1936 yillarni o'z ichiga oladi. Ta'lim tizimi bo'yicha favquloddagi kengash tavsiyalariga asosan rivojlantirildi.

4. Harbiy davr. 1937-1945 yillar. Militaristik ta'lim tizimi.

5. Zamonaviy davr. 1945dan hozirgi davrgacha ta'lim islohotlari.

Yaponiya ta'limining shakllanishi 1867-1868 yillarda boshlangan. Yaponiya o'z oldiga 2 vazifani: 1-boyish, 2-g'arb texnologiyalarini Yaponiya ishlab chiqarishiga kiritish masalasini qo'ydi va bu ishni amalga oshirish uchun birinchi galda ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish kerakligini anglatdi.

1872 yili "Ta'lim haqida" qonun qabul qilindi. Bunda yapon ta'limi g'arb ta'limi bilan uyg'unlashtirilgan. 1893 yilda kasb-ta'limi yo'nalishidagi 1-kollej paydo bo'lган. 1908 yilda Yaponiya boshlang'ich ta'limni majburiy 6 yillik qilib belgiladi. 1946-yili qabul qilingan Konstitusiya fuqarolarning ta'lim sohasidagi huquq va burchlarini belgilab berdi. Unda barcha bolalar bepul umumiy ta'lim olishi shart ekanligi qayd etilgan. Hozirgi zamon yapon ta'lim tizimining tarkibi quyidagicha: bog'chalar, boshlang'ich muktab, kichik o'rta muktab, yuqori o'rta muktab, oliy ta'lim tizimlariga kiruvchi oliy o'quv yurtlari. Bolalar yoshlariga qarab 3,2,1 yillik ta'lim kurslariga jalb qilinadi. Yaponiyada maktabgacha ta'lim muassasalarining 59,9% - xususiy, 40,8% - davlatnikidir.

Maktabgacha ta'limga Yaponiyada katta e'tibor beriladi, chunki psixologlarning ta'kidlashicha 7 yoshgacha inson bilimlarni 70%ni, qolgan 30%ni butun qolgan umri davomida o'zlashtirar ekan. Maktabgacha tarbiya odatda oiladan boshlanadi. Yapon ayollariga uchun onalik birinchi o'rinda turadi. Ko'pgina yapon ayollarining aytishlaricha, bola tarbiyasi – ularning hayotlarining maqsadlaridir.

Yapon tarbiyachilarining bolalarni kichik guruhlarga "xan"larga bo'lib o'qitishlari tarbiyaning asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Bu bolalarda qarorlar qabul qilishga, o'zgalar fikrini hurmat qilish, guruh a'zolarini barchasini tashabbuskor bo'lishga o'rgatadi. Bunday usul kichik muktablarda ham, o'rta muktablarda ham davom etadi. Bu guruhlar o'rtacha har 5 oyda shakllanib turadi. Yapon bolalariga sinfni boshqarish juda yoqadi. Shuning uchun har kuni bolalarning o'zlarini boshqaruvchi tanlaydilar. Har bir bola bu vazifani bajarib ko'radi.

Boshlang'ich muktabda o'qituvchilar bolalarni tanqidga, ya'ni xulqlarini yomon tomonlarini, muktabdagagi kamchilikni tanqid qilishni

o'rgatadilar. Bundan ko'riniib turibdiki, o'qituvchi faqat ta'lim berish bilan cheklanib qolmay, bolaning har tomonlama rivojlanishiga ta'sir etadi. Shuning uchun ham Yaponiyada o'qituvchi kasbiga katta c'tibor beriladi. Yaponiya rivojlangan davlatlar ichida o'qituvchining maoshi davlat rahbarlari maoshidan ham yuqori bo'lgan yagona davlatdir.

Majburiy ta'lim. Ta'limning bu pog'onasi 6 yoshdan 15yoshgacha bo'lgan bolalarni o'z ichiga oladi. 6 yillik boshlang'ich ta'lim va 3 yillik o'rta maktab 9 yillik majburiy ta'limni tashkil etadi va u bepuldir. Muhtoj oilalarning bolalari bepul nonushta, o'quv qurollari, tibbiy xizmat bilan ta'minlanadi. Zarur bo'lgan hollarda ularning oilalariga moddiy yordam ko'rsatiladi. Shu bilan birga Yaponiyada xususiy mакtablar ham mavjud.

Yuqori o'rta maktab 10,11,12-sinflarni o'z ichiga oladi, bunday maktablarning kunduzgi, sirtqi, kechki bo'limgari mavjud. O'quvchilarning 95% kunduzgi mакtablarda o'qiydi.

Yaponiyada o'quv yili – 240, AQShda – 180 kun. Yozgi kanikul iyun oyining oxirida boshlanib, avgustda tugaydi. Darslar kuniga 7 soatdan o'tiladi.

Universitetlarga yuqori va o'rta maktabni yoki 12 yillik oddiy mакtabni bitirgan o'quvchilar qabul qilinadi. U yerda 460 ta universitet bo'lib, 95tasi davlat tasarrufida, 34tasi munitsipal, 31tasi xususiyidir. 1-toifadagi universitetlarda har bir o'qituvchiga 3 nafar, 2-toifali universitetlarda esa 20tadan talaba to'g'ri keladi. Universitetlarga qabul qilish 2 bosqichga bo'linadi: 1-bosqichi turar joyda o'tkaziladi, buning uchun eski yapon tili, matematika, fizika, kimyo, jamiyatshunoslik, tarix bo'yicha test sinovlaridan o'tiladi. Yaponiyada oliy ta'lim majburiy hisoblanadi va u kasb ta'limi bilan uzviy bog'liqdir. Oliy ta'lim tizimi quydagi turlarni o'z ichiga oladi:

1. To'liq sikldagi universitetlar (4 yil).
2. Tezlashtirilgan universitetlar sikli (2 yil).
3. Kasb ta'lim kollejlari.
4. Texnika institatlari.

Germaniya ta'lim tizimi. Germaniya Federativ Respublikasi 16ta mustaqil Federativ yerlar (viloyatlar)dan iborat bo'lib, har biri shakliga ko'ra turlicha bo'lgan ta'lim tizimiga ega. Ta'lim muassasalari asosan davlat tasarrufida bo'lib, ular uchun ta'lim dasturiga tegishli bo'lgan davlat ko'rsatmalari mavjud.

Ta'limni joriy qilish va boshqarish Federal yerlar (FE) hukumatining konpetentsiyasiga kiradi, lekin markaz tomonidan umumiy rahbarlik ham bor:

ta'lim vazirligi ta'lim siyosati kontseptsiyasini ishlab chiqadi, OO'Yularini kengaytirishga mablag' ajratadi.

GFR konstitutsiyasiga ko'ra har bir Federal Yer o'z hududidagi mакtab va oliy ta'limni rejalashtirish va amaliyotga tadbiq etish bo'yicha o'zi javob berishga qaramay, barcha Federal Yerlar va Federal hukumat umumta'lim va oliy ta'lim muassasalarida o'qitish kurslarida birlikni ta'minlash maqsadida xamkorlik qiladilar. Federal organlar va Federal Yerlarning ta'lim sohasi bo'yicha siyosati kelishilgan: ta'limning davomiyligi, ta'tillar, o'quv dasturi, imtixonlarni o'zaro tan olish, attestatlar, mакtabni tugatganligi xaqida guvohnoma, diplomlar, unvonlar shular jumlasidandir.

Har bir Federal Yerda ta'lim tizimi xaqida o'zining qonuni mavjud, lekin buning xammasi umumiy federal qonun asosida ishlab chiqilgan. Har bir Federal Yer mакtabga qatnash vaqt, o'qish muddati va darsliklarni belgilashda mustaqildir. O'quv rejalar va ta'lim darajasi har bir Federal Yer uchun turlichadir. O'qitish dasturlari, darsliklar viloyat xukumati bosqichida tasdiqlanadi. Har bir fan bo'yicha tegishli vazirlik tomonidan tasdiqlangan bir necha darsliklar mavjud bo'lib, o'qituvchi darslikni o'zi tanlash huquqiga ega. Shu tariqa ta'limning ko'p variantliligiga erishiladi, fikrlar plyuralizmi ta'minlanadi.

Federal hukumatning huquqlari asosiy qonunlarni qabul qilishda, jumladan moliyalashtirish masalalarida chegaralangan. Ta'limdagi xarajatlar haqida quydagilarni aytish mumkin:

birorta Federal Erlar davlat umumta'lim, kasbiy va oliy o'quv yurtlarida o'qish uchun pul olmaydi;

barcha Federal erlarda o'quvchilarni uydan mакtabga, mакtabdan uyga tashuvchi avtobuslarni o'z hisobidan beradi;

deyarli barcha o'quvchilarga davrslik va o'quv qo'llanmalarini qiymatining ozgina qismiga beradi;

ma'lum toifadagi o'quvchilar va talabalarga mavjud federal qonunlarga ko'ra davlat moddiy yordam ko'rsatadi.

Germaniyada xususiy mакtablarga ruxsat berilgan, ular orasida diniy mакtablar ham bor. Bu mакtablarda taxminan 8% o'quvchilar tahsil oladilar. Xususiy mакtablar o'quv dasturlarini tanlashda davlat mакtablariga nisbatan erkin bo'lganligi bois turli pedagogik muqobilarning aprobatsiyasi o'tkazilib turiladi.

o'rgatadilar. Bundan ko'riniq turibdiki, o'qituvchi faqat ta'lim berish bilan cheklanib qolmay, bolaning har tomonlama rivojlanishiga ta'sir etadi. Shuning uchun ham Yaponiyada o'qituvchi kasbiga katta e'tibor beriladi. Yaponiya rivojlangan davlatlar ichida o'qituvchining maoshi davlat rahbarlari maoshidan ham yuqori bo'lgan yagona davlatdir.

Majburiy ta'lim. Ta'limning bu pog'onasi 6 yoshdan 15yoshgacha bo'lgan bolalarni o'z ichiga oladi. 6 yillik boshlang'ich ta'lim va 3 yillik o'rta maktab 9 yillik majburiy ta'limni tashkil etadi va u bepuldir. Muhtoj oilalarning bolalari bepul nonushta, o'quv qurollari, tibbiy xizmat bilan ta'minlanadi. Zarur bo'lgan hollarda ularning oilalariga moddiy yordam ko'rsatiladi. Shu bilan birga Yaponiyada xususiy maktablar ham mavjud.

Yuqori o'rta maktab 10,11,12-sinflarni o'z ichiga oladi, bunday maktablarning kunduzgi, sirtqi, kechki bo'limlari mavjud. O'quvchilarning 95% kunduzgi maktablarda o'qiydi.

Yaponiyada o'quv yili – 240, AQShda – 180 kun. Yozgi kanikul iyun oyining oxirida boshlanib, avgustda tugaydi. Darslar kuniga 7 soatdan o'tiladi.

Universitetlarga yuqori va o'rta maktabni yoki 12 yillik oddiy maktabni bitirgan o'quvchilar qabul qilinadi. U yerda 460 ta universitet bo'lib, 95tasi davlat tasarrufida, 34tasi munitsipal, 31tasi xususiyidir. 1-toifadagi universitetlarda har bir o'qituvchiga 3 nafar, 2-toifali universitetlarda esa 20tadan talaba to'g'ri keladi. Universitetlarga qabul qilish 2 bosqichga bo'linadi: 1-bosqichi turar joyda o'tkaziladi, buning uchun eski yapon tili, matematika, fizika, kimyo, jamiyatshunoslik, tarix bo'yicha test sinovlaridan o'tiladi. Yaponiyada oliy ta'lim majburiy hisoblanadi va u kasb ta'limi bilan uzviy bog'liqdir. Oliy ta'lim tizimi quyidagi turlarni o'z ichiga oladi:

1. To'liq sikldagi universitetlar (4 yil).
2. Tezlashtirilgan universitetlar sikli (2 yil).
3. Kasb ta'lim kollejlari.
4. Texnika institatlari.

Germaniya ta'lim tizimi. Germaniya Federativ Respublikasi ^{16ta} mustaqil Federativ yerlar (viloyatlar)dan iborat bo'lib, har biri shakliga ko'ra turlicha bo'lgan ta'lim tizimiga ega. Ta'lim muassasalari asosan davlat tasarrufida bo'lib, ular uchun ta'lim dasturiga tegishli bo'lgan davlat ko'rsatmalari mavjud.

Ta'limni joriy qilish va boshqarish Federal yerlar (FE) hukumatining konpetentsiyasiga kiradi, lekin markaz tomonidan umumiy rahbarlik ham bor:

ta'lim vazirligi ta'lim siyosati kontseptsiyasini ishlab chiqadi, OO'Yularini kengaytirishga mablag' ajratadi.

GFR konstitutsiyasiga ko'ra har bir Federal Yer o'z hududidagi maktab va oliy ta'limni rejalashtirish va amaliyatga tadbiq etish bo'yicha o'zi javob berishga qaramay, barcha Federal Yerlar va Federal hukumat umumta'lim va oliy ta'lim muassasalarida o'qitish kurslarida birlikni ta'minlash maqsadida xamkorlik qiladilar. Federal organlar va Federal Yerlarning ta'lim sohasi bo'yicha siyosati kelishilgan: ta'limning davomiyligi, ta'tillar, o'quv dasturi, imtixonlarni o'zaro tan olish, attestatlar, maktabni tugatganligi xaqida guvohnoma, diplomlar, unvonlar shular jumlasidandir.

Har bir Federal Yerda ta'lim tizimi xaqida o'zining qonuni mavjud, lekin buning xammasi umumiy federal qonun asosida ishlab chiqilgan. Har bir Federal Yer maktabga qatnash vaqt, o'qish muddati va darsliklarni belgilashda mustaqildir. O'quv rejalar va ta'lim darajasi har bir Federal Yer uchun turlichadir. O'qitish dasturlari, darsliklar viloyat xukumati bosqichida tasdiqlanadi. Har bir fan bo'yicha tegishli vazirlik tomonidan tasdiqlangan bir necha darsliklar mavjud bo'lib, o'qituvchi darslikni o'zi tanlash huquqiga ega. Shu tariqa ta'limning ko'p variantliligiga erishiladi, fikrlar plyuralizmi ta'minlanadi.

Federal hukumatning huquqlari asosiy qonunlarni qabul qilishda, jumladan moliyalashtirish masalalarida chegaralangan. Ta'limdag'i xaratjatlar haqida quyidagilarni aytish mumkin:

birorta Federal Erlar davlat umumta'lim, kasbiy va oliy o'quv yurtlarida o'qish uchun pul olmaydi;

barcha Federal erlarda o'quvchilarни uydan maktabga, maktabdan uyga tashuvchi avtobuslarni o'z hisobidan beradi;

deyarli barcha o'quvchilarga davrslik va o'quv qo'llanmalarini qiyomatining ozgina qismiga beradi;

ma'lum toifadagi o'quvchilar va talabalarga mavjud federal qonunlarga ko'ra davlat moddiy yordam ko'rsatadi.

Germaniyada xususiy maktablarga ruxsat berilgan, ular orasida diniy maktablar ham bor. Bu maktablarda taxminan 8% o'quvchilar tahsil oladilar. Xususiy maktablar o'quv dasturlarini tanlashda davlat maktablariga nisbatan erkin bo'lganligi bois turli pedagogik muqobilarning aprobatsiyasi o'tkazilib turiladi.

Sekin asta differentsiyalashgan ta'lim tizimi, ya'ni har bir o'quvchiga uning qobiliyati va o'qishdagi turlicha yo'nalishiga ko'ra moslashuvchan yondashuv kiritilmoqda.

Umuman olganda Germaniya ta'lim tizimi bir necha bosqichni o'z ichiga oladi:

1. Elementar ta'lim: maktab ta'limining 1-bosqichiga tegishli bo'lib, maktabgacha muassasalar kiradi. Asosan bular bolalar bog'chalari, tayyorlov sinflari va kirish guruhlari bo'lib, bu erlarga bolalarning qatnashishi 3 yil davomida ota-onalar xohishiga ko'ra ixtiyoriydir.

2. Ta'limning birinchi bosqichi. (Primastufe) boshlang'ich maktab, unga 6 yoshdan qatnay boshlaydi. O'qish muddati 4 yil, Berlin va Brandenburgda 6 yil. Bu bosqichdagi ta'limning maqsadi – bolalarga ta'lim Ining ikkinchi bosqichidagi u yoki bu mакtabda ta'limni davom ettirishga imkon beruvchi asosiy bilimlarni berishdan iborat.

3. Ta'lim Ining ikkinchi bosqichi (Sekundastufe I) "yo'nalishli bosqich" deb nomlanuvchi bosqichdir, unda bolalarni ularning iqtidoriga ko'ra o'quv muassasalarining kerakli turiga yo'naltiradi: asosiy mакtablar, real mакtablar, gimnaziyalar, kompleks mакtablar. O'quvchilar ta'lim xaqidagi attestatni real va asosiy mакtablarni bitirgachgina olishadi.

4. Ta'lim II ning ikkinchi bosqichi (Sekundastufe II)ga gimnaziyaning yuqori sinflari, shuningdek kasbiy ta'lim va muassasalarda kasbiy ta'lim kiradi. Muassasalarda kasbiy ta'lim "dual tizim" deb ham ataladi, unda ta'lim va ishlab chiqarishda amaliyot 2 yil davomida olib boriladi, bu o'qishni tugatish o'rma ta'limni tugatish bilan teng bo'lib, yakunida faqat kasbiy sohada o'qishni davom ettirish mumkin. Gimnaziyada 3 yil o'qib, o'quvchilar umumiyl shahodatnomasi "yetuklik attestati" – abitur oladilar, bu ularga istagan oliy o'quv yurtiga kirishga imkon beradi.

5. Ta'limning uchinchi bosqichi oliy ma'lumot haqida diplom beruvchi oliy o'quv yurtlari va malaka oshirish o'quv muassasalarini.

GFR ta'lim tizimi umumYevropa ta'lim tizimiga integratsiyalashgan: o'quv muassasalarining barcha turlari Yevropa Ittifoqi (ES) dasturini amalga oshirishga mo'ljallangan, EI davlatlari ta'lim standartlarini unifikatsiya (bir xillashtirish) qilinadi, diplomlar bu davlatlarda kuchga ega.

Germaniya uzoq davrlardan beri fan va madaniyat markazi sifatida mashhurdir. Shiller, Gyote, Shneger, Gumboldt, Kant, Hegel va boshqalar kabi buyuk shoirlar, yozuvchilar, filosoflar va jamoat arboblari hammaga tanish-

Germaniyada o'rta asrlarda tashkil topgan 1-universitet mavjud. Eng qadimiy universitet bu Geydelberg universiteti bo'lib, 1386 yil tashkil topgan. 1388 yil tashkil topgan Kyoln universiteti qadimiy universitetlardan sanaladi. Bu o'quv muassasalarini qadimiy an'analari va klassik ta'limi bilan mashhurdir.

Hozirgi kunda universitetlar va boshqa oliy o'quv yurtlari soni sezilarli darajada ortdi, ta'lim tizimi ham o'zgardi. Avvalgiday gumanitar ta'lim an'analari muhim o'rinni egallaydi, lekin texnik ta'lim, nazariya bilan amaliyot birligi, fanlararo ta'lim ham birinchi o'ringa chiqmoqda. Oliy o'quv yurtlari fan va texnikaning oxirgi yutuqlari – yo'nalishlarni aks ettiruvchi dasturlarni kiritmoqdalar. Shu maqsadda o'quv rejalar qayta ko'rib chiqilmoqda.

Ta'lim modellari. XX asr jahon ta'lim tizimidagi global tendentsiyalar. Qiyosiy pedagogik tizim bu qiyosiy pedagogika metodologiyasi asosida pedagogikaning xalqaro, regional, milliy tajribalarini o'rganish va tatbiq qilish imkoniyatlarini aniqlash, shuningdek, pedagogik tizimni ma'lum davlat, region, aniq o'quv muassasida rivojlantirish bo'yicha qiyoslashga yo'naltirilgan dinamik pedagogik tizimdir.

Qiyoslash texnologiyasi ikkita bo'limdan iborat bo'lib, birinchisi "o'rganish va qayd qilish", ikkinchisi "tuzish va tatbiq qilish" deb nomlanadi.

"O'rganish va qayd qilish" bo'limida qiyosiy tadqiqotlar quyidagi tartibda amalga oshiriladi.

- ta'lim tizimi va uning elementlarini rivojlanish holati va yo'nalishlarini aniqlash;
- ma'lumotlarni to'plash;
- aktlarni tahlil va tasnif qilish;
- qiyoslash mezonlarini tanlash.

"Tuzish va tatbiq qilish" bo'limidagi qiyosiy tadqiqotlar esa quyidagicha amalga oshiriladi:

- o'rganilayotgan obyektning prognostic modelini tuzish;
- a) tattbiq qilish shakli, metodi va chegaralari; b) xususiy va umumiylikni aniqlash;
- eng maqbul modelni tuzish;
- ta'lim muassasalariga tattbiq etish.

Qiyosiy pedagogikaning asosiy tarkibiy qismlari zamon va makon omillaridir. Zamon omili bir xil pedagogik tizimni turli tarixiy davrlar, asrlar,

yillarda taqqoslashni nazarda tutadi. Bunda turli tarixiy davrlarda yuzaga kelgan pedagogik nazariyalar o'rganiladi.

Makon omili esa turli hududlarda joylashgan davlatlarning pedagogik tizimlarini taqqoslashni nazarda tutadi. Quyida makon omiliga ko'ra turli davlatlar ta'limga modelini taqqoslab ko'ramiz. Masalan:

Amerika modeli:

kichik o'rta məktəb → o'rta məktəb → katta o'rta məktəb →

2 yillik kollej → universitet tizimidagi 4 yillik kollej →

magistratura → doktorantura.

Fransiya modeli: onalar məktəbi → o'rta məktəb → kollej → texnologik,

kasbiy va umumta'lım litseyi → universitet → magistratura → doktorantura.

Germaniya modeli: umumiyyətli məktəb → real bilim yurdu, gimnaziya və asosiy məktəb → oliy o'quv yurdu → magistratura → doktorantura.

Angliya modeli: birlashgan məktəb → grammatik və zəmərnəviyə məktəb → kollej → universitet, magistratura, doktorantura.

Rossiya modeli: umumta'lım məktəbi → to'liq o'rta məktəb, gimnaziya və ya litsey-kollej → institut, universitet, akademiya → magistratura → doktorantura.

Qozog'iston modeli: to'liq umumta'lım o'rta məktəb → kollej → universitet, akademiya (bakalavriat) → magistratura → doktorantura.

Demak, zəmərə və makon omillariga ko'ra pedagogik tizimlar modelini taqqoslashda yangi pedagogik bilimlər yuzaga kelədi. Uning mazmununda quyidəgiler aks etədi:

ta'limga zəmərnəviyə hələtinə qayd etish;

ta'lım siyosatını takomillashtırısh, müqobil ta'lım siyosatını təklif qılış;

ta'lım jərayonlarında kutilayotgan hələtlərin bəşərət qılış;

qiyosiy pedagogikaning nazariyası və metodologiyasını boyitish.

XX asır oxirida jahon ta'lım tizimində quyidəgi global tendensiyalar aşratib ko'rsatıldı:

ta'lım tizimini demokratlaşdırıshga intilish, ya'nı ta'limga hamma əchinqılığı, ta'lım tizimindən uzlusızlığı, ta'lım müassasalarına mustaqillikning taqdım etilishi;

shaxsga ta'lım olish huquqining to'liq ta'minlanishi (har bir insonga millati, irqi, kelib chiqishidan qat'iy nazar istalgan turdagı ta'lım müassasasida ta'lım olishi);

ma'lumot olishga ijtimoiy-iqtisodiy omillarning sezilarli ta'siri (pulli-shartnomada asosida təhcil olish);

xilma-xil qiziqish və o'quvchilarning qobiliyatlarını rivojlantırıshga yo'naltırılgan o'quv-tashkiliy tadbirlər ko'lamining ortib borishi;

ta'lım xizmatları bozorining o'sishi;

oliy ta'lım tarmoqlarının kengayishi və tələabalarning ijtimoiy tərkibinən o'zgarışı;

ta'lımnı boshqarış sohasında o'ta markazlaşdırılgan və markazlaşdırılmagan boshqaruv uyg'unligini ta'minlash;

rivojlangan davlatlar tomonidan ta'lım moliyalashtırıladığın asosiy obyektgə aylanishi;

ta'lım dasturlarını doimiy yangilash və modernizatsiyalash;

"o'rtacha o'zlashtırısh"ga yo'nalgalılıqdan, har bir o'quvchining o'ziga xosliklərini ochish hamda ularning qiziqishi və qibiliyatlarını rivojlantırıshga etibor qaratılışı;

rivojlanışında nuqsoni bor bo'lgan bolalar ta'lımı uchun qo'shimcha resurslarnı izlab topish.

Xalqaro loyiħalar və ta'lım dasturları. Jahon ta'limi muammolarını hal etishdə turli ta'lım tizimləri iştiroki zaruriyatını tələb etədigan yirik xalqaro dastur və loyiħalash mühim əhəmiyyət kasb etədi. Yirik xalqaro loyiħalarda quyidəgiler kiradı:

- ERAZMUS — maqsad Yevropa İttifoqiga a'zo davlatlar tələbələrinin mobilligini təminlash (masalan, dastur doirasında 10% tələbələr Yevropa mamlakatlarında boshqa oliy ta'lım müasssalarda o'qışga borıshları kerak).

- LINGVA — bu dastur kichik sinflardan boshlab chet tilləni o'rganish samaradorligini oshırıshga mo'ljallangan.

- EVRIKA — ushbu loyiħanıñ maqsadı Sharqiy Yevropa davlatları bilan amalga ooshırılayotgan tədqiqotlarnı uyg'g'ünəşətirish.

- ESPRIT — yangi axborot texnologiyalarını yaratış sohasında Yevropa universitetləri, kompyuter firmaları və imkoniyatlarını birləşdirən tələb etuvchi loyiha.

- EIPDAS — arab davlatlarında ta'lımnı rejalashtırısh və boshqarışını takomillashtırısh sohasıda doir dastur.

• TEMPUS – Yevropa Ittifoqining hamkor-davlatlarda oliy ta'limni rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturi.

• IRIS — xotin-qizlarning kasbiy ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishgga yo'naltirilgan loyihamar tizimi.

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

- 1.Xalqaro ta'lim standart klassifikatsiyasi haqida nimalarni bilasiz?
- 2.Dunyoni rivojlangan davlatlari ta'lim tizimi haqida nimalarni bilasiz?

I.7. Pedagogika fikr tarixi maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati masalalari

Ta'lim va tarbiya tarixini o'rganar ekanmiz, uning rivojlanishi, yillar davomida shakllanib borishi ustoz va shogird faoliyatiga bog'liqligining guvohi bo'lamiz. Eng qadimgi davrlardayoq mudarrislar (o'qituvchilar) ta'lim va tarbiyaning samarali ta'sir usullarini qidirib topib, hayotga ta'biq eta boshlaganlar. Buning natijasida eramizdan oldingi davrlardayoq ta'limtarbiyaning samaradorligiga erishilishi uchun o'qituvchiga bo'lgan talablar kuchayib bordi. O'qituvchi mahoratini takomillashtirish yuzasidan turli g'oyalar, nazariya va tavsiyalar paydo bo'la boshladi. Miloddan avvalgi VI–VII asrlarda O'rta Osiyoda ishlab chiqarish kuchlarining ortib borishi bilan ijtimoiy hayotda ham ijobjiy o'zgarishlar ro'y berdi. Turk va fors tilida so'zlashuvchi xalqlar o'rtasida o'zaro madaniy aloqalar yuzaga keldi. Yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlashda asrlar davomida qo'llanib keltingan, erli millatning o'ziga xos urf – odati va an'analariga mos ravishda tatbiq etilgan ta'lim va tarbiyaning noyob usul va vositalari, tadbir va shakllari vujudga kela boshladi. Hali maktab bo'lмаган, pedagogik fikr tarkib topmagan davrdayoq qabila a'zolari bolalarda mehnatsevarlik, axloq-odob, nafosat, do'stilik, mehr-shafqat, insonparvarlik sifatlarini tarkib toptirish sohasida aql idrok bilan faoliyat olib borishgan. Ularning ta'lim-tarbiya usullari yillar davomida hayot tajribasi va sinovlaridan o'tib, sayqallanib o'sha davrning olijanob mevasi sifatida bizning davrimizgacha etib keldi. VII asrlarga kelib O'rta Osiyoda ilm-fan va madaniyat sohasidagi rivojlanish bevosita ta'lim va tarbiya beruvchi mudarrislarning qizg'in faoliyati hamda ularga qo'yiladigan talablarning nihoyatda rang-barangligi va xilmassalligi bilan diqqatga sazovordir. Ilk ibridoij jamaa va quzdorlik davrlaridan boshlab, bolalarning ta'lim va tarbiyasiga javobgar ulamolar hamda mudarrislar nasihat, tushuntirish, rag'batlantirish, maqtash, namuna ko'rsatish, tanbeh berish, ta'qiqlash, majbur qilish, po'pisa qilish, qo'rqtish kabi usullardan foydalanganlar. Biroq mudarrislarning o'zi bolaga ta'lim-tarbiya berish uchun mukammal amaliy va nazariy bilimga ega bo'lishi kerak edi. Shu sababli mudarrislar savodli madrasa toliblari orasidan tanlangan va ma'lum muddat tayyorgarlikdan o'tishgan. Markaziy Osiyoning Xorazm zaminida shakllangan eng qadimiy va "o'tmishdag'i dinlarning eng kuchlilaridan bo'lgan" (Y.U.A.Rapoport) zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da bolalar ta'lim-tarbiyasiga oid qiziqarli ma'lumotlar berilgan. "Avesto"da

ta'kidlanadiki, bilim va tarbiya hayotning eng muhim tirdagi bo'lib hisoblanadi. Har bir yoshni shunday tarbiyalash zarurki, u avvalo yozishni o'rganish asosida bilim olishi kerak, so'ngra esa odob-axloqi bilan eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin. Kohin muallimlari oqsoqollar Kengashi tomonidan tanlanib, qat'iy belgilangan qoidalar asosida yoshlarga ta'lim va tarbiya berishgan. "Avesto"da bolalarni o'qitish va tarbiyalash qoidalari quyidagi tartibda tavsiya etilgan: a) diniy va axloqiy tarbiya; b) jismoniy tarbiya; v) o'qish va yozishga o'rgatish. Maxsus tayyorgarlikdan o'tgan muallimlar bolalarni etti yoshidan boshlab, diniy tarbiyaga asoslangan maktablarga jalb qilishgan. Maktablarda "muqaddas yashil ko'yak" kiydirish marosimi o'tkazilgach, kohin muallimlar bolalarni "Avesto"da keltirilgan madadkor kuchlarni ulug'lovchi ezgulik va yaxshilik ma'budasiga sig'intirishgan. Duolar quyidagi so'zlar bilan boshlangan: "Men zardushtiylik diniga sodiq qolishga va'da beraman, men yaxshi fikrlar, yaxshi so'zlar, yaxshi amallarga ishonaman.". Marosimdan so'ng muallimlar bolalarga sovg'alar ulashishgan. Muallimlar mashg'ulotlar jarayonida bolalarga nisbatan jismoniy jazodan ko'ra ko'proq o'z diniga ishonch va e'tiqodni, dunyodagi barcha yaxshilik va ezguliklarning buniyodkori, ilohiy Axuramazdaga sig'inishni, odamlar boshiga yovuzlik va yomonliklarni yog'diruvchi Axrimandan esa nafratlanish hissini tarbiyalar edilar. Bolalarning sog'lom va baquvvat bo'lib o'sishi bilan birga o'z dinining barcha rasm-rusumlarini to'liq bajarishiga, o'rganilayotgan fanlarni puxta bilishiga, axloqiy pokligiga, mehnatsevarlik, rostgo'ylik, saxovatlilik kabi fazilatlarni egallashiga kohin muallimlari javobgar edilar. "Avesto"da er, suv va havo muqaddas deb e'lon qilinib, muhitni iflos qilgan va uni asrash qoidalarini buzgan kishi 400 qamchi urish bilan jazolanardi. Tabiatni asrash, uni obod qilish yoshlik davrlaridanoq ular ongiga singdirilgan. Zardushtiylik dini ta'limotida ilgari surilgan umuminsoniy qadriyatlar majmuasi ezgulik va yaxshilik, jaholat va yomonlik, ta'lim va tarbiya haqidagi g'oyalari bilan ulkan pedagogik ta'sir kuchiga ega bo'lgan. Bunda tarbiyachi muallimlarning o'z kasbiga sadoqatini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Zardushtiylik dinida iymon uchta tayanchga asoslanadi: fikrning sofligi, so'zning sobitligi, amallarning insoniyligi. Muallimlar ta'lim va tarbiyada yoshlar ongiga "bergan so'zning uddasidan chiqish, unga sodiq qolish, savdo-sotiqa va shartnomalarga qat'iy amal qilish, qarzni o'z vaqtida to'lash, aldamchilik va xiyonatdan xoli bo'lish, halol mehnat, yaratuvchilik, yovuzlikni qalbdan chiqarib tashlash, iymon-e'tiqodli bo'lish, miskinlarga

yordam berish, yaxshi niyat, yaxshi so'z va yaxshi amallarga qo'l urish" kabi insoniy tuyg'ularni singdirish uchun qizg'in mehnat qilganlar.

Xullas, "Avesto" dunyodagi eng qadimgi din – zardushtiylik ta'limotining axloqiy falsafasi sifatida e'tirof etiladi. Buyuk allomalarimiz o'z asarlarida mudarrislar kasbining nozikligini, mas'uliyatli ekanligini va murakkabligini, shu bilan birga sharafli ekanligini, yoritib, muallimning mahorati, ularga qo'yilgan talablar, fazilatlariga oid qarashlar, shogirdlar bilan munosabatga kirishish mahorati, muomalasi to'g'risida o'z mulohazalarini bildirganlar. Uyg'onish davrining etuk namoyondalari Abu Nasr Forobi, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Unsurul Maoliy Kaykovus, Abul-Qosim Umar Az-Zamaxshariy, Shayx Sa'diy Sheroziy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz al-Koshifiy kabilarning ijodiy merosi pedagogik tafakkurni shakllantirishda bo'lajak murabbiylarga muhim manba bo'lib hisoblanadi. Ular avlodlardan avlodlarga o'tib, o'z qimmatini yo'qotmagan mudarrislarni, tarbiyachilarini tayyorlash tajribalarini umumlashtirib, boyitib borishgan. Zero, insoniyat kelajagi va kurrai zaminning gullab yashnashi faqat ta'lim va tarbiyaga bog'liq ekanligini buyuk mutasakkirlar chuqur his qilishgan. Shuning uchun muallimlar kuchi va g'ayrati bilan barkamol avlodni tarbiyalash ularning eng yorqin orzusi bo'lib kelgan. O'zbekiston deb atalmish muazzam zaminimizda yashab o'tgan allomalarining bu borada o'z o'rni va hurmati bor. Barkamol avlodni tarbiyalash, bunda muallimning o'rni to'g'risida allomalarimiz ijodiy merosidan juda ko'p misollar keltirishimiz mumkin.

Abu Nasr Forobi (873-930) O'rta Osiyo xalqlari madaniyatini rivojlantirishga ulkan hissa qo'shgan olimdir. Forobi arifmetika, geometriya, astronomiya va musiqani muhim tarbiyaviy fanlar deb atadi. Ushbu fanlarni o'rgatuvchi o'qituvchini har tomonlama mukammal bilimga va tajribaga ega bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi. Forobi ta'limotiga ko'ra, ta'lim-tarbiya jarayoni tajribali va bilimli o'qituvchilar tomonidan tashkil etilishi, boshqarilib turilishi va ma'lum maqsadlarga yo'naltirilgan bo'lishi lozim, chunki "har bir bola o'zicha narsa va hodisalarни bila olmaydi hamda baxtga erisholmaydi. Unga buning uchun o'qituvchi lozim"

Ta'lim va tarbiya berishda "...ustoz shogirdlariga qattiq zulm ham, haddan tashqari ko'ngilchanlik ham qilmasligi lozim. CHunki ortiqcha zulm, shogird dilida ustozga nisbatan nafrat uyg'otadi, bordiyu ustoz juda ham yumshoq ko'ngilli bo'lsa, shogird uni mensimay qo'yadi va u beradigan

bilimdan sovib qoladi. SHuning uchun o'qituvchi bolalarning fe'l-atvoriga qarab ta'lim-tarbiyaning "qattiq" yoki "yumshoq" usullaridan foydalanishi mumkin" deydi. Bunda ustoz mudarrisiga quyidagi talablarni qo'yadi: - Birinchi yo'l: tarbiyalanuvchilar o'qish va o'rganishga ishtiyoqmand bo'lsalar ta'lim-tarbiya jarayonida mudarris tomonidan yumshoq usullar qo'llaniladi.

Bunda u qanoatbaxsh so'zlardan foydalanadi, chorlovchi ilhomlantiruvchi gaplar ayтиб o'quvchiga ko'nikma va malakalarni vujudga keltiradi, natijada o'quvchining iqtidori uyg'onib, g'ayrat-shijoati bilan bilim olishga, kasb egallashga intiladi; -Ikkinci yo'l: tarbiyalanuvchilar o'zboshimcha, itoatsiz bo'lsalar, mudarris tomonidan qattiq, ya'ni majburlovchi usullar qo'llaniladi. Bu asosan gapga ko'nmovchi ba'zi qaysar shaharliklar va boshqa sahroyi xalqlarga nisbatan ishlataladi. Ushbu usul natijasida o'quvchi nazariy bilimlarni o'rganishga astoydil kirishadi, fazilati yaxshi bo'lib, kasb-hunarlarini va juz'iy san'atlarni egallashga intiladi. Maqsad ularni fazilat egasi qilish va kasb hunar ahillariga aylantirishdir (o'sha kitob, 198 bet).

Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy (973 - 1048) SHarq Uyg'onish davrining qomusiy olimlaridan biri, tarbiyashunos olim, umumjahon tabiiy-ilmiy va ijtimoiy fanlar rivojiga ulkan ta'sir ko'rsatgan buyuk aql zakovat sohibidir. Alloma asarlarida ta'lim-tarbiya birligi va axloq masalalariga etuk tarbiyashunos olim sifatida yondashgan, chunonchi, "Minerologiya", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston" kabi asarlarida pedagogika va psixologiyaga oid noyob fikr mulohazalarini va ma'rifiy-didaktik qarashlarini bayon etdi. Bolalarni mакtabda o'qitish va tarbiyalash jarayonida dunyoviy fanlarni bir-biri bilan bog'lab turli mavzularda mulohazalar yuritishni ta'kidlab: "Bizning maqsadimiz o'quvchilarni toliqtirib qo'ymaslikdir, bir mavzuni qaytaqayta takrorlab o'qib berish o'quvchini zeriktiradi, xotirasini susaytiradi. Agar o'quvchi bir mavzudan boshqa bir yangi mavzuga o'tib tursa, u xuddi turlituman bog'larda sayr qilgandek bo'ladi, bir bog'dan o'tar-o'tmas, boshqa bir bog' boshlanadi. Bola ularning hammasini ko'rgisi va tomosha qilgisi keladi. Har bir yangi narsa bolaga rohat bag'ishlaydi, deb behuda aytilmagan", - deydi. Beruniy mamlakatning obodonligi ilm-fanning ravnaqi tufayli deb aytadi, yoshlarning baxt-saodati va kamoloti esa ularga bilim va ma'rifat beruvchi mudarrislarga bog'liq deb ta'kidlaydi. Ilm va ma'rifat sari intiluvchi tolib va mudarrislarga deydi: "Ilm dargohiga kirar ekansan, qalbing kishini ozdiruvchi illatlardan,

odamni ko'r qilib qo'yadigan nafs va turli buzg'unchi holatlardan, qotib qolgan turli eski urf-odatlardan, hirsdan, raqobatdan, ochko'zlikni quli bo'lishdan ozod bo'lmog'i darkor"

Abu Ali ibn Sino (980-1037) o'z asarlarida inson kamolotida uch narsa - irsiyat, muhit, tarbiya muhim rol o'ynashini ta'kidlab, bunda mudarrislар bolalarga ta'lim berishdek mas'uliyatli burchni bajarib, shu uch holatga javobgarlik hissi bilan yondashishini uqtiradi va mudarrislarga faoliyatda muvaffaqiyatga erishish garovi bo'lgan quyidagi tavsiyalarni beradi:

- 1) Bolalar bilan muomalada bosiq va jiddiy bo'lish.
- 2) Berilayotgan bilimning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishiga e'tiborni qaratish.
- 3) Ta'limda turli shakl va metodlardan foydalanish.
- 4) O'quvchining xotirasi, bi bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini nazorat qilish.
- 5) Bolalarni fanga qiziqtira olish.
- 6) Berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olish.
- 7) Bilimlarni o'quvchilarning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda tushunarli olib borish.
- 8) Har bir so'zning bolalar hissiyotini uyg'otish darajasida bo'lishiga Unsurul Maoliy Kaykovusning (milodiy 1021 – 1022 yillarda tug'ilgan) «Qobusnom» asarida ilk bor notiqlik san'ati maktablarining SHarq mamlakatlarida erishish. rivojlanishi tarixi bayon etilgan hamda o'sha davr notiqlari haqida ma'lumotlar berilgan. Ushbu asar hozirgi global o'zgarishlar davrida insonni ma'naviy jihatdan kamolotga etkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur noyob asar ko'plab SHarq va G'arb tillariga tarjima qilinib shuhrat qozongan. Kaykovus o'z asarida har bir yoshni aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiyasida turmush tajribasi muhim ahamiyat kasb etishini aytadi. Bolalarni faqat yaxshi mudarris tarbiyani hayot bilan bog'lagan holda kamolotga etkazish mumkin deb, uning yo'llarini va usullarini bayon etgan. Kitobda javonmardlar egallashi zarur bo'lgan quyidagi yo'naliishlarda ta'lim-tarbiya berish nazariyasi ko'zda tutilgan:

1. Kaykovus bilim haqida.
2. Hunar va turli kasb egalari haqida.
3. Turmush va xulq-odob qoidalari haqida.
4. Jismoniy etuklik haqida.

Kaykovus mudarrislarning axloqli ekanligini birinchi belgisi, uning suxandonligida deb biladi va “Hamma qobiliyatlardan eng yaxshisi nutq qobiliyatidir” deydi. Suhandonni shogirdlarga notiqlikda rost so‘zlash kerakligini ta’kidlaydi. U so‘zlarni to‘rt xilga bo‘ladi: birinchisi - bilinmaydi va aytilmaydi, ikkinchisi aytildigan va biladigan, uchinchisi - ham bilinadi, ham aytishga, bilishga zaruriyati yo‘q, ammo aytsa ham bo‘ladi. To‘rtinchisi - biladigan va zaruriyat bo‘lmasa aytilmaydigani. Eng yaxshisi to‘rtinchisi, ya’ni biladigan va aytilmaydigani, deydi. So‘zlaganda andishalik bo‘lish, sovuq so‘zlik bo‘lmaslik, kamtarlik, maqtanmaslik, birovning so‘zini diqqat bilan eshitish odoblarini ta’kidlab o‘tadi.

Odamlarni ham to‘rt xilga bo‘ladi: birinchi xil kishilar ko‘p narsani biladi va yana bilgisi kelaveradi. Bular olim va fozillar bo‘lib, ularga bo‘ysunish kerak, deydi. Ikkinchisi, bilmagan narsani bilishga harakat qiladi, ular qobil kishilar bo‘lib, bunday kishilarni o‘qitish va o‘rgatish kerak. Uchinchisi, bilganini ham bilmaydi, go‘yo uyquda yashagandek, ularni uyg‘otish kerak. To‘rtinchisi, bilmaydi va bilmaganini ham tan olmaydi. Bular johil kishilar bo‘lib, ularni o‘qitish befoyda, ulardan qochish kerak, deydi.

Abul-Qosim Mahmud Ibn Umar Az-Zamaxshariy (1075-1144) jahon ilm-fani va madaniyatiga salmoqli hissa qo‘sghan mashhur olim va adibdir. U o‘z asarlarida halollik va pokizalikni, ilmgaga muxabbatni, mardlik va oljanoblikni ulug‘laydi. Ulug‘ mutafakkir ‘Navobig‘ ul-kalim’ (“Nozik iboralar”) asarida kishilar ilmli bo‘lish, o‘qitish, yozish bilan hosilu mukammal bo‘ladi, olim kishi oqil, bilimdon va chiroyli xushxat yozuvga ega bo‘lsa, bu uning kamolotga etganligidan dalolatdir, deydi. Asarda mudarrislarni to‘g‘risida noyob fikrlar bildirilgan: “Murabbiy o‘qib tursagina murabbiy bo‘la oladi, agar o‘qishni to‘xtatib qo‘yar ekan, unda murabbiylik o‘ladi”

Shayx Muslihiddin Sa’diy SHeroziy XIII asrda Eronda yashab ijod qilgan yirik shoir va mutafakkirdir. U faylasuf-shoir bo‘lishi bilan birga tajribali murabbiy ham bo‘lgan. SHoir “Guliston” asarida o‘z davri mudarrislarni turli toifaga bo‘lib, ularni ta’riflaydi. Qattiqqo‘l o‘qituvchilarni “..basharasi tirishgan, tili zahar, yomon xulqli, odamlarni ranjitadigan, gadoy tabiatlik, ochko‘z, uni ko‘rishi bilan shogirdlarining kayfiyati uchar” shogirdlar undan bilim va tarbiya ololmaydilar. Yana bir toifadagi o‘qituvchilar “...sodda, yaxshi va yumshoq ko‘ngilli odam.

Unar-unmasga so‘zlamas edi va bolalarni ranjitadigan so‘zlar og‘zidan chiqmas edi. Uning farishtadek axloqliligi va mehrbonligini ko‘rgan bolalar

murabbiyni mensimay qo‘ydilar. Uning yumshoq tabiatlik ekanligini bilishib, ilmni ham o‘rganmadilar. Alqissa bolalar o‘yin va to‘polonga berilib vaqtini bekorga o‘tkazdilar”. Bayt: Ustdod muallim bo‘lsa beozor, Go‘dak eli bozorda xarsang o‘ynar. Bu holatga SHayx Sa’diy SHeroziy ikki xil ta’rif beradi. Birinchidan, Sa’diy yashagan davrda ham, undan keyingi davrlarda ham maktabda o‘quvchilarni qattiqqo‘llik bilan o‘qitganlar.

Ikkinchidan, SHayx Sa’diy bu holatni o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan va qattiqqo‘l o‘qituvchiga nisbatan norozilik bildirmagan, ilm va tarbiya berishda qattiqqo‘llikni afzal ko‘rgan: “jabr ustod boz mehr padar” deb ta’kidlaydi, ya’ni o‘qituvchining jabri va jazosi ota mehridan ham afzalligini aytadi.

Buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiy XV asrda yashab ijod qilgan. U o‘z asarlarida insonning yuksak axloqiy hislatlarini, go‘zal fazilatlarini kuylaydi. “Iskandar xirodnomas” asarida muallimlar to‘g‘risida noyob fikrlarni bildirgan: “muallim aqli, adolatli, o‘zida barcha yuksak fazilatlarni mujassamlashtirgan bo‘lishi kerak. O‘zini nomunosib tutgan murabbiy hech vaqt bolalarga bilim bera olmaydi”. SHoir muallimning hayotdagagi o‘mini quyidagi baytida bayon qiladi:

Ustdod, muallimsiz qolganda zamon, Nodonlikdan qora bo‘lurdi jahon.

Alisher Navoiy (1441-1501) ijodida muallimlarga munosabat alohida berilgan. Uning fikricha, har bir inson o‘ziga ta’lim va tarbiya bergan ustozini, o‘qituvchisini umrbod hurmat qilishi va uni e’zozlashi kerak. O‘qituvchi mehnatinini har qanday xazina bilan o‘lchab bo‘lmaydi: Haq yo‘linda kim senga, bir harf o‘qitmishtan ranj ila, Aylamat bo‘lmas ado, oning haqqin yuz ganj ila. Alisher Navoiy yosh avlod tarbiyasini har qanday tasodifiy murabbiyga ishonib topshirib bo‘lmasligini aytib, o‘qituvchiga yuksak talablarni qo‘yadi. Bolani tarbiyalash va unga bilim berish, uning qobiliyatini o‘stirish uchun nihoyatda savodli o‘qituvchi va mahoratli tarbiyachi bo‘lish kerak. Alisher Navoiy o‘qituvchini faqat dars beruvchi, bilim beruvchi deb bilmaydi, balki mahoratli tarbiyachi bo‘lishi lozim deb ilm va odobni birga olib borilishini, bu ikki jarayon hech qachon ajralmasligini ta’kidlab o‘tadi. Buyuk alloma o‘zining “Mahbub-ul qulub” didaktik asarida o‘qituvchi xalq oldida obro‘ga, hurmat va izzatga sazovor bo‘lishi kerakligini, u xalq g‘ami bilan yashashini, xalqqa yordam beruvchi, xalq bilan birga bo‘lishi lozimligini aytadi. Nodon, mutaasib, johil mudarrislarni tanqid qilib, mudarris olimlar orasidagi eng sara “malak qiyofali” kishi bo‘lishi, ya’ni sof ko‘ngilli, pok qalbli, insofli, karam-muruvvatli, odobli, vafoli, kishilikning eng yaxshi va oliyjanob hislatlarini

o'zida aks ettiruvchi bo'lishi kerak deydi. Ayniqsa madrasalarda ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi mudarrislarga jiddiy talablarni qo'yadi: "Mudarris kerakki, g'arazi mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas ko'rgazmasa va olg'irlik uchun gap-so'z va g'avg'o yurgizmasa, nodonlikdan sallasi katta va pechi uzun bo'lmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni unga bosh o'rin bo'lmasa, yaramasliklardan qo'rqa va nopolikidan qochsa... nainki, o'zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni qilish mumkin, balki halol desa, qilmas ishlarni qilmoq undan sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat bo'lib qolsa, bu mudarris emas, yomon odatni tarqatguvchidir». Demak, mudarris bilimli, sozil va donishmand bo'lishi, kishilikning eng yaxshi fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan olyjanob va kamtarin bo'lishi, har qanday yaramas ishlardan holi va pok bo'lishi, o'z xulqi va odobi bilan boshqalarga namuna bo'lishi lozim. Ayni o'rinda o'qituvchi mehnatini eng murakkab va mashaqqatli ish ekanligini xolisona baholaydi: "Uning ishi odam qo'lidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashdan ojizlik qilardi. U esa bir to'da bolaga ilm va adab o'rgatadi, ko'rkim bunga nima etsin. SHunisi ham borkim, u to'dada fahmsarosati ozlar ham bo'ladi, unday kishiga yuzlarcha mashaqqat qilsa qanday bo'ladi. Har qanday bo'lsa ham, yosh bolalarda uning haqqi ko'pdir. Agar shogird podshohlikka erishsa unga (muallimga) qulluq qilsa arziydir".

Kamoliddin Husayn Voiz al-Koshifiy (1440-1505) "Futuvvatnomai Sultoniy yoxud javonmardlik tariqati" asarida ustoz-shogird munosabatlariiga keng to'xtalgan. U muallimlarning shogirdlariga beradigan har bir o'gitini qadrlaydi "Maraka joylarida" (dars-ma'ruza o'qiladigan joy) shogirdlar muallimning har bir so'zini e'tibor bilan tinglashini va unga amal qilishini ta'kidlaydi. Jumladan, alloma shunday yozadi: "Agar shogirdlikning binosi nimaning ustiga quriladi, deb so'rasalar, irodat ustiga, deb javob bergen. Agar irodat nima deb so'rasalar, samo va toatdir, deb aytgin. Agar samo (eshitish) va toat nimadir deb so'rasalar nimani ustoz aytса, uni jon qulog'i bilan eshitish, chin ko'ngli bilan qabul qilish va vujud a'zolari orqali amalga ado etishdir deb ayt". Husayn Koshifiy asarida shogirdlikning 8 ta odobini ko'rsatib o'tadi:

- *birinchi bo'lib salom berish;
- *ustozning oldida kam gapirish;
- *boshni oldinga egib turish;

- *ko'zni har tomonga yogurtirmaslik;
- *gap so'ramoqchi bo'lsa, avval ustozdan ijozat so'rash;
- *ustoz javobiga e'tiroz bildirmaslik;
- *ustoz oldida boshqalarni g'iybat qilmaslik;
- *o'tirib turishda hurmat saqlash.

Husayn Koshifiy ustozlik shartlarini ham bayon qiladi: "Bilgilkim hech bir ish ustozsiz amalga oshmaydi va kimki ustozsiz bir ishni qilur ersa, ul ishning asosi mustahkam bo'lmaydi. Kimki, ustozsiz ish boshlagan bo'lsa, ishi va amali samara qozonmaydi, ustozning etagini tutib shod bo'l, bir muddat ustozga xizmat qilginda, so'ngra o'zing ustoz bo'l. Agar ustoz tarbiyasini olgan komil inson kim deb so'rasalar, u pok mazhabli o'z aybini ko'radigan, dono va tamizli kishidir deb aytgil. Unda hasad, gina va baxillikdan asar bo'lmaydi". Husayn Koshifiy bola tarbiyasida maktab va muallimniig alohida roli borligi haqida gapirib, muallimlar dono, bilimli, shirinsuxan, adolatli bo'lishi zarur, deb hisoblaydi. Alloma murabbiylar to'g'risida yana bir asari "Axloqi Muhsiniy"da shunday yozadi: "Murabbiy (bolaga) nasihat va ta'lim berishda lutf va odob qoidalariга rioxha qilishi darkor. Jamoatchilik joylarida unga pand berish yaramaydi, balki xilvat joyda bolaga gapirish zarur. Agar (murabbiy) nasihat berishning fursati kelganini bilsa, unga muloyimlik bilan murojaat qilishi lozim, chunki bizning zamonomizda muloyim va xushfe'l bo'lish maqsadga muvofiqdir". SHarq allomalari adabiy meroslarida ta'kidlangan, o'qituvchilar haqida bildirilgan dono fikrlarni yoshidan, pedagogik mahoratidan, qanday dars berishidan qat'iy nazar barcha o'qituvchilar bilishlari va ularga qat'iy amal qilishlari maqsadga muvofiqdir.

Nazorat uchun savollar:

- 1.. O'qituvchi mahoratini takomillashtirish yuzasidan qanday g'oyalar, nazariya va tavsiyalar paydo bo'la boshlgan?
2. "Avesto"da bolalarning ta'lim-tarbiyasi haqida qanday fikrlar keltirilgan?
3. Abu Nasr Forobiy ta'lim- tarbiya haqida fikrlari?

II BOB .IJTIMOIY PEDAGOGIKA

II.1.Ijtimoiy pedagogika faoliyat pedagogika fani sohasi sifatida. Oila bilan olib boriladigan ijtimoiy-pedagogik faoliyat.

Reja:

- 1.Ijtimoiy pedagogikaning tadqiqot ob'ekti va predmeti.
- 2.Ijtimoiy pedagogikaning tamoyillari va kategoriyalari.
- 3.Ijtimoiy pedagogika fanining paydo bo'lishi va rivojlanishi.
- 4.Oila bilan olib boriladigan ijtimoiy-pedagogik faoliyat
- 5.Deviant xulq – ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida.
- 6.Ijtimoiy pedagogning oilalar bilan olib boradigan ishlari shakl, metod va vositalari.

Tayanch tushunchalar: Ijtimoiylashuvga ta'sir etuvchi omillar, mikro, mezo va makro omillar, shaxs ijtimoiylashuviga siyoiy, iqtisodiy, ekologik omillarning ta'siri.

Ijtimoiy pedagogikaning tadqiqot ob'ekti va predmeti. Ijtimoiy pedagogika pedagogika singari ta'lim-tarbiya jarayoni va hodisalarini o'rganadi. Biroq ular o'ziga xos yo'nalishlarni va xususiyatlarni tadqiq etadi. Bu fanning o'ziga xos xususiyati “ijtimoiy” so'zida mujassamlashtirilgan.

“Ijtimoiy” (lotinchada sokialis-umumiyl, ijtimoiy) tushunchasi ostida insonlar orasidagi o'zaro munosabatlarning turli shakllari bilan bog'liq barcha jarayonlar tushuniladi. Bu degani, agar pedagogika o'sib kelayotgan avlodlarning ta'lim tarbiyasi haqidagi fan bo'lsa, ijtimoiy pedagogika ta'lim-tarbiya jarayonlarida bolaning jamiyatga qo'shilishi(integratsiya) bilan bog'liq hodisalarini alohida ajratadi. Bolaning jamiyatga “kirish” jarayoni, uning muayyan ijtimoiy tajribani qo'lga kiritishi (bilim, qadriyat, yurish-turish qoidalari va boshqalar) ijtimoiylashuv deyiladi.

Y.V.Vasilkova bu fanni “alohida shaxs yoki guruhni tarbiyalash, o'qitish nazariysi va amaliyotidir” deb ta'kidlaydi.

A.V.Mudrikning fikricha, “Ijtimoiy pedagogika - barcha yosh va ijtimoiy guruhlar ijtimoiy tarbiyasini o'rganuvchi pedagogika”dir.

V.D.Semenov “Ijtimoiy pedagogika yoki muhit pedagogikasi”ni ma'lum yutuqlarni birlashtiruvchi va ularni ijtimoiy tarbiya jarayonida amalgaloshiradigan fan, deb hisoblaydi.

I.P.Podlasiyning “Pedagogika” darsligida quyidagicha ta'rif mavjud:

“Ijtimoiy pedagogika - ijtimoiy muhitning shaxsni shakllantirishga va ijtimoiy tarbiya muammolariga ta'siri qonuniyatlarini o'rganuvchi fandir”.

M.A.Galaguzova ijtimoiy pedagogikaga uning ob'ekti va predmetini aniqlash orqali ta'rif bermoqchi bo'lgan.

Pedagogikaning ham, ijtimoiy pedagogikaning ham ob'ekti- bu bola, biroq o'rganish predmetlari turlicha. Pedagogikaning o'rganish predmeti bolani tarbiyalash qonuniyatlar hisoblanadi, ijtimoiy pedagogikaning predmeti esa bolani ijtimoiylashtirish qonuniyatlar hisoblanadi. Shuni ta'kidlash lozimki, bu ikki fanning uzoq tarixiy aloqasiga qaramay ularning o'ziga xos vazifalari tufayli uzoqlashish roy berdi. Umumiyl pedagogikaning o'ziga xos vazifasi ta'lim-tarbiyadir. Bola va bolalikni himoya qilish ijtimoiy pedagogikaning asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Ijtimoiy pedagogika jamiyatni va ijtimoiy munosabatlarni o'rganadi, insonlar bir-birlari bilan qanday muomalaga kirishishlarini, guruhlarga birlashish sabablarini va jamiyatning boshqa ijtimoiy masalalarini aniqlashga harakat qiladi. Ijtimoiy pedagogika bu muammolarni biroz boshqacha tarzda, uning ilmiy vazifalariga mos ravishda o'rganadi. Shu bilan birga o'z rivojlanishida umumiyl pedagogikadan ajralib chiqib, u kompleks xarakterga ega bo'ldi. Hozirda uning nazariy va amaliy faoliyati sohasiga maktab va maktabdan tashqari muassasalarda tarbiya va qayta tarbiya, “Mehribonlik uylari”, qariyalar uylarida yashovchilarga g'amxo'rlik, huquqbazarlar bilan ishslash va boshqalar kiradi. Ijtimoiy pedagogikaning kompleks xarakteri uning boshqa fanlar bilan munosabatida namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy pedagogika - shaxsning ijtimoiylashuvi qonuniyat-larini o'rganish, jamiyatning ijtimoiy muammolarini hal qilish maqsadida ijtimoiy pedagogik faoliyatning samarali usullari, texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni qo'llashga qaratilgan pedagogika sohasi. Shuningdek, ijtimoiy pedagogikaga bola ijtimoiylashuvi qonuniyatlarini o'rganadigan, mutaxassislarini ijtimoiy tarbiya va ta'lim usullari hamda texnologiyalar bilan ta'minlaydigan fan sifatida ta'rif bersak ham bo'ladi.

Ijtimoiy pedagogikaning sohalari va vazifalari. Ijtimoiy pedagogika bilim sohasi sifatida bir nechta bo'limlardan iborat. Bu bo'limlarda olingan bilimlar ijtimoiy tarbiyani ijtimoiy faoliyat turlaridan biri sifatida xarakterlashga va uni mukammallashtirish boyicha muayyan tavsiyalarni berish imkonini yaratadi.

Ijtimoiy pedagogika fan sohasi sifatida bir qator vazifalarga ega. A.V.Mudrik bu vazifalarni 3 guruhga ajratib ko'rsatadi: nazariy, amaliy va insonparvarlikka oid.

Nazariy vazifa ijtimoiy pedagogika oid bilimlarni to'plab zamonaviy jamiyatda o'rganayotgan jarayon va hodisalarining to'liq tasvirini nazariy jihatdan yoritib berishda namoyon bo'ladi.

Amaliy vazifalarga ijtimoiy pedagogikaning ijtimoiylashuviga tashkiliy-pedagogik va psixologik yo'naliшhlardagi ta'sirini samarali takomillashtirish ishlarini aniqlash bilan bog'liq. Amaliy vazifalarga quyidagilar kiradi:

bola (o'smir) ongida yaxshilik, adolat, yaqinlariga, ijodga, o'zaro tushunishga muhabbatni tarbiyalash;

inqirozli holatlardan mustaqil chiqib ketish maqsadini qoyish, chiqish yo'llarini aniqlash, atrofdagilar bilan muloqot qilishni o'rganish, hayot mazmuni va maqsadini aniqlash;

atrof-muhit, inson, uning jismoniy va ma'naviy xususiyatlari, jamiyatdagi huquq va majburiyatlarini bilishga intilishni rivojlanterish;

4)g'urur, mustaqillik, o'ziga ishonch hissini rivojlanterish;

5)bola (o'smir)da oila, maktab, tengdoshlari davrasida, ishda muomala madaniyatini oshirish. Bunda ijtimoiy pedagog o'z tarbiyalanuvchilarining yosh xususiyatlarini bilishi zarur. Shuningdek, u bolaga ijtimoiy munosabatlarning axloq va huquq normalariga suyangan holda insonlar, shaxs va jamiyat o'rtaсidagi nizolarni yechishga o'rgatishi kerak. Bu vazifalar yaxshilik qilish, o'z hayotini tashkil etishga o'rgatish, o'ziga xoslik va iqtidorni tashkil qilishga rivojlanterishda o'z aksini topadi.

Insonparvarlik vazifasi shaxsnинг rivojlanishida o'z-o'zini takomillashtirish uchun sharoitlar yaratib beruvchi, ijtimoiy pedagogik jarayonlarni mukammallashtiruvchi, qoyilgan maqsad va vazifalarni ishlab chiqishda insoniylikka asoslanishda o'z ifodasini topadi. Zamonaviy ijtimoiy pedagogikaning insonparvarligi bola va pedagog o'rtaсidagi munosabatlarni qattiqqo'lilik emas, o'zaro tushunishga asoslanishda ko'rindi. Ijtimoiy pedagogning vazifasi bolaning jismoniy, axloqiy va ma'naviy kuchlarini shakllantirishida, unda jamiyat qabul qilgan xislatlarni tarbiyalashga yordam berishdan iborat.

aslikova ijtimoiy pedagogikaning asosiy tarbiyaviy, ijtimoiy-huquqiy va ijtimoiy reabilitatsion vazifalarini ajratadi.

Tarbiyaviy vazifa bolaning jamiyatga qo'shilishi yoki uning ijtimoiylashuv jarayoni, o'quv va tarbiya jarayoniga ko'nishida ekanligini ko'zda tutadi.

Ijtimoiy - huquqiy vazifaning asosini davlatning bolalarga g'amxo'rлиgi, ularning huquqiy himoyasini tashkillashtirish, muammolarini hal qilishda maslahatlar beruvchi tashkilotlar ishini takomillashtirish tashkil etadi.

Ijtimoiy reabilitatsion vazifa – nogiron, jismoniy va ruhiy nuqsonlarga ega bolalar bilan tarbiyaviy va o'quv ishlarini olib borishdir. Bunda asosiy vazifalarni ijtimoiy pedagog bajaradi.

Ijtimoiy pedagogikaning asosiy kategoriyalari. Har bir fanni shu fanning o'rganish predmetiga asoslangan bilimlar tizimi ajratib turadi. Fanning bilimlar tizimi uning tushuncha va kategoriyalarida aks etadi. Tushuncha - real olamni bilish jarayonida aks etish shakllaridan biri. Reallikning o'zgaruvchanligi va ko'p qirraliligi tufayli tushunchalar dinamik, rivojlanadigan xarakterga ega. Ular tarixiy holat va hayot sharoitlariga bog'liq ravishda o'zgaradi.

Har qanday fan rivojlanishi jarayonida tushunchalar fan kategoriyalariga birlashadi. Fan kategoriyalari shu fanda qo'llaniladigan yanada kattaroq, amaliy tushunchalardir. Ijtimoiy pedagogikaning asosiy kategoriyalariga olimlar "ijtimoiy pedagogik faoliyat", "ijtimoiy ta'lim" va "ijtimoiy tarbiya"ni kiritishadi.

Ijtimoiy pedagogika fanning vazifasi quyidagi 4 bosqichni o'z ichiga oladi.

1.Bolani va o'smirni haqiqatgo'y qilib tarbiyalash va voyaga yetkazish;

2.Shaxsning mustaqil fikrlay olishi, muammoga duch kelganida uni mustaqil ravishda hal qila olishi va o'z munosabatini bildirishi;

3.Atrofdaғi kishilar bilan erkin va madaniy holda muomala qilishni orgatish;

4.Hayotdagi o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarini ongli ravishda tushunishga o'rgatish;

O'zbekistonda ijtimoiy pedagogikani tiklash va uni yangi bosqichga ko'tarish uchun xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish, bu sohadagi ilmiy bilimlar va milliy tadbirlarni rivojlanterish bu jarayon davomida yo'zaga keladigan muammo va qiyinchiliklarni taxlil qilish ham katta ro'l o'ynaydi.

Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ishlarining rivojlanish tarixi juda yaqin. Eng avvalo, ularni odamlarga alohida g'amshurlik va e'tibor talab etadigan madaniy- tarixiy an'ana birlashtirib turadi. Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ishlarda raxm-shavqat, "hayriya", "yordam" kabi tushunchalar juda ko'p ishlataladi. Ammo ularning aniq ifodalangan o'ziga xos jihatlari ham bor,

mamlakatimizning dastlabki rivojlanish bosqichida ular rasman tan olingen institut sifatida namayon bo'ldi, masalan, ijtimoiy ishlari aholini ijtimoiy himoyalash sohasida rivoj topdi, ijtimoiy pedagogika esa, yuqorida ta'kidlanganidek, ta'lism tizimida va yoshlar ishlari bo'yicha qo'mita muassasalarida rivojlandi. Ijtimoiy pedagogik va ijtimoiy xodimlar faoliyati asta-sekin kengayib, biri ikkinchisini to'ldira bordi. Ishlarini uzviy ravishda qilish, ya'ni ma'naviy-mafkuraviy, ma'rifiy faoliyatini pedagogika bilan birga olib borish uchun zarur haroit yaratish lozim. Bu ijtimoiy pedagogika sohasidagi yangi ijtimoiy buyurtma bo'lib, tadqiqot ishlarini yo'lga qo'yishda haqiqiy jo'shqinlik kasb etadi.

Ko'pgina mustaqil fanlarning birlashib bir ob'ektni har xil nuqtai nazardan o'rganganda integratsiya muammosi ko'zatiladi. Masalan, pedagogikaning boshqa fanlar bilan tihnashishi natijasida yana mustaqil fanlar yo'zaga keldi. Falsafa bilan ta'lism falsafasi, sotsiologiya bilan ta'lism va tarbiya sotsiologiyasi, psixologiya bilan pedagogik psixologiya.

O'zbekistonda ijtimoiy pedagogikani tiklash va uni yangi bosqichga ko'tarish uchun xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish, bu sohadagi ilmiy bilimlar va milliy tadbirlarni rivojlantirish bu jarayon davomida yo'zaga keladigan muammo va qiyinchiliklarni taxlil qilish ham katta ro'l o'ynaydi.

Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ishlarining rivojlanish tarixi juda yaqin. Eng avvalo, ularni odamlarga alohida g'amshurlik va e'tibor talab etadigan madaniy-tarixiy anana birlashtirib turadi. Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ishlarda raxm-shavqat, "hayriya", "yordam" kabi tushunchalar juda ko'p ishlataladi. Ammo ularning aniq ifodalangan o'ziga xos jihatlari ham bor, mamlakatimizning dastlabki rivojlanish bosqichida ular rasman tan olingen institut sifatida namayon bo'ldi, masalan, ijtimoiy ishlari aholini ijtimoiy himoyalash sohasida rivoj topdi, ijtimoiy pedagogika esa, yuqorida ta'kidlanganidek, ta'lism tizimida va yoshlar ishlari bo'yicha qo'mita muassasalarida rivojlandi. Ijtimoiy pedagogik va ijtimoiy xodimlar faoliyati asta-sekin kengayib, biri ikkinchisini to'ldira bordi. Ishlarini uzviy ravishda qilish, ya'ni ma'naviy-mafkuraviy, ma'rifiy faoliyatini pedagogika bilan birga olib borish uchun zarur haroit yaratish lozim. Bu ijtimoiy pedagogika sohasidagi yangi ijtimoiy buyurtma bo'lib, tadqiqot ishlarini yo'lga qo'yishda haqiqiy jo'shqinlik kasb etadi.

Ko'pgina mustaqil fanlarning birlashib bir ob'ektni har xil nuqtai nazardan o'rganganda integratsiya muammosi ko'zatiladi. Masalan,

pedagogikaning boshqa fanlar bilan tihnashishi natijasida yana mustaqil fanlar yo'zaga keldi. Falsafa bilan ta'lism falsafasi, sotsiologiya bilan ta'lism va tarbiya sotsiologiyasi, psixologiya bilan pedagogik psixologiya.

Ijtimoiy pedagogika pedagogikadan ajralib chiqdi. Uning ko'zatuva markazida pedagogikada o'rganladigan barcha jarayonlar namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy pedagogika alohida fan va amaliy faoliyag sohasi sifatida bolaning ijtimoiy muhitda rivojlanishi (sotsiumda rivojlanishi) bilan shug'ullanadi. Sobiq sho'ro'lar davrida ijtimoiy pedagogika tushunchasi deyarli qo'llanilmadi. Ijtimoiy pedagogikani ijtimoiy falsafada inson, muhit va tarbiya, shaxsning shakllanishi, o'qitish, insonning tug'ilganidan to umrining oxirigacha faqat tashqi omillar ta'sirida bo'ladi deb tushintiriladi. Ijtimoiy pedagogika pedagogika fanidan ajralib chiqqaniga deyarli ko'p vaqt bo'lgan emas. Pedagogika fanning o'zi ham mustaqil fan sifatida, faqatgina 17 asrdan boshlab shakllangan. Bu buyuk chek pedagogi (1592-1670) Yan Amos Komenskiy nomi va uning "Buyuk didaktika" asari bilan bog'liq. Bu asrda pedagogikaning tadqiqot predmeti va prinsiplari belgilab berilgan. Shu bilan birga pedagogika tarixning ildizlari juda qadimga borib taqaladi. Ilgari ta'kidlab aytganimizdek, pedagogika o'zoq asrlardan buyon falsafa fani doirasida rivojlanib keldi.

Shu nuqtai nazardan ijtimoiy pedagogika pedagogika fanidan yosh emas, doimo pedagogikaning ajralmas tarkibiy qismi sifatida pedagogika fani doirasida u bilan rivojlangan. Shu sababli, ijtimoiy pedagogika tarixi muammolari bilan shugullanuvchi olimlar o'z tadqiqot ishlarini pedagogik tarixi, falsafa va barcha davrlar va xalqlar o'tmish allomalarining pedagogik harashlari bilan bog'lashlari tasodif emas. Agar ijtimoiy pedagogikaning rivojlanish davrlariga va shu nuqtai nazardan haraydigan bo'lsak, uni bir qator bosqichlarga bo'lish mumkin deb o'ylaymiz: Ijtimoiy pedagogikani rivojlanishini quyidagi 3 bosqichga bo'lish mumkin.

Birinchisi-boshlang'ich davr, qadimgi davrdan XVII asrgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu tarbiya amaliyotini tushunib yetish. Pedagogik va ijtimoiy pedagogik tafakkurning shakllanishi bilan bog'liq. Bu davrda tarbiya ijtimoiy voqelik sifatida tiklana boradi, uning shakllanishi stixiyali tarzdan anglangan faoliyatga aylandi, tarbiyaning turli nazariyalari vujudga keldi. Antik davrlardayoq ijtimoiy - pedagogik g'oyaning tamal toshi qo'yilgan edi, ya'ni talim va tarbiya "Beshikdan tobutgacha" davom etadi, deyilgandi. Tarbiyani yoshlikdan boshlash, bunda bolaning tabiatni, atrof - muhit

ta'so'rini hisobga olish, kattalar, eng avvalo, ota - onalar nuso'ziga suyanish lozim.

Ikkinchi bosqich, XVII - XIX asrlarni o'z ichiga oladi. Bu ijtimoiy pedagogikaning g'oyalari va ilmiy konsepsiylarini rivojlantirish, fan sifatida tiklanish davri bo'lgan edi. G'arbda uyg'onish davrida esa bola tarbiyasida insoniylik g'oyalarni ilgari surish rivojiana bordi. Bu davrda italyan pedagogi, insonparvari Vitarrino Da- Feltre (1378 -1446) "quvonch uyi"deb nomlangan birinchi maktab-internati tashkil etgan olimning fikrlarini kiritish mumkin.

VII-XVIV-asrlar. Ijtimoiy pedagogika fanini fan sifatida vujudga kelishi va fan rivojidagi ilg'or g'oyalarni bilan harakterlanadi. XY va XYIV-asrlar jahon madaniyati tarixidan burjuademokratik inqilobi bosqichi sifatida joy olgan. Yirik olim (pedagoglar, faylasuflar, psixologlar) ijtimoiy pedagogik muammolar yechimini o'zladilar. Ular jamiyat va davlat bilan hamkorlikda bu muammolar yechilishini o'zladilar.

Tarbiya masalalari jamiyatni qayta tashkil etish g'oyalarni bilan ko'rib chiqildi. Bu davrlar ijtimiy-pedagogik g'oyalarda barcha insonlar teng huquqli, erkin, ozod bo'lishlari lozim ekanligi haqidagi fikrlar ko'tarilgan. Bu bosqichda ijtimoiy pedagogika muammolari amaliy-ijtimoiy pedagogika bilan uzyiy aloqada rivojlanadi. O'sha davr yetuk pedagogiklari bolalarni turli muammoga bag'ishlab, yetim harovso'z bolalar uchun bolalar uyi, bog'chalar, maktab va boshqa muassasalar tashkil etdilar. Bugun XYIV asr davomida pedagogikadan ijtimoiy pedagogikaning ajralib chiqishi jarayoni o'zoq davom etadi. shu bilan birga uning rivojlanishiga falsafa va pedagogikadan tashhari psixologiya, sotsiologiya, antropotologiya (insonni kelib chiqishi va rivojlanishi haqidagi fan), tibbiyot va boshqa fanlar katta tasir ko'rsatadi. Lekin ijtimoiy pedagogikadan ajralib chiqishi jarayoni bilan birga boshqa jarayon ham uning integratsiya jarayoni (lotincha interger-yaxlit) yani boshqa fanlar bilan birlashishi davom etadi. XYIV asr oxirida ijtimoiy pedagogika-pedagogik fanining mustaqil sohasi bo'lib ajralib chiqdi. Bu hodisa A.Distervarg, Ravul Notoro va boshqalarning nomalari bilan bog'liq.

Uchinchi bosqich 20 asrning boshidagi ijtimoiy pedagogikaning mustaqil fan sifatida rivojlanish davri. Bu davrni tekis yoki oson davr deb aytib bo'lmaydi. Hozirgi kungacha turli davr olimlari ijtimoiy pedagogika boshqa pedagogik fikrlar orasida qanday o'rin tutishi haqida tortishuvlar mavjud: u fan hisoblanadimi yoki amaliy faoliyatning sohasimi; ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ishlar qanday munosabatlardan bo'lib va boshqalar.

Ko'pchilik davlatlarda "pedagogika" va "ijtimoiy pedagogika" umuman ishlatalmaydi.

Masalan: AQShdagagi o'quv yurtlarida pedagogika orniga talabalar "talim falsafasi"ni o'rganadilar, odamlarga amaliy yo'naltirish sohasi ijtimoiy ishga taluqli, biroq, ijtimoiy xizmatlar orasida aynan turli muammolari mavjud boshqalarga yordam ko'rsatishga xizmat qiladigan mutaxasislar bilsa ham. Belgiyada "ortopedagogika" terminidan foydalilanadi, u "maxsus pedagogika" va ijtimoiy pedagogika tushunchalariga yaqin. Rossiyada ijtimoiy pedagogika rivojlanishi-fan sohasi sifatida ham va professional amaliy faoliyat sohasi sifatida ham va o'quv fani sifatida o'z xususiyatlari ega.

Ijtimoiy pedagogikaning mustaqil fanga ajralib chiqishida hartschoroitlarni XYIV asrning K.D.Ushinskiy, L.N.Tolstoy kabi mashshur pedagoglari va boshqalar asarlarida topish mumkin. 19 asrning 20-30 yillarda A.S.Makarenko, S.T.Shatskiy kabi pedagogiklar faoliyatlarida yetuk bo'lib qolgan bolalarga ijtimoiy-pedagogik yordam ko'rsatishga haratilgan edi. Lekin 30- yillardan keyin sotsialozim g'alaba qozongani e'lon qilingandan keyin hamma ijtimoiy muammolar ikkinchi darajali bo'lib qoldi. Ularni o'timish qoldiqlari deb atab ular haqida gapirmaslikka harakat qilindi.

XX asrning 90 yillarda Rossiyada ijtimoiy psixologianing rivojlanishining yangi davri boshlandi. Ular bu yillarda "yuqorida" imperativ (lotincha imperativus) farmon, ya'ni etirozlarni qabul qilmaydigan, tanqidga yo'l qoyilmaydigani qoyildi. Bu ijtimoiy psihologianing ilmiy va amaliy sohalari bilan bir vaqtida bir-biridan ajralgan holda rivojlanishiga olib keldi. Amaliyot fanga tayana olmadi, chunki fan ham amalda yo'q edi, fan haqida hech narsani bo'lib bo'lmas edi, chunki amaliy faoliyat endigina shakllanar edi. Bu ijtimoiy pedagogikaning o'quv fani sifatida tashkil topishida ham ta'sirini ko'rsatadi, bu ham ijtimoiy pedagogik faoliyat va fan rivojlanishi bilan bir vaqtida sodir bildi.

Faning va amaliyotning tashkil topganligi "ijtimoiy pedagogika" fanida bugungi kunda ham ko'plab hal qilinmagan, tortishuvlar masalalari bor. Bu obyektiv holatlar ijtimoiy pedagogikaning fan sifatida rivojlanishini sekinlashtiruvchi omillar hisoblanadi. Lekin amaliyot talablari Rossiyada shunchalik jiddiy va dolzarb ediki, natijada fanning bu sohasi bilan ko'plab ilmiy jamoalar shug'ullana boshladilar. Rossiya talim akademiyasi ijtimoiy pedagogika markazi, ijtimoiy ta'lim Akademiyasi Moskva, Sankt-Peterburg, Tula, Ekaterinburg va boshqa shaharlar pedagogik universitetlarda "ijtimoiy

pedagogika” fakultetlari tashkil etildi. V.G.Bocharova, M.A.Galago‘zova, A.V.Mudrik kabi va boshqa olimlar ijtimoiy pedagogika bo‘yicha nazariy tadqiqotlar olib boradilar.

Ijtimoiy pedagogika bilan bir vaqtida 20 asr 90 yillarida Rossiyada ijtimoiy ishlardan kiritildi. Ijtimoiy ishlarning vazifasi aholining ijtimoiy himoyalangan qismiga yordam ko‘rsatish bo‘ldi. Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ishlarning rivojlanish tarixi bir biriga juda yaqin. Birinchi navbatda ularning madaniy tarixiy ananalari, alohida g‘amxorlik va e’tiborini talab qiluvchi odamlarga munosabatlari ularning birlashtiradi. “Mehribonlik”, “Hayriya”, “Yordam ko‘rsatish” va boshqa tushunchalar ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ishlarda keng foydalanish bejiz emas. Ammo ular yaqqol ifoda etuvchi o‘ziga xosligi va farqlarga ega. Ularning umumiyliklari va o‘ziga xosliklari nimalardan iborat. Birinchi navbatda bu ularning obyektiv yoki adresatiga taalluqlidur. Ijtimoiy ishchi ko‘z oldida inson bo‘ladi, lekin har qanday emas faqatgina insonga muvofaqqityatligi bo‘lishi, farovonligi jamiyatning haqiqiy azosi, tekis hayot kechirishida muammolari bo‘lgan inson bo‘ldi.

Ijtimoiy pedagogika esa uning ijtimoiylashishi - individning ijtimoiy subyektiga aylanishi jarayonida yordam ko‘rsatilishi kerak bo‘lgan bola bilan shug‘ullanadi, yani bola shakllanayotgan, rivojlanayotgan shaxs. Bu obyektivlarni taqqoslash ana shu ikki fanni nimalar yaqinlashtirishini (ijtimoiy hayot davomida yordam ko‘rsatish) va ob’ektni farq qilishini (katta odam va bola) yaqqol ko‘rsatadi. Bu nuqtaiy nazardan ijtimoiy ishlarda yordam ko‘rsatilayotgan odamni odatda sa deb atashlari ijtimoiy pedagogika esa odatda bola so‘zi ishlatilishi ham tasdiqlashi mumkin.

Shunday qilib, turli mamlakatlarda tarixiy va madaniy ananalari jamiyatning rivojlanish darajasiga, pedagogika va ijtimoiy pedagogikaning rivojlanishiga qarab terminalogiyalarida birlashtiruvchi narsalar ham bor. Umumiyligi shundan iboratki, har qanday jamiyat ham “doimiy muammolarni” bolalarning rivojlanishi, tarbiyasi va ta’limim, ayniqsa ruxiy kamchiliklari va deffekti bo‘lgan bolalarning muammolarini har doim hal etib kelgan, hal etmoqda va hal etadi. Ijtimoiy pedagogika va 1-navbatda nemis fani pedagogikasi rivojlanishi tarixi katta xissa qoshgan, shuning uchun Germaniyada ijtimoiy pedagogikaning rivojlanish tarixini ko‘rib chihamiz, uning yoshi 100 yildan oshiqroqdir.

Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ishlarning rivojlanish tarixi. Ijtmoiy pedagogika” termini 1844- yili K. Mager tomonidan tarbiya haqidagi ochiq ilmiy munozaraga kiritilgan va keyinchalik A.Disterverk tomonidan tarqatilgan. Ana shu tushuncha paydo bo‘lgan paytdan to hozirgi kungacha nemis adabiy yo‘llarida uni 2 turlicha talqini mavjuddir.

Birinchi talqin (K. Mager) - Ijtimoiy pedagogika tarbiyasining ijtimoiy tomoni bilan bir umumiylikka ega.

Boshqa tomondan esa u ijtimoiy pedagogika nazariy munozaralar maydoni XXI asrda ancha kengaydi deganini bildiradi. Ijtimoiy pedagogikaning fan sifatida rivojlanishi bilan birga Germaniyada ijtimoiy pedagogika fani sohasida mutaxasislik professional faoliyat sohasi ham faol rivojlandi (yani ijtimoiy pedagogika). 1908 yildan boshlab maxsus pedagogalni tayyorlash boshlandi, XX asrning 70-yillari boshlariga kelib Germaniya universitetlarida oliy ma’lumotli pedagogikalarni tayyorlash boshlandi. Shuni aytilish kerakki Germaniyada ijtimoiy pedagogika bilan bir qatorda XX asr davomida bilim va amliy faoliyat mustaqil sohasi sifatida ijtimoiy ishlardan ham faol rivojlanib keldi. Ammo ijtimoiy pedagogikal va ijtimoiy ishlarda propresional faoliyatda umumiylilik mavjud. Shuning uchun Germaniyada ular yagona standart bilan boshqariladi.

Bu standartda bu mutaxasislarni nomlari sinonimlar orqali defis orqali yoziladi: ijtimoiy ishchi- ijtimoiy pedagogik. Inson tarbiyasi asosan oilada amalga oshiriladi. Bu holatda biz oilaviy pedagogika ob’ekti bo‘lgan oilaviy xususiy tarbiyalarida muloho‘za yuritamiz.

Natorn ijtimoiy pedagogikaning uchta asosiy vazifasini ko‘rsatadi:
Birinchi bolaning jinsiy hayoti bilan bog‘liq, uning hayotida, davrasida va atrofidagi yaqin odamlari bilan aloqada rivojlanadi.

Ikkinci irodasi bilan bog‘liq, u maktabda shakllanadi va bilim berishni amalga oshirilishi bilan bog‘liq, shu bilan birga bolada imotsional ijtimoiy va matorli (harakatlanishi) qobilyatlari rivojlanadi.

Uchinchi aql-umumiylikda ochib beriladi. P.Natorn ijtimoiy pedagogikaning hamma yoshdag‘i odamlar uchun pedagogika deb hisoblasak, uning vazifasi-yoshlarda birdamlik va jamoatchilik asoslarni tarbiyalash hisoblanadi. P.Natorn fikrini davom ettirib, bu yo‘nalishning vakillari ijtimoiy pedagogikani integrativ (birlashtiruvchi) fan sifatida qaraydilar.

Shu mazmunda E.BornYoshanning talqin qilishi e’tiborga loyiq. U ijtimoiy pedagogikani davomi pedagogikasini iqtisodiy pedagogikani va

boshqalarni birlashtiruvchi fan sifatida qaraydi. Uning vazifalari ijtimoiy guruhlar va ijtimoiy jamiyatda individual mustaqillikka yordam ko'rsatish. Jamiyatning madaniyati va insonparvarlik rivojlanishi haqida qayg'urishdan iborat. O'zining qo'shiluvchanligi sababli ijtimoiy pedagogika tarbiyaning hamma sohalariga kirib boradi, ya'ni u pedagogikaning prinsiplaridan biri sifatida ishtirok etadi. Shunday qilib, ana shu talqingga binoan ijtimoiy pedagogika tarbiyaning prinsipi sifatida ishtirok etadi.

Ikkinci yondoshish A.Distervarg (40-50 yillar, 19 asr), G.Nol, G.Boymer (XX asr, 20-q0 yillar), K.Molengauer (50 yillar) va boshqalar asarlarida aks ettirilgan. A.Disterverg boshlab bu yo'naliш vakillari ishchi sinfning ijtimoiy himoyalanmaganligi, xalq ta'limi kabi o'z davrining ijtimoiy masalalariga javob topishga harakat qildilar.

Geman Nol (1879-1960) ijtimoiy pedagogikaning vazifasi agarda oila va mакtab biror bir sababga ko'ra o'z vazifalarini bajara olmay qolganda zarur bildigan shoshilinch tez yordam ko'rsatishdan iborat deb hisoblaydi. G.Nolining fikricha, P.Natorinnikidan ancha ishonchli aniq va amliy ko'rindi. Uning g'oyalari 1992-yil qabul qilingan yoshlarning xayriya ko'rsatish faoliyatlar haqidagi qonunda o'z aksini topdi-bu yoshlarni maktabdan tashqari boshqaradigan Germaniyadagi birinchi davlat hujjati edi. Shu davrdan boshlab ijtimoiy pedagogika amalda "shoshilinch ijtimoiy pedagogikasi" bo'lib qoldi, u yoshlarni tarbiyalashda oilada va maktabda mavjud bo'lgan kamchiliklar o'rnini to'ldirishi kerak bo'lgan.

Gertruda Boymer birinchi yo'naliш tarafdarlaridan farqli ravishda ijtimoiy pedagogika pedagogikaning prinsipi emas, balki tashkiliy qismi deb hisoblagan.

Oilada va maktabda tarbiyaga taalluqli bo'limgan hamma narsa ijtimoiy pyerdagogikaning muammosi demaktir deb hisoblaydi. U K. Molengauer boshpanasizlik haqidagi tushunchani rivojlantiradi. Agarda alohida ijtimoiy institutlar bolaning bu muammosini hal etib berolmas ekan, deb hisoblaydi u, unda tarbiyaning yangi yo'naliшini yaratish zarurligi yuzaga keladi-ya'ni davlat yordami deydi u. Shu bilan birga ijtimoiy pedagogika madaniy mazmunni yetkazish bilan emas, balki o'sib kelayotgan avlodning rivojlanishi va jamiyatga qo'shilishi jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal etish bilan shug'ullanishimiz kerak deb hisoblaydi. hozirgi vaqtida ijtimoiy pedagogikaning asosiy yo'naliшlari to'la o'qib chiqilgan bo'lsa ham ammo bu hali hamma muammolar o'rganib bo'limgan deb

hisoblaydilar. Ijtimoiy nazariyasining umumiy ko'rinishi hali ham noaniqcha qolib kelmoqda deb hisoblaydilar hozirga davr nemis olimlari. Ular bundan keyin ham shundayligicha qoladi, chunki aralash fanlarning (psixologiya, sotsiologiya, ijtimoiy ishlar va boshqalar) ijtimoiy pedagogika nazariyasini to'la tasvirlab berish imkonini bermay kelyapti. Bu holat har qanday fanning rivojlanish jarayoni uchun tabiiydir.

Boshqa tomondan esa u ijtimoiy pedagogika nazariy munozaralar maydoni XXI asrda ancha kengaydi deganini bildiradi. Ijtimoiy pedagogikaning fan sifatida rivojlanishi bilan birga Germaniyada ijtimoiy pedagogika fani sohasida mutaxasislik professional faoliyat sohasi ham faol rivojlandi (yani ijtimoiy pedagogika). 1908 yildan boshlab maxsus pedagogalrni tayyorlash boshlandi, XX asrning 70-yillari boshlariga kelib Germaniya universitetlarida oliy ma'lumotli pedagogikalarni tayyorlash boshlandi. Shuni aytish kerakki Germaniyada ijtimoiy pedagogika bilan bir qatorda XX asr davomida bilim va amaliy faoliyat mustaqil sohasi sifatida ijtimoiy ishlar ham faol rivojlanib keldi. Ammo ijtimoiy pedagogikal va ijtimoiy ishlarda propessional faoliyatda umumiylilik mavjud. Shuning uchun Germaniyada ular yagona standart bilan boshqariladi. Bu standartda bu mutaxasislarni nomlari sinonimlar orqali defis orqali yoziladi: ijtimoiy ishchi-ijtimoiy pedagogik. Inson tarbiyasi asosan oilada amalga oshiriladi. Bu holatda biz oilaviy pedagogika ob'ekti bo'lgan oilaviy xususiy tarbiyalarida mulohaza yuritamiz. Tarbiyalash diniy idoralar orqali amalga oshadi, unda konfessional pedagogika tadqiq bo'lgan diniy konfessional tarbiyaga duch kelamiz. Tarbiyalash davlat va jamiyat tomonidan shu maqsadida etilgan tashkilotlar orqali yuzaga keladi. Bu ijtimoiy pedagogika tadqiqot ob'ekti bo'lgan ijtimoiy tarbiyalash jarayoni hususida fikrlaymiz. Ijtimoiy tarbiyalash siyoatshunoslik, ijtimoiy jarayonning tarkibiy qismi hisoblanadi. Ijtimoiy pedagogika matnda uni ijtimoiylashtirish bilan bog'lash: alohida o'rganadi ya'ni, planeta, mamlakat makteblarda, inson tarbiyasiga ijtimoiy omillar ta'sir tarbiyasida oila, ommaviy axborot vositalar, atrofida odamlar bilan muloqat o'rnini ko'rib chiqadi. Pedagogika ushbu tarbiya muassasalarida bolalarga ta'lim-tarbiya berish uslubiyati va nazariyasi sifatida yuzaga keldi va rivojlandi.

XIII asr oxirlarida o'smir va yigitlarni tarbiyalash ham pedagogika ob'ektiga aylandi. XIX asrning ikkinchi yarmida pedagogika tizimida ijtimoiy tarbiya doirasi kengaya bordi. Birinchidan uning tarkibiga yoshlarning va katta yosh tarkibi guruhlari tarbiya ko'ra boshlaydi, ikkinchidan tizimga kirmagan

yoki me'yorlarini bo'lib namoyon qiluvchi yosh kategoriyalari qayta tarbiyalash va addaptatsiya qilish jarayonini o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy pedagogikaga harakterli bo'lgan muammoga o'zlanish bizda, huddi chet el kabi 70 yillarda yuzaga keldi. Bu ta'lim tizimini titishiga bog'liq holda namoyon bo'ldi. Bizda bu qiziqish muammoga bog'liq, metodik tavsiyalarni yuzaga kelishida kuzatiladi. Chet elda ijtimoiy pedagogikani nazariy muammolarini ishlab chiqish. 50—60 yillarda Germaniyada yuzaga keldi, lekin Evropa, Germaniya va AQShda. XIX asrdan boshlab Davlat institutlari tomonidan tashkil etilgan, ijtimoiy faoliyat termini ostidagi faoliyat tarqala bordi. Uning mazmuni oila shaklining tubi guruqlariga yordam, maktab o'quv-tarbiya muassasalarining tarbiyaviy kuchi integratsiyasidan iborat. Shuningdek, ijtimoiy tarbiya amalga oshadigan sharoiti, uning mazmuni, metodikasi mohiyati yoritiladi. Bu o'quv kursi insonlarni ijtimoiy tarbiyalash ijtimoiylashtirish muammosini tavsifi bilan tugatiladi.

Ijtimoiy pedagogika tarbiyalash jarayonini, shaxs sotsialogiyasini amaliy va nazariy tomonidan ko'rib chiqadi. U inson xulq-atvorining tashqi muxit ta'sirida o'zgarishini yoki mos kelishini o'rgatadi, bu shaxsnii ijtimoiylashtirish deyiladi.

Hozirgi davrda ijtimoiy pedagogika — “bu barcha yoshdagi va ijtimoiy tabaqadagi odamlarni, maxsus Ushbu maqsad uchun tashkil qilingan muassasalarda ijtimoiy tarbiyalashni o'rganadigan pedagogikaning sohasi hisoblanadi” (A.V.Mudrik).

V.D. Semyonov ta'kidlashicha, “ijtimoiy pedagogika yoki muxit pedagogikasi yondosh fanlarning ilmiy yutuqlarini o'zarbo'laydigan va ularni ijtimoiy tarbiya amaliyotida foydalanadigan ilm sohasi hisoblanadi”.

Ijtimoiy pedagogika yosh davrlar pedagogikasi, pedagogika tarixi, ijtimoiy falsafa, ijtimoiy psixologiya fanlari bilan chambarchas ravishda rivoj topmoqda.

“Ijtimoiy pedagogika” talim sotsialogisi, tarbiya sotsialogiyasi va hozirgi davrdagi jamiyatdagi tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

Hozirgi davr ijtimoiy pedagogikasi, insonparvarlik, bolalarga bo'lgan talab va hurmatning birligi, ya'ni birga ishlashish bo'lib hisoblanadi. Shaxsga yordam berish, zo'ravonliklarni oldini olish ijtimoiy pedagogikaning asoslaridan biri hisoblanadi. Bola rivojlanishi haqida tushuncha- Inson rivojlanishi - juda murakkab jarayon. U tashqi ta'sirlar hamda ichki kuchlar

ta'sirida sodir bo'ladi. Tashqi omillarga insonni o'rab turgan tabiiy va ijtimoiy muhit, shuningdek bolalarda muayyan xislatlarni shakllantirish bo'yicha maqsadga yo'naltirilgan faoliyat kiradi.

Rivojlanish jarayonida bola faoliyatning har xil turlariga jalb qilinadi (o'yin, mehnat, o'quv, sport va b) va muloqotga kiradi (ota-onal, tengdoshlar, begona kishilar va b. bilan). Bunda u o'ziga xos bo'lgan faollikni namoyon etadi. Bu muayyan bir ijtimoiy tajribani egallashga yordam beradi.

Bola rivojlanishining har bir davri uchun faoliyat turlaridan biri asosiysi, etakchisi bo'ladi. Bir tur boshqasi bilan almashtiriladi, biroq har bir faoliyatning yangi turi oldingisining ichida yuzaga keladi.

Bola tug'ilishidan boshlab normal rivojlanishi uchun muloqot muhim ahamiyatga ega. Faqtgina muloqot jarayonida bola inson nutqini o'zlashtirib olishi mumkin. Bu o'z navbatida bola faoliyatida va atrof-muhitni bilish va o'zlashtirishda etakchi vazifani bajaradi. Shaxs rivojlanishi harakatlantiruvchi kuchlari bo'lib bola ehtiyoji va uni qoniqtirish imkoniyati o'tasida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklar hisoblanadi.

Insondagi biologik va ijtimoiy omillar-bu bir-biriga bog'liq bo'lmanan ikki parallel chiziqlarmas. Har bir shaxsda ular shunday chambarchas qo'shilib ketadiki, ularning farqlari shunday turli-tumanki, tadqiqotchilar bola rivojlanishi asosida ikki o'ta muhim bo'lgan omilni irlisyat va muhitni ajratadi. Ular (irlisyat va muhit) inson rivojlanishi manbalari va shartlari hisoblanadi.

Biologik va ijtimoiy omillar- Biologik omillar. Biologik irlisyat insonni inson qiladigan umumiyligini hamda insonlarni tashqi va ichki jihatdan turli qiladigan farqlanishni aniqlaydi. Irlisyat deganda bolalar genetik dasturiga kiritilgan muayyan xislat va xususiyatlarning ota-onadan bolaga o'tilishi tushuniladi.

Nasldan bola inson organizmi, inson asab tizimi, inson miyasi va sezgi a'zolarini oladi. Ota-onalardan bolalarga tana tuzilishi xususiyatlari, soch rangi, ko'z, teri rangi kabi bir insonni boshqa insondan farqlaydigan tashqi omillar o'tadi. Nasldan asab tizimining ba'zi bir xususiyatlari ham o'tadi. Bular asosida asab faoliyatining ma'lum bir turi rivojlanadi.

Inson rivojlanishida intellektual xislatlarning o'tishi masalasi juda muhimdir. Filolog va psixologlar tadqiqotlariga ko'ra qobiliyatlar nasldan o'tmaydi, faqat qobiliyatlarni rivojlanish uchun potensial imkoniyatlar hisoblangan qobiliyat nishonalarini o'tadi.

Bola rivojlanishida irsiyat ahamiyati haqida gapirganda irsiy tabiatga ega bo‘lgan bir qator kasallik va patologiyalarning mavjudligini e’tiborga olish lozim. Masalan, psixik buzilishlar (shizofreniya), qon kasalligi (gemofiliya), endokrin buzilishlar (pakanalik). Ota-onalar alkogolizm iva giyohvandligi nasl uchun salbiy ta’sir ko’rsatadi. Tashqi omillar bo‘lgan atmosferaning, suvning ifloslanishi, ekologyaning buzilishi ham bola rivojlanishiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Jismoniy kamchilikli (ko‘rlar, karlar, tayanch-harakatlantiruvchi apparatning buzilishi va b) bolalar tug‘ilishi ko‘paymoqda.

Shunday bolalar uchun muloqotda bo‘lish jamiyatga “kirish” ancha murakkabdir. Bular bilan maxsus tayyorlangan pedagoglar shug‘ullanadi.

Ijtimoiy omillar; inson bo‘lib etishish uchun faqatgina biologik irsiyatning o‘zi kifoya emas. Inson faqat sotsiolizatsiya jarayonida, ya’ni muloqotda, boshqa insonlar bilan o‘zaro ta’sirda shaxs bo‘lib etishadi. Inson jamiyatidan tashqarida ma’naviy, ijtimoiy, psixik rivojlanishi sodir bo‘la olmaydi. Bu fikrni barchaga ma’lum hollar, ya’ni inson bolasi hayvonlar orasida o‘sgani yanada mustahkamlaydi. Inson bo‘lib tug‘ildi, lekin inson bo‘la olmadi. Hozirgi kunda inson sivilizatsiyasi tarixida qayd etilgan bir qancha dalillar bor. Rim asoschilar Romul va Rem bo‘ri onasi bilan emizilgan edi (shunday deb afsonada gap yuritiladi), Maugli bo‘rilar to‘dasida tarbiyalangan edi. Inson bolalarini bo‘rilar bilan boqilganining 15 holi, ayiqlar -5 holi, maymunlar - 10 holi, leopard - 1 holi, qo‘y - 1 holi ma’lum. Inson bo‘lib tug‘ildi, lekin inson bo‘la olmadi. Hozirgi kunda inson sivilizatsiyasi tarixida qayd ‘tilgan bir qancha dalillar bor. Rim asoschilar Romul va Rem bo‘ri onasi bilan emizilgan edi (shunday deb afsonada gap yuritiladi), Maugli bo‘rilar to‘dasida tarbiyalangan edi. Inson bolalarini bo‘rilar bilan boqilganining 15 holi, ayiqlar -5 holi, maymunlar - 10 holi, leopard - 1 holi, qo‘y - 1 holi ma’lum. 1920 yili Hindistonda doktor Sing bo‘rilar uyasida bo‘ri bolalari bilan birga ikkita qizchani (biri 2 yoshda, ikkinchisi 7-8 yoshlarda) topgan. Kichigi Amala, kattasini Kamala deb nomlashdi. Boshida ular o‘zini yovvoyi hayvonlardek tutdi. Tunda emaklab yurishardi va yugurishardi, kunduzi uxlashardi, qo‘ldan foydalanmay chapillatib ovqatlanishardi. Kichik qizcha tezda o‘lib qoldi, kattasi 10 yilga yaqin yashadi. Shu yillar ichida doktor Sing Kamolani kuzatish kundaligini batafsil olib bordi. Qiyinchilik bilan o‘qirdi. 2 yil uni tik turishga o‘rgatishga to‘g‘ri keldi. 6 yildan so‘ng yura boshladи, lekin ilgaridek emaklab yugurardi. Birinchi 4 yillar ichida 6 ta so‘zni o‘zlashtirdi. 7 yildan so‘ng so‘z boyligi 45 ta so‘zga, 3 yildan so‘ng esa 100 gacha etdi.

Shuni o‘zida til jarayoni to‘xtadi. Bu vaqtga kelib Kamala inson jamiyatini yaxshi ko‘rdi, yorug‘likdan qo‘rqmay qoldi, qo‘l bilan ovqatlanishga va stankandan ichishga o‘rgandi. 17 yoshga etgach Kamola rivojlanishi darajasiga qaraganda 4 yoshlik boladek edi. Bu hol shuni ko‘rsatadiki, odam oxir-oqibatda insonlar jamiyatiga tushib qolganida ham odam darajasiga etmagan. Nima o‘zi odamni odam qiladi?

Biologik individni ijtimoiy subyektga aylanishi odam sotsializatsiya jarayonida, uning jamiyatga “kirishida”, turli xil ijtimoiy gurux va tuzilmalarga qadriyatlar, ko‘rsatmalar, ijtimoiy o‘zini tutish me’yor va namunalarini o‘zlashtirish orqali “kirishida” sodir bo‘ladi. Agar bola ijtimoiy me’yor va qadriyatlarni o‘zlashtirmasa (muhit negativ ta’siri natijasida), unda tarbiyachilar va mutaxassislar harakatlari ijtimoiy moslashuvga (ijtimoiy muhit shart-sharoitlariga moslashish) yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim. Agar ijtimoiy ahamiyatga ega xislatlarning shakllanmaganligi shunchalik yuqori bo‘lsa, bolani ijtimoiy muhit shart-sharoitlariga moslashishiga halaqit bersa, ya’ni uning ijtimoiy qarshi moslashuvi sodir bo‘lsa, bu holda bola bilan yo‘qotilgan ijtimoiy aloqa va munosabatlarni tiklashga yo‘naltirilgan maxsus choralar tizimini tadbiq etishni ko‘zda tutadigan ijtimoiy tiklanish zarur. Shunday qilib, rivojlanish jarayonida bola sotsiumda ijtimoiy moslashuvni o‘z ichiga oladigan uning sotsializatsiyasi amalga oshirilishi kerak. Agar bu sodir bo‘lmasa, boshqa hol - qarshi moslashuv holi kuzatiladi, unda bolani ijtimoiy qayta tiklash zaruriyati yuzaga keladi.

Pedagogika va sotsial pedagogika bir-biriga juda bog‘liq, lekin ularning farqi shundaki, pedagogika fani ijtimoiy shaxsning faqat ta’lim va tarbiyasi bilan shug‘ullanadi. Ijtimoiy pedagogika esa bola shaxsini va uning bolaligini himoya qiladi. Ijtimoiy pedagogika fani bundam 200 ming yil oldin ham mavjud bo‘lgan bo‘lib, faqat unda bu fan pedagogikaning tarkibida bo‘lgan. Pedagogik sotsiologiya fanning ilk kurtaklari Yevropa va Osiyoda yo‘zilgan. Bu fan asosan 820-829 yillardan boshlab rivojlangan, albatta fan bo‘lib emas. Ho‘zirda ped.sotsiologiya fan sifatida kiritilgan. Pedagogik sotsiologiya sotsiologiya fanning integrastion tarmog‘i sifatida. Har bir fan anIq bir haqiqatdan “o‘sib chiqadi”, uning aksini ifodalaydi. Ilmiy bilimlar amaliy faoliyatidan o‘zilgan holda rivojlna olmaydi. Aynan amaliyot istalgan fanning manbayi hisoblanadi. Boshqa tomonдан, barcha amaliy faoliyat ham agar ilm fan yutuqlariga asoslangan bo‘lsa yanada samarali bo‘ladi. Ijtimoiy pedagogikaning fan sifatida ham, amaliy faoliyat muhit sifatida ham

farqlaydilar, aslida ular bir-biri bilan o'zaro bog'liq. Amaliy faoliyat- bu ijtimoiy pedagogikaning aniq bir bola yoki bolalar guruhi bilan olib boradigan ishidir. Ijtimoiy pedagogika faning vazifasi quyidagi 4 bosqichni o'z ichiga oladi. Bolani va o'smirni haqiqatqo'y qilib tarbiyalash va voyaga etkazish; shaxsning mustaqil fikrlay olishi, muammoga duch kelganida uni mustaqil ravishda hal qila olishi va o'z munosabatini bildirishi;

-atrofdagi kishilar bilan erkin va madaniy holda muomala qilishni o'rgatish;

-hayotdagagi o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarini ongli ravishda tushunishga o'rgatish;

Gumanizm insonga nisbatan izzat-hurmatli munosabatni, uni erdag'i 'ng oliy qadriyat deb tan olinishini ko'zda tutadi. Gumanizm asosan bolalarga bo'lган muhabbat va bolalarda muhabbatni tarbiyalashda namoyon bo'ladi. Buyuk sharq allomalari va pedagogika va ijtimoiy pedagogika namoyondalarining barcha asarlari bolalarga bo'lган muhabbat bilan singdirilgan.

Gumanizm prinsipi quyidagi qoidalarga rioxqa qilishni talab qiladi: bolalarning jamiyatda qanday jismoniy, moddiy, ijtimoiy holda bo'lishiga qaramay ularga hurmatli munosabatda bo'lish;

har bir bolaning o'zicha bo'lishi, ularga hurmatli munosabatda bo'lish huquqini tan olish; hurmat qilish demak boshqaning men istagandek bo'lish 'mas, balki o'zicha bo'lish huquqini tan olish;

bolaga o'ziga va atrofdagilarga hurmatni shakllantirishda, "Men o'zim" tutgan o'mini, o'z muammolarini o'zi hal 'tish istagini shakllantirishda vujudga keladigan muammolarda yordam ko'rsatish;

shavqat qilish va achinishga 'mas, balki bolalarga jamiyatda rivojlanishiga yordam berish istagiga tayangan gumanizmning birinchi pog'onasi bo'lган rahmdillikni tushunish;

Jmuammoli bolalarni ayrim guruhlarga ajratishga va ularni normal bolalardan chetga olishga intilmaslik, agar biz nogiron bolalarni sog'lomlar orasida yashashga tayyorlashni istasak, shunday bolalarni kattalar va bolalar bilan muloqotda bo'lishi tizimi o'ylab chiqilishi lozim.

Ma'lumki, pedagogika boshqa fanlar tushunchalarini o'zlashtiradi va ularidan keng foydalanadi, masalan, "shaxs", "rivojlanish", "faoliyat", "sotsializatsiya (ijtimoiy lashuv)", "jamiyat". Uning asl mezonalari "tarbiya", "ta'lim" va "o'qitish" hisoblanadi. Hozirgi kunda shuningdek,

umumqabul qilingan "pedagogik faoliyat" mezoni ham kiradi. Ijtimoiy pedagogika mezonlariga "ijtimoiy pedagogik faoliyat", "ijtimoiy ta'lim" va "ijtimoiy tarbiya" kiradi. Pedagogika va ijtimoiy pedagogika mezonlarining qiyosiy jadval. Ijtimoiy lashuv omillari va vositalari - sotsializatsiya - uzlusiz va ko'p qirrali jarayon. Bu jarayon ayniqsa, bolalik va o'smirlikda jadal kechadi. Agar bu jarayonni obrazli qilib uy qurilishi deb tasavvur qilsa, unda aynan bolalikda butun binoga poydevor qo'yiladi va quriladi. Keyinchalik butun umr davomida faqatgina pardoqlash ishlari olib boriladi.

Bola sotsializatsiyasi jarayoni, shaxs sifatida uning shakllanishi va rivojlanishi atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirda sodir bo'ladi. Shaxs sotsializatsiyasining makro (grekcha macros "katta"), mezo - (mesos "o'rta") va mikro (micros "kichik") omillarini farqlaydilar. Mikroomillar - inson yashaydigan mamlakat, jamiyat, davlat hamda dunyoviy planetar jarayonlar - ekologik, demografik, iqtisodiy, ijtimoiy-siyoiy vab. Mezoomillar - etnik ko'rsatmalarni shakllantirish, shaxsning milliy hayot va etnikaro munosabatlarning u yoki bu hollarini qabul qilishi, insonlarning o'z eposi (xalqi) tarixi va hozirgi hayoti haqida qarashlari va fikrlari; bola yashaydigan va rivojlanadigan mintaqaviy shart-sharoitlarning ta'siri; yashaydigan joy turi (shahar, tuman markazi, qishloq); ommaviy kommunikatsiya vositalari va b. Ijtimoiy lashuvga ta'sir etuvchi omillar. Bola rivojlanishida muhitning ta'siri - ijtimoiy pedagogikada sotsium, ijtimoiy muhit yaqin ijtimoiy ijtimoiy muhit orqali bolaning umuman jamiyatga kirib borishi jarayoni nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Sotsiumda inson munosabatlari va hayoti ijtimoiy shart-sharoitlari o'zaro ta'sir xususiyatiga ega. Muhit-bu nafaqat ko'cha, uy va buyumlar. Muhit bu yana o'ziga xos munosabat va qoidalar o'ziga xos munosabat va qoidalar tizimiga ega bo'lган turli xil insonlar birligi. Shuning uchun, bir tomonidan inson unga (muhitga) nimadir o'ziniki olib kiradi, ma'lum bir darajada unga ta'sir qiladi, uni o'zgartiradi, lekin shu bilan birga muhit ham insonga ta'sir ko'rsatadi, unga o'z talablarini qo'yadi.

Muhitning insonga bo'lган munosabati shu bilan aniqlanadi, uning o'zini tutishi qanchalik muhit ishonchiga to'g'ri keladi. Insonning o'zini tutishi ko'p holda jamiyatda u qanday o'rinni gallashi bilan aniqlanadi. Inson jamiyatda bir vaqtida bir qancha o'rinnarni egallashi mumkin. Masalan, ayol kishi o'qituvchi, rafiq, ona, qiz bo'lishi mumkin. Har bir tutgan o'rin insonga muayyan bir talablarni qo'yadi va shu bilan birga unga qandaydir huquqlarni beradi. Jamiyatda insonning o'zini tutishi muayyan bir huquq va majburiyatlar

bilan tavsiflanadi, sotsiologiyada bu ijtimoiy maqom deb ataladi. Ba'zi bir maqomlar bizga tug'ilishimizdan beriladi. Inson maqoll jinsi, millati, tug'ilgan joyi, ism-harifi va boshqa omillardan kelib chiqadi. Bunday maqomlar tug'ma yoki berilgan deb ataladi. Boshqalari 'sa insonning o'zi mustaqil ravishda jamiyatda shaxsiy harakatlari ko'ra 'rishgani bilan aniqlanadi. Masalan, pedagog, vrach, muhandis maqolni inson kerakli kasbiy ta'limgardagi o'qigani va diplom olgani uchun oladi.

Deviant xatti-harakat- bu psixik sog'lom shaxslar tomonidan me'yoriy qoidalarni buzish hollaridir. Deviatsiya-bu ijtimoiy pedagogik muammo bo'lib, inson ruhiy olamidagi, uning atrofidagi muhitning o'zgarish hollari bilan borliq. Bu hol, ayniqsa, o'smir yoshdagi bolalarga xosdir. Chunki bu yosh eng qiyin va murakkab davr bo'lib, bu yoshdagi bolalarning anatomo-fiziologik, intellektual, axloqiy va boshqada jihatlarida o'zgarishlar ro'y beradi. Bu o'zgarishlar o'z navbatida ularning psixikasida o'zgarishlar ro'y berishiga zamin yaratadi. Ularning ijtimoiy statusida, jamoada o'zini tutishida o'zgarishlar ro'y berib, ularni ko'proq: "Men kimman?" - degan savol qiyaydi.

Deviatsiya o'z ichiga deviant, delinkvent va kriminal xatti-harakatlarni birlashtiradi. (deviant xatti-harakat-bu kichik ijtimoiy munosabatlar (oila, maktab) hamda xarakter, jinsiy va yosh xususiyatlari jihatidan yaqin kichik ijtimoiy guruhlarga xos ijtimoiy me'yordan, xatti-harakatlар va qoidalardan o'tish, chekinishning bir turidir, yani bu turdagи harakatni imtizomso'zlik deb ham atash mumkin. Agressiya, chaqiriq, ishda va mehnat faoliyatida o'zboshimchalikka yo'l qo'yish, bolalar va o'smirlarning ichqilikka berilishi, daydib yurishlari, oliftagarchilik qilishlari, assotsial harakatlarga berilish kabilar deviant harakatlarning asosiy ko'rinishlaridir. Ma'lum vaziyatlarda bolalar va o'smirlarning shu kabi xatti-harakatlarni namoyon etishi deviant harakatlarning tipik xususiyatidir.

Delinkvent hatti - harakat - deviant harakatlardan farqli o'laroq, ular vaziyat ta'sirida emas, balki yuqoridagi kabi assotsial harakatlarning doimiy harakterga ega bo'lishdir. Delinkvent harakatlarning quyidagi turlari mayjud: -haqoratlash, xo'rash, azobash va undan huzurlanish kabi aggressiv bosqinchilik harakatlar;

-kichik o'g'riliklar, ta'magirlik, avtotransport va boshqada kerakli buyum va anjomlarni urirlash kabi moddiy fonda kirishga haratilgan o'z shaxsiy manfaati yo'lidagi harakatlar; -narkotiklar sotish va tarqatish.

Kriminal xatti-harakat -bu jinoiy javobgarchilikka tortilishta yoshi etgan shaxslarning zid harakatlari bo'lib, ular ustidan jinoiy ish qo'zgatilish jarayonidir. Kriminal harakatlarga deviant va delinkvent harakatlar asos yaratadi.

Deviant harakterlarning asosiy sabablari:

Bolalar, o'smirlar va umuman bazi jamiyat a'zolarining jamiyat tan olgan me'yorlarga zid keluvchi xatti-harakatlarni namoyon etishi bu birdaniga, o'z-o'zidan bo'ladigan hodisa emas, ya'ni o'sha insonlarning shunday yo'l titishiga nimadir sabab bo'ladi, ya'ni a'ni har bir fazilat o'z tarixiga ega.

Insonning rivojlanishi bir-biri bilan uzviy bog'liq boltan turli xil faktorlarga borlik: irsiy, muhit, tarbiya, iisonning shaxsiy amaliy faoliyati va h.k.

Biologik faktorlar, ya'ni bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuvini murakkablashtiruvchi nohush fiziologik va anatomik holatlar:

Ularga:genetik (o'ta aqli zayflar, ko'rlar, karlar va h.k),psixofiziologik (ya'ni inson organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi, somatik harakatlarni, allergiyalar va toksik kasalliklarni vujudga keltiruvchi turli xil ziddiyatlar, kimyoviy moddalar, energiyalar va h.k),fiziologik (atrofdagilarda nohush kayfiyat uyg'otuvchi tashqi qiyofa, tilning duduqligi va h.k).

Psixologik faktorlar, ya'ni insondagi psixopatologik yoki aktsentuant (haddan tashqari) holatlar. Bu faktorlar asab kasalliklari (psixopatiya, nevrasteniya kabi kasalliklardir).

Ijtimoiy pedagogik faktorlar, ya'ni bolalik davridan boshlab maktab, oila va jamoatchilik tarbiyasidagi nuqsonlar.

Ijtimoiy-iqtisodiy faktorlar, ya'ni bu jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikdir: jamiyatning boylar va kambag'allar deb ajratilishi, xalqning ma'lum qismining qashshoqlanib qolishi, oylik maoshining kamligi, shirinso'zlik, inflyatsiya va h.k.

1.Ma'naviy-axloqiy faktorlar. Ularga birinchidan,jamiyatdagi ma'naviy qadriyatlarning qadrso'zlanishi, insonlarning ma'naviy qashshoqlanishi kirsa, ikkinchidan, muayyan jamiyatning undagi ro'y berayotgan deviant harakatlarga befarqlik, loqaydlik kiradi. Deviatsiya konsepsiyasida reabilitatsiya, profilaktika va korreksiya masalalari, deviant xatti-harakatdagi bolalar va o'smirlarga nisbatan profilaktika, reabilitatsiya va korreksiya ishlari amalga oshiriladi. Reabilitatsiya-bu bola shaxsining huquqi, huquqiy statusi, sog'ligi, ishga layoqatsizligini tiklashga qaratilgan kompleks, ko'p

darajali, bosqichli va dinamik tizimdir. U profilaktika va korreksiya singari aspektlarni o'z ichiga oladi. Profilaktika-bu reabilitatsiya tizimidagi shaxsning rivojlanishidagi u yoki bu chekinishlarni yo'qotishga shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan tadbirlardir. U ko'proq ijtimoiy muhit bilan bog'liqidir. Korreksiya-bu hayotiy chekinishlarga uchragan bolalar va o'smirlar bilan olib boriladigan aniq faoliyat hisoblanadi

3. Tashqi va ichki omillar. Mikro, mezo va makro omillar. Ijtimoiy ta'lim konstepsiyasi kuyidagi goyat muhim prinstiplarini o'z ichiga oladi:

-u ayrim odamlarda ham, guruhda ham o'z kuchlariga ishonishni va ularga tayanishni rivojlantirishga haratilgan;

-u hamjamiyat bilan birgalikda va hamjamiyat uchun ta'limning variantliligi prinstiplari asosida (ya'ni uning obyektiv xilma - xilligini etirof etish va ushbu xilma - xillikni ta'lim amaliyotida ro'yobga chiqarish asosida) amalga oshirilgan uzliksiz ta'limni qo'llab - quvvatlaydi;

-u hamjamiyatdagi odamlarning muammolari va o'z ehtiyojlariga ta'lim jarayonining boshlang'ich nuqtasi deb munosabatda bo'ladi, shu sababli tug'ilayotgan ijtimoiy - iqtisodiy muammolarni mustaqil hal qilish maqsadida samarali o'qitish va konkret professional trening shakllarini ahamiyatli deb beriladi;

-u ochiqdir va mushkul ahvolda tushib qolgan odamlar extiyojiga hamda bolalarning muammolariga ayniqa hamdardlik bilan qaraydi, ularni pedagogika va psixologiya nuqtayi nazaridan qo'llab - quvvatlashga qaratilgan muxsus maqsadlarni qo'yadi;

-u mavjud maorif tizimining xilma - xil ta'lim xizmatlarini ta'minlash borasidagi ishini to'ldiradi va har bir odamning aynan o'ziga kerakli va ta'lim standartlari hamda tasdiqlangan o'quv rejalarini bilan belgilab qo'yilganiga qaraganda ancha keng ma'lumot olishga imkon beradi.

Ijtimoiy ta'lim, birinchidan, o'qish va o'zini rivojlantirish turli shakllarda (faqat maktab yoki profesional ta'lim shaklida emas) amalga oshirilishni va odamlar butun umr bo'yli mustaqil o'qishni davom ettirishlarini, ikkinchidan, ta'lim berish - davlatning mutlak vazifasi emas, balki butun jamiyat bu haqda gamho'rlik qilish va faoliyat ko'rsatishini tan olishga asoslangan. Shu sababli har qanday hamjamiyat o'z muammo hamda vazifalarini o'zini o'zi tashkil etish va o'zini o'zi boshharish asosida hal qilish uchun turli (muqobil va variantli) ta'lim tizimlarini tashkil etish mumkin.

Mamlakatimizning o'tgan yillardagi mentalitetida ijtimoiy ta'limni tushinish maskuraviylashtirilgan tarbiyadan, ta'limni ijtimoiy - siyoiy maqsadlar bilan chegaralab qo'yilgan tizim deb tasavvur qilishdan iborat edi. Jamiyatdagi o'zgarishlan ta'limga ham, hamjamiyatga ham, ularning o'z aro aloqasiga ham harashlarni ancha kengaytirdi.

Ta'lim va hamjamiyatlarga milliy madaniy tizimlar deb qaraladigan bo'ldi, bu tizimlarda hamjamiyat individdan yuqori turib, uning rivojlanishini belgilamaydi, balki turli individlar birgalikda hayot kechiradigan, turli odamlarning birgalikdagi harakatlari amalga oshadigan jonli makon deb hisoblanadi. Bunga guruhlar:

-ota - onalar (bolalar bilan birga); ta'limning konkret shakllaridan manfaatdor bo'lgan ishbilarmon odamlar va tadbirkorlar. -o'z ta'limini takomillashtirishdan va o'z bilimlarini rivojlantirishdan manfaatdor bo'lgan hamma odamlar (ya'ni, mutaxassislar va mutaxassis bulmaganlar) kiritilishi mumkin. hamjamiyatda, hamjamiyat orqali va hamjamiyat uchun shunday tushiniladigan ta'lim-ta'lim jarayonlariga kiritilgan (shu jumladan majburiy o'rta ta'lim doirasida ham) odamlar aloqalari va birgalikdagi harakatlarning bevosita amal qiluvchi, dinamik ijtimoiy - madaniy va ijtimoiy ta'lim tizimidir. Bu, shuningdek, "quyidan" chiqadigan shaxsiy ta'lim yoshlaringin, qiziqishlarining va tashabbuslarining (holbuki, davlatga qarashli ta'lim tizilmalari "yuqoridan" chiqadigan sotsial - ta'lim manfaatlari va maqsadlaridir) namayon bo'lish va o'zini o'zi ro'yobga chiqarish sohasi hamdir.

Ijtimoiylashtirilgan ta'lim ikki inson o'rtasidagi muomala madaniyatini shakllantiradi, shayotning ma'nosini va yo'nalishlarini aniqlashga, jamiyatda o'z o'mini topishga, o'z imkoniyatlarini chamalab kurishga imkon beradi. Tabiiy - ilmiy ta'lim inson bilan tabiat o'rtasidagi munosabatni, uning tabiiy rivojlanish tamoyillari va qonuniyatlarini hamda o'zlashtirishning maqsadga muvofiq usullarini o'tkazadi. Texnologik ta'limda inson ilmiy - texnika yutuqlari, uning tamoyillari, metodlari, shozirgi zamon texnologiyasini o'zlashtiradi. Bu faqat ishda emas, balki turmushda, kommunikastiya sohasida, madaniy hayotda ham kerak.

Ta'lim metodlarini faollashtirish quyidagi ta'lim qonunlariga e'tiborni kuchaytirishni taqozo etadi. O'quvchining shaxsiy qiziqishlari va intilishlari birinchi o'ringa chiqadi, bunda ta'lim oluvchi o'z imkoniyatlarini to'la ochishga tuyassar bo'ladi. Mazkur, muammoda insonparvarlik ta'limi bilan

ijtimoiylashtirish o'rtasidagi munosabat muhim ahamiyatga ega. Bu faqat masalaning mohiyatini belgilash uchun emas, balki ayni vaqtida ta'limga boshlangan ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirishda va hayotga joriy etish yo'llari va vositalarini aniqlashga ham muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy ta'limga (hamjamiyat orqali ta'limga berish) - tashabbuskor guruhlar, va ixtiyoriy faoliyatining bir qismi sifatida muntazam,

-u hamjamiyatdagi odamlarning muammolari va yoshlariga ta'limga jarayonining boshlang'ich nuqtasi deb munosabatda bo'ladi, shu sababli tug'ilayotgan ijtimoiy - iqtisodiy muammolarni mustaqil hal qilish maqsadida samarali o'qitish va konkret professional trening shakllarini ahamiyatlidir deb beriladi; -u ochiqdir va mushkul ahvolda tushib qolgan odamlar ehtiyojiga hamda bolalarning muammolariga ayniqsa hamdardlik bilan qaraydi, ulami pedagogika va psixologiya nuqtayi nazaridan qo'llab - quvvatlashga qaratilgan muxsus maqsadlarni qo'yadi;

-u mavjud maorif tizimining xilma - xil ta'limga xizmatlarini ta'minlash borasidagi ishini to'ldiradi va har bir odamning aynan o'ziga kerakli va ta'limga standartlari hamda tasdiqlangan o'quv rejalarini bilan belgilab qo'yilganiga qaraganda ancha keng ma'lumot olishga imkon beradi.

Mamlakatimizning o'tgan yillaridagi mentalitetida ijtimoiy ta'limga tushinish maskuraviylashtirilgan tarbiyadan, ta'limga ijtimoiy - siyoiy maqsadlar bilan chegaralab qo'yilgan tizim deb tasavvur qilishdan iborat edi. Jamiyatdagi o'zgarishlar ta'limga ham, hamjamiyatga ham, ularning o'zaro aloqasiga ham qarashlarni ancha kengaytirdi. Ta'limga hamjamiyatlarga milliy-madaniy tizimlar deb qaraladigan bo'ldi, bu tizimlarda hamjamiyat individdan yuqori turib, uning rivojlanishini belgilamaydi, balki turli individlar birgalikda hayot kechiradigan, turli odamlarning birgalikdagi harakatlari amalga oshadigan jonli makon deb hisoblanadi. Bunda guruhlar: ota - onalar (bolalar bilan birga); ta'limga konkret shakllaridan manfaatdor bo'lgan ishbilarmon odamlar va tadbirkorlar; o'z ta'limga takomillashtirishdan va o'z bilimlarini rivojlantirishdan manfaatdor bo'lgan hamma odamlar (ya'ni, mutaxassislar va mutaxassis bo'limganlar) kiritilishi mumkin. hamjamiyatda, hamjamiyat orqali va hamjamiyat uchun shunday tushiniladigan ta'limga - ta'limga jarayonlariga kiritilgan (shu jumladan majburiy o'rta ta'limga doirasida ham) odamlar aloqalari va birgalikdagi harakatlarning bevosita amal qiluvchi, dinamik ijtimoiy - madaniy va ijtimoiy ta'limga tizimidir. Bu, shuningdek, "quyidan" chiqadigan shaxsiy ta'limga yoshlarining, qiziqishlarining va

tashabbuslarining (holbuki davlatga qarashli ta'limga tizilmalari "yuqorida" chiqadigan sotsial - ta'limga manfaatlari va maqsadlaridir) namoyon bo'lish va o'zini o'zi ro'yobga chiqarish sohasi hamdir. Ijtimoiy pedagogik ishlar faol g'oyaviy - axloqiy imkoniyatlarga ega, u shaxs xulqida paydo bo'lgan salbiy elementlarga qarshi kurashda muhim omilga aylanadi. U ijtimoiy fikri shakllantirish yo'li bilan jamoada sog'lom ma'naviy - axloqiy muhit hosil qilishga ta'sir ko'rsatadi, ilgor ijtimoiy qadriyatlarni mustashkamlaydi, shaxs kadr - qimmatini ta'minlaydi, qonunni hurmat qilishga o'rgatadi. Bu ayniqsa bugungi kunda, jamiyat ma'naviy yangilanish jarayonini boshidan kechirayotgan bir davrda muhim ahamiyatga ega. Tarbiyaviy faoliyatning muhim rezervlaridan yana biri - ommaviy targ'ibot bilan bog'liq bo'lib, g'oyaviy - tarbiyaviy ishlarning barcha shakllarida g'ayrat va tashabbus talab etildi. Bunda davlat va jamoat tashkilotlari tomonidan ommaviy - tashkiliy tadbirlar o'tkazish, kechalar, bayramlar, rasm - rusmlar, urf - odatlar, jumladan "Navro'z", "Xotira va qadrlash kuni" va boshqa tadbirlar muhim ahamiyatga ega. Ommaviy ishlarda ijtimoiy - tarbiyaviy muvaffaqiyatlarga ommanning ijtimoiy - madaniy faoliyat yo'nalishini chuqrang anglagan holdagina erishish mumkin. Bu, birinchi navbatda. Pedagogik tamoyillar asosida ma'rifiy muassasa ishlarini tashkil etishda va metodikasida o'z ifodasini topadi. Tadbirlarni faqat g'oyaviy yo'nalishini emas, ayni chog'da ijtimoiy - pedagogik, ijtimoiy - psixologik mohiyatini anglash, tashkiliy ishlarda uning mexanizmlarga tayanish zarur. Ijtimoiylashtirish insonparvarlikning mohiyatini tushunib yetishga ko'maklashadi, insonni totalitarizm asoratlaridan xalos etadi, o'zligini anglatadi. Bu maqsadga bilimsiz erishib bo'lmasisligi ma'lum narsa. Ta'limga ijtimoiylashtirish insonni bu dunyoda borligini anglashga imkon beradi. U faoliyat usullarini anglash va samarali o'zlash, o'ziga, boshqalarga, tabiatga nisbatan uyg'un munosabatda bo'lish imkoniyatini beradi.

Shaxs ijtimoiylashuviga siyosiy, iqtisodiy, ekologik omillarning ta'siri. Ijtimoilashuv jarayonida bola jamiyat, ijtimoiy munosabatlar. Ijtimoiy makon va o'rinalar, ijtimoiy o'zini tutish me'yor va qoidalari haqida ko'pgina bilimlarni o'zlashtiradi. U shuningdek integratsiyasi va jamiyatda kirishita yordam beraligan turli xil malaka va ko'nikmalarni egallaydi. Agar normal bolada normal bola (jismonan va psixik sog'lom) tug'ilsa, unda uning jismoniy, psixik va ijtimoiy shakllanishi ma'lum qonunlariga ko'ra sodir bo'ladi. Bola avval jismoniy makoni o'zlashtiradi, unda yo'lini topishga

o'rganildi: emaklash, o'tirish, yurish, yugirish va hokazo so'ng ko'chani o'zlashtirildi. Bola yaqin kishilarini ajratadi otani, onani, aka-ukalarini o'z ismiga egaligiga o'rganadi, unda javob berishni boshlaydi. Bolada ijtimoiy hush ko'rishlar, his tuyg'ular, ijtimoiy tajriba shakkilanadi. Bola ijtimoiy rivojlanishda nutq xazinasidagi bor narsa til yordamida bola diliga o'tadi. Tilda xalq; tarixi, xarakteri, odatlari, ana'nalari saqlanib qoladi, bola xalq madaniyati, ijtimoiy tajriba va ijtimoiy an'analarni ham o'zlashtiradi. Eng muhim bo'lgani bola ijtimoiy rivojlanishi o'yinlarda sodir bo'ladi. O'yinlar yordamida bolalar turli xil ijtimoiy ro'llar bilan tanlashadi. Agar bolalar jismonoy va psixik kamchiliklar bilan tug'ilsa, unga ijtimoiy tajribani o'zlashtirilishi ancha murakkabdir. Agar bunday bola oddiy oilada tug'ilsa bu haqda bolaning ijtimoiy tiklanishi ko'p holda bunga tayyor bo'lмаган от-
онар зимасига то'ланади. Bola o'zi uchun zarur bo'lgan muhitlaridan tashqarida, masalan, chaqaloq, uyida, so'ngra bolalar uyida tarbiyalansa boshqa gap. Bu holda ba'zi bir ijtimoiy ro'llarni tabiiy yil bilan o'zlashtirish bo'lmaydi: ota-ona, aka-uka boshqa qarindoshlar. Bunday hollarda bolalarda muayyan bir bilim va malakalarini shakllantirishga imkon beradigan, ular ijtimoiy tajribani o'zlashtirilishiga va jamiyatda ularning integratsiyasiga yordam beradigan maxsus metodiklar va texnologiyalar mavjud bo'lishi kerak. Maktabda o'qitish jarayonida bola avvalombor akademik bilimlarini oladi. Shu bilan birga ijtimoiy me'yorlarini, ko'rsatmalarini, qadriyatlarini, ro'llarni yanada mufqaqiyatl o'zlashtirilishini ta'minlaydigan ma'lum bir ijtimoiy bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashi lozim, bola ijtimoilashuviga yordam beradigan ijtimoiy bilimlarini berish va ijtimoiy malaka va ko'nikmalarni shakllantirish maqsadga qaratilgan jarayoni ijtimoiy o'qitish deb ataladi. Ijtimoiy ta'lim, birinchidan, o'qish va o'zini rivojlanirish turli shakllarda (faqt maktab yoki professional ta'lim shaklida emas) amalga oshirilishni va odamlar butun umr bo'y mustaqil o'qishni davom ettirishlarini, ikkinchidan, ta'lim berish - davlatning mutloq vazifasi emas, balki butun jamiyat bu haqda g'amhurlik qilish va faoliyat ko'rsatishini tan olishga asoslangan. Shu sababli har qanday hamjamiyat o'z muammo hamda vazifalarini o'zini o'zi tashkil etish va o'zini o'zi boshqarish asosida hal qilish uchun turli (muqobil va variantli) ta'lim tizimlarini tashkil etish mumkin.

Ijtimoiylashtirilgan ta'lim ikki inson o'rtasidagi muomala madaniyatini shakllantiradi, hayotning ma'nosini va yo'nalişlarini aniqlashga, jamiyatda o'z o'rnni topishga, o'z imkoniyatlarini chalabal ko'rishga imkon

beradi. Tabiiy-ilmiy ta'lim inson bilan tabiat o'rtasidagi munosabatni, uning tabiiy rivojlanish tamoyillari va qonuniyatlarini hamda o'zlashtirishning maqsadga muvofiq usullarini o'tkazadi.

Texnologik ta'limda inson ilmiy-texnika yutuqlari, uning tamoyillari, metodlari, hozirgi zamon texnologiyasini o'zlashtiradi. Bu faqt ishda emas, balki tur mushda, komunnikastiya sohasida, madaniy hayotda ham kerak. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining insonparvarona mohiyati shundaki, bunda ta'lim - shaxsn shakllantirish va rivojlanirish shakli va usullari sifatida qabul qilinadi. Bu o'qitish va tarbiyalash maqsadi, mazmuni, metodi va vositalarini aniqlashda hal qiluvchi ro'l o'ynaydi. U o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida ta'lim jarayonidagi o'zaro munosabatlarida o'zgarish yasaydi, o'quvchilar faolligi va mustaqilligini oshirish o'zini o'zi kashf etishining subyekti bo'lib qoladi. Ta'limni ijtimoiylashrirish o'qitish subyekti-o'quvchiga o'z qobiliyati va ichki imkoniyatlarini ochishga yordam beradi. Milliy dasturning ijtimoiy mazmuni tufayli ta'limda yangi qadriyat o'z ifodasini topadi. Topadi. O'quvchining shaxsiy qiziqishlari va intilishlari birinchi o'ringa chiqadi, bunda ta'lim oluvchi o'z imkoniyatlarini to'la ochishga muyassar bo'ladi. Ushbu muammoda insonparvarlik ta'limi bilan ijtimoiylashtirish o'rtasidagi munosabat muhim ahamiyatga ega. Bu faqt masalaning mohiyatini belgilash uchun emas, balki ayni vaqtida ta'limda boshlangan ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirishda va hayotga joriy etish yo'llari va vositalarini aniqlashga ham muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiylashtirish insonparvarlikning mohiyatini tushunib etishga ko'maklashadi, insonni totalitarizm asoratlaridan xalos etadi, o'zligini anglatadi. Bu maqsadga bilimsiz erishib bo'imasligi ma'lum narsa. Ta'limni ijtimoiylashtirish insonni bu dunyoda borligini anglashga imkon beradi. U faoliyat usullarini anglash va samarali o'zlash, o'ziga, boshqalarga, tabiatga nisbatan uyg'un munosabatda bo'lish imkoniyatini beradi. Ta'lim jarayonini ijtimoiylashtirish natijasida o'quvchi inson mohiyatini anglaydi.

Insonparvarlikka asoslangan ta'limg-iijtimoiy fanlar va yondosh fanlarning funkstiyalarini kengaytiradi, ta'limg jarayonini, mutaxassis shaxsi va uning dunyoqarashi yaxlitligini ta'minlaydi. Ta'limgni insonparvarlashtirishdan ko'zlangan asosiy maqsad yoshlarga tegishli bilim, ko'nikma, malaka, malaka berish, ularning insoniy dunyoharashini shakllantirishdan iborat.U bo'lajak fuqarolar tomonidan insonlar faoliyatining turli sohalarida insonparvarlik goyasi va qadriyatlarini amalga oshirishning asosi bo'lib xizmat qiladi. Ular xalq pedagogikasi, urf -odatlari, bayramlari, o'yinlari va boshqalarda o'z ifodasini topadi. "Ma'naviyat va ma'rifat" markazi, "Ma'rifatparvarlar", "Oltin meros", "Tarixchilar", "Faylasuflar" va boshqa jamoat tashkilotlari, jamg'armalari yuqorida qo'yilgan vazifalarni hal etishga katta imkoniyatlariga egadir "Qiyin" bolalar o'quvchilarning kam qismini tashkil etsa ham ular o'quv - tarbiyaviy ishlarda barharorlikka jiddiy to'siq bo'ladilar.

Ular mактабда va undan tashqarida (oilada, ko'chada, dam olish joilarida) tartibsizlikni vujudga keltiruvchilar hisoblanadi.Shuning uchun ham "qiyin" bolalar mактабда ham, undan tashharida ham o'qituvchi va barcha jamoat e'tiborida turishi psixologik - pedagogik sabab va omillarni besh guruhga ajratish mumkin:

1.Noqulay oilaviy muhit, ota - onalari o'rtasidagi ziddiyatli vaziyatlar.

2.O'qishga bo'lган qiziqishning pasayib ketishi va shu omillarni besh guruhga ajratish mumkin:

- 3.Ijtimoiy faolligi past va mактаб jamoasida noqulay holat mavjud.
- 4.Mikromuhitning salbiy ta'siri, salbiy referent guruh ta'siri.
- 5.Biror faoliyat yuzasidan o'z moyilligini, qiziqishini namoyon qilish imkoniyati bo'lmасligi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Ijtimoiy pedagogikaning fan sifatidagi xususiyatlari qaysilar?
- 2.Ijtimoiy pedagogikaning fan sifatidagi mazmunini xarakterlang?
- 3.Ijtimoiy pedagogika atamalariga ta'rif bering?
- 4.Ijtimoiy pedagogikaning funksiyalarini aniqlang?
- 5.Ijtimoiy ish nima?
- 8.Ijtimoiy pedagogika fanining asosiy faoliyati nimadan iborat?
- 9.Hozirgi davrda ijtimoiy pedagogika fanining mavqeyi nima?
- 10.Ijtimoiy pedagogikaning rivojlanish tarixi qanday?

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Pedagogy and Practice: Teaching and Learning in Secondary Schools.
- 2.John Dewey,How we think(1910).Martin,Jay.The Education of John Dewey.(2003) Columbia University
- 3.Press.Gutek Gerald L.(2009)New Perspectives on Philosophy and education Pearson Inc

II.2.Pedagogik mahorat haqida tushuncha, uning o'qituvchi faoliyatidagi o'rni va ahamiyati.

Reja:

1.O'qituvchi mehnati, uning o'ziga xos xususiyatlari va ijtimoiy ahamiyati.

2.Mustaqil O'zbekiston sharoitida „Ta'lif to'g'risida“gi Qonunda o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar.

3.Eng qadimgi davrlardan XII asrgacha bo'lgan davrlarda o'qituvchi – ustoz, shogird va ularning jamiyatdagi o'rni, mahorat haqidagi nazariyalar.

Sharq donishmandlari va mutafakkirlaridan Kaykovus, Al-Xorazmiy, A.Farobi, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, M.Ulug'bek, A.Navoiy va boshqalarning ijodiy meroslarida mudarrislarni tanlash, ularga qo'yiladigan talablar.

Tayanch tushunchalar: Pedagogik faoliyat, mahorat, pedagogik mahorat, pedagogik madaniyat, pedagogik qobiliyat, insonparvarlik, kasbiy bilimdonlik.

Pedagogik mahorat – pedagogik kategoriya sifatida. „Ta'lif to'g'risida“gi Qonun va ta'lif sohasida amalga oshiriladigan ishlarning

maqsadi, vazifalari va yo'naliishlarini belgilab berdi. Bu vazifalarni amalga oshirish, avvalo o'qituvchiga, uning bilimi va kasb mahoratining shakllanganlik darajasiga bog'liq. Zero, o'qituvchi zimmasiga yuklatilgan vazifalarni nechog'lik vijdon, aql va pedagogik mahorat bilan bajarilishi jamiyat kelajagini ta'minlovchi muhim omildir.

Pedagogik mahorat asoslari fanining paydo bo'lishi buyuk pedagog A.S.Makarenko (1889- 1939) nomi bilan bevosita bog'liq. U bolalar kalonnasidagi faoliyatida, ya'ni faqat tarbiyasini emas, ma'naviy qiyofasini ham yo'qotgan bolalar bilan ishlab, ularning benihoyat hurmati va ishonchiga sazovor bo'ldi. Shaxsiy tarbiyaviy usuli bilan butun olamga mashhur bo'lganligining o'zi ham A.S.Makarenkoning yuksak pedagogik mahorat cho'qqisiga erishganligining yaqqol dalilidir. YUNESKO qarori bilan uning 100 yilligiga 1988 yil – “Makarenko yili” deb e'lon qilindi. A.S.Makarenko bo'lajak pedagog talabalik davridayoq pedagogik mahorat sirlarini o'rganishi zarurligini ta'kidlab, shunday deydi: “Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi lozimki, uning har bir harakati tarbiyalasin”.

Buyuk pedagogning bu fikriga Ukraina pedagogika instituti olimlari katta mas'uliyat bilan qarashdi. Ular bir necha yillar davomida Makarenko pedagogik mahorati maktabini, mavjud bo'lgan ilg'or nazariya va amaliyoti atroficha tahlil qilishdi. Natijada 1979 yili “Pedagogik mahorat asoslari” fani yaratildi va u barcha pedagogika oliy o'quv yurtlarida o'qitila boshlandi. Bu fanning tuzilish prinsipining o'ziga xosligi shundaki, u pedagogda shaxs va jamoaga ta'sir eta olishni ta'minlaydigan va turli fanlarga bog'liq bo'lgan bilimlarni tanlab, ularni o'zida mujassamlashtiradi. Shuning uchun ham fan dasturiga pedagogik mahorat mohiyati, o'quvchiga ta'sir etish vositalari va usullari kabi pedagogik mahoratning odatdagи masalalaridan tashqari, teatr pedagogikasi va notiqlik san'ati haqidagi ma'lumotlar ham kiritilgan. Bu fanni o'rganish pedagogika, psixologiya, metodika va boshqa pedagogik fanlardan egallangan bilimlarga asoslanadi. Pedagogik faoliyat bu mazmunini o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish tashkil qilgan faoliyatdir. Shuni yodda tutish kerakki, pedagogik faoliyat bu bir tomonlama emas, balki ikki tomonlama (hamkorlikdagi) faoliyatdir. Unda ikkita faol tomon ishtirok etadi: o'qituvchi – o'quvchi (o'quvchi). Maqsad – o'quvchi, o'quvchi shaxsi, uning rivojlanishidir. Mohir pedagog deb ta'lif-tarbiya jarayonini samarali tashkillay oladigan, buning uchun o'quvchi psixologiyasini

yaxshi bilgan, o'zida pedagog uchun zarur bo'lgan kasbiy fazilatlarni mujassam etgan, ta'lif jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar qonuniyatlari asosida samarali tashkillay oladigan va olib boradigan pedagogga ayta olamiz (shu sababli pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat fanlari bir o'quv faniga birlashtirilgandir).

Mahorat faoliyatda namoyon bo'ladi. Pedagogika fanida "pedagogik mahorat" tushunchasining turli ta'riflari mavjud:

pedagogik mahorat pedagogik faoliyatning yuqori darajasi bo'lib, u pedagogning belgilangan vaqt ichida optimal natijalarga erisha olishida namoyon bo'ladi. (N.V.Kuzmina.,N.V.Kuxarev);

"o'qituvchining ilmiy bilimlari, ko'nikmalari, metodik san'ati va shaxsiy fazilatlari sintezi" (A.I.Sherbakov);

"pedagogik faoliyatni egallanganlikning yuqori darajasi, ixtisoslikka doir bilim, ko'nikma va malakalar hamda kasbiy ahamiyatli sifatlar majmui" (Pedagogik lug'at);

"kasbiy faoliyatning yuqori darajada tashkillanishini ta'minlovchi shaxs xususiyatlari kompleksi (o'qituvchi faoliyatining gumanistik yo'naltirilgani, kasbiy bilimlari, kasbiy qobiliyatlari va pedagogik texnikasi" (I.A.Zyazyun);

"pedagogik mahorat deganda o'qituvchining pedagogik-psixologik bilimlarni, kasbiy malaka va ko'nikmalarni mukammal egallashi, o'z kasbiga qiziqishi, rivojlangan pedagogik fikrashi va intuitsiyaci, hayotga axloqiy-estetik munosabatda bo'lishi, o'z fikr-mulohazasiga ishonchi va qat'iy irodasi tushuniladi" (I.P. Rachenko).

Pedagogik mahorat – pedagogik jarayonni bilish, uni tashkil eta olish, harakatga keltira olish, pedagogik jarayonning yuqori samaradorligini belgilovchi shaxsning ish sifati va xususiyatlari sintezi (N.N.Azizzxo'jaeva);

"Pedagogik mahorat – o'qituvchilarning shaxsiy (bolajonligi, xayriyohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi,(qobiliyati va hokazo.) fazilatlarini belgilovchi xususiyat bo'lib, o'qituvchilarning ta'lif- tarbiyaviy faoliyatida yuqori darajaga erishishini, kasbiy mahoratini doimiy takomillashtirib borish imkoniyatini ta'minlovchi faoliyatdir" (A.Xoliqov);

Pedagogik mahorat – bu o'quv jarayonining barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo'naltirish, talabalarda (o'quvchilarda) dunyoqarash, qobiliyatni

shakllantirish, ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan faoliyatga moyillik uyg'otishdir.

Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari. Pedagogik mahorat yaxlit tizim sifatida quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi:

pedagog shaxsini insonparvarlik yo'nalishiga ega bo'lishi, uning qiziqishlari, qadriyat yo'nalishlari va ideallarining oliy maqsad-barkamol avlod tarbiyalashga yo'naltirilganligi;

mutaxassislik fanlari, o'qitish metodikasi, pedagogika-psixologiyadan mukammal bilimga ega bo'lish;

pedagogik qobiliyatga ega bo'lish (muloqotga moyillik, ishchanlik, keljakni tasavvur qila olish, kasbiy mustaqillik, sensor axborotlarni tezlik bilan anglash (yuzidan uqib olish);

pedagogik madaniyat va texnikani egallash, ya'ni o'z-o'zini boshqara olish, o'zaro ta'sir etish va hamkorlikda ishlashni uddalash.

N.M.Egamberdiyevaning fikricha, pedagog shaxsining insonparvaryo'nalganligi quyidagilarda yorqin namoyon bo'ladi:

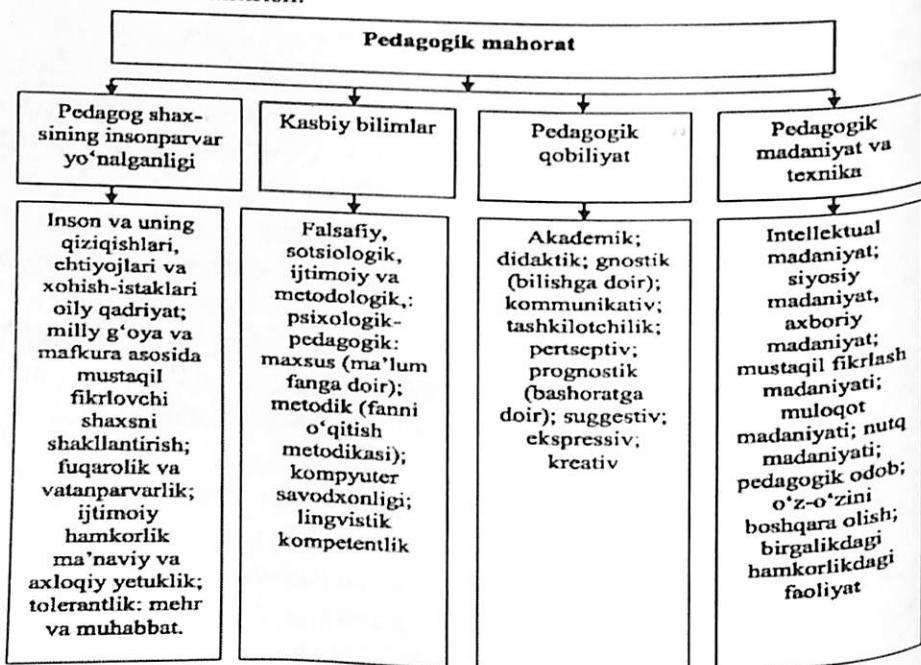
Ta'lif maqsadi, o'quv-tarbiya jarayonining shaxsga yo'naltirilganligi sifatidagi shaxsga yangicha qarash: 1) shaxs pedagogik jarayonning obyekti emas, subyekti sifatida aks etadi; 2) shaxs – qandaydir tashqi maqsadlarga erishish vositasi emas, ta'lif tizimi maqsadi; 3) har bir o'quvchi qobiliyatli, ko'plab o'quvchilar iqtidorli; 4) shaxsning muhim sifatlari sifatida yuksak axloqiy qadriyatlar (yaxshilik, sevgi, mehnatsevarlik, vijdon, qadr-qimmat, fuqarolik va boshqalar) aks etadi.

Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish:

- 1) pedagogik muhabbat, o'quvchilar taqdiriga qiziqish bilan qarash; 2) o'quvchiga yuksak ishonch bilan qarash; 3) hamkorlik, muloqot mahorati; 4) to'g'ridan-to'g'ri majburlashdan voz kechish; 5) ijobiy rag'batlantirishning muhimligi; 6) o'quvchi shaxsiga ta'lif subyekti, faollik va erkin tanlash sohibi sifatidagi munosabat; 7) o'qituvchi va o'quvchi huquqlarini tenglashtirish; o'quvchining erkin tanlashga bo'lgan huquqi tushuniladi.Zamonaviy sharoitda to'g'ridan-to'g'ri majburlashdan natija bermaydigan metod sifatida voz kechish. Majburlashsiz o'qitish quyidagilar bilan tavsiflanadi: 1) majburlovsiz, ishonchga asoslangan talabchanlik;2) o'qitishga tug'ma qiziqishlarni ko'payganligi; 3) majburlashning o'rmini muvafaqqiyatga erishishga imkon beradigan istak bilan almashtirish;4) o'quvchilarni erkinlik va tashabbuskorlikka qo'yib berilishi;5) jamoa orqali

bilvosita o'quvchilarning qo'llanilishi; 6) o'quvchilarga ularning subyektivligi, o'z-o'zini namoyon etishi, ijtimoiyashuvi, madaniy tenglashuvi, hayotiy o'z o'rnni belgilashiga yordam ko'rsatish, pedagogik qo'llab-quvvatlash.

Individual yondashuvni yangicha talqin etish: 1) "o'quv fanidan o'quvchiga qarab borish emas, o'quvchidan o'quv faniga borish" tamoyilining bajarilishi; 2) o'quvchilarning qobiliyatlarini va mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qitish; 3) o'rtacha o'zlashtiruvchi o'quvchiga yo'nalganlikdan voz kechish; shaxsnинг eng yaxshi sifatlarini izlash; 4) shaxsnи psixologik-pedagogik tashxis etish (qiziqishlari, qobiliyatlar, yo'nalganligi, Men-konsepsiysi, xarakteri, fikrlash jarayonlarining o'ziga xosligi)ning qo'llanilishi; 5) shaxsnинг o'quv-tarbiya jarayonidagi o'ziga xosliklarini hisobga olish. Ijobiy ma'nodagi "Men-konsepsiysi"ni shakllantirish: 1) pedagogik muloqotning o'quvchilarda o'ziga ijobiy munosabatni rivojlantirishning yo'nalganligi; 2) hayotiy faoliyatning ijobiy yo'l-yo'riq va motivlarini shakllantirish.

1-rasm. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari

Pedagogik mahorat o'z ichiga bolalar haqidagi, ularning psixologiyasi to'g'risidagi, maktab haqidagi, ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va

uning mazmuni, metodlari haqidagi keng bilimlarni qamrab oladi. Bu bilimlar umumiylpedagogik madaniyatni tashkil etadi, o'qituvchi,tarbiyachi bu madaniyatni egallamasa, hech vaqt o'z ishining chinakam ustasi bo'la olmaydi, yomon, eski usuldan, bir qolipdagi tayyor andozalarni ishlashidan nariga o'tmaydi.Pedagogik mahoratning asosi pedagogik bilimdonlikdir. Pedagogik bilimdonlik deganda konkret tarixiy davrda qabul qilingan me'yorlar (normalar), standartlar va talablarga muvofiq pedagogik vazifani bajarishga qobililik va tayyorlik bilan belgilanadigan integral kasbiy-shaxsiy tavsifnomasi tushuniladi. Kasbiy-pedagogik bilimdonlik deganda esa, pedagogik voqelikni izchil idrok eta bilish va unda izchil harakat qila olish malakasini qamrab oladi. N.Azizxo'jayeva takidlab o'tganidek, bu xislat pedagogik jarayon mantig'ining yaxlitligicha va butun tuzilmasi bilan birlgilikda ko'ra olish, pedagogik tizimning rivojlanish qonuniyatlarini va yo'nalishlarini tushunish imkoniyatini ta'minlaydi, maqsadga muvofiq faoliyatni konstruktisyalashni osonlashtiradi.

Pedagogik qobiliyatlar – ta'lim-tarbiyaviy maqsadlar va o'quvchilarning individual- psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda zaruriy shakl, metod va vositalarni samarali qo'llay olishdir.

Pedagogik qobiliyatlarini shartli ravishda uch katta guruhga bo'lish mumkin: shaxsiy, didaktik va tashkiliy-kommunikativ qobiliyatlar.

Shaxsiy qobiliyatlarga quyidagilar kiradi: 1) ta'lim oluvchilarga ijobiy yo'nalganlik – ta'lim oluvchilar bilan hamkorlikda faoliyat olib borishga, muloqot qilishga intilish, ularga nisbatan do'stona munosabat, xayriyohlik; 2) vazminlik, o'z hissiyotlarini nazorat qila olishi – har qanday vaziyatda o'zini yo'qotib qo'ymaslik. Lekin vaziyat talab qilganda o'qituvchi zaruriy tarzda o'z hissiyotlarini namoyish qiladi (quvonch, qayg'u, g'azab). Lekin vazminlik befarqlikka aylanib ketmasligi kerak; 3) o'z psixik holati, kayfiyatini boshqara olish – o'qituvchi hayotida, faoliyatida har qanday noxush holat ro'y bergen bo'lsa ham o'zini tetik tutishi kerak.

Didaktik qibiliyatlar sifatida quyidagilarni keltirib o'tish mumkin: 1) tushuntirish qobiliyatni o'rganilayotgan materialni ta'lim oluvchilar uchun tushunarli qilib yetkazish, buning uchun o'qituvchi ta'lim oluvchilar uchun yangi bo'lgan materialni "ularning ko'zlarini bilan ko'ra bilishi kerak"; akademik qobiliyat – o'z fanini, sohasini chuqur bilishi, umumiyl va ilmiy dunyoqarashning kengligi; nutq qobiliyat – o'z fikrlari, his-tuyg'ularini tushunarli qilib ifoda etishi, muloqotning noverbal vositalari: mimika va

faoliyatning asosiy turlari sifatida tarbiyaviy ish va o'qitish aks etadi. Tarbiyaviy ish – bu tarbiyaning tizimliligi, to'laligi, uzviyligi va uzlusizligidir. Tarbiyaviy ish tarbiyalanuvchilarining muayyan faoliyatini tashkil etuvchi va amalga oshiruvchi shakldir. Tarbiyaviy ishning asosiy xususiyati – zaruriylik, foydalilik va tatbiq etish imkoniyatidan iborat.

Tarbiyaviy ishlar asosida ikkita: faol va majmuaviy yondashuvlar yotadi. Yondashuvlarning birinchisi, faoliyatning bilish, mehnat, ijtimoiy, badiiy, sport va erkin muloqot kabi turli ko'rinishlarini tashkil etishni talab etadi. Ikkinchi majmuaviy yondashuv esa, faoliyatning barcha ko'rinishlarining yagona jarayonga ta'siri bilan tabiiy "ko'shilib" ketishida namoyon bo'ladi. Tarbiyaviy ishlar, ayni paytda, o'ziga axlokiy, estetik, hissiy va aqliy (intellektual) ta'sirlarni kamrab oladi. Faoliyatga oid yondashuv tarbiya yo'nalishiga ishora qilsa, majmuaviy yondashuv

– uning mazmun tabiatini (pedagogik maqsad (vaziyat, tarbiyaviy maqsadning asosiy va bog'liq tomonlarini shakllantirishni; rejalashtirish; tashkil etish va tayyorlashni; ishni bevosita amalga oshirishni; erishilgan natijalar tahlilini) belgilaydi.

O'qitish – qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan pedagog bilan o'quvchilarning tartiblangan o'zaro harakatidir. O'rgatish – o'qitish maqsadini amalga oshirish bo'yicha pedagogning tartiblangan faoliyatini aks ettirsa, o'rganish anglash, mashq qilish, va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni bo'lib, avval egallanganlari o'zgaradi.

N.V.Kuzmina pedagogik faoliyatning o'zaro bir-biri bilan aloqador quyidagi uch tarkibiy qismini ajratib ko'rsatadi: konstruktiv, tashkilotchilikka doir va kommunikativ. Konstruktiv faoliyat mazmunli (o'quv materialini tanlash va tizimlashtirish, pedagogik jarayonni rejalashtirish va tashkil etish), konstruktiv operativ (o'zining va o'quvchilarning harakatlarini rejalashtirish); konstruktiv-moddiy (pedagogik jarayonning o'quv-moddiy bazasini loyihalash) jihatlarni o'zida aks ettiradi. Tashkilotchilik faoliyati – o'quvchilarni faoliyatning xilma-xil turlariga jalb etish. Kommunikativ faoliyat – pedagogning ta'lim oluvchilar, o'quvchilar jamoasi, jamoatchilik, mahalla va ota-onalar bilan munosabatini yo'liga qo'yish. Pedagogik faoliyatning o'ziga xosligi quyidagilarda namoyon bo'ladi. Inson tabiatning jonsiz moddasi emas, balki o'zining alohida xususiyatlari, ro'y berayotgan voqealarni idrok qilishi va ularga o'zicha baho

beradigan, takrorlanmaydigan faol mavjudotdir. Psixologiyada ta'kidlanganidek, har bir shaxs takrorlanmasdir. U pedagogik jarayonning o'z maqsadi, ishtiyobi va shaxsiy xulqqa ega bo'lgan ishtiokchisi hamdir. Pedagog doimo o'sib-o'zgarib boradigan inson bilan ishlaydi. Ularga yondashishda bir xil qolip, shakllanib qolgan xatti-harakatlardan foydalanish mumkin emas. Bu esa pedagogdan doimo ijodiy izlanib turishni talab qiladi. O'quvchilarga pedagogdan tashqari, atrof-muhit, ota-on, boshqa fan o'quvchilar, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy hayot ham ta'sir etadi. Shuning uchun ham pedagog mehnati bir vaqtning o'zida jamiki ta'sirlarga va o'quvchilarning o'zida paydo bo'lgan fikrlarga tuzatishlar kiritib borishni nazarda tutadi. Pedagogik maqsadning o'ziga xosligini quyidagilarda bilish mumkin:

Pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanadi, ya'ni pedagog faoliyatining natijasi jamiyat mansaatlari bilan bog'liqidir. Uning mehnati yoshlar shaxsini har tomonlama kamol toptirishga yo'naltirilgan. Pedagogik faoliyat avlodning ijtimoiy uzviyligi (ketma-ketligi)ni ta'minlaydi. Bir avlod tajribasini, ikkinchi avlodga o'tkazadi, ijtimoiy tajriba orttirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqaradi.

Pedagog faoliyati doimo shaxs faoliyatini boshqarish bilan bog'liq. Bunda pedagogik maqsad o'quvchi maqsadiga aylanishi muhimdir. Pedagog o'z faoliyati maqsadini va unga erishish yo'llarini aniq tasavvur qilishi va bu maqsadga erishish o'quvchilar uchun ham ahamiyatlari ekanligini ularga anglata olishi zarur. Gyote ta'kidlaganidek: "Ishonch bilan gapir, ana shunda so'z ham, tinglovchilarni mahliyo qilish ham o'z-o'zidan kelaveradi". Pedagogik (ta'lim-tarbiya) jarayonda o'quvchi faoliyatini boshqarish shuning uchun ham murakkabki, pedagog maqsadi doimo o'quvchi kelajagi tomon yo'naltirilgan bo'ladi. Buni anglagan holda, mohir pedagoglar o'z faoliyatini mantiqan o'quvchilar ehtiyojlariga muvofiq holda loyihalaydilar. Hamkorlik pedagogikasining tub mohiyati ham ana shundan iborat.

Shunday qilib, pedagogik faoliyat maqsadining o'ziga xosligi o'quvchidan quyidagilarni talab qiladi:

jamiatning ijtimoiy vazifalarini to'la anglab, o'z shaxsiga qabul qilishi. Jamiat maqsadlarini "o'sib" uning pedagogik nuqtai nazariga aylanishi;

muayyan harakat va vazifalarga ijodiy yondoshishi;
o'quvchilar qiziqishlarini c'tiborga olish, ularni pedagogik faoliyatning belgilangan maqsadlariga aylantirish;

O'quvchi shaxsiga doimo ijobjiy-axloqiy ta'sir ko'rsata oladigan kishigina haqiqiy tarbiyachidir. Bunga erishish uchun pedagog o'zining axloqiy sifatlarini doimo takomillashtirib borishi zarur.O'quvchilarni mehnat, muloqot, o'yin, o'qish kabi faoliyat turlarida ishtirot etishlari tarbiyaning asosiy vositasi hisoblanadi. Har bir mohir pedagog o'zining individual pedagogik tizimiga ega bo'lishi kerak.Ayrim pedagoglar kasbiy mahorat sirlarini egallash uchun, avvalo ta'limgartarbiya metodlarini takomillashtirishga intiladilar. Bu tabiiy hol, chunki aynan metodlar yordamida pedagog o'z o'quvchilarini turli o'quv faoliyatiga jalb qiladi. Shu bilan birga o'quvchilarni bilim olishga qiziqtirishda o'qituvchi tomonidan tanlangan metodlar, usullar va topshiriqlardan boshqa sabablar ham ta'sir etadi.Pedagog faoliyatining muvaffaqiyatlari kechishi uning shaxsi, xarakteri, o'quvchilar bilan muomalasiga ham ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Odatda bularning ta'limgartarbiya jarayoniga ta'siri ahamiyatsizdek tuyuladi. Ammo tajribali pedagog, uning xatti-harakati o'quvchilarga qanday ta'sir ko'rsatayotganligiga ahamiyat berib, unga kerakli tuzatishlar kiritib, takomillashtirib boradi. Shuning uchun ham pedagogik mahoratni o'qituvchi shaxsi sifatlarini majmui sifatida qaralib, uni o'qituvchi yuqori darajada psixologik-pedagogik tayyorgarlikka ega bo'lishi bilan bog'liq bo'lishini unutmaslik lozim.

Eng qadimgi davrlardan XII asrgacha bo'lgan davrlarda o'qituvchi - ustoz, shogird va ularning jamiyatdagi o'mni, mahorat haqidagi nazariyalar.Ta'limgartarbiya tarixini o'rganar ekanmiz, uning rivojlanishi, yillar davomida shakllanib borishi ustoz va shogird faoliyatiga bog'liqligining guvohi bo'lamiz. Eng qadimgi davrlardayoq mudarrislar (o'qituvchilar) ta'limgartarbiyaning samarali ta'sir usullarini qidirib topib, hayotga tatbiq eta boshlaganlar. Buning natijasida eramizdan oldingi davrlardayoq ta'limgartarbiyaning samaradorligiga erishilishi uchun o'qituvchiga bo'lgan talablar kuchayib bordi. O'qituvchi mahoratini takomillashtirish yuzasidan turli g'oyalar, nazariya va tavsiyalar paydo bo'la boshladi.Miloddan avvalgi VII - VI asrlarda O'rta Osiyoda ishlab chiqarish kuchlarining ortib borishi bilan ijtimoiy hayotda ham ijobjiy o'zgarishlar ro'y berdi. Turk va fors tilida so'zlashuvchi xalqlar o'rtasida o'zaro madaniy aloqalar yuzaga keldi. Yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlashda asrlar davomida qo'llanib kelgingan, yerli millatning o'ziga xos urf - odati va an'analariga mos ravishda. tatbiq etilgan ta'limgartarbiya tarbiyaning noyob usul va vositalari, tadbir va shakllari vujudga kela boshladi. Hali maktab bo'lmagan, pedagogik fikr tarkib

topmagan davrdayoq qabila a'zolarining bolalarda mehnatsevarlik, axloqodob, nafosat, do'stlik, mehr-shafqat, insonparvarlik sifatlarini tarkib toptirish sohasidagi aql idroki va usullari yillar davomida hayot tajribasi va sinovlaridan o'tib, sayqallanib o'sha davrning oliyjanob mevasi sifatida bizning davrimizgacha yetib keldi.VII asrlarga kelib O'rta Osiyoda ilm-fan va madaniyat sohasidagi rivojlanish bevosita ta'limgartarbiya beruvchi mudarrislarning qizg'in faoliyati hamda ularga qo'yiladigan talablarning nihoyatda rang-barangligi va xilma-xilligi bilan diqqatga sazovordir. Ilk ibridoij jamaa va quidorlik davrlaridan boshlab, bolalarning ta'limgartarbiyasiga javobgar ulamolar hamda mudarrislar nasihat, tushuntirish, rag'batlantirish, maqtash, namuna ko'rsatish, tanbeh berish, ta'qiqlash, majbur qilish, po'pisa qilish, qo'rqtish kabi usullardan foydalanganlar. Biroq mudarrislarning o'zi bolaga ta'limgartarbiya berish uchun mukammal amaliy va nazariy bilimga ega bo'lishi kerak edi. SHu sababli mudarrislar savodli madrasa toliblari orasidan tanlangan va ma'lum muddat tayyorgarlikdan o'tishgan.Buyuk allomalarimiz o'z asarlarida mudarrislar kasbining nozikligini, ma'suliyatli ekanligini va murakkabligini, shu bilan birga sharafi ekanligini, yoritib, muallimning mahorati, ularga qo'yilgan talablar, fazilatlariga oid qarashlar, shogirdlar bilan munosabatga kirishish mahorati, muomalasi to'g'risida o'z mulohazalarini bildirganlar. Uyg'onish davrining yetuk namoyondalari Abu Nasr Forobi, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Unsurul Maoliy Kaykovus, Abul-Qosim Umar Az-Zamaxshariy, SHayx Sa'diy SHeroziy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz al-Koshifiy kabilarning ijodiy merosi pedagogik tafakkurni shakllantirishda bo'lajak murabbiylarga muhim manba bo'lib hisoblanadi. Ular avlodlardan avlodlarga o'tib, o'z qimmatini yo'qotmagan mudarrislarni, tarbiyachilarini tayyorlash tajribalarini umumlashtirib, boyitib borishgan. Antik davrdagi maktablar Sparta, Afina va Rim tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida faoliyat olib borganlar. Qadimgi Yunonistonda bunday joylar akademiya deb nomlangan.

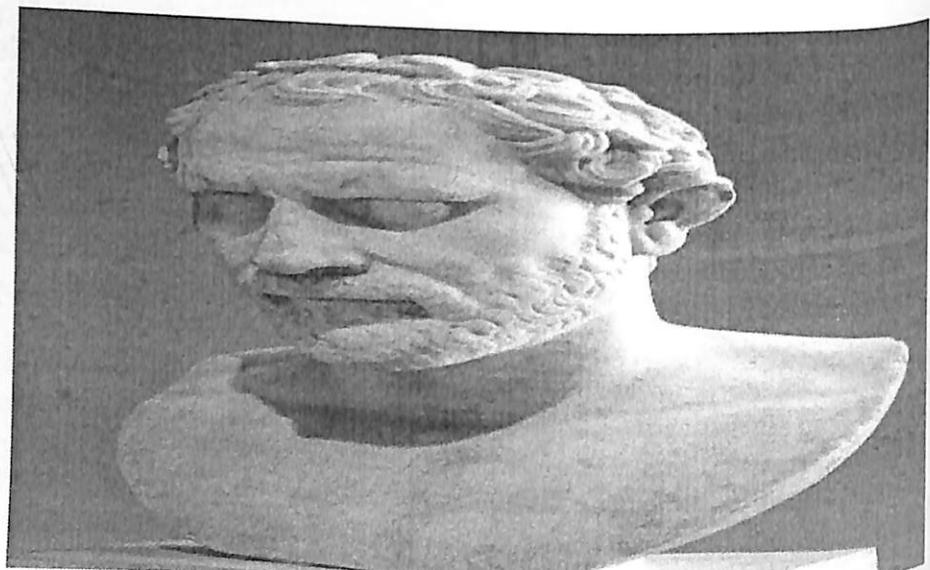
"Akademiya" so'zi afsonaviy qahramon Akadema nomidan kelib chiqqan. Eramizdan avvalgi V asrda Afina yaqinidagi Akadema so'zi bilan nomlanuvchi joyda Platon o'z shogirdlariga ma'ruzalar o'qigan bo'lib, keyinchalik ta'limgartarbiya berish uchun tashkil etiluvchi maskanlar ham shunday nom bilan atala boshlangan. Qadimgi Yunonistonda bolalarga ta'limgartarbiya berish faylasuflar zimmasiga yuklatilgan. Ular notiqlik san'atining

yetuk namoyondalari bo'lib, o'zlarining chiroysi so'zlari, baland va ta'sirchan ovozlari bilan ta'limga oluvchilarning tafakkuriga, ongiga kirib borganlar, ta'limga va tarbiyada ulkan yutuqlarga erishganlar. Shu sababli, notiqlik san'ati va nutq madaniyatining nazariyasiga, uning cheksiz tarbiyaviy ahamiyatiga ilk marotaba qadimgi Eramizdan avvalgi V asr Yunonistonda yoshlarga ta'limga tarbiya berish va ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning eng takomillashgan davri bo'lgan. Shu sababli — Notiqlik san'atini ham qizg'in rivojlangan davr hisoblanadi. Bu davrda notiqlikning uchta qonuniyati umumiy shior sifatida e'tirof etilgan:

o'quvchilarga tushuntirish (ma'lum bir mavzuni);

o'quvchilar ongini uyg'otish (inson tafakkurini, ongini, maqsadini); har bir tinglovchiga huzur-halovat va qoniqish uyg'otish.

Notiq ushbu qonuniyatlarga amal qilgan holda o'quvchilarga, ya'ni —tinglovchilarga halovat bag'ishlashl orqali ularni ezmilikka, adolatparvarlikka, vatan oldidagi burchga sadoqatli bo'lishga, yaxshi amallarni bajarishga, axloq va odob qoidalariga rioya qilishga chorlar edi. Bu uning jamiyat oldidagi asosiy vazifasi hisoblanardi. Notiqlik san'atini chuqur egallagan, o'zlarining go'zal va chiroysi nutqlari bilan jamiyatda hurmat va e'tibor qozongan Dinarx, Giperid, Gorgiy, Isokrat, Isey, Esxil, Demosfen kabi namoyondalar mashhur davlat arboblari bo'lib yetishganlar.

126

BUYUK NOTIQ DEMOSFEN FAOLIYATIGA OID KEYS

Keys bayoni. Buyuk notiq Demosfen zaif, jismonan nosog'lom bo'lib ulg'aygan. U tovushlarni noaniq talaffuz qilar va duduqlanardi. Demosfening mustaqil ravishda omma oldidagi birinchi va ikkinchi nutqlari to'la barbod bo'ldi. Omma uning nutqiga nisbatan norozilik bildirdi. Shovqin, kulgu va qichqiriqlar tufayli Demosfen o'z nutqini yakunlay olmay qoldi. Buning asosiy sababi — Demosfening nihoyatda past ovozda gapirganligi, nutqning tushunarsizligi, o'zining tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishi va duduqlanishi edi. Buyuk notiq Demosfen nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun 4 yil harakat qildi.

Keys topshirig'i. O'z ustida, o'z kamchiliklari ustida samarali ishlay olish bo'yicha barchaga ulkan namuna ko'rsata olgan Demosfening buyuk notiq bo'lib yetishishida samarali yordam bergen shakl, metod va vositalarni namuna sifatida berilgan ushbu jadval asosida ifodalang:

Buyuk notiq Demosfening o'z ustida ishlashi		
Samarali shakllar	Samarali metodlar	Ta'sirchan vositalar

Mavzuga doir material. Demosfen yolg'izlikda ishlay boshlaydi. Yolg'izlik ko'ngliga tekkanda omma oldiga chiqishdan o'zini saqlash uchun sochining yarmini qirib tashladi. Og'ziga tosh solib olib, gapirishni mashq qildi. Og'zida toshlar bo'lsa-da, nutqining sof, tiniq bo'lishiga intildi. Ovozi kuchi va nafasini rivojlantirish uchun toqqa chiqib, baland ovozda she'rlar o'qirdi. Dengiz bo'yalarida sayr qilib, o'z ovozi bilan to'lqinlar shovqinini bostirishga harakat qildi.

Buyuk notiq Demosfening o'z ustida ishlashi		
Samarali shakllar	Samarali metodlar	Ta'sirchan vositalar
Yolg'izlikda ishlash; dengiz bo'yida sayr qilish; o'z ovozi bilan to'lqin shovqinlarini	Yolg'izlik ko'ngliga tekkanda omma oldiga chiqishdan saqlanish uchun sochining yarmini qirib tashlash; og'ziga	Soch, she'r, tosh, dengiz shovqini, kuchukcha, o'tkir tig'li qilich

bostirishga urinish;	tosh solib, gapirishni mashq
o'tkir tig'li qilichqilish;	baland ovozda she'r
elkasiga tegmasligio'qish;	
uchun o'z tanasini o'tkir tig'li tilich ostida nutq	
nazorat qilish vaso'zlash; "huruvchi" tovushlar	
boshqarish	chiqarish

Ayrim harflarni chuchuk talaffuz qilmaslik uchun kuchukcha sotib oldi va uning qanday hurishini diqqat bilan tinglab, o'zi ham "huruvchi" tovushlar chiqarishga harakat qildi. Yelkasini uchirish odatini yo'qotish uchun uyning shiftiga o'tkir tig'li qilichni osib qo'yib, o'zi ana shu qilich ostida nutq so'zlardi. Yelkasi o'ziga bo'ysunmasa, shiftga osilgan qilichga borib tegar, yelkasini og'ritar va notiqni o'z tanasini nazorat qilish, boshqarishga majbur qilardi. O'qituvchining yechimi. Buyuk notiq Demosfen o'z ustida ishlashda quyidagi shakl, metod va vositalardan foydalandi:

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

Pedagogik mahorat nima?

Pedagogik mahoratning shakllanish bosqichlari qanday bo'ladi?

Pedagogik faoliyat deganda nimani tushunasiz?

O'qituvchi faoliyatining asosiy yo'nalishlari nimalardan iborat?

O'qituvchilik kasbiga qo'yiladigan talablar nimalardan iborat?

II.3. Pedagogika fikr tarixi maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati masalalari

Ta'lim va tarbiya tarixini o'rganar ekanmiz, uning rivojlanishi, yillar davomida shakllanib borishi ustoz va shogird faoliyatiga bog'liqligining guvohi bo'lamic. Eng qadimgi davrlardayoq mudarrislar (o'qituvchilar) ta'lim va tarbiyaning samarali ta'sir usullarini qidirib topib, hayotga tatbiq eta boshlaganlar. Buning natijasida eramizdan oldingi davrlardayoq ta'limtarbiyaning samaradorligiga erishilishi uchun o'qituvchiga bo'lgan talablar kuchayib bordi. O'qituvchi mahoratini takomillashtirish yuzasidan turli g'oyalar, nazariya va tavsiyalar paydo bo'la boshladi. Miloddan avvalgi VI–VII asrlarda O'rta Osiyoda ishlab chiqarish kuchlarining ortib borishi bilan ijtimoiy hayotda ham ijobjiy o'zgarishlar ro'y berdi. Turk va fors tilida so'zlashuvchi xalqlar o'rtasida o'zaro madaniy aloqalar yuzaga keldi. Yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlashda asrlar davomida qo'llanib kelingan, erli millatning o'ziga xos urf – odati va an'analariga mos ravishda tatbiq etilgan ta'lim va tarbiyaning noyob usul va vositalari, tadbir va shakllari vujudga kela boshladi. Hali mакtab bo'lмаган, pedagogik fikr tarkib topmagan davrdayoq qabila a'zolari bolalarda mehnatsevarlik, axloq-odob, nafosat, do'stlik, mehr-shafqaт, insonparvarlik sifatlarini tarkib toptirish sohasida aql idrok bilan faoliyat olib borishgan. Ularning ta'lim-tarbiya usullari yillar davomida hayot tajribasi va sinovlaridan o'tib, sayqallanib o'sha davrning oljanob mevasi sifatida bizning davrimizgacha etib keldi. VII asrlarga kelib O'rta Osiyoda ilm-fan va madaniyat sohasidagi rivojlanish bevosita ta'lim va tarbiya beruvchi mudarrislarning qizg'in faoliyi hamda ularga qo'yiladigan talablarning nihoyatda rang-barangligi va xilma xilligi bilan diqqatga sazovordir. Ilk ibridoiy jamoa va quidorlik davrlaridan boshlab, bolalarning ta'lim va tarbiyasiga javobgar ulamolar hamda mudarrislar nasihat, tushuntirish, rag'batlantirish, maqtash, namuna ko'rsatish, tanbeh berish, ta'qiqlash, majbur qilish, po'pisa qilish, qo'rqtish kabi usullardan foydalanganlar. Biroq mudarrislarning o'zi bolaga ta'lim-tarbiya berish uchun mukammal amaliy va nazariy bilimga ega bo'lishi kerak edi. Shu sababli mudarrislar savodli madrasa toliblari orasidan tanlangan va ma'lum muddat tayyorgarlikdan o'tishgan. Markaziy Osiyoning Xorazm zaminida shakllangan eng qadimiy va "o'tmishtagi dinlarning eng kuchlilaridan bo'lgan" (Y.U.A.Rapoport) zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da bolalar

bostirishga urinish;	tosh solib, gapirishni mashq
o'tkir tig'li qilichqilish; baland ovozda she'r	elkasiga tegmasligio'qish;
uchun o'z tanasini o'tkir tig'li tilich ostida nutq	nazorat qilish vaso'zlash; "huruvchi" tovushlar
boshqarish	chiqarish

Ayrim harflarni chuchuk talaffuz qilmaslik uchun kuchukcha sotib oldi va uning qanday hurishini diqqat bilan tinglab, o'zi ham "huruvchi" tovushlar chiqarishga harakat qildi. Yelkasini uchirish odatini yo'qotish uchun uyning shiftiga o'tkir tig'li qilichni osib qo'yib, o'zi ana shu qilich ostida nutq so'zlardi. Yelkasi o'ziga bo'ysunmasa, shiftga osilgan qilichga borib tegar, yelkasini og'ritar va notiqni o'z tanasini nazorat qilish, boshqarishga majbur qillardi. O'qituvchining yechimi. Buyuk notiq Demosfen o'z ustida ishlashda quyidagi shakl, metod va vositalardan foydalandi:

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

Pedagogik mahorat nima?

Pedagogik mahoratning shakllanish bosqichlari qanday bo'ladi?

Pedagogik faoliyat deganda nimani tushunasiz?

O'qituvchi faoliyatining asosiy yo'nalishlari nimalardan iborat?

O'qituvchilik kasbiga qo'yiladigan talablar nimalardan iborat?

masalalari

Ta'lim va tarbiya tarixini o'rganar ekanmiz, uning rivojlanishi, yillar davomida shakllanib borishi ustoz va shogird faoliyatiga bog'liqligining guvohi bo'lamiz. Eng qadimgi davrlardayoq mudarrislar (o'qituvchilar) ta'lim va tarbiyaning samarali ta'sir usullarini qidirib topib, hayotga tatbiq eta boshlaganlar. Buning natijasida eramizdan oldingi davrlardayoq ta'limtarbiyaning samaradorligiga erishilishi uchun o'qituvchiga bo'lgan talablar kuchayib bordi. O'qituvchi mahoratini takomillashtirish yuzasidan turli g'oyalari, nazariya va tavsiyalar paydo bo'la boshladi. Miloddan avvalgi VI-VII asrlarda O'rta Osiyoda ishlab chiqarish kuchlarining ortib borishi bilan ijtimoiy hayotda ham ijobjiy o'zgarishlar ro'y berdi. Turk va fors tilida so'zlashuvchi xalqlar o'rtasida o'zaro madaniy aloqalar yuzaga keldi. Yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlashda asrlar davomida qo'llanib kelingan, erli millatning o'ziga xos urf – odati va an'analariga mos ravishda tatbiq etilgan ta'lim va tarbiyaning noyob usul va vositalari, tadbir va shakllari vujudga kela boshladi. Hali mакtab bo'lмаган, pedagogik fikr tarkib topmagan davrdayoq qabila a'zolari bolalarda mehnatsevarlik, axloq-odob, nafosat, do'stlik, mehr-shafqat, insonparvarlik sifatlarini tarkib toptirish sohasida aql idrok bilan faoliyat olib borishgan. Ularning ta'lim-tarbiya usullari yillar davomida hayot tajribasi va sinovlaridan o'tib, sayqallanib o'sha davrning olijanob mevasi sifatida bizning davrimizgacha etib keldi. VII asrlarga kelib O'rta Osiyoda ilm-fan va madaniyat sohasidagi rivojlanish bevosita ta'lim va tarbiya beruvchi mudarrislarning qizg'in faoliyati hamda ularga qo'yiladigan talablarning nihoyatda rang-barangligi va xilma xilligi bilan diqqatga sazovordir. Ilk ibridoiy jamoa va quldarlik davrlaridan boshlab, bolalarning ta'lim va tarbiyasiga javobgar ulamolar hamda mudarrislar nasihat, tushuntirish, rag'batlantirish, maqtash, namuna ko'rsatish, tanbeh berish, ta'qiqlash, majbur qilish, po'pisa qilish, qo'rqtish kabi usullardan foydalanganlar. Biroq mudarrislarning o'zi bolaga ta'lim-tarbiya berish uchun mukammal amaliy va nazariy bilimga ega bo'lishi kerak edi. Shu sababli mudarrislar savodli madrasa tolibliari orasidan tanlangan va ma'lum muddat tayyorgarlikdan o'tishgan. Markaziy Osiyoning Xorazm zaminida shakllangan eng qadimiy va "o'tmishtagi dinlarning eng kuchlilaridan bo'lgan" (Y.U.A.Rappoport) zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da bolalar

bostirishga urinish;	tosh solib, gapirishni mashq
o'tkir tig'li qilichqilish;	baland ovozda she'r
elkasiga tegmasligio'qish;	
uchun o'z tanasini o'tkir tig'li tilich ostida nutq	
nazorat qilish vaso'zlash; "huruvchi" tovushlar	
boshqarish	chiqarish

Ayrim harflarni chuchuk talaffuz qilmaslik uchun kuchukcha sotib oldi va uning qanday hurishini diqqat bilan tinglab, o'zi ham "huruvchi" tovushlar chiqarishga harakat qildi. Yelkasini uchirish odatini yo'qotish uchun uyning shiftiga o'tkir tig'li qilichni osib qo'yib, o'zi ana shu qilich ostida nutq so'zlardi. Yelkasi o'ziga bo'ysunmasa, shiftga osilgan qilichga borib tegar, yelkasini og'ritar va notiqni o'z tanasini nazorat qilish, boshqarishga majbur qilardi. O'qituvchining yechimi. Buyuk notiq Demosfen o'z ustida ishlashda quyidagi shakl, metod va vositalardan foydalandi:

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

Pedagogik mahorat nima?

Pedagogik mahoratning shakllanish bosqichlari qanday bo'ladi?

Pedagogik faoliyat deganda nimani tushunasiz?

O'qituvchi faoliyatining asosiy yo'nalishlari nimalardan iborat?

O'qituvchilik kasbiga qo'yiladigan talablar nimalardan iborat?

II.3. Pedagogika fikr tarixi maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati masalalari

Ta'lim va tarbiya tarixini o'rganar ekanmiz, uning rivojlanishi, yillar davomida shakllanib borishi ustoz va shogird faoliyatiga bog'liqligining guvohi bo'lamiz. Eng qadimgi davrlardayoq mudarrislar (o'qituvchilar) ta'lim va tarbiyaning samarali ta'sir usullarini qidirib topib, hayotga tatbiq eta boshlaganlar. Buning natijasida eramizdan oldingi davrlardayoq ta'limtarbiyaning samaradorligiga erishilishi uchun o'qituvchiga bo'lgan talablar kuchayib bordi. O'qituvchi mahoratini takomillashtirish yuzasidan turli g'oyalar, nazariya va tavsiyalar paydo bo'la boshladi. Miloddan avvalgi VI–VII asrlarda O'rta Osiyoda ishlab chiqarish kuchlarining ortib borishi bilan ijtimoiy hayotda ham ijobjiy o'zgarishlar ro'y berdi. Turk va fors tilida so'zlashuvchi xalqlar o'rtasida o'zaro madaniy aloqalar yuzaga keldi. Yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlashda asrlar davomida qo'llanib kelingan, erli millatning o'ziga xos urf – odati va an'analariga mos ravishda tatbiq etilgan ta'lim va tarbiyaning noyob usul va vositalari, tadbir va shakllari vujudga kela boshladi. Hali mакtab bo'lмаган, pedagogik fikr tarkib topmagan davrdayoq qabila a'zolari bolalarda mehnatsevarlik, axloq-odob, nafosat, do'stlik, mehr-shafqat, insonparvarlik sifatlarini tarkib toptirish sohasida aql idrok bilan faoliyat olib borishgan. Ularning ta'lim-tarbiya usullari yillar davomida hayot tajribasi va sinovlaridan o'tib, sayqallanib o'sha davrning oljanob mevasi sifatida bizning davrimizgacha etib keldi. VII asrlarga kelib O'rta Osiyoda ilm-fan va madaniyat sohasidagi rivojlanish bevosita ta'lim va tarbiya beruvchi mudarrislarning qizg'in faoliyati hamda ularga qo'yiladigan talablarning nihoyatda rang-barangligi va xilma xilligi bilan diqqatga sazovordir. Ilk ibridoiy jamoa va quldorlik davrlaridan boshlab, bolalarning ta'lim va tarbiyasiga javobgar ulamolar hamda mudarrislar nasihat, tushuntirish, rag'batlantirish, maqtash, namuna ko'rsatish, tanbeh berish, ta'qiqlash, majbur qilish, po'pisa qilish, qo'rqtish kabi usullardan foydalanganlar. Biroq mudarrislarning o'zi bolaga ta'lim-tarbiya berish uchun mukammal amaliy va nazariy bilimga ega bo'lishi kerak edi. Shu sababli mudarrislar savodli madrasa toliblari orasidan tanlangan va ma'lum muddat tayyorgarlikdan o'tishgan. Markaziy Osiyoning Xorazm zaminida shakllangan eng qadimiy va "o'tmishtagi dinlarning eng kuchlilaridan bo'lgan" (Y.U.A.Rapoport) zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da bolalar

bostirishga urinish;	tosh solib, gapirishni mashq
o'tkir tig'li qilichqilish;	baland ovozda she'r
elkasiga tegmasligi	o'qish;
uchun o'z tanasini	o'tkir tig'li tilich ostida nutq
nazorat qilish	vaso'zlash; "huruvchi" tovushlar
boshqarish	chiqarish

Ayrim harflarni chuchuk talaffuz qilmaslik uchun kuchukcha sotib oldi va uning qanday hurishini diqqat bilan tinglab, o'zi ham "huruvchi" tovushlar chiqarishga harakat qildi. Yelkasini uchirish odatini yo'qotish uchun uyning shiftiga o'tkir tig'li qilichni osib qo'yib, o'zi ana shu qilich ostida nutq so'zlardi. Yelkasi o'ziga bo'yusunmasa, shiftga osilgan qilichga borib tegar, yelkasini og'ritar va notiqni o'z tanasini nazorat qilish, boshqarishga majbur qilardi. O'qituvchining yechimi. Buyuk notiq Demosfen o'z ustida ishlashda quyidagi shakl, metod va vositalardan foydalandi:

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

Pedagogik mahorat nima?

Pedagogik mahoratning shakllanish bosqichlari qanday bo'ladi?

Pedagogik faoliyat deganda nimani tushunasiz?

O'qituvchi faoliyatining asosiy yo'nalishlari nimalardan iborat?

O'qituvchilik kasbiga qo'yiladigan talablar nimalardan iborat?

II.3. Pedagogika fikr tarixi maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati masalalari

Ta'lim va tarbiya tarixini o'rganar ekanmiz, uning rivojlanishi, yillar davomida shakllanib borishi ustoz va shogird faoliyatiga bog'liqligining guvohi bo'lamiz. Eng qadimgi davrlardayoq mudarrislar (o'qituvchilar) ta'lim va tarbiyaning samarali ta'sir usullarini qidirib topib, hayotga tatbiq eta boshlaganlar. Buning natijasida eramizdan oldingi davrlardayoq ta'limtarbiyaning samaradorligiga erishilishi uchun o'qituvchiga bo'lgan talablar kuchayib bordi. O'qituvchi mahoratini takomillashtirish yuzasidan turli g'oyalalar, nazariya va tavsiyalar paydo bo'la boshladi. Miloddan avvalgi VI–VII asrlarda O'rta Osiyoda ishlab chiqarish kuchlarining ortib borishi bilan ijtimoiy hayotda ham ijobjiy o'zgarishlar ro'y berdi. Turk va fors tilida so'zlashuvchi xalqlar o'tasida o'zaro madaniy aloqalar yuzaga keldi. Yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlashda asrlar davomida qo'llanib kelingan, erli millatning o'ziga xos urf – odati va an'analariga mos ravishda tatbiq etilgan ta'lim va tarbiyaning noyob usul va vositalari, tadbir va shakllari vujudga kela boshladi. Hali maktab bo'limgan, pedagogik fikr tarkib topmagan davrdayoq qabila a'zolari bolalarda mehnatsevarlik, axloq-odob, nafosat, do'stlik, mehr-shafqat, insonparvarlik sifatlarini tarkib toptirish sohasida aql idrok bilan faoliyat olib borishgan. Ularning ta'lim-tarbiya usullari yillar davomida hayot tajribasi va sinovlaridan o'tib, sayqallanib o'sha davrning oljanob mevasi sifatida bizning davrimizgacha etib keldi. VII asrlarga kelib O'rta Osiyoda ilm-fan va madaniyat sohasidagi rivojlanish bevosita ta'lim va tarbiya beruvchi mudarrislarning qizg'in faoliyati hamda ularga qo'yiladigan talablarining nihoyatda rang-barangligi va xilma xilligi bilan diqqatga sazovordir. Ilk ibridoiy jamaoa va quidorlik davrlaridan boshlab, bolalarning ta'lim va tarbiyasiga javobgar ulamolar hamda mudarrislar nasihat, tushuntirish, rag'batlantirish, maqtash, namuna ko'rsatish, tanbeh berish, ta'qilash, majbur qilish, po'pisa qilish, qo'rkitish kabi usullardan foydalanganlar. Biroq mudarrislarning o'zi bolaga ta'lim-tarbiya berish uchun mukammal amaliy va nazariy bilimga ega bo'lishi kerak edi. Shu sababli mudarrislar savodli madrasa tolibili orasidan tanlangan va ma'lum muddat tayyorgarlikdan o'tishgan. Markaziy Osiyoning Xorazm zaminida shakllangan eng qadimiy va "o'tmishdagi dinlarning eng kuchlilaridan bo'lgan" (Y.U.A.Rapoport) zardushtiylit dinining muqaddas kitobi "Avesto"da bolalar

ta'lim-tarbiyasiga oid qiziqarli ma'lumotlar berilgan. "Avesto"da ta'kidlanadiki, bilim va tarbiya hayotning eng muhim tirdagi bo'lib hisoblanadi. Har bir yoshni shunday tarbiyalash zarurki, u avvalo yozishni o'rganish asosida bilim olishi kerak, so'ng'ra esa odob-axloqi bilan eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin. Kohin muallimlari oqsoqollar Kengashi tomonidan tanlanib, qat'iy belgilangan qoidalari asosida yoshlarga ta'lim va tarbiya berishgan. "Avesto"da bolalarni o'qitish va tarbiyalash qoidalari quyidagi tartibda tavsiya etilgan: a) diniy va axloqiy tarbiya; b) jismoniy tarbiya; v) o'qish va yozishga o'rgatish. Maxsus tayyorgarlikdan o'tgan muallimlar bolalarni etti yoshidan boshlab, diniy tarbiyaga asoslangan maktablarga jaib qilishgan. Maktablarda "muqaddas yashil ko'yak" kiydirish marosimi o'tkazilgach, kohin muallimlar bolalarni "Avesto"da keltirilgan madadkor kuchlarni ulug'lovchi ezzulik va yaxshilik ma'budasiga sig'intirishgan. Duolar quyidagi so'zlar bilan boshlangan: "Men zardushtiylik diniga sodiq qolishga va'da beraman, men yaxshi fikrlar, yaxshi so'zlar, yaxshi amallarga ishonaman...". Marosimdan so'ng muallimlar bolalarga sovg'alar ulashishgan. Muallimlar mashg'ulotlar jarayonida bolalarga nisbatan jismoniy jazodan ko'ra ko'proq o'z diniga ishonch va e'tiqodni, dunyodagi barcha yaxshilik va ezzuliklarning bunyodkori, ilohiy Axuramazdaga sig'inishni, odamlar boshiga yovuzlik va yomonliklarni yog'diruvchi Axrimandan esa nafratlanish hissini tarbiyalar edilar. Bolalarning sog'lom va baquvvat bo'lib o'sishi bilan birga o'z dinining barcha rasm-rusumlarini to'liq bajarishiga, o'rganilayotgan fanlarni puxta bilishiga, axloqiy pokligiga, mehnatsevarlik, rostgo'ylik, saxovatilik kabi fazilatlarni egallashiga kohin muallimlari javobgar edilar. "Avesto"da er, suv va havo muqaddas deb e'lon qilinib, muhitni iflos qilgan va uni asrash qoidalarni buzgan kishi 400 qamchi urish bilan jazolanardi. Tabiatni asrash, uni obod qilish yoshlik davrlaridanoq ular ongiga singdirilgan. Zardushtiylik dini ta'limotida ilgari surilgan umuminsoniy qadriyatlarni majmuasi ezzulik va yaxshilik, jaholat va yomonlik, ta'lim va tarbiya haqidagi g'oyalari bilan ulkan pedagogik ta'sir kuchiga ega bo'lgan. Bunda tarbiyachi muallimlarning o'z kasbiga sadoqatini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Zardushtiylik dinida iymon uchta tayanchga asoslanadi: fikrning sofligi, so'zning sobitligi, amallarning insoniyligi. Muallimlar ta'lim va tarbiyada yoshlar ongiga "bergan so'zning uddasidan chiqish, unga sodiq qolish, savdosoti va shartnomalarga qat'iy amal qilish, qarzni o'z vaqtida to'lash, aldamchilik va xiyonatdan xoli bo'lish, halol mehnat, yaratuvchilik,

yovuzlikni qalbdan chiqarib tashlash, iymon-e'tiqodli bo'lish, miskinlarga yordam berish, yaxshi niyat, yaxshi so'z va yaxshi amallarga qo'l urish" kabi insoniy tuyg'ularni singdirish uchun qizg'in mehnat qilganlar. Xullas, "Avesto" dunyodagi eng qadimgi din – zardushtiylik ta'limotining axloqiy falsafasi sifatida e'tirof etiladi. Buyuk allomalarimiz o'z asarlarida mudarrislar kasbining nozikligini, mas'uliyatli ekanligini va murakkabligini, shu bilan birga sharaflı ekanligini, yoritib, muallimning mahorati, ularga qo'yilgan talablar, fazilatlariga oid qarashlar, shogirdlar bilan munosabatga kirishish mahorati, muomalasi to'g'risida o'z mulohazalarini bildirganlar. Uyg'onish davrining etuk namoyondalari Abu Nasr Forobi, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Unsurul Maoliy Kaykovus, Abul-Qosim Umar Az-Zamaxshariy, Shayx Sa'diy Sheroyziy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz al-Koshifiy kabilarning ijodiy merosi pedagogik tafakkurni shakllantirishda bo'lajak murabbiylarga muhim manba bo'lib hisoblanadi. Ular avlodlardan avlodlarga o'tib, o'z qimmatini yo'qotmagan mudarrislarni, tarbiyachilarni tayyorlash tajribalarini umumlashtirib, boyitib borishgan. Zero, insoniyat kelajagi va kurrai zaminning gullab yashnashi faqat ta'lim va tarbiyaga bog'liq ekanligini buyuk mutafakkirlar chuqur his qilishgan. Shuning uchun muallimlar kuchi va g'ayrati bilan barkamol avlodni tarbiyalash ularning eng yorqin orzusi bo'lib kelgan. O'zbekiston deb atalmish muazzam zaminimizda yashab o'tgan allomalarining bu borada o'z o'mi va hurmati bor. Barkamol avlodni tarbiyalash, bunda muallimning o'mi to'g'risida allomalarimiz ijodiy merosidan juda ko'p misollar keltirishimiz mumkin.

Abu Nasr Forobi (873-930) O'rta Osiyo xalqlari madaniyatini rivojlantirishga ulkan hissa qo'shgan olimdir. Forobi arifmetika, geometriya, astronomiya va musiqani muhim tarbiyaviy fanlar deb atadi. Ushbu fanlarni o'rgatuvchi o'qituvchini har tomonlama mukammal bilimga va tajribaga ega bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi. Forobi ta'limotiga ko'ra, ta'lim-tarbiya jarayoni tajribali va bilimli o'qituvchilar tomonidan tashkil etilishi, boshqarilib turilishi va ma'lum maqsadlarga yo'naltirilgan bo'lishi lozim, chunki "har bir bola o'zicha narsa va hodisalarni bila olmaydi hamda baxtga erisholmaydi. Unga buning uchun o'qituvchi lozim" Ta'lim va tarbiya berishda "...ustoz shogirdlariga qattiq zulm ham, haddan tashqari ko'ngilchanlik ham qilmasligi lozim. Chunki ortiqcha zulm, shogird dilida ustozga nisbatan nafrat uyg'otadi, bordiyu ustoz juda ham yumshoq ko'ngilli bo'lsa, shogird uni mensimay

qo'yadi va u beradigan bilimdan sovib qoladi. Shuning uchun o'qituvchi bolalarning fe'l-atvoriga qarab ta'lim-tarbiyaning "qattiq" yoki "yumshoq" usullaridan foydalanishi mumkin" deydi. Bunda ustoz mudarrisiga quyidagi talablarni qo'yadi: -Birinchi yo'l: tarbiyalanuvchilar o'qish va o'rganishga ishtiyoqmand bo'lsalar ta'lim-tarbiya jarayonida mudarris tomonidan yumshoq usullar qo'llaniladi. Bunda u qanoatbaxsh so'zlardan foydalanadi, chorlovchi ilhomlantiruvchi gaplar aytib o'quvchiga ko'nikma va malakalarni vujudga keltiradi, natijada o'quvchining iqtidori uyg'onib, g'ayrat-shijoati bilan bilim olishga, kasb egallahsga intiladi; -Ikkinchi yo'l: tarbiyalanuvchilar o'zboshimcha, itoatsiz bo'lsalar, mudarris tomonidan qattiq, ya'ni majburlovchi usullar qo'llaniladi. Bu asosan gapga ko'nmovchi ba'zi qaysar shaharliklar va boshqa sahroyi xalqlarga nisbatan ishlataladi. Ushbu usul natijasida o'quvchi nazariy bilimlarni o'rganishga astoydil kirishadi, fazilati yaxshi bo'lib, kasb-hunarlarini va juz'iy san'atlarni egallahsga intiladi. Maqsad ularni fazilat egasi qilish va kasb hunar ahillariga aylantirishdir (o'sha kitob, 198 bet).

Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy (973 - 1048) Sharq Uyg'onish davrining qomusiy olimlaridan biri, tarbiyashunos olim, umumjahon tabiiy-ilmiy va ijtimoiy fanlar rivojiga ulkan ta'sir ko'rsatgan buyuk aql zakovat sohibidir. Alloma asarlarida ta'lim-tarbiya birligi va axloq masalalariga etuk tarbiyashunos olim sifatida yondashgan, chunonchi, "Minerologiya", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston" kabi asarlarida pedagogika va psixologiyaga oid noyob fikr mulohazalarini va ma'rifiy-didaktik qarashlarini bayon etdi. Bolalarni maktabda o'qitish va tarbiyalash jarayonida dunyoviy fanlarni bir-biri bilan bog'lab turli mavzularda mulohazalar yuritishni ta'kidlab: "Bizning maqsadimiz o'quvchilarni toliqtirib qo'ymaslikdir, bir mavzuni qayta-qayta takrorlab o'qib berish o'quvchini zeriktiradi, xotirasini susaytiradi. Agar o'quvchi bir mavzudan boshqa bir yangi mavzuga o'tib tursa, u xuddi turli tuman bog'larda sayr qilgandek bo'ladi, bir bog'dan o'tar-o'tmas, boshqa bir bog' boshlanadi. Bola ularning hammasini ko'rgisi va tomosha qilgisi keladi. Har bir yangi narsa bolaga rohat bag'ishlaydi, deb behuda aytilmagan", - deydi. Beruniy mamlakatning obodonligi ilm-fanning ravnaqi tufayli deb aytadi, yoshlarning baxt-saodati va kamoloti esa ularga bilim va ma'rifat beruvchi mudarrislarga bog'liq deb ta'kidlaydi. Ilm va ma'rifat sari intiluvchi tolib va mudarrislarga deydiki: "Ilm dargohiga kirar ekansan, qalbing kishini ozdiruvchi illatlardan,

odamni ko'r qilib qo'yadigan nafs va turli buzg'unchi holatlardan, qotib qolgan turli eski urf-odatlardan, hirsdan, raqobatdan, ochko'zlikni qui bo'lishdan ozod bo'lmog'i darkor"

Abu Ali ibn Sino (980-1037) o'z asarlarida inson kamolotida uch narsa – irsiyat, muhit, tarbiya muhim rol o'ynashini ta'kidlab, bunda mudarrislar bolalarga ta'lim berishdek mas'uliyatli burchni bajarib, shu uch holatga javobgarlik hissi bilan yondashishini uqtiradi va mudarrislarga faoliyatda muvaffaqiyatga erishish garovi bo'lgan quyidagi tavsiyalarni beradi: 1) Bolalar bilan muomalada bosiq va jiddiy bo'lish.

2) Berilayotgan bilimning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishiga e'tiborni qaratish.

3) Ta'limda turli shakl va metodlardan foydalanish.

4) O'quvchining xotirasi, bilimlarni egallah qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini nazorat qilish.

5) Bolalarni fanga qiziqtira olish.

6) Berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olish.

7) Bilimlarni o'quvchilarning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda tushunarli olib borish.

8) Har so'zning bolalar hissiyotini uyg'otish darajasida bo'lishiga erishish. Unsurul Maoliy Kaykovusning (milodiy 1021 – 1022 yillarda tug'ilgan) "Qobusnomá" asarida ilk bor notiqlik san'ati maktablarining Sharq mamlakatlarida rivojlanishi tarixi bayon etilgan hamda o'sha davr notiqlari haqida ma'lumotlar berilgan. Ushbu asar hozirgi global o'zgarishlar davrida insonni ma'naviy jihatdan kamolotga etkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur noyob asar ko'plab Sharq va G'arb tillariga tarjima qilinib shuhrat qozongan. Kaykovus o'z asarida har bir yoshni aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiyasida turmush tajribasi muhim ahamiyat kasb etishini aytadi. Bolalarni faqat yaxshi mudarris tarbiyani hayot bilan bog'lagan holda kamolotga yetkazish mumkin deb, uning yo'llarini va usullarini bayon etgan. Kitobda javonmardlar egallashi zarur bo'lgan quyidagi yo'nalishlarda ta'lim-tarbiya berish nazariyasi ko'zda tutilgan:

1. Kaykovus bilim haqida.

2. Hunar va turli kasb egalari haqida.

3. Turmush va xulq-odob qoidalari haqida.

4. Jismoniy etuklik haqida.

Kaykovus mudarrislarning axloqli ekanligini birinchi belgisi, uning suxandonligida deb biladi va "Hamma qobiliyatlardan eng yaxshisi nutq qobiliyatidir" deydi. Suhandonni shogirdlarga notiqlikda rost so'zlash kerakligini ta'kidlaydi. U so'zlarni to'rt xilga bo'ladi: birinchisi - bilinmaydi va aytilmaydi, ikkinchisi aytildigan va biladigan, uchinchisi - ham bilinadi, ham aytishga, bilishga zaruriyati yo'q, ammo aytsa ham bo'ladi. To'rtinchisi - biladigan va zaruriyat bo'lmasa aytilmaydigani. Eng yaxshisi to'rtinchisi, ya'ni biladigan va aytilmaydigani, deydi. So'zlaganda andishalik bo'lish, sovuq so'zlik bo'lmaslik, kamtarlik, maqtanmaslik, birovning so'zini diqqat bilan eshitish odoblarini ta'kidlab o'tadi. Odamlarni ham to'rt xilga bo'ladi: birinchi xil kishilar ko'p narsani biladi va yana bilgisi kelaveradi. Bular olim va fozillar bo'lib, ularga bo'y sunish kerak, deydi. Ikkinchisi, bilmagan narsani bilishga harakat qiladi, ular qobil kishilar bo'lib, bunday kishilarni o'qitish va o'rgatish kerak. Uchinchisi, bilganini ham bilmaydi, go'yo uyquda yashagandek, ularni uyg'otish kerak. To'rtinchisi, bilmaydi va bilmaganini ham tan olmaydi. Bular johil kishilar bo'lib, ularni o'qitish befoyda, ulardan ochish kerak, deydi.

Abul-Qosim Mahmud Ibn Umar Az-Zamaxshariy (1075-1144) jahon ilm-fani va madaniyatiga salmoqli hissa qo'shgan mashhur olim va adibdir. U o'z asarlarida halollik va pokizalikni, ilmga muxabbatni, mardlik va olijanoblikni ulug'laydi. Ulug' mutafakkir "Navobig" ul-kalim" ("Nozik iboralar") asarida kishilar ilmli bo'lish, o'qitish, yozish bilan hosilu mukammal bo'ladi, olim kishi oqil, bilimdon va chiroqli xushxat yozuvga ega bo'lsa, bu uning kamolotga etganligidan dalolatdir, deydi. Asarda mudarrislar to'g'risida noyob fikrlar bildirilgan: "Murabbiy o'qib tursagina murabbiy bo'la oladi, agar o'qishni to'xtatib qo'yar ekan, unda murabbiylig o'ladi"

SHayx Muslihiddin Sa'diy SHeroziy XIII asrda Eronda yashab ijod qilgan yirik shoir va mutafakkirdir. U faylasuf-shoir bo'lishi bilan birga tajribali murabbiy ham bo'lgan. SHoir "Guliston" asarida o'z davri mudarrislarini turli toifaga bo'lib, ularni ta'riflaydi. Qattiqqo'l o'qituvchilarni "... basharasi tirishgan, tili zahar, yomon xulqli, odamlarni ranjitadigan, gadoy tabiatlik, ochko'z, uni ko'rishi bilan shogirdlarining kayfiyati uchar" shogirdlar undan bilim va tarbiya ololmaydilar. Yana bir toifadagi o'qituvchilar "... sodda, yaxshi va yumshoq ko'ngilli odam. Unar-unmasga so'zlamas edi va bolalarni ranjitadigan so'zlar og'zidan chiqmas edi. Uning farishtadek axloqliligi va mehribonligini ko'rgan bolalar murabbiyni

mensimay qo'ydilar. Uning yumshoq tabiatlik ekanligini bilishib, ilmni ham o'rganmadilar. Alqissa bolalar o'yin va to'polonga berilib vaqtini bekorga o'tkazdilar". Bayt: Ustod muallim bo'lsa beazor, Go'dak eli bozorda xarsang o'ynar. Bu holatga Shayx Sa'diy Sheraziy ikki xil ta'rif beradi.

Birinchidan, Sa'diy yashagan davrda ham, undan keyingi davrlarda ham maktabda o'quvchilarni qattiqqo'llik bilan o'qitganlar.

Ikkinchidan, Shayx Sa'diy bu holatni o'z ko'zi bilan ko'rgan va qattiqqo'l o'qituvchiga nisbatan norozilik bildirmagan, ilm va tarbiya berishda qattiqqo'llikni afzal ko'rgan: "jabr ustod boz mehr padar" deb ta'kidlaydi, ya'ni o'qituvchining jabri va jazosi ota mehridan ham afzalligini aytadi.

Buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiy XV asrda yashab ijod qilgan. U o'z asarlarida insonning yuksak axloqiy hislatlarini, go'zal fazilatlarini kuylaydi. «Iskandar xirodnoması» asarida muallimlar to'g'risida noyob fikrlarni bildirgan: "muallim aqli,adolatli, o'zida barcha yuksak fazilatlarni mujassamlashtirgan bo'lishi kerak. O'zini nomunosib tutgan murabbiy hech vaqt bolalarga bilim bera olmaydi". SHoir muallimning hayotdagagi o'mini quyidagi baytida bayon qiladi: Ustod, muallimsiz qolganda zamon, Nodonlikdan qora bo'lurdi jahon.

Alisher Navoiy (1441-1501) ijodida muallimlarga munosabat alohida berilgan. Uning fikricha, har bir inson o'ziga ta'lim va tarbiya bergen ustozini, o'qituvchisini umrbod hurmat qilishi va uni e'zozlashi kerak. O'qituvchi mehnatini har qanday xazina bilan o'lchab bo'lmaydi: Haq yo'linda kim senga, bir harf o'qitmish ranj ila, Aylamat bo'lmas ado, oning haqqin yuz ganj ila. Alisher Navoiy yosh avlod tarbiyasini har qanday tasodifiy murabbiyya ishonib topshirib bo'lmasligini aytib, o'qituvchiga yuksak talablarni qo'yadi. Bolani tarbiyalash va unga bilim berish, uning qobiliyatini o'stirish uchun nihoyatda savodli o'qituvchi va mahoratlari tarbiyachi bo'lishi kerak. Alisher Navoiy o'qituvchini faqat dars beruvchi, bilim beruvchi deb bilmaydi, balki mahoratlari tarbiyachi bo'lishi lozim deb ilm va odobni birga olib borilishini, bu ikki jarayon hech qachon ajralmasligini ta'kidlab o'tadi. Buyuk alloma o'zining "Mahbub-ul qulub" didaktik asarida o'qituvchi xalq oldida obro'ga, hurmat va izzatga sazovor bo'lishi kerakligini, u xalq g'ami bilan yashashini, xalqqa yordam beruvchi, xalq bilan birga bo'lishi lozimligini aytadi. Nodon, mutaasib, johil mudarrislarni tanqid qilib, mudarris olimlar orasidagi eng sara "malak qiyofali" kishi bo'lishi, ya'ni sof ko'ngilli, pok qalbli, insofli, karam-muruvvatli, odobli, vafoli, kishilikning eng yaxshi va oliyjanob hislatlarini

o'zida aks ettiruvchi bo'lishi kerak deydi. Ayniqsa madrasalarda ta'lif-tarbiya bilan shug'ullanuvchi mudarrislarga jiddiy talablarni qo'yadi: "Mudarris kerakki, g'arazi mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas ko'rgazmasa va olg'irlik uchun gapso'z va g'avg'o yurgizmasa, nodonlikdan sallasi katta va pechi uzun bo'lmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni unga bosh o'rinn bo'lmasa, yaramasliklardan qo'rqa va noplilikdan qochsa... nainki, o'zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni qilish mumkin, balki halol desa, qilmas ishlarni qilmoq undan sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat bo'lib qolsa, bu mudarris emas, yomon odatni tarqatguvchidir». Demak, mudarris bilimli, fozil va donishmand bo'lishi, kishilikning eng yaxshi fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan oliyanob va kamtarin bo'lishi, har qanday yaramas ishlardan holi va pok bo'lishi, o'z xulqi va odobi bilan boshqalarga namuna bo'lishi lozim. Ayni o'rinda o'qituvchi mehnatini eng murakkab va mashaqqatlari ish ekanligini xolisona baholaydi: "Uning ishi odam qo'lidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashdan ojizlik qilardi. U esa bir to'da bolaga ilm va adab o'rgatadi, ko'rkim bunga nima etsin. Shunisi ham borkin, u to'dada fahmfarosati ozlar ham bo'ladi, unday kishiga yuzlarcha mashaqqat qilsa qanday bo'ladi. Har qanday bo'lsa ham, yosh bolalarda uning haqqi ko'pdir. Agar shogird podshohlikka erishsa unga (muallimga) qulluq qilsa arziyidir".

Kamoliddin Husayn Voiz al-Koshifiy (1440-1505) "Futuvvatnomai Sultoniy yoxud javonmardlik tariqati" asarida ustoz-shogird munosabatlariiga keng to'xtalgan. U muallimlarning shogirdlariga beradigan har bir o'gitini qadrlaydi. "Maraka joylarida" (dars-ma'ruza o'qiladigan joy) shogirdlar muallimning har bir so'zini e'tibor bilan tinglashini va unga amal qilishini ta'kidlaydi. Jumladan, alloma shunday yozadi: "Agar shogirdlikning binosi nimaning ustiga quriladi, deb so'rasalar, irodat ustiga, deb javob bergin. Agar irodat nima deb so'rasalar, samo va toatdir, deb aytgin. Agar samo (eshitish) va toat nimadir deb so'rasalar nimani ustoz aytsa, uni jon qulog'i bilan eshitish, chin ko'ngli bilan qabul qilish va vujud a'zolari orqali amalgalari etishdir deb ayt".

Husayn Koshifiy asarida shogirdlikning 8 ta odobini ko'rsatib o'tadi:
*birinchi bo'lib salom berish;

*ustozning oldida kam gapirish; *boshni oldinga egib turish;

*ko'zni har tomonga yogurtirmaslik;

*gap so'ramoqchi bo'lsa, avval ustozdan ijozat so'rash;

*ustoz javobiga e'tiroz bildirmaslik; *ustoz oldida boshqalarni g'iybat qilmaslik; *o'tirib turishda hurmat saqlash.

Husayn Koshifiy ustozlik shartlarini ham bayon qiladi: "Bilgilkim hech bir ish ustozsiz amalga oshmaydi va kimki ustozsiz bir ishni qilur erta, ul ishning asosi mustahkam bo'lmaydi. Kimki, ustozsiz ish boshlagan bo'lsa, ishi va amali samara qozonmaydi, ustozning etagini tutib shod bo'l, bir muddat ustozga xizmat qilginda, so'ngra o'zing ustoz bo'l. ...Agar ustoz tarbiyasini olgan komil inson kim deb so'rasalar, u pok mazhabli o'z aybini ko'radigan, dono va tamizli kishidir deb aytgil. Unda hasad, gina va baxillikdan asar bo'lmaydi". Husayn Koshifiy bola tarbiyasida maktab va muallimniig alohida roli borligi haqida gapirib, muallimlar dono, bilimli, shirinsuxan, adolatli bo'lishi zarur, deb hisoblaydi. Alloma murabbiylar to'g'risida yana bir asari "Axloqi Muhsiniy"da shunday yozadi: "Murabbiy (bolaga) nasihat va ta'lif berishda lutf va odob qoidalariга rivoja qilishi darkor. Jamoatchilik joylarida unga pand berish yaramaydi, balki xilvat joyda bolaga gapirish zarur. Agar (murabbiy) nasihat berishning fursati kelganini bilsa, unga muloyimlik bilan murojaat qilishi lozim, chunki bizning zamonamizda muloyim va xushfe'l bo'lish maqsadga muvofiqdir". Sharq allomalari adabiy meroslarida ta'kidlangan, o'qituvchilar haqida bildirilgan dono fikrlarni yoshidan, pedagogik mahoratidan, qanday dars berishidan qat'iy nazar barcha o'qituvchilar bilishlari va ularga qat'iy amal qilishlari maqsadga muvofiqdir.

II.4. Innovatsiyalarni ta'lif jarayoniga tatbiq etishning tashkiliy pedagogik asoslari.

Reja:

1. Mamlakatimizda innovatsiyalarni joriy etishga ehtiyojlarni tug'ilishi.

Innovatsion jarayonlarning yaratilish bosqichlari.

2. O'qituvchi innovatsion faoliyatining shakllanish bosqichlari.

3. Innovatsion jarayonlarni boshqarish algoritmi.

4. Maktabni rivojlantirish dasturi.

5. Zamonaviy, ilg'or innovatsion texnologiyalarni o'zlashtirish va o'quv jarayoniga tadbiq etish.

6. Maktab hayotini insonparvarlashtirish, demokratlashtirish va liberalallashtirish.

Tayanch so'z va iboralar: interfaol, interfaollik, interfaol ta'lif interfaol ta'limga xos belgilar, interfaol ta'lif tamoyillari, interfaol ta'lif texnologiyalari (TT), interfaol metodlar, strategiya, grafik organayzer. Ma'lumki, bugun barcha davlatlar ta'limga imkon qadar ko'p yangilik kiritishga intilmoqda. Bugungi yangiliklarni ularga uyushgan, rejali, ommaviy yondashuvni talab etadi. Yangiliklarni kelajak uchun uzoq muddatli investitsiyalardir. Novatorlikka qiziqish uyg'otish, yangilik yaratishga intiluvchan shaxsni tarbiyalash uchun ta'lifning o'zi yangiliklarga boy bo'lishi, unda ijodkorlik ruhi va muhiti hukm surishi lozim. Ana shunday dolzarblikdan kelib chiqqan holda, bugungi kunda pedagogikaning mustaqil sohasi – pedagogik innovatika jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Novatorlik va yangilik – madaniyat, ta'lif va umumiylidka jamiyat rivojlanishining ikki jihat. An'analar va yangiliklarning xilma-xil munosabatlari tayani, madaniyatshunoslar jamiyatni an'naviy va zamonaviyga ajratib ko'rsatishadi. An'anaviy jamiyatda an'ana novatorlik ustidan hukmronlik qiladi. Zamonaviy jamiyatlarda esa, novatorlik bazali qadriyat sanaladi. "Innovatika" tushunchasi bundan 100 yil avval madaniyatshunoslik va lingvistikada madaniy diffuziya, ya'ni bir madaniy arealning boshqa hududga tarqalishini asoslab berish jarayonida paydo bo'lgan. "Innovatsion jarayonlar" tushunchasining to'liq tavsifi XX asrning boshlarida, aniqrog'i 1911 yilda iqtisodiyotchi I.Shumpeter tomonidan iqtisodiy tizimlardagi o'zgarishlarni tahlil qilishning "yangi kombinatsiyasi"ni tahlil qilish jarayonida taqdim etilgan. 1930 yillarda I.Shumpeter va G.Menshlar yangi texnologiya yoki mahsulotdagi ilmiy kashfiyotni tavsiflovchi "innovatsiya" tushunchasini fanga kiritishgan. 1970

yillarda zamonaviy postindustrial dunyoning rivojlanish vektorini aniqlab beruvchi "innovation jamiyat" tushunchasining paydo bo'lishiyangiliklar kiritish haqidagi fanning murakkab, keng tarqalgan sohaga aylanishiga sabab bo'ldi. Pedagogik innovatsion jarayonlar G'arbiy Yevropada 1950 yillarda, Rossiyada 1980 yillarda hamda O'zbekistonda 2000 yillarda maxsus o'rganish predmetiga aylandi. Bugungi kunda pedagogik innovatika ta'lif sohasidagi innovatsion jarayonlarning uch asosiy elementi: pedagogik yangiliklarni yaratish; ularni amaliyotga joriy etish va o'zlashtirish; qo'llash va keng yoyishningbirligi va o'zaro aloqadorligi haqidagi fan sifatida e'tirof etiladi. Bugungi kunda esa, mazkur yo'nalishda qator ishlar amalga oshirilmoqda. Hozirgi vaqtida Respublikamizda innovatsion loyihamalar tizimining yo'lga qo'yilganligi, innovatsiya, innovatsion jarayon, innovatsion faoliyat, innovatsion boshqarish sohalarida qator tadqiqot ishlarining amalga oshirilganligi buning yordi misolidir. Pedagogik innovatika deganda, pedagogik yangiliklarni yaratish, ularning pedagogik jamoa tomonidan o'zlashti-rilishi va baholanishi, ulardan amaliyotda foydalanish jarayonlarini o'rganish tushuniladi. Pedagogik innovatika bu – pedagogik innovatsiyalarning yuzaga kelishi varivojlanishi qonuniyatlarini o'rganadigan, shuningdek pedagogik ana'nalar bilan kelajakdagagi ta'lif loyihamalarining o'zaro aloqadorligini ta'minlaydigan fandir. Pedagogik innovatikaning ob'ekti – bu innovatsiyalarning yuzaga kelishi, rivojlanishi hamda o'quvchilarga ta'lif-tarbiya berishda sifat o'zgarishlariga olib keluvchi innovatsiyalarning o'zlashtirilishi jarayoni. Pedagogik innovatikaning predmeti – bu ta'lif amaliyotida pedagogik yangiliklarni ishlab chiqish, kiritish va o'zlashtirish bilan bog'liq pedagogik shart-sharoitlar, vosita va qonuniyatlar yig'indisi. Pedagogik innovatikaning maqsadi pedagogik yangiliklarni yaratilishi, ularning baholanishi hamda pedagoglar jamoasi tomonidan o'zlashtirilishi, shu bilan birga uni amaliyotda qo'llash va foydalanish yo'llarini tadqiq etishdan iborat. Pedagogik innovatikaning metodologiyasini pedagogik yangiliklarni yaratish, o'zlashtirish va qo'llash haqidagi ta'lifotning tuzilishi va o'zlashtirilishiga xos bilim va faoliyat tizimi tashkil etadi.

Pedagogik innovatikaning nazariy bloklari

1. Pedagogik neologiya (ilmiy-pedagogik jarayon, uning o'ziga xosliklari va asosiy natijalari haqidagi ilmiy va tajribaviy ma'lumotlar tizimlashtiriladigan pedagogikadagi yangilik haqidagi ta'lifot).

ta'kidlashicha, innovatsiya – rivojlangan texnologik jarayonning takomillashgan mahsuloti ko'rinishida namoyon bo'ladigan ijodiy mehnatning natijasi. U amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ektif sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy subyektlarning harakat tizimi, ayni vaqtida u boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi o'zgarishlar mexanizmi bo'lib hisoblanadi. N.Mamadov o'zining "Umumiy ta'limg maktablarini innovatsion boshqarish" deb nomlangan tadqiqotida innovatsiya – bu boshqaruv ob'ektini o'zgartirish hamda yuqori darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnik samaralarni qo'lga kiritish maqsadida muayyan sohalarga yangilikni tatbiq qilishning yakuniy natijasi ekanligini qayd etib o'tadi³. Respublikamiz olimlarining "innovatsiya" tushunchasiga bergen ta'riflaridagi xilma-xillik chet el olimlarining tadqiqotlarida ham ko'zga yaqqol tashlanadi. Mazkur ta'riflarning qiyosiy tahlili asosida tushunchaning quyidagi mohiyatlari jihatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) innovatsiya – bu yangilik (A.M.Saranov, E.M.Rodjers);
- 2) innovatsiya – bu o'zgartirish, yaxshilash, takomillashtirish demakdir (K.Angelovski);
- 3) innovatsiya – bu o'zida taraqqiyat parvar asosni aks ettiruvchi tarkibiy qismlar majmui;
- 4) innovatsiya – bu yangi vosita, yangi metod, yangi texnologiya (V.A.Slastenin, V.I.Podimova);
- 5) innovatsiya – bu yangi metodlarni va ta'limganing yangi mazmundagi metodlarini ishlab chiqishdir (P.G.Sh

edrovitskiy)⁴. Biroq shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, pedagogik innovatikaga oid adabiyotlarda "innovatsiya" tushunchasi bilan birgalikda "yangilik" tushunchasi ham qo'llaniladi. Pedagogik innovatikaning asosiy ko'rsatkichi uning boshlang'ich rivojiga bog'liq bo'lib, pedagogikadagi yangilik – bu faqatgina g'oya, yondashuv, metod, texnologiya, shunchaki taqdim etilgan va hali foydalanimagan holatdagi emas, balki bu innovatsion jarayonning majmuaviy va alohida tarkibiy qismidir, u esa o'zida o'zgaruvchan sharoitlarda va holatlarda ta'limgarish masalalarini yetarlichay samaralihal etishni ifoda etadi. Innovatsiya esa – bu ma'lum bir bosqich asosida rivojlanadigan jarayondir. U bir nechta ma'nodagi tushunchalarni beradi:

1. Innovatsiya bu – ta'limganing yangi mazmuni, shakl va metodlarini ishlab chiqish.

2. Yaratilgan pedagogik tizimni joriy etish va ommalashtirish.
3. Ta'limg muassasani boshqarish va rivojlantirishning yangi texnologiyasini ishlab chiqish.

4.Tajriba-sinov ob'ekti sifatida.

5. Yaxlit pedagogik jarayonni innovatsiyalash.

6. Yangiliklarning qo'llanilish darajasini yangi mahsulorliklar bilan o'zgartirish bosqichi. M.Jumaniyozovanning fikricha, agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa, yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdag'i ba'zi tarkibiy qismlarnigina o'zgartirishi vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz "novatsiya" haqida fikr yuritayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat muayyan kontseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo'lsa, uning natijasi o'sha tizimning rivojlanishiga yoki uning prinsipial o'zgarishiga olib kelsa, biz buni "innovatsiya" deya olamiz. Faoliyat xususiyati jihatdan novatsiya ko'lami va vaqt bo'yicha chegaralangan, innovatsiya esa yaxlit va davomli bo'ladi. Novatsiya natijasida amaldagi tizimda alohida elementlar o'zgartiriladi, innovatsiya natijasida esa amaliyot subyektlarining pozitsiyalari to'la yangilanadi, tizimdag'i aloqalar va tizim isloh qilinadi. Pedagogik innovatikaga doir qator tadqiqotlarni tahlil etish asosida quyidagi xulosaga kelish mumkin: "Innovatsiya tushunchasi mazmunan "yangi", "yangilik" tushunchalarining aynan o'zi emas. Istalgan yangilik, qachonki, amaliy faoliyatda o'zining keng qamrovli samarasini bersa va keng ko'lamli ehtiyoj ob'ektiga aylansagina, tom ma'nodagi innovatsiya deb atash mumkin bo'ladi". Pedagogik innovatsiyalar keng qamrovli ko'rinishga ega bo'lib, ularning umumtomonidan qabul qilingan aniq tipologiyasi yoki tasnifi mavjud emas. Innovatsiyalarni guruhlashirishga doir yigirmadan ortiq tasnif mavjud, masalan: uzoq muddatli innovatsiyalar va qisqa muddatli innovatsiyalar, radikal va reformatorli, avtoritar va liberal, initsiativ va administrativ va boshqalar. Innovatsiyalar texnologiya, iqtisodiyot, savdo-sotiq, ijtimoiy tizim bilan aloqadorlikda xilma-xil ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Ana shu nuqtai nazardan pedagogika kollejlari boshqaruvida joriy etiladigan innovatsiyalarni quyidagicha tasnif etish mumkin:

1. Pedagogik innovatsiyalar.
2. Tashkiliy innovatsiyalar.
3. Iqtisodiy innovatsiyalar.
4. Texnologik innovatsiyalar.

1. Pedagogik innovatsiyalar deganda, pedagogik yangiliklarni o'rganish, o'zlashtirish, ularni baholash, foydalanish va amaliyotga tatbiq etish tushuniladi.

Amaliyotchilarni ko'proq yangilanishlarning aniq natijalari tashvishga solsa, olimlarni aksincha faoliyatga tegishli bo'lgan bilimlar tizimi qiziqtiradi.

2. Tashkiliy innovatsiyalarga ta'lim muassasasini boshqarishning yangi metodlarini amalga oshirish, tashqi aloqa o'rnatish va ish o'rinlarini tashkil etish tushuniladi. Tashkiliy innovatsiyalar ta'lim muassasasining o'quv-tarbiya jarayoni samaradorligiga qaratilgan va ma'muriy buyruqbozlikdan voz kechadigan faoliyat turidir. Tashkiliy innovatsiyalar yangi metodlar asosida xodimlarning ma'suliyati va vakolatidan kelib chiqib ish taqsimotini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida ishlab chiqarish va yaxlit pedagogik jarayonning takomillashishiga olib keladi.

3. Iqtisodiy innovatsiyalar deganda, zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy qilinishi natijasida, jahon standartlariga mos kladigan mutaxassislarini tayyorlash tushuniladi. O'zbekistonda ko'p ukladli bozor iqtisodiyotining rivojlanishi natijasida, ta'lim sohasida xam iqtisodiy innovatsiyalar shakllanmoqda.

U quydagicha ko'rinishga ega:

- davlat tomonidan ta'limni yangi mexanizm asosida moliyalashtirish;
- ta'lim oluvchilarning o'z-o'zini moliyalashtirishi;
- korxonalar tomonidan ta'lim tizimini moliyalashtirishning yangi mexanizmi;
- ta'lim tizimida mehnatga haq to'lashning yangi mexanizmi;
- ta'limdagi faoliyat ko'lamini iqtisod qilish mexanizmi.

4. Texnologik innovatsiyalar yuqorida keltirilgan pedagogik, tashkiliy va iqtisodiy innovatsiyalar bilan muvofiqlashtirilgan va o'zaro aloqadorlik asosida amalga oshirilsagina, u o'zining yuqori samarasini beradi. Texnologik innovatsiyalarni ishlab chiqish va keng tatbiq etish, ta'lim jarayonida zamonaviy kompyuter va telekomunikatsiya texnologiyalari innovatsion o'quv jarayoni rivojlanishining muhim omilidir. Yangi axborot texnologiyalarini oxirgi o'n yillikdagi takomillashuvi va rivojlanishi ta'lim tizimiga yangiliklarni kirib kelishini tezlashtirdi va kuchaytirdi. Hozirgi kundagi innovatsion ta'lim tizimida keng tarqalgan texnologiyalarning asosiy turi sifatida quydagilarni ajratsak bo'ladi: • audio va video kassetalar, disklar,

• telefon; • radio va televidenie; • elektron pochta; • kompyuter o'rgatish programmlari; • Internet; • telekonferentsiya (audio-konferentsiyalar, audio-grafik, video-konferentsiyalar, kompyuter konferentsiyalari). Pedagogik innovatsiya va uning o'ziga xosliklari S.Turg'unovning fikricha, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda innovatsion salohiyatiga ko'ra yangiliklar modernizatsiya, unifikatsiya, faoliyatni takomillashtirish, shaklan o'zgartirish, rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan modifikatsion innovatsiyalar; oldindan ma'lum bo'lgan metodlarning elementlarini yangi tizimga birikishini nazarda tutuvchi birikkan innovatsiyalar; o'xshashlikka va umumiylilikka ega bo'lman radikal innovatsiyalar innovatsion jarayonlarning asosi sifatida belgilanishi mumkin. Innovatsiyalarning xususiyatlari ko'ra ularni turli xil asoslar bilan turlicha tasniflash mumkin, ya'ni bugungi kunda yangilik kiritishning tugallangan tasnifi mavjud emas. Shu bilan birgalikda bizning tadqiqotlarimiz doirasida aniqlangan ma'lumotlarga ko'ra, pedagogik jarayonlarni tashkil etishda va samaradorligini ta'minlashda eng avvalo, yangiliklarni pedagogik jarayonlarning qaysi bo'g'iniga tegishli ekanligini inobatga olish maqsadga muvofiq hisoblanadi. O.G.Xomeriki o'quv-tarbiya jarayonining u yoki bu tarkibiy qismi bilan bog'liqlikda innovatsiyalarni quydagi turlarga ajratib ko'rsatadi:

- 1) ta'lim mazmuniga doir innovatsiyalar;
- 2) o'quv-tarbiya jarayoni metodlari, metodikasi va texnologiyasiga doir innovatsiyalar;
- 3) o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishga doir innovatsiyalar;
- 4) ta'lim tizimini boshqarishga doir innovatsiyalar

M.M.Potashnik va V.S.Lazarevlar ta'limda qo'llanilish ko'lamiga ko'ra innovatsiyalarni quydagi turlarga ajratib ko'rsatishadi:

- 1) lokal, alohida, o'zaro bog'lanmagan xususiy innovatsiyalar;
- 2) o'zaro bog'langan, xususiy innovatsiyalar majmuini ifoda etuvchi modulli innovatsiyalar;

3) butun ta'lim muassasasini qamrab oluvchi tizimli innovatsiyalar
Yangilikning o'zgarish tezligi va yangilik darajasiga ko'ra innovatsiyalarning ko'proq detallashtirilgan tasnifini N.Yu.Postalyuk quydagicha taklif etadi: 1.Nulevoy raqamli innovatsiyalar – tizimning dastlabki xususiyatlarini regeneratsiya qilish (an'anaviy ta'lim tizimi yoki uning elementlarini qayta ishlab chiqish). 2.Birinchi raqamli innovatsiyalar

tizimda miqdor o'zgarishlar kiritish bilan tafsiflanadi. Bunda innovatsiyaning dastlabki sifati o'zgarmaydi.

3.Ikkinch raqamli innovatsiyalar esa, tizim ichidagi elementlarni qayta guruhlashtirish yoki tashkiliy jihatlarini o'zgartirish bilan tafsiflanadi (masalan, mavjud pedagogik vositalarning yangi ko'rinishi, ketma-ketligini o'zgartirish, ulardan foydalanish qoidalari va boshqalar).

4.Uchinchi raqamli innovatsiyalar ta'lism tizimining yangi shart-sharoitlarga moslashuvchan o'zgarishini o'zida ifoda etadi.

5. To'rtinchi raqamli innovatsiyalar yangi yechimga ega bo'ladi (bular ko'pincha ta'lism tizimining ba'zi tarkibiy qismlari funksiyasini kengaytirishni ta'minlashga qaratilgan sifatlisodda, o'zgarishlardir).

6. Beshinchi raqamli innovatsiyalar ta'lism tizimining yangi avlodini yaratishni nazarda tutadi (tizimning barcha yoki ko'pchilik dastlabki xususiyatlarini o'zgartirish).

7.Oltinchi raqamli innovatsiyalarni amalga oshirish orqali "yangi turdag'i" ta'lism tizimi yaratiladi. Bunda tizim hosil qiluvchi tamoyil saqlangan holda, tizimning funktsional xususiyatlari o'zgaradi.

8.Ettinchi raqamli innovatsiyalar ta'lism tizimini tubdan o'zgartirishga qaratilgan. Bunda ta'lism tizimining asosiy funktsional tamoyili o'zgaradi va shu tarzda yangi pedagogik tizim hosil bo'ladi

9.Pedagogik innovatsiyalarning bunday xilma-xilligi boshqaruv jarayonida ularni aniq mezonlar asosida tanlab olishni taqozo etadi.

Pedagogik innovatsiyalarni baholashning umumiyl jihatlariga quydagilarni kiritish mumkin:

- 1) baholanayotgan yangilikning dolzarbli;
- 2) yangilikning ta'lism muassasasi rivojining umumiyl g'oyasiga mosligi;
- 3)yangilik kiritishning natijaviyli;
- 4) g'oyaning innovatsion salohiyati;
- 5) g'oyaning metodik ishlanganligi;
- 6) yangilik o'zlashtirilayotgan muassasaning salohiyat darjasи;
- 7) yangilikka munosabati bo'yicha turli guruhdagi o'qituvchilarining qiziqliklari darjasи;
- 8) o'zlashtirish uchun zarur vaqt;
- 9) yangi g'oyani o'zlashtirish uchun sarflanadigan moliyaviy va moddiy-texnik ta'minot;

10) tashkiliy shart-sharoitlar;

11) me'yoriy-huquqiy ta'minlanganlik;

12) pedagogika nazariyasi va amaliyotining so'nggi yutuqlariga mosligi

Pedagogik innovatsiyalarni yuqorida bayon etib o'tilgan tasniflariga asoslangan holda, SH.Zufarov tasnifi bo'yicha pedagogika kollejlarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan pedagogik innovatsiyalarning quyidagi umumlashgan tizimini hosil qilish mumkin:

1. Ishlab chiqarish munosabatlarining chuqurlashuvi bilan bog'liqlikda innovatsiyalarni quyidagi turlarga ajratib ko'rsatish mumkin:

1. modifitsiyalashgan innovatsiyalar. Masalan, "elektron guruh jurnallari", "elektron dekanat";

2.tuzatish kirituvchi innovatsiyalar. Masalan, "yangi tahrirdagi reyting Nizomi";

3. o'zgartirish kirituvchi innovatsiyalar. Masalan, "internet-ta'lism";

4.integrallasshgan innovatsiyalar. Masalan, "shaxsga yo'naltirilgan masofaviy ta'lism texnologiyalari";

2.Ta'lism jarayonining tarkibiy qismlariga munosabatiga ko'ra pedagogik innovatsiyalarni quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

1) ta'lism maqsadi va vazifalari bilan bog'liq pedagogik innovatsiyalar. Masalan, "identiv o'quv maqsadlarini o'quv vazifalariga aylantirish";

2) ta'lism va tarbiya mazmuni bilan bog'liq innovatsiyalar. Masalan, "ta'lism mazmunini integratsiyalash va differentsiyalashtirish", "axborotlashtirish va prognozlash";

3) ta'limg shakl, metod, vosita va texnologiyalari bilan bog'liq innovatsiyalar. Masalan, noana'naviy dars shakllari, interfaol metodlar, mul'timedia vositalari, ta'limg samarali texnologiyalari (modulli ta'lism texnologiyalari, madaniy-insonparvarlik yondashuv texnologiyalari);

4) ta'lism olganlikni tashxis etish bilan bog'liq innovatsiyalar. Masalan, o'quv portfoliolari;

3. Ta'lism subyektlarining shaxs shakllanishiga munosabatiga ko'ra pedagogik innovatsiyalar quyidagi guruhlarga bo'linadi:

1) pedagog va o'qituvchilarining ma'lum bir qobiliyatlarini rivojlantirishga doir innovatsiyalar. Masalan, birqalikdagi hamkorlikdagi faoliyatni rivojlantirish;

2) pedagog va o'quvchilarining BKM, faoliyat usullari, kompetentligini rivojlantirishga doir innovatsiyalar.

4. Pedagogik qo'llanilish sohasiga ko'ra pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

1) o'quv jarayonida qo'llaniladigan pedagogik innovatsiyalar. Masalan, ta'limning axborot texnologiyalari;

2) o'quv kursida qo'llaniladigan pedagogik innovatsiyalar. Masalan, elektron xarita;

3) ta'lim sohasida qo'llaniladigan pedagogik innovatsiyalar. Masalan, ta'limni demokratlashtirish;

4) ta'limni boshqarish sohasida qo'llaniladigan innovatsiyalar. Masalan, ta'limning davlat boshqaruvidan davlat-jamoatchilik boshqaruviga o'tilishi.

5. Pedagogik jarayon ishtirokchilarining o'zaro harakat turiga ko'ra pedagogik innovatsiyalar quyidagi guruhlarga bo'linadi:

- 1) jamoada o'qitishga doir innovatsiyalar;
- 2) guruqli o'qitishga doir innovatsiyalar;
- 3) tyutorlik;
- 4) fatsilitatorlik;
- 5) repetitorlik.

6. Funktsional imkoniyatlari ko'ra pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

1) shart-sharoit bilan bog'liq innovatsiyalar (ta'limiy muhitni o'zgartirishni ta'minlaydi, ijtimoiy-madaniy shart-sharoit va boshqalar);

2) mahsulot ko'rinishidagi innovatsiyalar (pedagogik vositalar, loyiham, texnologiyalar).

3) boshqaruvga doir yangiliklar kiritish.

7. Amalga oshirish usullariga ko'ra pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

- 4) rejali pedagogik innovatsiyalar;
- 5) tizimli pedagogik innovatsiyalar;
- 6) davriy pedagogik innovatsiyalar;
- 7) stixiyali pedagogik innovatsiyalar;
- 8) tasodifiy pedagogik innovatsiyalar;
- 9) o'z-o'zidan yuzaga keluvchi pedagogik innovatsiyalar.

8. Makonga yo'nalgaligiga ko'ra pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

- 1) alohida pedagog faoliyatiga doir pedagogik innovatsiyalar;

2) pedagoglarning metodik birlashmasiga doir pedagogik innovatsiyalar;

3) alohida ta'lim muassasasi faoliyatiga doir innovatsiyalar;

4) tuman, shahar, viloyat, respublika miqyosidagi pedagogik innovatsiyalar;

5) xalqaro miqyosdagi pedagogik innovatsiyalar.

9. Ijtimoiy-pedagogik ahamiyatiga ko'ra pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

1) alohida ta'lim muassasalariga doir pedagogik innovatsiyalar;

2) aniq kasbiy-tipologik guruh pedagoglariga xos pedagogik innovatsiyalar.

10. Novatorlik tadbirlari ko'lamiga ko'ra pedagogik innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

1) lokal;

2) ommaviy;

3) global. Innovatikaning tayanch tushunchasi – bu innovatsion jarayondir. Ta'limdag'i innovatsion jarayonlar qoidaga muvofiq uch asosiy – ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik –pedagogik va tashkiliy–boshqaruvga doir jihat bilan bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Mazkur jihatlarning mazmunidan innovatsion jarayonlar yuzaga keladigan umumiylar shart-sharoitlar hosil bo'ladi. Mavjud shart-sharoitlar innovatsion jarayonning amalga oshishiga to'sqinlik qilishi ham mumkin. Innovatsion jarayonlar ham stixiyali, shuningdek, ongli boshqarilishi mumkin. Yangilik kiritish – bu eng avvalo, tabiiy va sun'iy o'zgarishlar jarayonini boshqarish funksiyasi. Shuning uchun ta'limdag'i innovatsion jarayon – bu ta'limdag'i o'zgarishlarni boshqarish jarayoni. Innovatsion jarayon innovatsion faoliyatdan tashqari o'z ichiga ko'plab uni amalga oshirish shart-sharoitlarini, shu jumladan, faoliyat subyektlarini qamrab oladi. Innovatsiyalarning yuzaga kelishi sabablariga munosabatiga ishtirokchilarini to'liq anglab yetmagan holatida ma'lum darajada stixiyali tarzda yuzaga keladi. Bunday holatda innovatsiyalar yetarlichcha ilmiy asoslanmaydi va vaziyat bilan bog'liq shart-sharoitlar yoki tasodifiy talablar ta'siri ostida empirik asosda yuzaga keladi. Ikkinchisi turi – ta'lim tizimidagi innovatsiyalar fanlararo xarakterga ega ilmiy asoslangan, maqsadga yo'naltirilgan faoliyat mahsulisifatida aks etadi. Bunday innovatsiyalarni

yaratuvchilari qoidaga muvofiq, ta'lim sohasida faoliyat yurituvchi turli mutaxassislar – olimlar, ekspertlar, ta'lim muassasasi rahbarlari hisoblanadi. Innovatsiyalarni o'zlashtirish ko'lami nuqtai nazaridan ilmiy asoslangan innovatsion jarayonlarning barcha xilma-xilligi quyidagi ikki shaklda yuzaga chiqadi:

1) yangiliklar kiritishni oddiy qayta ishlab chiqish. Mazkur shaklda yangilik faqat tashkilotning o'zida yaratiladi va mazkur jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga qamrab oladi:

1) yangiliklar kiritish shart-sharoitlarini shakllantirish; ilmiy kashfiyat, uni dastlabki o'zlashtirish bilan bog'liq yangilik yaratish; yangilikni tashkilotda joriy etish; yangilikdan foydalanish.

2) yangiliklar kiritishni kengaytirilgan tarzda ishlab chiqish. Mazkur shaklda yangilik ko'plab tashkilotlarga joriy etishga mo'ljallab tayyorlanadi. Mazkur holatda yangiliklarni yaratish va uni foydalanuvchilarga taqsimlash orasiga yangiliklarni ishlab chiqish metodlari va undan foydalanish shakllarini joriy etish; unga bo'lgan ko'plab ehtiyojlarni ta'minlovchi yangilikni ommaviy tarzda ishlab chiqish ham qo'shiladi.

2. Innovatsion jarayonning o'ziga xosligi uning tavsifga egaligidadir. Yangilik kiritishning to'liq mavjudlik tsikli quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: paydo bo'lishi, o'sishi, rivojlanishi, o'zlashtirish, joriy etish, to'yinishi, rutinizatsiya, inqiroz, tugallanishi. R.N.Yusufbekova innovatsion jarayon tuzilmasining uch blokini farqlaydi: Birinchi blok – pedagogikadagi yangini yaratish bloki. Bunga pedagogikadagi yangi, pedagogik yangilikning tasnifi, yangini yaratish shart-sharoiti, yangiliknig me'yorlari, uni o'zlashtirish va foydalanishga tayyorligi, an'ana va novatorlik, pedagogikadagi yangini yaratish bosqichi kabilar kiradi. Ikkinci blok – yangini idrok qilish, o'zlashtirish va baholash bloki: pedagogik hamjamiyatlari, yangini yaratish va uni baholash jarayonining rang-barangligi, pedagogikadagi konservatorlik va novatorlik, innovatsiya muhiti, pedagogik jamiyatning yangini idrok etish va baholashga tayyorligi. Uchinchi blok – yangidan foydalanish va uni joriy etish bloki, ya'ni yangini tatbiq etish, foydalanish, keng joriy etish qonuniyatları va turlaridir. Innovatsion jarayonning o'ziga xosligi uning tsiklik tavsifga egaligidadir. Yangilik kiritishning to'liq mavjudlik tsikli quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: paydo bo'lishi, o'sishi, rivojlanishi, o'zlashtirish, joriy etish, to'yinishi, rutinizatsiya, inqiroz, tugallanishi. Ba'zan innovatsion jarayonning tuzilishi ixchamlashtirilgan ko'rinishda tasvirlanadi. Masalan, V.S.Lazarev har

biri bir necha tarkibiy qismlardan iborat innovatsion jarayon tuzilishining to'rt tarkibiy qismini ajratib ko'rsatadi.

1. Yangilikni yaratish: - ta'limiy faoliyatni tahlil etish va o'zgarishlarga bo'lgan ehtiyojni aniqlash; - yangilikni loyihalash; - yangilikni tajribada sinab ko'rish; - yangilikni ekspertiza qilish.

2. Yangilikni joriy etish: - joriy etishga tayyorlash; - yangiliklar haqida axborot berish; - yangiliklarni o'zlashtirishni qo'llab-quvvatlash; - yangiliklarni o'zlashtirilishi va joriy etilishini tahlil etish.

3. Yangiliklarni o'zlashtirish - ta'limiy faoliyatni tahlil etish va o'zgarishlarga ehtiyojni aniqlash; - yangiliklarni baholash va tanlab olish; - bo'lajak ko'zda tutilgan ta'limiy tizimni loyihalash; - yangiliklarni qo'llash; - natijalarini tahlil etish va baholash.

4. Ta'limiy faoliyat Innovatsion jarayonning mazkur tuzilishi ma'muriy yondashuvni tavsiflaydi va ko'plab ilmiy va boshqaruv tashkilotlari, maktab, ta'lim markazlari ishtirok etadigan innovatsion jarayonlar bilan bog'liq bosqichlarni o'zida aks ettiradi. Shu bilan birga pedagogik innovatsiya turli darajada – alohida o'qituvchi faoliyati yoki biror ta'lim muassasasidan uzlusiz ta'lim tizimiga qo'llanilish predmetiga aylanishi mumkin. Mazkur holatda innovatsion jarayonning tuzilishi boshqacha ko'rinish hosil qiladi. Masalan, O.G.Xomeriki va boshqalar o'zida quyidagi tarkibiy qismlarni aks ettiruvchi innovatsion jarayon tuzilishini aniqlashgan:

a) faoliyatli: motiv, maqsad, vazifalar, mazmun, shakl, metod, natija kabi aniq moddiy, moliyaviy, vaqtinchalik va boshqa shart-sharoitlarda amalga oshiriluvchi tarkibiy qismlar yig'indisi

b) subyektivli: ta'lim muassasasi barcha subyektlari – direktor, uning o'rinosarlari, o'qituvchilar, olimlar, o'quvchilar, ota-onalar, homiylar, metodistlar, OTM o'qituvchilar, konsul'tantlar, ekspertlar, ta'limni boshqarish organlari xodimlari, attestatsiya komissiyasining innovatsion faoliyati.

v) darajali: xalqaro, respublika, viloyat, tuman, shahar, ta'lim muassasasi darajasidagi innovatsion faoliyat subyektlarining o'zaro aloqador innovatsiya faoliyati

g) mazmunli: ta'lim, tarbiyaviy ishlar, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish, ta'lim muassasasini boshqarishga doir yangiliklarni ishlab chiqish va o'zlashtirish

yaratuvchilari qoidaga muvofiq, ta'lim sohasida faoliyat yurituvchi turli mutaxassislar – olimlar, ekspertlar, ta'lim muassasasi rahbarlari hisoblanadi. Innovatsiyalarni o'zlashtirish ko'lami nuqtai nazaridan ilmiy asoslangan innovatsion jarayonlarning barcha xilma-xilligi quyidagi ikki shaklda yuzaga chiqadi:

1) yangiliklar kiritishni oddiy qayta ishlab chiqish. Mazkur shaklda yangilik faqat tashkilotning o'zida yaratiladi va mazkur jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga qamrab oladi:

1) yangiliklar kiritish shart-sharoitlarini shakllantirish; ilmiy kashfiyat, uni dastlabki o'zlashtirish bilan bog'liq yangilik yaratish; yangilikni tashkilotda joriy etish; yangilikdan foydalanish.

2) yangiliklar kiritishni kengaytirilgan tarzda ishlab chiqish. Mazkur shaklda yangilik ko'plab tashkilotlarga joriy etishga mo'ljallab tayyorlanadi. Mazkur holatda yangiliklarni yaratish va uni foydalanuvchilarga taqsimlash orasiga yangiliklarni ishlab chiqish metodlari va undan foydalanish shakllarini joriy etish; unga bo'lgan ko'plab ehtiyojlarni ta'minlovchi yangilikni ommaviy tarzda ishlab chiqish ham qo'shiladi.

2. Innovatsion jarayonning o'ziga xosligi uning tavsifga egaligidadir. Yangilik kiritishning to'liq mavjudlik tsikli quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: paydo bo'lishi, o'sishi, rivojlanishi, o'zlashtirish, joriy etish, to'yinishi, rutinizatsiya, inqiroz, tugallanishi. R.N.Yusufbekova innovatsion jarayon tuzilmasining uch blokini farqlaydi: Birinchi blok – pedagogikadagi yangini yaratish bloki. Bunga pedagogikadagi yangi, pedagogik yangilikning tasnifi, yangini yaratish shart-sharoiti, yangiliknig me'yorlari, uni o'zlashtirish va foydalanishga tayyorligi, an'ana va novatorlik, pedagogikadagi yangini yaratish bosqichi kabilar kiradi. Ikkinci blok – yangini idrok qilish, o'zlashtirish va baholash bloki: pedagogik hamjamiyatlari, yangini yaratish va uni baholash jarayonining rang-barangligi, pedagogikadagi konservatorlik va novatorlik, innovatsiya muhiti, pedagogik jamiyatning yangini idrok etish va baholashga tayyorligi. Uchinchi blok – yangidan foydalanish va uni joriy etish bloki, ya'ni yangini tatbiq etish, foydalanish, keng joriy etish qonuniyatları va turlaridir. Innovatsion jarayonning o'ziga xosligi uning tsiklik tavsifga egaligidadir. Yangilik kiritishning to'liq mavjudlik tsikli quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: paydo bo'lishi, o'sishi, rivojlanishi, o'zlashtirish, joriy etish, to'yinishi, rutinizatsiya, inqiroz, tugallanishi. Ba'zan innovatsion jarayonning tuzilishi ixchamlashtirilgan ko'rinishda tasvirlanadi. Masalan, V.S.Lazarev har-

biri bir necha tarkibiy qismlardan iborat innovatsion jarayon tuzilishining to'rt tarkibiy qismini ajratib ko'rsatadi.

1.Yangilikni yaratish: - ta'limiy faoliyatni tahlil etish va o'zgarishlarga bo'lgan ehtiyojni aniqlash; - yangilikni loyihalash; - yangilikni tajribada sinab ko'rish; - yangilikni ekspertiza qilish.

2.Yangilikni joriy etish: - joriy etishga tayyorlash; - yangiliklar haqida axborot berish; - yangiliklarni o'zlashtirishni qo'llab-quvvatlash; - yangiliklarni o'zlashtirilishi va joriy etilishini tahlil etish.

3.Yangiliklarni o'zlashtirish - ta'limiy faoliyatni tahlil etish va o'zgarishlarga ehtiyojni aniqlash; - yangiliklarni baholash va tanlab olish; - bo'lajak ko'zda tutilgan ta'limiy tizimni loyihalash; - yangiliklarni qo'llash; - natijalarini tahlil etish va baholash.

4. Ta'limiy faoliyat Innovatsion jarayonning mazkur tuzilishi ma'muriy yondashuvni tavsiflaydi va ko'plab ilmiy va boshqaruv tashkilotlari, maktab, ta'lim markazlari ishtirok etadigan innovatsion jarayonlar bilan bog'liq bosqichlarni o'zida aks ettiradi. Shu bilan birga pedagogik innovatsiya turli darajada – alohida o'qituvchi faoliyatni yoki biror ta'lim muassasasidan uzluksiz ta'lim tizimiga qo'llanilish predmetiga aylanishi mumkin. Mazkur holatda innovatsion jarayonning tuzilishi boshqacha ko'rinish hosil qiladi. Masalan, O.G.Xomeriki va boshqajar o'zida quyidagi tarkibiy qismlarni aks ettiruvchi innovatsion jarayon tuzilishini aniqlashgan:

a) faoliyatli: motiv, maqsad, vazifalar, mazmun, shakl, metod, natija kabi aniq moddiy, moliyaviy, vaqtinchalik va boshqa shart-sharoitlarda amalga oshiriluvchi tarkibiy qismlar yig'indisi

b) subyektivli: ta'lim muassasasi barcha subyektlari – direktor, uning o'rinosarlari, o'qituvchilar, olimlar, o'quvchilar, ota-onalar, homiyalar, metodistlar, OTM o'qituvchilar, konsulstantlar, ekspertlar, ta'limni boshqarish organlari xodimlari, attestatsiya komissiyasining innovatsion faoliyati.

v) darajali: xalqaro, respublika, viloyat, tuman, shahar, ta'lim muassasasi darajasidagi innovatsion faoliyat subyektlarining o'zaro aloqador innovatsiyaon faoliyati

g) mazmunli: ta'lim, tarbiyaviy ishlar, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish, ta'lim muassasasini boshqarishga doir yangiliklarni ishlab chiqish va o'zlashtirish

d) boshqaruvga doir: boshqaruvga doir faoliyatning to'rt turdag'i o'zaro harakatini: rejalshtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish, nazoratni o'z ichiga oladi. O'qituvchining innovatsion faoliyati va innovatsion salohiyati Ta'limga muassasasida innovatsion faoliyatning samarali yo'lga qo'yilganligi innovatsion jarayon subyekti va innovatsion jarayonning faoliyatli tuzilishi bilan bevosita bog'liqidir. Innovatsion jarayon subyekti deganda, ta'limga muassasalariga yangiliklar kiritish jarayoniga ishtirok etuvchi shaxslar (direktor, uning o'rinoslar, o'qituvchilar, olimlar, o'quvchilar, otaonalar, homiyalar, metodistlar, konsultantlar, ekspertlar) vata'limni boshqarish organlari tushuniladi. Ular harakatining birligi ma'lum bir natijalarga erishishga olib keladi. Ta'limga muassasasidagi innovatsion faoliyatning maqsadga yo'naltirilganligi va tashkil etilganligi innovatsion jarayonning faoliyatli tuzilishini oqilona tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi. Mazkur holat har bir alohida xarakat tuzulishini inobatga olishni taqozo etadi. Innovatsion jarayonning faoliyatli tuzilishimotiv-maqsad-vazifa-shakl-metod-natija kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga qamrab oladi. Motiv - innovatsion faoliyat subyektining talablarini qondirishdan innovatsion faoliyat subyekti extiyojining majmuaviyilagini anglash va shakllantirishgacha bo'lgan amaliy faoliyati jarayonida yuzaga keluvchi subyektning yangilikni yaratish va o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyoj va qiziqishlarini o'zida ifoda etuvchi undovchi kuch, sababdir. Innovatsion faoliyatning maqsadi -birinchidan, kutilgan natijaga erishish vaqtini aniqlash, ikkinchidan, belgilangan muddatda uni qo'lga kiritish imkoniyatlari, uchinchidan, maqsadga erishishdagi subyektining yo'nalgaliligi, to'rtinchidan, olingan natijani kutilayotgan bilan taqqoslash imkonini beruvchi yangilikning ta'limga jarayonining innovatsiyalanayotgan qismini o'zgartirishga qaratilishidir. Innovatsion faoliyatning vazifasi - kutilgan natijaga imkon beruvchi ta'limga jarayonining innovatsiyalanayotgan qismining avvalgi va uni o'zgartirishga qaratilgan yangi modelining holatini o'zida aks ettirishidadir. Innovatsion faoliyat shakli deganda mazkur jarayon subyektlarning maqsadga erishish uchun tashkil etilgan faoliyati tuzilishini o'zaro muvofiqlashtirish, innovatsion faoliyat metodi deganda esa, uning maqsadga erishish yo'lidagi, ma'lum bir ma'nodagi tizim faoliyatini tartibga solinishi tushuniladi. Innovatsion faoliyat natijasi ob'ektning yangilanishidagi aniq o'zgarishlarni o'zida aks ettirib, erishilgan natijalarni baholashda uch guruh mezonlaridan foydalilaniladi:

1) sifat mezonlari;

2) samaradorlik mezonlari; motivatsiya mezonlari. Innovatsion faoliyatning tarkibiy qismlari sifatida aks etuvchi motiv-maqsad-vazifa-shakl-metod-natija kabi tarkibiy qismlar tahlilidan kelib chiqqan holda, mazkur tushunchaga quyidagicha ta'rif berish mumkin: Innovatsion faoliyat - pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, o'lg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir. "Innovatsion faoliyat - bu yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi, yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yorining mavjud me'yor bilan to'qnashuvi natijasida vujudga kelgan majmuali muammolarni hal yechishga qaratilgan faoliyatdir", - deb ta'kidlaydi V.I.Slobadchikov . Innovatsion faoliyat bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy subyektlarning harakat tizimi bo'lib, u ma'lum doiradagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo'lishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o'quv jarayonini samarali tashkil etishdir. Innovatsion faoliyat uzlusiz ravishda yangiliklar asosida ishslash bo'lib, u uzoq vaqt davomida shakllanadi va takomillashib boradi. O'qituvchi innovatsion faoliyatining xususiyatlarini o'rganib chiqqan pedagog olimlar fikrlariga tayangan holda, quyidagilarni innovatsion faoliyatning asosiy belgilari deb hisoblash mumkin: - ijodiy faoliyat falsafasini egallashga intilish; - pedagogik tadqiqot metodlarini egallah; - mualliflik konsepsiyalarini yaratish qobiliyati; - tajriba-sinov ishlarni rejalshtirish va amalga oshira olish; - o'zidan boshqa tadqiqotchi-pedagoglar tajribalarini qo'llay olish; - hamkasblar bilan hamkorlik; - fikr almashish va metodik yordam ko'rsata olishlik; - ziddiyatlarning oldini olish va bartaraf etish; - yangiliklarni izlab topish va ularni o'z sharoitiga moslashtirib borish. M.Jumaniyozvaning fikricha, o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash muammosiga murojaat etish jamiyatda innovatsion jarayonlar dinamikasining o'sib borishi natijasida vujudga keldi. Uning tahlili faqat fan va texnika erishgan zamonaviy yutuqlardan foydalanishni o'z ichiga olmasdan, balki yangiliklarni izlash, yaratish, moslashtirish, tafbiq etish va olingan natijalarni qayta tekshirish kabi jarayonlarini ham qamrab oladi . Innovatsion faoliyatning tuzilishini o'rganib chiqqan olimlardan biri V.A.Slastenin uni quyidagicha tuzilishini o'rganib chiqqan olimlardan biri "Innovatsion faoliyatning tuzilishi - ijodiy yondashuv, ijodiy faoliyk, yangilikni kiritishga texnologik va metodologik tayyorgarlik, yangicha fikrlash, muomala madaniyati. Innovatsion faoliyatning darajalari:

d) boshqaruvga doir: boshqaruvga doir faoliyatning to'rt turdag'i o'zaro harakatini: rejalshtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish, nazoratni o'z ichiga oladi. O'qituvchining innovatsion faoliyati va innovatsion salohiyati Ta'lim muassasasida innovatsion faoliyatning samarali yo'lga qo'yilganligi innovatsion jarayon subyekti va innovatsion jarayonning faoliyatli tuzilishi bilan bevosita bog'liqidir. Innovatsion jarayon subyekti deganda, ta'lim muassasalariga yangiliklar kiritish jarayoniga ishtirok etuvchi shaxslar (direktor, uning o'rinnbosarlari, o'qituvchilar, olimlar, o'quvchilar, otaonalar, homiylar, metodistlar, konsultantlar, ekspertlar) vata'limni boshqarish organlari tushuniladi. Ular harakatining birligi ma'lum bir natijalarga erishishga olib keladi. Ta'lim muassasasidagi innovatsion faoliyatning maqsadga yo'naltirilganligi va tashkil etilganligi innovatsion jarayonning faoliyatli tuzilishini oqilona tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi. Mazkur holat har bir alohida xarakat tuzulishini inobatga olishni taqozo etadi. Innovatsion jarayonning faoliyatli tuzilishimotiv-maqsad-vazifa-shakl-metod-natija kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga qamrab oladi Motiv - innovatsion faoliyat subyektining talablarini qondirishdan innovatsion faoliyat subyekti extiyojining majmuaviyligini anglash va shakllantirishgacha bo'lgan amaliy faoliyati jarayonida yuzaga keluvchi subyektning yangilikni yaratish va o'zlashtirishga bo'lgan chtiyoj va qiziqishlarini o'zida ifoda etuvchi undovchi kuch, sababdir. Innovatsion faoliyatning maqsadi -birinchidan, kutilgan natijaga erishish vaqtini aniqlash, ikkinchidan, belgilangan muddatda uni qo'liga kiritish imkoniyatlari, uchinchidan, maqsadga erishishdagi subyektining yo'nalgaliligi, to'rtinchidan, olingan natijani kutilayotgan bilan taqqoslash imkonini beruvchi yangilikning ta'lim jarayonining innovatsiyalanayotgan qismini o'zgartirishga qaratilishidir. Innovatsion faoliyatning vazifasi - kutilgan natijaga imkon beruvchi ta'lim jarayonining innovatsiyalanayotgan qismining avvalgi va uni o'zgartirishga qaratilgan yangi modelining holatini o'zida aks ettirishidadir. Innovatsion faoliyat shakli deganda mazkur jarayon subyektlarning maqsadga erishish uchun tashkil etilgan faoliyati tuzilishini o'zaro muvofiglashtirish, innovatsion faoliyat metodi deganda esa, uning maqsadga erishish yo'lidagi, ma'lum bir ma'nodagi tizim faoliyatini tartibga solinishi tushuniladi. Innovatsion faoliyat natijasi ob'ektning yangilanishidagi aniq o'zgarishlarni o'zida aks ettirib, erishilgan natijalarni baholashda uch guruh mezonlaridan foydalaniladi:

1) sifat mezonlari;

2) samaradorlik mezonlari; motivatsiya mezonlari. Innovatsion faoliyatning tarkibiy qismlari sifatida aks etuvchi motiv-maqsad-vazifa-shakl-metod-natija kabi tarkibiy qismlar tahlilidan kelib chiqqan holda, mazkur tushunchaga quyidagicha ta'rif berish mumkin: Innovatsion faoliyat - pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir. "Innovatsion faoliyat - bu yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi, yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yorining mavjud me'yor bilan to'qnashuvi natijasida vujudga kelgan majmuali muammolarni hal yechishga qaratilgan faoliyatdir", - deb ta'kidlaydi V.I.Slobadchikov . Innovatsion faoliyat bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy subyektlarning harakat tizimi bo'lib, u ma'lum doiradagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo'lishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o'quv jarayonini samarali tashkil etishdir. Innovatsion faoliyat uzlusiz ravishda yangiliklar asosida ishslash bo'lib, u uzoq vaqt davomida shakllanadi va takomillashib boradi. O'qituvchi innovatsion faoliyatining xususiyatlarini o'rganib chiqqan pedagog olimlar fikrlariga tayangan holda, quyidagilarni innovatsion faoliyatning asosiy belgilari deb hisoblash mumkin: - ijodiy faoliyat falsafasini egallashga intilish; - pedagogik tadqiqot metodlarini egallash; - mualliflik konsepsiolarini yaratish qobiliyati; - tajriba-sinov ishlarini rejalshtirish va amalga oshira olish; - o'zidan boshqa tadqiqotchi-pedagoglar tajribalarini qo'llay olish; - hamkasblar bilan hamkorlik; - fikr almashish va metodik yordam ko'rsata olishlik; - ziddiyatlarning oldini olish va bartaraf etish; - yangiliklarni izlab topish va ularni o'z sharoitiga moslashtirib borish. M.Jumaniyozovaning fikricha, o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash muammosiga murojaat etish jamiyatda innovatsion jarayonlar dinamikasining o'sib borishi natijasida vujudga keldi. Uning tahlili faqat fan va texnika erishgan zamonaviy yutuqlardan foydalanishni o'z ichiga olmasdan, balki yangiliklarni izlash, yaratish, moslashtirish, tatbiq etish va olingan natijalarni qayta tekshirish kabi jarayonlarini ham qamrab oladi . Innovatsion faoliyatning tuzilishini o'rganib chiqqan olimlardan biri V.A.Slastenin uni quyidagicha tuzilishga ega deb ko'rsatib o'tadi: "Innovatsion faoliyatning tuzilishi - ijodiy yondashuv, ijodiy faollik, yangilikni kiritishga texnologik va metodologik tayyorgarlik, yangicha fikrlash, muomala madaniyati. Innovatsion faoliyatning darajalari:

reproduktiv, evristik, kreativ bo'lishi mumkin". Innovatsion faoliyat davrida yangiliklar, o'zgarishlar tom ma'noda ta'lif jarayoniga kirib keladi. SHu sababli ta'lif tizimidagi innovatsiyalarni pedagogik jarayonga kiritish to'rt bosqichda amalga oshiriladi:

- 1) muammoni tahlil asosida aniqlash;
- 2) mo'ljallanayotgan ta'lif tizimini loyihalash;
- 3) o'zgarishlar va yangiliklarni rejalashtirish;

4) o'zgarishlarni amalga oshirish. Innovatsion faoliyatga tayyorlashdan maqsad – o'qituvchilarni yangilikka intiluvchanligini, mustaqil o'z ustida ishlash ko'nikmasi va malakasini shakllantirish, ilg'orpedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni o'tkazish malakasini takomillashtirishdan iboratdir. Innovatsion faoliyat – bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratish bo'lib, uning pragmatik xususiyati shundaki, u g'oyalar maydonida ham va alohida bir subyektning harakat maydonida ham amalga oshirilmaydi, balki bu faoliyatni amalga oshirish tajribasi kishilar hayotida hammabop bo'ladigan holdagina haqiqiy innovatsion hisoblanadi. Innovatsion faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiyaning shakllanishi bo'lib, uning natijasi innovatsiya sifatida yuzaga kelgan ixtironi – loyiha, loyihami – texnologiyaga aylantirishga yo'naltirilgan faoliyatdir. Innovatsion faoliyatda ilmiy tasavvurlar akademik ilm mantig'i bo'yicha tug'ilmaydi, balki rivojlanish jarayonining modifikatsiyalari qo'llab quvvallanishi natijasida rivojlanayotgan amaliyot mulohazasidan paydo bo'ladi. "Innovatsion faoliyat – o'qituvchining o'z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi. U o'qituvchi tomonidan u yoki bu pedagogik vazifani hal qilishda qandaydir to'siqqa duch kelinib, uni muvaffaqiyatlari hal etishga intilish asosida yuzaga keladi"

16. Innovatsion faoliyat yangi g'oyani izlashdan boshlanadi. Pedagogik innovatsiya ta'limirbiya jarayonidagi muhim va murakkab masala yechimiga yo'naltirilganligi sababli o'qituvchidan yangicha yondashuvni talab qiladi. O'qituvchi innovatsion faoliyati tuzilishini tahlil qilishga turli xil yondashuvlar mavjud. Masalan, A.Nikolskayaning fikricha, faoliyatni yangilash uch bosqichda, ya'ni tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish bosqichlarida amalga oshiriladi. O'qituvchini innovatsion faoliyatga tayyorlashda bir qator to'siqlar mavjud. Bularning birinchisi o'qituvchining o'zi ko'nikkan faoliyat

chegarasidan tashqariga chiqishi hamda qiyinligi, ya'ni o'qituvchilarda ijodkorlikning yetarli emasligi bo'lsa, yana bir sabab yangi va nomalum narsalar har doim odamlarda cho'chish va xavfsirashni keltirib chiqarishidadir. Innovatsion faoliyat o'qituvchining hamma muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy faoliyat bo'lib, u shaxsnинг kasbiy, metodik mahoratini sifatli qayta qurish demakdir. M.T.Jumaniyozovaning fikricha, o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini tahlil qilishni uch bosqichda amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. Yangilikni pedagogik faoliyatda qo'llashdan oldingi davrdagi o'qituvchi faoliyatini tahlil qilish.

2. Innovatsion faoliyatning faol shakllanish davrini tahlil qilish.

3. Pedagogik jarayonga yangilik kiritib bo'lingandan keyingi davrdagi faoliyatni tahlil qilish. O'qituvchi innovatsion faoliyatini tahlil qilib, uning shakllanish bosqichlarini quyidagicha belgilash mumkin: Birinchi bosqich – tayyor metodik tavsyanomalar aniq qilib ko'chiriladi. Ikkinci bosqich – mavjud tizimga ayrim yangi moslama(modifikatsiya)lar metodlar kiritiladi. Uchinchi bosqich – yangi g'oyani amalga oshirish mazmuni, metodlari va shakli to'liq ishlab chiqiladi. To'rtinchi bosqich – o'qituvchi o'qitish va tarbiyalashning o'z konsepsiysi va metodikasini ishlab chiqadi. O'qituvchi innovatsion faoliyatining shakllanishidagi birinchi bosqichda quyidagi vazifalarni bajarishi mumkin: - pedagogik faoliyatda ijodiy yo'nalishni shakllantirib borish; - pedagogik jarayonda subyekt-subyekt hamkorligini yo'lda qo'yish; - pedagoglik kasbini rivojlantirish va bunga qiziqishni orttirib borish; - keng qiziqish doirasini shakllantirish, pedagogik muloqotda ochiqlikni ta'minlash; - "men-g'oyalar" ijodiy fikrlash yo'nalishini rivojlantirib borish; - pedagogik vazifalarni hal etishga ijodkorlik bilan yondashuv, tahlil qilish malakalarini rivojlantirib borish; - ijodiy ishlash texnologiyasini shakllantirish. Bu jarayonda shaxsiyatni o'stirish treningi, muammoli o'qitish texnologiyasi, faol ta'lif metodikasidan foydalanish va yangilik kiritish jarayoni bilan tanishtirib borish lozim. Birinchi bosqichning asosiy mazmunini umumiylar psixologik-pedagogik bilimlarni egallash, o'z faoliyatini tahlil qilish ko'nikma va malakalarini shakllantirish tashkil etadi. O'qituvchilarda innovatsion faoliyatni shakllantirishning ikkinchi bosqichida quyidagi vazifalar bajarilishi lozim: - pedagogik faoliyatni kreativ rivojlantirish; - ma'naviy-madaniy bilimlarni oshirish; - pedagogik yangiliklarni o'zlashtirish ehtiyojini shakllantirish; - pedagogik refleksiyani

rivojlantirish; - yangi turdag'i faoliyat sifatida innovatsion axborot foniini shakllantirish. O'qituvchilarini mazkur vazifalarni bajarishga tayyorlashda muammoli o'qitish, o'zini anglash bo'yicha treninglar tashkil etish, o'qitishning rivojlantiruvchi texnologiyalari bilan tanishtirib borish, o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalaridan foydalanish, mualliflik konsepsiyalarini izohlash, o'qitish metodlarini tanlashga o'rgatish, pedagogik texnika va texnologiya treninglari, mustaqil ishlardan foydalanish mumkin. Innovatsion faoliyat shakllanishining uchinchi va to'rtinchi bosqichlarida quyidagi vazifalarni bajarish lozim: - pedagogik faoliyat va bir butun holatda pedagogik muloqot texnologiyasini zamonaviylashtirish; - innovatsion faoliyat texnologiyasini o'zlashtirib olish. Innovatsion salohiyat – innovatsion jarayonning muhim sharti sifatida qaralib, uch tarkibiy qismni o'z ichiga qamrab oladi: pedagogik jamoaning innovatsion salohiyati, ijodiy guruhlarning innovatsion salohiyati hamda alohida (konkret) pedagogning innovatsion salohiyati. Innovatsion salohiyat deganda, alohida pedagogning va yaxlitlikda pedagogik jamoanining yangilikni o'zlashtirishga tayyorligi, ulardan amaliyotda foydalana olishi va kutilgan natijalarni qo'lga krita olishi tushuniladi. Pedagogika va pedagogik menejmentda innovatsion salohiyat tushunchasi ikki xil tarzda talqin etiladi: keng ma'noda – ta'limmuassasasining innovatsion salohiyati tor ma'noda – o'qituvchining innovatsion salohiyati. Ta'lim muassasasi innovatsion salohiyati deganda, uning o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorligi, shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish uchun madaniyyata'limiy muhitning va shart-sharoitlarning xilma-xilligi hamdakommunikativ munosabatlarning yuqori darjasini tushuniladi. Alohida pedagog uchun esa, bu – uning shaxsidagi ijtimoiy-madaniy va ijodiy o'ziga xosliklar yig'indisi, pedagogik faoliyatni takomillashtirishga tayyorligi hamda buning uchun zaruriy ichki vosita va metodlarning mavjudligidir. Innovatsion salohiyatni tashkillashtirish jarayonining tuzilishi murakkab tavsifga ega bo'lib, salohiyatning rivojlanish darjasini esa innovatsion imkoniyatlarni, pedagog kadrlarlarning o'z mehnati samaradorligidan qoniqish hosil qilishlarini taqozo etadi. Mazkur ta'rifni asos qilib olgan holda, innovatsion salohiyatning quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Texnologik tarkibiy qism xodimlarning kasbiy ko'nikma va malakalarga egaligi darjasini, ishlab chiqarish texnologiyalari, tashkilotdagiyangilanishlarni boshqarish va amalga oshirish bilan tafsiflanadi.

Pedagog-kadrlarning innovatsion faoliyatga texnologik tayyorligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- 1) o'z faoliyat natijalarini tanqidiy baholay olish qobiliyati;
- 2) o'z kasbiy kompetentlik darajasini oshirish;
- 3) yangi axborotni ijobjiy idrok etish qobiliyatiga egalik;
- 4) tashkiliy madaniyat va psixologik muhitning innovatsion faoliyatga yo'nalgaligi.

2. Kognitiv tarkibiy qism o'zida jamoa a'zolarining kelgusi yangilanishlardan xabardorligi, shu bilan birga innovatsiya subyektlarining professional bilim darajasini aks ettiradi.

3. Kreativ tarkibiy qism professional faoliyatni amalgaga oshirishda muassasa xodimlarida ijodiy yondashuvning mavjudligi, ularning muammoli vaziyatlarda nostandard fikrlay olish, biqiq fikrlash va faoliyat ko'nikmalariga egaliklarini aniqlab beradi.

4. Psixologikmuhitda namoyon bo'lувчи muassasaning tashkiliy madaniyati, qadriyatga yo'nalgaligi, ijtimoiy ustanovkalar, jamoa a'zolarining xatti-harakatlari innovatsion salohiyatning reguliyativ tarkibiy qismi mazmun-mohiyatini ochib beradi.

5. Jamoa a'zolarining innovatsiyani o'zlashtirish jarayoni, ularning faoliyatiga ta'sir etishi, uni kuchaytirishi yo susaytirishi xissiy-emotsional tarkibiy qism bilan belgilanadi.

6. Motivatsion tarkibiy qism jamoa a'zolarining yangilikka munosabatini aniqlash: innovatsion faoliyatga da'vat etish, uning chegara va shakllarini belgilab berish, ta'lim muassasasi maqsadlariga erishishga yo'naltirilgan, mo'ljallangan motivlardan tarkib topadi. Motivatsion-ijodiy yo'nalgalik pedagog-kadrlarda quyidagi ehtiyoj va qobiliyatlarning mavjud bo'lishini taqozo etadi:

- 1) pedagogik vazifalarni hal etishga doir standart bo'lmagan yondashuvlarni izlab topish;
- 2) izlanishli-tadqiqotchilik faoliyatini amalgaga oshirish;
- 3) yangiliklarni amaliyotda qo'llay olish uchun mavjud bilimlardan foydalana olish va ularni rivojlantirish;
- 4) pedagogik refleksiyani amalgaga oshirish;
- 5) ijtimoiy-iqtisodiy va pedagogik shart-sharoitlarga doir o'zgarishlarga tez moslasha olish. Innovatsion potentsial, innovatsion muhit, yangi jarayon. Zamonaviy axborot texnologiyalari, kompyuterlashtirish va kompyuterlar

tarmoqlari neshzida ta'lim jarayonini axborot bilan ta'minlash rivojlanib boradi. Ta'lim jarayonida ommaviy axborot vositalarining mavqeい oshib boradi, televidenie va radioning ta'lim dasturlari intellektuallashuvi ta'minlanadi, Fan va ta'limning nashriyot bazasi rivojlantiriladi, o'quv, o'quvuslubiy, ilmiy, qomusiy adabiyotlar va ma'lumotnomalar bilan ta'minlashning barqaror tizimi shakllantiriladi. dan. Innovatsiyalar texnologiya, iqtisodiyot, savdo-sotiq, ijtimoiytizim bilan aloqadorlikda xilma-xil ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Ana shu nuqtai nazardan pedagogika kollejlari boshqaruvida joriy etiladigan innovatsiyalarni quyidagicha tasnif etish mumkin:

1. Pedagogik innovatsiyalar.
2. Tashkiliy innovatsiyalar.
3. Iqtisodiy innovatsiyalar.
4. Texnologik innovatsiyalar.

1. Pedagogik innovatsiyalar deganda, pedagogik yangiliklarni o'rganish, o'zlashtirish, ularni baholash, foydalanish va amaliyatga tafbiq etish tushuniladi. Amaliyotchilarni ko'proq yangilanishlarning aniq natijalari tashvishga solsa, olimlarni aksincha faoliyatga tegishli bo'lgan bilimlar tizimi qiziqtiradi.

2. Tashkiliy innovatsiyalarga ta'lim muassasasini boshqarishning yangi metodlarini amalga oshirish, tashqi aloqa o'rnatish va ish o'rinalarini tashkil etish tushuniladi. Tashkiliy innovatsiyalar ta'lim muassasasining o'quv tarbiya jarayoni samaradorligiga qaratilgan va ma'muriy buyruqbozlikdan voz kechadigan faoliyat turidir. Tashkiliy innovatsiyalar yangi metodlar asosida xodimlarning ma'suliysi va vakolatidan kelib chiqib ish taqsimotini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida ishlab chiqarish va yaxlit pedagogik jarayonning takomillashishiga olib keladi.

3. Iqtisodiy innovatsiyalar deganda, zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy qilinishi natijasida, jahon standartlariga mos keladigan mutaxassislarini tayyorlash tushuniladi. O'zbekistonda ko'p ukladli bozor iqtisodiyotining rivojlanishi natijasida, ta'lim sohasida xam iqtisodiy innovatsiyalar shakllanmoqda. U quyidagicha ko'rinishga ega: davlat tomonidan ta'limni yangi mexanizm asosida moliyalashtirish; ta'lim oluvchilarning o'z-o'zini moliyalashtirishi; korxonalar tomonidan ta'lim tizimini moliyalashtirishning yangi mexanizmi; ta'lim tizimida mehnatga haq

to'lashning yangi mexanizmi; ta'limdagi faoliyat ko'lамини iqtisod qilish mexanizmi.

4. Texnologik innovatsiyalar yuqorida keltirilgan pedagogik, tashkiliy va iqtisodiy innovatsiyalar bilan muvofiqlashtirilgan va o'zaro aloqadorlik asosida amalga oshirilsagina, u o'zining yuqori samarasini beradi. Texnologik innovatsiyalarni ishlab chiqish va keng tafbiq etish, ta'lim jarayonida zamonaviy kompyuter va telekomunikatsiya texnologiyalari innovatsion o'quv jarayoni rivojlanishining muhim omilidir. Yangi axborot texnologiyalarini oxirgi o'n yillikdagi takomillashuvi va rivojlanishi ta'lim tizimiga yangiliklarni kirib kelishini tezlashtirdi va kuchaytirdi. Hozirgi kundagi innovatsion ta'lim tizimida keng tarqalgan texnologiyalarning asosiy turi sifatida quyidagilarni ajratsak bo'ladi: audio va video kassetalar, disklar; telefon; radio va televidenie; elektron pochta; komp'yuter o'rgatish programmaları; Internet; telekonferentsiya (audio-konferentsiyalar, audio-grafik, video-konferentsiyalar, kompyuter konferentsiyaları).

Topshiriq:

"Besh minutlik esse". Yozma topshiriqning ushbu turida talabalardan quyidagi ikki topshiriqni bajarish: mazkur mavzu bo'yicha ular nimalarni o'rganganliklarini mustaqil bayon etish va ular baribir javobini ololmagan bitta savol berish so'raladi.

II.5. Boshlang'ich mактабда integratsiyalashган та'lимдан foydalanish. Integratsiya-ta'lim jarayonini qulaylashtirishning muhim prinsipi sifatida.

Reja:

1. Integratsiya haqida umumiy tushuncha.
2. Boshlang'ich ta'lim integratsiyasi kursining maqsad va vazifalari.
3. Ta'lim jarayonida integratsiyalashgan darslarni tashkil etish.
4. Boshlang'ich sinflarda Integratsiyalashgan darslarni rejalashtirish
5. Integratsiyalashgan dars turlari.
6. Zamonaviy darsni o'tkazishda integratsiya.

Tayanch tushunchalar: integratsiya, differensiatsiya; boshlang'ich, oraliq va yakuniy integratsiya.

Mustaqil O'zbekistonimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy – iqtisodiy islohotlar ma'naviy – axloqiy yo'nalishlarni ham keng rivojlantirishni taqoza etmoqda. Chunki bu demokratik, insonparvarlik jamiyat qurishning muhim omillaridandir. Mamlakatimizda xalq ta'limi tizimida Uzluksizlik yuzaga keldi. U zamonaviy innovatsion va integratsion texnologiyalar asosida takomillashtirilmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limi yuqori darajaga ko'tarish muhim ahamiyat kasb etayotir. Darhaqiqat, kelajagimizning taraqqiyoti ta'larning poydevori bo'lgan boshlang'ich mактабда ilm olayotgan o'quvchilarning ma'naviy – axloqiy jihatdan mustahkam tarbiyalanishi, barkamol avlod bo'lib yetishishiga ko'pjihatdan bog'liqdir. Maktab yoshidagi o'quvchilarni komil inson darajasiga ko'tarishga intilish, ma'naviyat sarchashmalaridan bahra - mand qilish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizga sodiq qilib tarbiyalash, istiqlolning talabidir. Buning uchun o'qituvchining o'zi ham yetuk pedagogik mahoratga ega bo'lishi, yuksak insoniy fazilatlarni o'zida mujassam etmog'i lozim. Bugungi kunda, ya'ni ta'lim – tarbiyaning hozirgi zamonaviy bosqichida o'qituvchining ishlash tizimi tubdan o'zgarmoqda va pedagogik texnologiyalar, integratsiyalar, innovatsiyalar amaliyotda keng qo'llanilmoqda. O'quv fanlararo aloqadorlik ta'minlangan sharoitda o'quvchilarning egallagan bilimlari samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ularning idrok etish qobiliyati, faoliyatlari, qiziqishlari, aqliy intellektual imkoniyat-lari ortishiga erishiladi. O'quv fanlararo aloqadorlikni turli o'quv predmetlari bo'yicha o'quv dasturlari, darsliklar mutanosibligini ta'minlovchi didaktik imkoniyat sifatida tushunish lozim. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, mamlakatimizda

mustaqillikning dastlabki yillardanoq yosh avlodni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yoshlarni qo'llab – quvvatlashga doir o'ndan ortiq moddasi, "Yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida", "Ta'lism to'g'risida"gi, Qonunlarining mantiqiy davomi bo'lgan "Maktab ta'limi rivojlantirish Davlat umummiliy dasturi", 2008-2012-yillarda Uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini modernizatsiyalash va ta'limgardagi tarbiya samaradorligini yangi sifat darajasiga ko'tarish dasturi hamda Prezidentimizning ta'lim sohasiga tegishli qator farmonlari va hukumat qarorlari mayjud. Ular keng miqyosda hayotga tatbiq etilib ta'larning mazmun-mohiyati tubdan o'zgarmoqda. Bu esa ta'lim – tarbiya jarayoniga yangicha mazmun olib kirishni, yangicha talqinlar, ilg'or tajribalarni amaliyotga tadbiq etishni talab qiladi. Integratsiyalash – lotinch "integer" – umumiylilik, "integera" – umumiylikni tuldirish, yaratish, tiklash demakdir. Ta'lim mazmunidagi uygunliklarni ta'minlash muammolari xam integratsiyalashning shugullanadigan soxasi xisoblanadi. U tushunchalarni umumlashtirishni urgatish. Ta'lim va tarbiyada esa bilimlar, tushunchalar, kunikmalar va malakalarni shakllantirishlarni umumlashtirib, konun yoki qoida ko'rinishiga keltirishni amalga oshiradi. Integratsiya g'oyasi XVIII asrning yigirmanchi yillarda ingliz olimi G. Spenser tomonidan fanga kiritilgan. Integratsiya muammosini hal etish borasida olimlar birmuncha ishlarni amalga oshirganlar. Rivojlangan davlatlarda ta'lim mazmunini integratsiyalash borasida muhim va dolzarb ishlarni amalga oshirilgan. Angliya, Yaponiya, Vengriya, Gong Kong davlatlarda ta'lim mazmunini integratsiyalashga erishilgan. Ta'lim va tarbiyani takomillashtirishda integratsiya muammosi bilan shug'ullangan olimlar uning ahamiyati haqida to'xtalib, una turlicha ta'rif bergenlar. Integratsiya – o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalashga yangicha yondashuv. Integratsiya – yangi sifat. Integratsiya – ta'lim jarayonini optimallashtirishning muhim prinsipi. Integratsiya – o'zaro bog'langan holda rivojlantirish, bir butun qilib birlashtirish, yaxlit holga keltirish. Integratsiya – tarqoq, bo'lak – bo'lak, ayrim – ayrim xoldagi narsalarni bir butun, yaxlit, tizimlashgan holatga keltirish. Integratsiya – turli fanlarga oid bilimlarni yagona maqsadni hal etishga yo'naltirishdan iboratligini anglash. Integratsiya – olamning yaxlitligi (bir butunligi)ni ifodalaydi kabi yuzdan ortiq ta'riflar mavjud. Integratsiyalash tushunchasi muxim ilmiy termin bulib, u umumlashtirish, xulosalashlarda metodologik

II.5. Boshlang'ich matabda integratsiyalashgan ta'limgan foydalanish. Integratsiya-ta'limgan jarayonini qulaylashtirishning muhim prinsipi sifatida.

Reja:

1. Integratsiya haqida umumiy tushuncha.
2. Boshlang'ich ta'limgan integratsiyasi kursining maqsad va vazifalari.
3. Ta'limgan jarayonida integratsiyalashgan darslarni tashkil etish.
4. Boshlang'ich sinflarda Integratsiyalashgan darslarni rejalashtirish
5. Integratsiyalashgan dars turlari.
6. Zamonaviy darsni o'tkazishda integratsiya.

Tayanch tushunchalar: integratsiya, differensiatsiya; boshlang'ich, oraliq va yakuniy integratsiya.

Mustaqil O'zbekistonimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy – iqtisodiy islohotlar ma'naviy – axloqiy o'nalishlarni ham keng rivojlantirishni taqoza etmoqda. Chunki bu demokratik, insonparvarlik jamiyat qurishning muhim omillaridandir. Mamlakatimizda xalq ta'lumi tizimida Uzluksizlik yuzaga keldi. U zamonaviy innovatsion va integratsion texnologiyalar asosida takomillashtirilmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limgan yuqori darajaga ko'tarish muhim ahamiyat kasb etayotir. Darhaqiqat, kelajagimizning taraqqiyoti ta'limning poydevori bo'lgan boshlang'ich matabda ilm olayotgan o'quvchilarining ma'naviy – axloqiy jihatdan mustahkam tarbiyalanishi, barkamol avlod bo'lib yetishishiga ko'pjihatdan bog'liqdir. Maktab yoshidagi o'quvchilarни komil inson darajasiga ko'tarishga intilish, ma'naviyat sarchashmalaridan baha - mand qilish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizga sodiq qilib tarbiyalash, istiqlolning talabidir. Buning uchun o'qituvchining o'zi ham yetuk pedagogik mahoratga ega bo'lishi, yuksak insoniy fazilatlarni o'zida mujassam etmog'i lozim. Bugungi kunda, ya'ni ta'limgan – tarbiyaning hozirgi zamonaviy bosqichida o'qituvchining ishlash tizimi tubdan o'zgarmoqda va pedagogik texnologiyalar, integratsiyalar, innovatsiyalar amaliyotda keng qo'llanilmoqda. O'quv fanlararo aloqadorlik ta'minlangan sharoitda o'quvchilarining egallagan bilimlari samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ularning idrok etish qobiliyati, faoliyatlari, qiziqishlari, aqliy intellektual imkoniyat- lari ortishiga erishiladi. O'quv fanlararo aloqadorlikni turli o'quv predmetlari bo'yicha o'quv dasturlari, darsliklar mutanosibligini ta'minlovchi didaktik imkoniyat sifatida tushunish lozim. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, mamlakatimizda

mustaqillikning dastlabki yillaridanoq yosh avlodni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yoshlarni qo'llab – quvvatlashga doir o'ndan ortiq moddasi, "Yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida", "Ta'limgan to'g'risida"gi, Qonunlarining mantiqiy davomi bo'lgan "Maktab ta'limi rivojlantirish Davlat umummiliy dasturi", 2008-2012-yillarda Uzluksiz ta'limgan tizimi mazmunini modernizatsiyalash va ta'limgan tarbiya samaradorligini yangi sifat darajasiga ko'tarish dasturi hamda Prezidentimizning ta'limgan sohasiga tegishli qator farmonlari va hukumat qarorlari mavjud. Ular keng miyosda hayotga tatbiq etilib ta'limgan mazmun-mohiyati tubdan o'zgarmoqda. Bu esa ta'limgan – tarbiya jarayoniga yangicha mazmun olib kirishni, yangicha talqinlar, ilg'or tajribalarni amaliyotga tadbiq etishni talab qiladi. Integratsiyalash – lotinchcha "integer" – umumiylik, "integera" – umumiylikni tuldirish, yaratish, tiklash demakdir. Ta'limgan mazmunidagi uygunliklarni ta'minlash muammolari xam integratsiyalashning shugullanadigan soxasi xisoblanadi. U tushunchalarini umumlashtirishni urgatish. Ta'limgan va tarbiyada esa bilimlar, tushunchalar, kunikmalar va malakalarni shakllantirishlarni umumlashtirib, konun yoki qoida ko'rinishiga keltirishni amalga oshiradi. Integratsiya g'oyasi XVIII asrning yigirmanchi yillarida ingliz olimi G. Spenser tomonidan fanga kiritilgan. Integratsiya muammosini hal etish borasida olimlar birmuncha ishlarni amalga oshirganlar. Rivojlangan davlatlarda ta'limgan mazmunini integratsiyalash borasida muhim va dolzarb ishlarni amalga oshirilgan. Angliya, Yaponiya, Vengriya, Gong Kong davlatlarda ta'limgan mazmunini integratsiyalashga erishilgan. Ta'limgan va tarbiyani takomillashtirishda integratsiya muammosi bilan shug'ullangan olimlar uning ahamiyati haqida to'xtalib, unga turlich ra'sif berganlar. Integratsiya – o'quvchilarini o'qitish va tarbiyalashga yangicha yondashuv. Integratsiya – yangi sifat. Integratsiya – ta'limgan jarayonini optimallashtirishning muhim prinsipi. Integratsiya – o'zaro bog'langan holda rivojlantirish, bir butun qilib birlashtirish, yaxlit holga keltirish. Integratsiya – tarqoq, bo'lak – bo'lak, ayrim – ayrim xoldagi narsalarni bir butun, yaxlit, tizimlashgan holatga keltirish. Integratsiya – turli fanlarga oid bilimlarni yagona maqsadni hal etishga yo'naltirishdan iboratligini anglash. Integratsiya – olamning yaxlitligi (bir butunligi)ni ifodalaydi kabi yuzdan ortiq ta'riflar mavjud. Integratsiyalash tushunchasi muxim ilmiy termin bulib, u umumlashtirish, xulosalashlarda metodologik

vosita bulib xisoblanadi, chunki uning yordamida jaryon va hodisalar mazmuni orasidagi umumiy uygunlik algoritmlari yaratiladi. Pedagogik tadqiqotlarda tadqiqot ob'ekti va metodologiyasiga tegishli ma'lumotlar o'rtasidagi aloqadorliklarni urnatish (funktsional bog'lanishlarni) masalalarini xal etishda integratsiyalashdan foydalaniadi. Tadqiqot ishlarni bajarishda va turli fanlardagi ta'lim mazmunlarini umumlashtirish va tuldirishda integratsiyalash jarayoni doimo qo'l keladi va ko'zlangan maqsadga erishishni kafolatlashga yordam beradi. Integratsiya – O'qitishning maqsad va omillarini bir butun qilib birlashtirish. Integratsiya tushunchasi quyidagi ikki xil jarayon sifatida talqin etiladi: birinchidan, tizim, organizmnning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog'liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon. ikkinchidan, tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni. 60-yillarda o'qitish jarayonini faollashtirish, uni ilmiy-nazariy jihatdan rivojlantirish nuqtai nazaridan yondashgan holda o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlash sohasidagi harakatlar kuchaydi. O'quv fanlariaro aloqadorlikning turli jihatlari o'rganildi: chunonchi, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish samaradorligini oshirish didaktik vosita; o'quvchilarining o'quv faoliyatida idrok etish faoliyklarini rivojlantirish, ularning idrok etish qobiliyatlarini shakllantirish sharti sifatida; o'qitishda o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashda ilmiylik tamoyiliga amal qilish hamda o'qitish jarayonida fanlararo aloqadorlikni birgina o'quv fani doirasida ta'minlash mumkin emasligi asoslab berilgan. 70-yillarda didaktikada o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlash muammosiga jiddiy e'tibor qaratildi. Ushbu muammolar tahlili asosida o'quv fanlariaro aloqadorlikning metodologik yo'naliishlari belgilab berildi. Ayniqsa, V.N.Fedorova rahbarligida amalga oshirilgan tadqiqotlar fanlararo aloqadorlikning nazariy asoslarini bayon etganligi bilan muhim ahamiyatga ega. O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashning didaktik jihatlari faqatgina muayyan o'quv fanlari mazmunida turli bilim va tushunchalarni ifodalash bilan cheklanib qolmaydi. O'quv fanlararo aloqadorlikni ta'minlashga oid pedagogik tadqiqotlarda uni mustaqlil tadqiqot yo'naliishi sifatida mujassam rivojlanayotgan shaxsga nisbatan pedagogik ta'sir ko'rsatish imkoniyati sifatida qarash lozim. Hozirgi kunda boshlang'ich maktab ta'limini integratsiya qilish haqida ko'p gapirilyapti. Bu tushuncha kichik maktab o'quvchisi atrofdagi olamni bir butunligicha qabul qiladi. Uning uchun

tabiatshunoslik, rus tili, musiqa va boshqa o'quv predmetlarini nomi emas, balki atrofdagi olam obyektlarining tovushlar, ranglar, hajmlarning turli tumanligi mavjuddir. Bolalarning tabiat va kundalik hayotdagagi barcha narsalarning bog'liqligini ko'rishga o'rgatish kerakligini o'qituvchi sezadi, biladi. Shunday ekan ta'lim integratsiyasi hozirgi zamon talabimi? Bu savol qanday yechilishi kerak, uning mohiyati nimada? Ta'limni integratsiyalash fikri xalq ta'limida tabaqalashtirish va individuallashtirish bilan birga muhokama qilina boshladi. Agar kichik maktab ta'limini tabaqalashtirish asosida kitob,darslik va boshqa adabiyotlar bilan mustaqlil ishlashga tayyorgarlik darjasini hamda kichik maktab yoshida qiziqishlarni faol shakllantirish etsa, integratsiyaning asosi qilib,turli fanlarni o'rganish obyektlari bo'lgan ba'zi umumiy tushunchalarni chuqurlashtirish mumkin. Ta'limni integratsiyalashning asosiy maqsadi boshlang'ich maktabdayoq tabiat va jamiyat haqidagi yaxshi tasavvur asoslarini qo'yishi va ularning rivojlanishi qonunlariga o'z munosabatlarini shakllantirishdir. Mana shuning uchun kichik maktab o'quvchisi predmet yoki vogelik hodisalarining bir necha tomonidan ko'rish muhimdir:mantiqiy va ematsional tomonidan,badiiy asarda va ilmiy ommabop maqolada,biolog,so'z ustasi,rassom,musiqaachi nuqtai nazaridan va boshqalar. Asosiy fanlarni o'zlashtirish va olamdagagi bor narsalarning qonuniyatlarini tushinishda predmetlar ichidagi va predmetlararo aloqalarni o'rnatish ta'limga integratsiyalashga yondashuvning metodik asosidir. Bunga turli darslarga tushunchalarga ko'p marotaba qaytishi,ularni chuqurlashtirish va boyitish,shu yoshga tushunarli bo'lgan muhim belgilarni aniqlash orqali erishish mumkin. Shunday qilib,yaxshi shakllangan tuzilish va o'tkazish tartibiga ega bo'lgan,tarkibiga shu o'quv predmetiga tegishli bo'lgan tushunchalar guruhi kiritilgan har qanday dars integratsiyasiga asos qilib olinishi mumkin. Lekin integratsiyalashgan darsga boshqa fanlar,boshqa o'quv predmetlari bilan bog'liq tushunchalar tahlil qilishning natijalari kiritiladi. Masalan, "qish", "sovuq", "bo'ron"kabi tushunchalar o'qish, rus tili,tabiatshunoslik,musiqa,tasviriy san'at darslarida ko'rib chiqiladi. Tushunchalarning tahlil qilish boshqa o'quv darslarida o'zlashtirilgan bilimlarga murojaat qilinadigan darslar integratsiyalashgan hisoblanadi. Dars ijodiy, erkin bo'lishi bilan birga,yaxlit,mantiqan ketma-ket,o'ziga xos o'tishi metodikasiga ega bo'ladi. Umumiyligi ta'limning poydevorining qo'yadigan boshlang'ich maktabdagagi ko'p tushunchalar tabiatshunoslik,rus tili,musiqa,tasviriy san'at va boshqalar uchun umumiydir. Hozirgi kunda bir

qator predmetlari uchun umumiy bo'lgan tushunchalar orasidagi aloqalarni o'rnatish psixologik va metodik asosiy bo'lgan integratsiyalangan darslar tizimini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish lozim. Shu bilan birga predmetlararo aloqalar dars tarkibi darajasida o'rgatilishi va zarur o'qitishning vositalari bilan ta'minlanishi kerak. Tekshirish davomida o'quv predmetlarini integratsiyalash jarayonida faol aqliy faoliyatga yordam beruvchi omillar; integratsiyalash uchun fanlarning ma'qul birlashishi, o'qituvchi va o'quvchi harakatlarining mos kelishi, bolalarning yosh imkoniyatlari hisobga olgan holda mazmunan, metod, usullarni tanlash. So'nggi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlarda o'quv fanlariaro aloqadorlikning tarbiyaviy ahamiyatiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. O'quv fanlariaro aloqadorlik ta'minlangan pedagogik sharoitda o'qitish jarayonida tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishda o'qituvchining tutgan o'rnini alohida ajratib ko'rsatish lozim. O'quv fanlariaro aloqadorlik ta'minlangan sharoitda o'quvchilarining egallagan bilimlari samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ularning idrok etish qobiliyati, faoliklari, qiziqishlari, aqliy intellektual imkoniyatlari ortishiga erishiladi. O'quv fanlariaro aloqadorlikni turli o'quv predmetlari bo'yicha o'quv dasturlari, darsliklar mutanosibligini ta'minlovchi didaktik imkoniyat sifatida tushunish lozim. O'quv fanlariaro aloqadorlik muammolari o'zbekistonlik olimlarning ham tadqiqotlarida yetakchi pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunonchi, A.Ch. Choriyev, U.Q. Musayev, N.S. Fayzullayeva, T.Z. Dayanayeva, A.A. Salomov, M.K. Ashirova va boshqalar o'quv fanlariaro aloqadorlikning turli qirralari, o'quv-biluv jarayonini optimallashtirish imkoniyatlarini tahlil qilganlar. Olib borilgan ilmiy-nazariy tadqiqotlar natijasidan ma'lum bo'ldiki, matematika bilan ijtimoiy-gumanitar turkumdag'i o'quv fanlariaro aloqadorlikning didaktik imkoniyatlari aniqlanmagan. Mazkur ta'lim sohalari mazmunini o'zlashtirish va egallangan o'zaro aloqador bilim, ko'nikma, malakalarni bilish, amalda qo'llash jarayoni nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etilmagan. Hozirgi kunda ta'lim mazmunida matematik bilimlarni taqdim qilish, o'quvchilarining yuqori darajadagi hisoblash ko'nikmalari, tafakkurini shakllantirish yuzasidan e'tiborga olinmay kelinayotgan holatlardan biri o'quv fanlarning matematika bilan o'zaro aloqadorligiga umumiy o'rta ta'lim mazmunida yetarli darajada e'tibor berilmaganligidadir. Xorijiy mamlakatlarda fan va texnologiyaning jadal sur'atda rivojlanishi olimlar oldida murakkab muammolarni qo'yamoqda. Shu sababli tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatları haqidagi yangi nazariy

va amaliy bilimlarni ta'lim mazmuniga kiritish, barcha fanlardan o'zaro aloqadorlikda eng zarur bilim va ko'nikmalarni hosil qilish, ijtimoiy hayot tajribalari va ilmfanning turli sohalari uchun muhim bo'lgan bilimlarni o'quvchilar egallashlari uchun yuksak bilim va mahoratga ega bo'lgan pedagoglarni tayyorlash nihoyatda zarurdir. Mazkur vazifalarni yechish uchun o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashni ilmiy jihatdan asoslash maqsadida har bir o'quv fanining fanlariaro aloqadorlikdagi mazmunini tanlash, ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan so'nggi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'quv fanlarning bir - biri bilan bog'langan tizimini shakllantirish lozim. Matematik tushunchalar orqali barcha o'quv fanlarning o'zaro aloqadorligi mohiyatiga tayanish, ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar turkumdag'i fanlarni o'qitishning yangi jihatlarini aniqlash zarurdir. O'quvchilarga taqdim etiladigan matematik bilim, tushuncha va hosil qilinadigan hisoblash ko'nikmalari umumlashgan mazmunga ega bo'ladi. O'quv fanlariaro aloqadorlik ta'minlanganda o'quvchilarga o'zaro bog'langan bilim va tushunchalar taqdim etiladi. Demak, "o'quv fanlariaro aloqadorlik" o'quv mavzulari mazmunini atroficha ochib berish uchun zarur. O'quv fanlariaro aloqadorlik dars mavzularining mazmunini o'rganish, undagi muhim qoidalarni ajratib olib o'zlashtirishda quyidagi jarayonlarni faollashtirish imkoniyatini beradi:

- o'quv mavzularini o'rganish jarayonida o'quv fanlariaro aloqadorlik holatini aniqlashga subyektiv yondashish ehtimolini pasaytirish;
- fanning muhim g'oyalarini ochib berishda birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lgan o'quv fanlari asosiy jihatlariga o'quvchilar e'tiborini jaib etish;
- doimiy ravishda idrok etishni murakkablashtirib borib, o'quvchilar ijodiy tashabbuskorligi va o'quv-biluv faoliyati mustaqilligi ko'lamenti kengaytirish, ko'p tomonlama o'quv fanlariaro aloqadorlikni samarali yo'lga qo'yish uchun didaktik vositalarning har xil turlarini qo'llab, o'quv fanlariaro aloqadorlikdan foydalanish bo'yicha tashkiliy ishlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish;
- turli didaktik vositalar yordamida o'quv fanlarning o'zaro uzviy birlikda o'zlashtirilishiga erishish;
- o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtaida ijodiy hamkorlikni vujudga keltirish;

qator predmetlari uchun umumiyl bo'lgan tushunchalar orasidagi aloqalarni o'rnatish psixologik va metodik asosiy bo'lgan integratsiyalangan darslar tizimini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish lozim. Shu bilan birga predmetlararo aloqalar dars tarkibi darajasida o'rgatilishi va zarur o'qitishning vositalari bilan ta'minlanishi kerak. Tekshirish davomida o'quv predmetlarini integratsiyalash jarayonida faol aqliy faoliyatga yordam beruvchi omillar; integratsiyalash uchun fanlarning ma'qul birlashishi, o'qituvchi va o'quvchi harakatlarining mos kelishi, bolalarning yosh imkoniyatlarni hisobga olgan holda mazmunan, metod, usullarni tanlash. So'nggi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlarda o'quv fanlariaro aloqadorlikning tarbiyaviy ahamiyatiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. O'quv fanlariaro aloqadorlik ta'minlangan pedagogik sharoitda o'qitish jarayonida tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishda o'qituvchining tutgan o'rnini alohida ajratib ko'rsatish lozim. O'quv fanlariaro aloqadorlik ta'minlangan sharoitda o'quvchilarining egallagan bilimlari samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ularning idrok etish qobiliyati, faoliyatlari, qiziqishlari, aqliy intellektual imkoniyatlari ortishiga erishiladi. O'quv fanlariaro aloqadorlikni turli o'quv predmetlari bo'yicha o'quv dasturlari, darsliklar mutanosibligini ta'minlovchi didaktik imkoniyat sifatida tushunish lozim. O'quv fanlariaro aloqadorlik muammolari o'zbekistonlik olimlarning ham tadqiqotlarida yetakchi pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunonchi, A.Ch. Choriyev, U.Q. Musayev, N.S. Fayzullayeva, T.Z. Dayanayeva, A.A. Salomov, M.K. Ashirova va boshqalar o'quv fanlariaro aloqadorlikning turli qirralari, o'quv-biluv jarayonini optimallashtirish imkoniyatlarni tahlil qilganlar. Olib borilgan ilmiy-nazariy tadqiqotlar natijasidan ma'lum bo'ldiki, matematika bilan ijtimoiy-gumanitar turkumdagagi o'quv fanlariaro aloqadorlikning didaktik imkoniyatlari aniqlanmagan. Mazkur ta'lim sohalari mazmunini o'zlashtirish va egallangan o'zaro aloqador bilim, ko'nikma, malakalarni bilish, amalda qo'llash jarayoni nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etilmagan. Hozirgi kunda ta'lim mazmunida matematik bilimlarni taqdim qilish, o'quvchilarining yuqori darajadagi hisoblash ko'nikmalari, tafakkurini shakllantirish yuzasidan e'tiborga olinmay kelinayotgan holatlardan biri o'quv fanlarning matematika bilan o'zaro aloqadorligiga umumiyl o'rta ta'lim mazmunida yetarli darajada e'tibor berilmaganligidir. Xorijiy mamlakatlarda fan va texnologiyaning jadal sur'atda rivojlanishi olimlar oldida murakkab muammolarni qo'ymoqda. Shu sababli tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatları haqidagi yangi nazariy

va amaliy bilimlarni ta'lim mazmuniga kiritish, barcha fanlardan o'zaro aloqadorlikda eng zarur bilim va ko'nikmalarni hosil qilish, ijtimoiy hayot tajribalari va ilmfanning turli sohalari uchun muhim bo'lgan bilimlarni o'quvchilar egallashlari uchun yuksak bilim va mahoratga ega bo'lgan pedagoglarni tayyorlash nihoyatda zarurdir. Mazkur vazifalarni yechish uchun o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashni ilmiy jihatdan asoslash maqsadida har bir o'quv fanining fanlariaro aloqadorlikdagi mazmunini tanlash, ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan so'nggi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'quv fanlarning bir - biri bilan bog'langan tizimini shakllantirish lozim. Matematik tushunchalar orqali barcha o'quv fanlarning o'zaro aloqadorligi mohiyatiga tayanish, ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar turkumdagagi fanlarni o'qitishning yangi jihatlarini aniqlash zarurdir. O'quvchilarga taqdim etiladigan matematik bilim, tushuncha va hosil qilinadigan hisoblash ko'nikmalari umumlashgan mazmunga ega bo'ladi. O'quv fanlariaro aloqadorlik ta'minlanganda o'quvchilarga o'zaro bog'langan bilim va tushunchalar taqdim etiladi. Demak, "o'quv fanlariaro aloqadorlik" o'quv mavzularini mazmunini atroflicha ochib berish uchun zarur. O'quv fanlariaro aloqadorlik dars mavzularining mazmunini o'rganish, undagi muhim qoidalarni ajratib olib o'zlashtirishda quyidagi jarayonlarni faollashtirish imkoniyatini beradi:

- o'quv mavzularini o'rganish jarayonida o'quv fanlariaro aloqadorlik holatini aniqlashga subyektiv yondashish ehtimolini pasaytirish;
- fanning muhim g'oyalarini ochib berishda birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lgan o'quv fanlari asosiy jihatlariga o'quvchilar e'tiborini jalb etish;
- doimiy ravishda idrok etishni murakkablashtirib borib, o'quvchilar ijodiy tashabbuskorligi va o'quv-biluv faoliyati mustaqilligi ko'lamini kengaytirish, ko'p tomonlama o'quv fanlariaro aloqadorlikni samarali yo'lga qo'yish uchun didaktik vositalarning har xil turlarini qo'llab, o'quv fanlariaro aloqadorlikdan foydalanish bo'yicha tashkiliy ishlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish;
- turli didaktik vositalar yordamida o'quv fanlarning o'zaro uzviy birlikda o'zlashtirilishiga erishish;
- o'qituvchilar va o'quvchilar-o'rtaida ijodiy hamkorlikni vujudga keltirish;

• hozirgi zamon talablari asosida o'quvchilar ilmiy dunyoqarashini matematikaning ijtimoiy-gumanitar turkumdag'i o'quv fanlari bilan aloqadorligi vositasida, ijtimoiy hayot bilan hamohang shakllantirish.

Integrativ funksiya –bu funksiya umumta'lim va kasbiy ta'limni boglovchi zvenodir. Bunda ta'lim mazmunidagi barcha tashkil etuvchi elementlar majmkasini –bilim, kunikma, malaka, me'yor, pedagogik tizimlarni uzida mujassamlab: bilimlarni tizimlashtirishni tashkil etish, talabalarda har xil predmetlarda o'tiladigan va texnik, texnologik jarayonlarda sodir buladigan hodisalar, tushunchalar, g'oyalar, nazariyalar orasidagi o'zaro integratsiya va har tomonlama boglanish borligini urnata olish kunikmalarini shakllantirish;

bu bog'lanishlar kasbiy bilimlarni chuqurlashtirishga yordam beruvchi ekanini tushuntirishni ta'minlash;

talabalarda ijodkorlik masalalarini nazariy to'g'ri texnik va amaliy jihatdan maqsadga muvofiq etishda, turli o'quv predmetlarini o'rganishda olgan bilim va mahoratlari asosida texnikaviy – iqtisodiy, ijtimoiy – ekologik, tashkiliy – pedagogik tizimlar maqsadi, mezoni va vazifasini tugri shakllantirish kunikmalarini hosil qilishlarini nazarda tutadi.

Boshlang'ich ta'lim integratsiyasi kursining maqsad va vazifalari. Keyingi paytda maktab ta'limini integratsiyalash to'g'risida ko'p so'z yuritilmoqda. Olimlar va amaliyotchi o'qituvchilar bolalarda qanday qilib dunyo to'g'risidagi yaxlit tushuncha xosil qilish va turli fanlar bo'yicha bilimlarni yaqinlashtirish uchun bir butun dasturni tuzish to'g'risida bosh qotirishyapti. Bir biriga yaqin bo'lgan fanlarni birlashtiruvchi kurslar tashkil etish xarakatlari bo'lmoqda. Masalan, matematika va konstruktsiyalash, tasviriy san'at va badiiy mehnat. Bu kurslarning samaradorligi to'g'risida xorijiy pedagoglarning ko'p yillik ishlari bo'yicha baholash mumkin. Zero, integratsiyalangan kurslar chet el mifikalar uchun odatiy holga aylangan. Chet el tajribasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, tabiat va jamiyat haqidagi bilimlarni rivojlantirish uchun asos bo'luvchi integratsiyalangan fanlar ko'pgina mamlakatlarning o'quv dasturlariga kiritilgan. Bu ekologik yo'nalishga ega bo'lgan integratsiyalangan fan bo'lib, jahon hamjamiyatida o'quvchilarga atrof-muhitga javobgarlikni shakllantirishning asosiy vositasi ekanligi to'g'risida xabar beradi. Hozirgi kunda integratsiyaning bir necha usullari qo'llaniladi. Birinchisi, bir nechta fanlarni bir fanga birlashtirish. Shu masaladagi 1988 yilda chop etilgan xalqaro pedagogik tajriba yakunlariga bag'ishlangan tadqiqot ko'pgina xorijiy mamlakatlar boshlang'ich

maktablarining integratsiyalangan kurslari bo'yicha foydali manba bo'lib qoldi. Kursning maqsadi bolani dunyo bilan suhabatga tortish, inson, tabiat, jamiyat, fan, san'at bilan suhabatlashishga faqat odamlar suhabatlashadigan til bilangina emas, hayvonlar, o'simliklar tili bilan, rassomlar, musiqachilar, olimlar foydalanadigan til bilan tanishtirishdir. Kichik maktab o'quvchisiga fikr doirasi keng bo'lgan muloqot san'atining boshlang'ich savodini egallashda yordam berish muhimdir. Bu savod o'zida odamlar bilan muloqotdan tortib(tengdoshlar, katta yoshdagilar, kichik yoshdagilar) o'z - o'zi bilan muloqotdanto atrof muhitdagi hodisalar bilan muloqotni qamrab oladi. Integratsion kursning maqsadidan yana biri – o'zi ishlayotgan olam haqida narsa va hodisalar orasidagi bog'liqlik, o'zaro yordam, moddiy va madaniyatning turli tumanligi xususida keng va eng asosiysi, insonning ichki(ma'naviy) va ijtimoiy dunyosi, olamda xukm suruvchi qonunlar (tabiiy, ilmiy, tarixiy, axloqiy) haqida tushuncha berish. Asosiy urg'u faqat ma'lum bilimlarni egallashga emas, balki tasviri berish. Asosiy urg'u faqat ma'lum bilimlarni egallashga emas, balki tasvirlar, fikrlarni rivojlantirishga beriladi. Olamning umumiyo ko'rinishi tovushlar, tasvirlar, ranglar orqali tanishtiriladi, bola esa ham dunyon, ham o'zini o'rganuvchi, tekshiruvchi o'miga qo'yadi.

Integratsion ta'limning tuzilishi qanday? Integratsion ta'limning integrativligi uning tuzilishiga xos xususiyatlarini belgilab beradi. Yil uchun umumiyo bo'lgan bir mavzu, har chorakning asosiy mavzusida o'z rivojini topadi. Shunday qilib, kurs asosiga qo'yilgan g'oyalar(fikrlar)ning gorizontal harakati amalga oshiriladi. Xuddi shu yo'l bilan vertikal harakat ham amalga oshiriladi (sinfdan sinfga), bunda bir mavzu bolaning o'sishiga qarab, murakkablashib boradi, integrativlik insonning olam bilan o'zaro aloqalarida aks ettiruvchi mavzulariga kiritilgan: bola idrokidan ma'lum bo'lgan uzoq olam bilan (kosmos, yulduzlar, yer kurrasi, kata bo'shilqlar va vaqt qadri) yaqin olam (mikroolam, uy oldidagi hayvonlar va o'simliklar dunyosi, ona-vatan tabiatini va boshqa mamlakatlar tabiatini). Insonlar olami bilan (turli mamlakatlar va madaniyatlar, sivilizatsiya markazlari, insonning inson va jamiyat bilan munosabatlari, insonning ichki dunyosi); madaniy dunyosi bilan (xalq ijodi, rassom va olimlar ijodi, ma'naviy qadriyatlarni saqlovchi odamlarning ishlari). Shu olamlar ichra sayohatning mavjudlik qonuniyatlarini, tillarning o'ziga xos xususiyatlarini ochish integrativ ta'limning asosiy mantig'idir. Integrativ ta'lim oddiylikdan murakkablikka, bilishdan ilmga, tartibsizlikdan uyg'unlikka, chaqqonlikdan mohirlikka va ijodga bo'lgan

harakatni taklif qiladi. O'quvchi dunyo yaralishining "g'ishtchalari" bilan tanishadi, olamning boshlanishiga, insonning yerda paydo bo'lishiga murojaat qiladi. So'zlar, sonlar siri, yashil barg, qadimiy afsonalar jumboqlarni ochish yuzasidan fikrlaydi, o'quvchi makon va zamon bo'ylab sayohatga otlanadi. Shunday qilib, bola har kuni ochish kerak bo'lgan olamning go'zalligi va turli tumanligini his qiladi. "Murakkab dunyoqarashlar ilmiy, badiiy g'oyalar o'quvchi tushunishi uchun qulay, tasvirli mavzularda o'z aksini topgan, ular yil mundarijasini tuzishga imkon beradi. Bir tartibga solingen tizim integratsion ta'limning o'ziga xos xususiyatidir." Maktabda yil va chorak mundarijasiga turli ertak qahramonlarining kiritilshi ham shu maqsadga xizmat qiladi. Ular mavzudan mavzuga yetaklab, yangi narsalarni bilib olishga yordam beradi. Chet elliq olimlar integratsion ta'limning kurslarini tashkil etish zarurligi haqida fikr bildirishmoqda. Bolgariyalik olimlar tabiiy-ilmiy bilimlarni o'z ichiga olgan, 10-12 yoshlik bolalarga mo'ljallangan integratsiyalangan kurs yaratishdi. Shunday qilib, o'qish, yozish va og'zaki nutq "Til san'ati"ga, tarix, geografiya, fuqaroshunoslik, jamiyatshunoslikka, fizika, kimyo, biologiya, astronomiya, tabiatshunoslik va shu kabilarga birlashtirildi. Integratsiyaning bunday usulidan to'liqsiz va to'liq o'rta maktablarda qo'llaniladi. AQSHdagi o'rta maktablarning yuqori sinflarda fizika, kimyo, geografiya, geologiya, kristallografiya, tuproqshunoslik va shu kabilarning o'z ichiga oluvchi "Erni o'rganish" fani kiritilgan. Chexiya, Slovakiyada ham shunday umumlashtiruvchi integratsiyalangan "fuqarotarbiyasi" deb nomlangan kurs yuqori sinflarda kiritilgan. SHunday qilib, bir qator mamlakatlar tajribalari ko'rsatishicha, integratsiyalangan kurslar qulay shakl bo'lib qoldi. Maktabda o'qitiladigan fanlarni bir butun tizimli ravishda o'qitish imkoniyati tug'ilganga o'xshaydi. Lekin shunday savol tug'iladi: bu kursni qanday o'qituvchi o'qitishi mumkin? Bunday kurslar yaratilishining o'zi yuqori malakali jamoani talab qiladi. Zero, uni o'qitish uchun yuqori malakagina emas, balki o'ta bilimdonlik kerak. Bunday o'qituvchini kim tayyorlab beradi? Kim shunday murakkab ko'p predmetli o'quv kursini olib boruvchi o'qituvchini moddiy va ma'naviy jihatdan qiziqtira oladi? Bu savollar hal qilinmas ekan, integratsiyaning bu usuli ko'zda tutilgan natijalarini bermaydi. Dars ijodiy, erkin bo'lishi bilan birga yaxlit, mantiqan ketma-ket, o'ziga xos metodikaga ega bo'ladi. Didaktik tizimda predmetlararo asosda integratsiyalash o'qituvchi (ta'lim berish) va o'quvchi (ta'lim olish) harakatlarining mos kelishini ko'zda tutadi. Ikkala

faoliyat ham umumi tuzilishga ega: maqsadlar, sabablar, mazmun, vositalar, natijalar, nazorat. Biroq o'qituvchi va o'quvchi faoliyatlarining mazmunida farq bor. Maqsadli bosqichda o'qituvchi umumi maqsadni qo'yadi. O'quvchilar o'qituvchi boshchiligidagi predmetlararo bog'liqliklarni tushunib yetishlari, turli predmetlarda kerakli bilimlarni tanlab olishlari kerak, bunda ular o'z e'tibor fikrlarinifaqtumiybilimlarnio'zlashtirishgaemas, balki, ko'chirish, tahlil qilish, shaxsning belgilari va qiziqishlarini rivojlantirishga qaratishlari kerak. Isbotlash bosqichida o'qituvchi o'quvchilarni dunyoqarashini o'stiruvchi bilimlarga, turli predmetlar tushunchalarini umumlashtirishga rag'batlantiradi. O'quvchilar o'z harakatlarini, dunyoqarashini kengaytiruvchi bilimlarga qiziqishga yo'naltiradilar. Faoliyatning mazmun bosqichida o'qituvchi yangi o'quv materiallarni kiritadi, shu bilan birga integratsion dalillar, tushunchalar, muammolar majmui darajasidagi boshqa predmetlardan olingen tayanch bilimlarni jalb qiladi. O'quvchilar umumpredmetli tushuncha, muammolarni umumi bilimlar darajasida o'zlashtiradilar. Vositalar tanlash bosqichida o'qituvchi turli fanlar bo'yicha bilimlarni umumlashtirishga yordam beruvchi ko'rgazmali vositalarni darsliklar, tablitsalar, sxemalar, savolnomalar, amaliy vazifalarni qo'llaydi. O'quvchilar ko'chirish, umumlashtirish, biriktirish kabi xarakterli integratsion masalalarni ko'rgazmali vositalar yordamida bajaradilar. Keyingi bosqich-natija. O'qituvchi ta'lim berish, rivojlantirish, tarbiyalash maqsadida integratsiyani amalga oshirish uchun pedagogik bilimlarni qo'llaydi. O'quvchi bilimlar tizimida, umumlashtiradi va uni amalda qo'llaydi. Nazorat qilish bosqichida o'qituvchi bir-biri bilan bog'liq predmetlar bo'yicha o'quvchilarning tayyorgarligini baholaydi, nazorat qiladi, o'zlashtirish sifatini baholaydi. O'quvchilar turli predmetlar bo'yicha o'z bilimlarini baholaydilar, ularni birlashtirish ko'nikmalarini nazorat qiladilar. Tekshirishlar ko'rsatishicha integral yondashuvni amalga oshirishga yordam beruvchi usul va vositalarga: -evristik suhabatlar; -umumi suhabatlar; -ekskursiyalar; -kuzatishlar, badiiy asarlar asosida nutq o'stirish uchun yozilgan ijodiy ishlari; -ta'limning ko'rgazmali metodlari va h. kiradi. Ta'limga integratsion tizimni kiritish yaxlit dunyo qarashga, o'zidagi bor bilimlarni mustaqil tartibga solish va turli muammolarni hal qilishga noan'anaviy yondashish qobiliyatiga ega bo'lgan bilimdon yoshlarni tarbiyalashda nisbatan ko'proq yordam beradi. Ta'limni integratsiya qilish mohiyati nimadan iborat? Ta'limga bog'liq "Integratsiya" tushunchasi ikkita ma'noga ega:

1) O'quvchida atrofdagi olam to'g'risida yaxshi tasavvur hosil qilish (bu yerda integratsiya ta'lismi maqsadi sifatida ko'riladi).

2) Predmetli bilimlarni yaqinlashtirish uchun umumiy platformani topish (bu yerda integratsiya – ta'lismi vositasi).

Maxsus ta'lismi.Jahon maktabi iqtidorli o'quvchilardan farqli bo'lgan nogiron,aqliy rivojlanishda me'yordan og'ishgan kabi anormal bolalar taqdiriga ham alohida e'tibor bilan qaraydi. Bunday bolalar uchun maxsus differentials ta'lismi –maktab faoliyatining muhim yo'nalishitidir. AQSHda 1990yillar boshlarida 4,5mln.nogiron bolalar jamoat maktablarida tahlil oldilar. Bularning ichida eng katta guruhni yengil miya shikastlanishi oqibatida o'qishga qiynalayotgan bolalar tashkil etadi. Undan keyin nutqida kamchiligi bo'lganlar,aqlizaflar,ko'rkar,jismoniy nogironlar va b. bolalar turadi.Bu yerda "Nogiron bolalarning ta'limi" haqidagi qonun qabul qilindi va yirik subsidiyalar ajratildi. Maktablarda nogiron bolalar bilan ishlash bo'yicha psixologlar, sotsiologlar va boshqa mutaxassislar shlay boshladilar. Nogironlarni o'qitish uchun yangi texnika,kompyuterlar joriy qilindi. Nogiron bolalarning bir qismi oddiy maktabdan tashqarida o'qitilsa, bir qismi uchun alohida sinflar tashkil etildi. Frantsiyada majburiy ta'lismi haqidagi Qonun nogiron bolalarga ham tegishli.Ular oddiy maktab yoki maxsus o'quv muassasalarida ta'lismi olishlari mumkin.Bunday bolalarni o'qitish, moslashtirish masalalari bilan alohida department komissiyasi shug'ullanadi. Frantsuz pedagoglari nogiron bolalarni sog'lim tengdoshlaridan ajratib emas,balki bir maktabda o'qitish tarafidordirlar. Ayrim holatlardagina ularni maxsus ta'lismi muassasalariga joylashtiradilar Ta'larning integrativ kursi ko'rgazmali ta'lismi sistemasi bo'lib, integrativ bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish asosida ko'rgazmali, mahoratni vujudga keltirish sirlarini o'rganadi. Ko'rgazmali ta'lismi sistemasi turli xildagi tiplar, shakllar, usullar, ob'ektlar asosida qurilgan. Integratsion kursning maqsad va vazifalari maktab tabiiy-ilmiy ta'lismi sistemasida tavsiflanadi. Bilimning integratsiyalashgan (ko'rgazmali) tarmog'ida integratsiyalashning usul va vositalari: ta'lismi rejasidagi o'qitish joyida: vaqtning hajmiga qarab shu kursni to'la o'zlashtirish vaqt o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi: ko'p maqsadli va rang-barangliliqi hamda ko'p funksiyaga egaligi bilan tavsiflanadi (ko'rgazmali). Integratsiya kursi - o'quv fanlaridan biri bo'lib, fanlararo bilimlarni (integrativ bilimlarni) chuqurlashtirish va oshirish, ularni shakllantirish uchun o'rganiladi. U har xil turlar, usullar, uslublar, fanlararo integratsiya ob'ektlari asosida tuzilgan.

Integratsiya kurslarining sinflarga bo'linishini turli asoslarda qilish mumkin: maqsad va muammolar asosida; maktab tabiiy - ilmiy tizimidagi vazifalari asosida; qo'shiluvchi fan tarmoqlari asosida; integratsiya usullari va yo'llari asosida; o'quv rejasidagi o'rni asosida; kursni o'rganishga sarflangan vaqt asosida; o'quvchilar uchun qiyinlik darajasi asosida va h. k. Shuni e'tiborga olamizki, bu kurslarning mualliflar i odatda o'z oldilariga bir necha maqsad va muammolarni yechish masalasini qo'yadilar, shu sababli kurslar ko'p maqsadli, turli vazifalari bo'ladi. Ko'p miqdordagi dasturlar va ularni tadbiq etishga urinishlarni ko'rib chiqib, biz bu kurslar qurilishining asosiy yo'naliishlarini ajratishimiz va ularni mohiyatiga qarab sinflarga bo'lishimiz mumkin. Integrativ yo'naliish Integratsiyalovchi ta'lismi kursining yo'naliishlari: - ko'p predmetlilik bunda (ikki yoki undan ortiq) fundamental fanlarni qiyoslash; - chegara fanlar asosida – yangi fanlarni vujudga keltirish, buning asosida yangi tabiiy hamda ilmiy fanlar vujudga keladi; - asosiy (o'zak) fanlar –zamonaviy bilimlarning hamma tarmoqlariga singib ketuvchi fanlar va umumiy ilmiy tushunchalar, qoidalar va nazariyalardir. - kompleks ob'ektlarini o'rganish bu- "koinot", "odam", "muhit" degan tushunchalarni birlashtirish; - mahalliy (tabiiy-ilmiy bilimlar) va global (muhim) muammolar – ilmiy, ekologik, polietnik, sanoat va mamlakating madaniy rivojlanishi bilan millatning bugungi kundagi tutgan o'rni bilan chambarchas bog'liq. - faoliyat asosida-o'quv tarbiya faoliyatining har xil ko'rinishlari kitoblar, kuzatishlar, tajribalar, bilim, maxorat va ko'nikmalar. - tabiat va jamiyatning rivojlanish qonunlari bo'lgan shaxsiy munosabati shakllantirish: ko'rgazmalar asosida integratsiya, didaktik sistemada (o'qituvchi va o'quvchining faoliyati); Ko'rgazmali yondoshishga olib keluvchi metodlar va usullar – evristik suhbatlar (savoljavob uslubi), rejali boyitadigan suhbatlar, ekskursiyalar, ijodiy ishlar, mustaqil ishlar, antomimika, sahna ko'rinishlari, namunali qiroat bilan o'qish, insho yozish, diktant, bayon yozish, matematik masalalarni yechish. - tabiat va inson yagona tizimi va o'zaro aloqada faoliyat ko'rsatish hamda insoning planetada yashab qolishi uchun ilmiy asoslangan foydalishni tashkil qilishi zarurligi; - ilmiy o'rganishning gumanizatsiyasi jarayoni ijtimoiy gumanitar, tabiiy amaliy va texnik fanlar metodlarining o'zaro ta'siri, ilmiy faoliyatning gumanitar- shaxsiy metodlari sohalarida ifodalandi; - ta'limi rivojlantirishning eng umumiyo samarali yo'li zamonaviy fanni turlicha uslubiy yondoshuvlarning optimal o'zlashtirish; - «tabiat-inson» tizimidagi tabiiy – ilmiy va gumanitar fanlarni integratsiyalashuvni sifatidagi

gumanizatsiyalashuvi; - tabiatda mavjud obyektiv aloqalarni o'zlashtirish orqali o'quvchilarda shaxsini shakllantirish; - boshlang'ich sinflarda integratsion bilim malakalarini va ko'nikma hosil qilish; - har bir o'quv predmetini o'kiyotgan paytda o'quvchilarga to'g'ri keladigan psixik qo'zg'алиш hosil qilishi, bu materialni o'zlashtirishiga katta yordam beradi, uni tez yodda saqlashga, emotsiyal anglashga, fikrlash qobiliyatining o'sishi, nutq va tasavvurning rivojlanishiga olib keladi. Integratsiya negizida o'quvchilarda fikrlash qobiliyatining xar hil tiplarini shakllantirish, bu esa bilim (anglash) jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir.

- tabiatda mavjud bulgan ob'ektlar orqali o'quvchilarining shaxsiyatini shakllantirish;

- "tabiat -inson" sistemasida aniq bilimlarga ega bo'lishi uchun fikrlash qobiliyatini shakllantirish; materiallarni anglab yetish va didaktik adaptatsiya shakllantirish uchun o'rganuvchi materialni bilimning xar xil tarmoqlaridan olish;

- o'quvchilarda sistemalashgan fikrlash qobiliyatini shakllantirish uchun o'rganuvchi materialni bilimning xar xil tarmoqlaridan olish uchun dunyoning zamonaviy ilmiy kontekstidan foydalanish;

- tabiatning ob'ektlari va ko'rinishlarini, jarayonlarining, qonunlarini, jamiyatning rivojlanish qonunlarini iqtisodiyot gumanistik va demokratik bilimlarni shakllantirish;

- bilim, ko'nikma, malaka sistemasini ishlab chiqish;

- maktab ta'lif kurslaridagi integratsiyani ma'nosi, keng miqdordagi fikrlar va faktlar majmuasi, bir- biriga yaqin fanlarning birlashuvi; maktab o'quvchilarida har xil tipdagi fikrlash qobiliyatini shakllantirish, buning uchun ruhiy mashqlardan foydalanish, materialni tez o'zlashtirishiga yordam beradi, uni eslab qolish va emotsiyal anglash qobiliyatini shakllantiradi. Boshlang'ich ta'lifda integratsiyalashgan yondashuv metodlariga usullari. Integratsiyalangan yondashuv metodlar va usullariga quyidagilar kiradi;

- evristik suhbatlar;
- umumlashtirish rejasidagi suxbatlar;
- ekskursiya; → ijodiy ishlar;
- o'qitishning ko'rgazmali metodlari;
- mustaqil ishlar;
- o'qish darslarida og'zaki tasvirlash;

- pantamimo sahnachalari;
- darslarda peyzaj tasvirlarini ifodali
- o'qish, ona tili darsida tabiatshunoslik mazmunidagi matnlar bilan diktant yozdirish;

o'lkashunoslik asosida matematik masalalarini yechish va shu kabi. Integratsion tizim - bu to'liq dunyoqarashga ega, o'zida bor bilimlarni mustaqil tizimlash qobiliyati va turli xil muammolarni yechishda noan'anaviy yondashadigan to'liq ma'lumotga ega yosh insonni tarbiyalashga imkon beruvchi o'qitishning differentsiyasidir (turlanishidir). O'qitish maqsadidagi integratsiya - bu o'quvchini o'qitishni birinchi qadamlaridan oq olamni bir butunlikda va uni barcha elementlari o'zaro bog'liqligi haqida tasavvur berishdir. Integratsiya — an'anaviy ta'lif vositasi; oldin mavjud turlangan bilimlar kesishuvida bilmaganlarni to'ldirib olish, ular orasidagi mavjud aloqani o'rnatish; o'qitishda mavjud tor ixtisoslashuvni yangilash bilan o'quvchini bilim darajasini oshirish. Integrativ ta'lifning sinflarga bo'linishi (klassifikatsiya). Ko'p fanlar integratsiyasi Ularni yana universal yoki bir necha asosiy tizim kurslarini almashtiruvchi umumi deb ham atash mumkin. Masalan, o'qish, tabiat, rasm darslarini bitta umumi darsga birlashtirish. Odadta, bunday kurslarning mualliflari tabiiy fanlar materiallarini birlashtirib, ularni bir ma'lum tizimga keltirishadi va o'z kurslarini integrativ yoki kompleks (umumi) deb ataydilar. Ko'rinish turibdiki, boshlang'ich ta'lif tizimidagi tabiiy fanlar materiallarini berishda to'g'ri ketma — ketlikka faqat darslar tuzilishini saqlab qolibgina erishish mumkin. Ba'zi e'tiborli olimlar ta'kidlaydilarki, bu an'anaviy maktablarda ham tabiiy fanlarni ketma - ket o'rganish yo'li bilan ham hal qilinmoqda. Bir qator olimlar boshlang'ich ta'limga ham darslarga ajratib o'qitish an'analari tarqalgan deb hisoblaydilar. Tabiiy fanlarni o'qitishning tizim bo'yicha davom ettirishni bekor qilish va soddalashtirish uchun ko'pgina mualliflar gumanitar sinflar uchun umumlashtirilgan kurslar (darslar) taklif qiladilar. Bularga umumi tushunchalar beruvchi, o'quvchilarda tabiiy fanlarni o'rganishga qiziqish uyg'otish vazifasini bajaruvchi, tabiat haqida qiziqarli ko'rinishda hikoya qiluvchi boshlang'ich tabiiy fanlar kurslari (masalan, boshlang'ich sinflardagi "Tabiatshunoslik") kiradi. Chegaradosh fanlar asosida tuzilgan kurslar. Keng integratsiya jarayoni oldingi ilmiy yo'nalishlarni bog'lovchi yangi tabiiy fanlar va ilmiy yo'nalishlar hosil bo'lishiga olib keldi. Boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limi kuzatib, o'qish, tabiatshunoslik, mehnat (tabiiy materiallar

bilan ishslash), rasm fanlariga ekologik mavzular kiritilgani ko‘rinadi. Bir - biriga yaqin chegaradosh fanlarning qatoriga molekulyar biologiya, biofizika, geofizika, biokimyo, astrofizika, astrokimyo kiradi. Bu fanlar asosida maktab integrativ tabiiy fanlari tuziladi. Asosiy fanlar asosida tuzilgan kurslar. Zamonaviy bilimlarning har bir bo‘limini qamrab oluvchi asosiy fanlar asosida tuziladi. Ular qatoriga pedagogika, pedagogik texnologiya, pedagogik psixologiya, inson yoshi psixologiyasi, fan rivojlanishi jarayonini o‘rganuvchi pedagogik psixo logiya, fanning insonning boshqa hayot jarayonlariga bog‘liqligini o‘rganuvchi: kibernetika boshqarish, aloqa va informatsiyani qayta ishslash: informatsiyaning tuzilishi va xususiyatlarini, uning shaxs shakllanishidagi o‘mini o‘rganuvchi informatika. Inson hayotining turli jarayonlar ida ilmiy yo‘nalish bo‘lgan sistemalarning aloqalarini o‘rganuvchi sinergetikaning qo‘llanilanishi. Bu siftdagi integrativ kurslarning mazmuni shu fanlar ma’nosи va strukturasi asosida tuziladi. Umumiy ilmiy tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar asosidagi kurslar. Bu asosda integrativ kurslar yaratish haqidagi fikrlar yaxshi nat ija lar berdi. Mualliflar orasida yuqori darajadagi umumiylikni bildiruvchi tushunchalar: “materiya”, “harakat”, “modda”, “maydon”, “energiya” va boshqalar ko‘p ishlatildi. Qonunlar orasida sermahsuli tabiatni saqlash qonuni, odamlarning ish faoliyati tufayli rivojlanishi, tabiatga tuyg‘u bilan qarash bo‘ldi. Nazariyalar orasida integrativ kurs yaratish uchun asos bo‘lib asosiy tabiiy - ilmiy nazariyalar xizmat qiladi. Shunisi e’tiborga loyiqliki, bu asosda integrativ kurslar yaratishga urinishlar ko‘p bo‘lgan bo‘lsa ham, ular qovishmaganligi va ma’lum ketma - ketlikka, didaktik maqsadga ega emasligi bilan ajralib turadi. Fan evolyutsiyasi bilan bog‘liq muammolarni, tabiatni ilmiy nuqtai nazaridan o‘rganish uslublarini, olamning ilmiy ko‘rinishini o‘rganish asosidagi kurslar. Yuqoridagi barcha mavzular integrativ mazmunga ega va tadbiq etishga katta imkoniyatlari bor, afsuski, bunday kurslar mакtab ish faoliyatida qo‘llaniluvchi materialning va o‘qitish uslubining murakkabligi tufayli hali keng tarqalgani yo‘q. Kompleks ob’ektlar asosida. Integrativ kurs yaratishga asos bo‘lgan kompleks ob’ektlarga Yer, biosfera, odam va uning yashash muhitini misol bo‘la oladi. Bu kurslarning bir xil mavzularida bir ob’ekt turli fan nuqtai nazaridan ko‘riladi. Shu xildagi integratsiya o‘tgan asrning yigir manchi yillarda maorif tizimida qo‘llanilgan. Keyinchalik u bekor qilingan, lekin bizning davrimizda, aytish mumkinki qaytadan tug‘ildi. Bizning nazarimizda, ma’lum hajmda u tabiiy fanlar ta’limiga yaxshi ta’sir ko‘rsatadi. Turli muammolar asosida. Integrativ

kurslarni turli lokal (mahalliy) va global (umumjahon) muammolar asosida tadbiq etishga urinishlar ko‘p uchraydi. Bunda tabiiy ilmiy bilimlarning muammolar asosida birlashtirilishi qo‘llaniladi. Bu siftdagi integrativ kurslar (asosan ekologiya bilan bog‘liq kurslar) maktablar ish faoliyatida keng tarqalgan. Muammolar bo‘yicha tuzilgan integrativ kurslar rivojlanishiga global ta’limning rivojlanishi ham turtki bo‘ldi. Bu yo‘nalishning tarafdarlari zamonaviy shaxsning rivojlanishiga bugungi kunda mamlakatlarning va millatlarning ekonomika, fan, siyosat, ma’naviyatining uzviy bog‘liqligidan kelib chiquvchi globallik omili kuchli ta’sir ko‘rsatadi degan tasdiqlashni asos qilib olganlar. Faoliyat asosida. Tabiiy fanlar asosini o‘rganishda o‘quvchilar kitob bilan ishslash, kuzatishlar olib borish, tajribalar o‘tkazish, olingan bilimlarni bir tizimga solish - turli o‘quv—ta’lim ish faoliyati bilan to‘qnashadilar. O‘quvchilarни faoliyatning bir turi bilan tanishtiruvchi bir butun kurs yaratish maqsadga muvofiqdek ko‘rinadi. U o‘qitish jarayonining har bir vaqtida foydali bo‘lishi mumkin va kichik hajmda ham tabiiy fanlarni o‘qitishda, o‘quvchilarning ortiqcha kuch sarf qilishlari muammosini hal qilishda, mustaqil bilim olish ko‘nikmalarini rivojlantrishda yordam beradi. Bu siftdagi integrativ kurslarni yaratish va ularni o‘quv jarayoniga tadbiq qilish bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiiy fanlarni o‘zlashtirishni tekshirishlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek o‘quvchilar chet elliq o‘quvchilarga nisbatan ko‘p ma’lumot o‘zlashtirsalar ham, uni tadbiq qilishda sezilarli darajada orqada qoladilar. Ko‘pchilik bunga sabab asosiy ko‘nikmalarining moslashtirilmaganida deb biladi. Sabab nimada? Balki ularning biri ko‘p yillar davomida an’anaviy mакtabda integrativ darslarga e’tibor berilmaganidadir? Bu yerda bugungi kungacha yaratilgan integrativ kurslarning asosiy sinflari sanab o‘tildi. Lek in o‘quv fanlar ini integratsiyasi jarayonida qator kamchiliklar ham bo‘lishi mumkin. Birinchidan. Aytib o‘tilgan tabiiy integrativ kurslarni tuzish yo‘llari ko‘pincha bir - birini takrorlaydi va birga qo‘llaniladi, bu bilan yangi asoslar yaratilib, ularni tartibga keltirish, ilmiy asos yaratish qiyinlashadi. Ikkinchidan. Integrativ kurslar fanlararo aloqaning o‘rnini bosa olmaydi. Bizning fikrimizcha, ular bu aloqanining tashkil etuvchilaridan biri. Uchinchidan. Tabiiy ilmiy ta’limning optimal tuzilishi shundayki, integrativ kurslar o‘quv rejasining o‘zgaruvchan qismiga kirib, uning regional tashkil etuvchisi hisoblanadi. To‘rtinchidan. To‘liq o‘quv metodik qo‘llanmalarning yo‘qligi integrativ kurslarning o‘quv jarayoniga tadbiq etilishida qiyinchiliklar tug‘diradi. Ularning avtorlari

programma tuzib, umumiy metodik ko'rsatmalar tuzishgandan so'ng to'xtab qoladilar. Beshinchidan. Integrativ kurslar uchun o'qituvchilarni rejali va maqsadga muvofiq tayyorlash tizimi hali yetilgani yo'q. Ta'limga integratsiyalashning asosiy maqsadi boshlang'ich muktabdayoq tabiat va jamiyat haqida yaxshi tasavvur asoslarini qo'yishi va ularning rivojlanishi qonunlariga o'z munosabatlarini shakllantirishdir. Mana shuning uchun kichik muktab o'quvchisi predmet yoki voqealik hodisalarining bir necha tomondan ko'rish muhimdir: mantiqiy va emotsiyonal tomondan, badiiy asarda va ilmiy ommabop maqolada, biolog, so'z ustasi, rassom, musiqachi nuqtai nazardan va boshqalar. Asosiy fanlarni o'zlashtirish va olamdag'i bor narsalarning qonuniyatlarini tushunishda predmetlar ichidagi va predmetlararo aloqalarini o'rnatish ta'limga integratsiyalashga yondoshuvning metodik asosidir. Bunga turli darslarga tushunchalarga ko'p marotaba qaytishi, ularni chuqurlashtirish va boyitish, shu yoshga tushunarli bo'lgan muhim belgilarni aniqlash orqali erishish mumkin. Shunday qilib yaxshi shakllangan tuzilish va o'tkazish tartibiga ega bo'lgan, tarkibiga shu o'quv predmetiga tegishli bo'lgan tushunchalar guruhi kiritilgan har qanday dars integratsiyaga asos qilib olinishi mumkin. Lekin integratsiyalangan darsga boshqa fanlar, boshqa o'quv predmetlari bilan bog'liq tushunchalar tahlil qilishning natijalari kiritiladi. Masalan, "qish", "sovruq", "bo'ron", kabi tushunchalar o'qish, rus tili, tabiatshunoslik musiqa, tasviriy san'at darslarida ko'rib chiqiladi. Tushunchalarning taxlil qilish boshqa o'quv darslarida o'zlashtirilgan bilimlarga murojaat qilinadigan darslar integratsiyalangan hisoblanadi. Dars ijodiy, erkin bo'lishi bilan birga, yaxlit, mantiqan ketma-ket, o'ziga hos o'tish metodikasiga ega bo'ladi. Umumiy ta'limga poydevorining qo'yadigan boshlang'ich muktabdag'i ko'p tushunchalar tabiatshunoslik, rus tili, musiqa, tasviriy san'at va boshqalar uchun umumiyyidir. Hozirgi kunda bir qator o'quv predmetlari uchun umumiy bo'lgan tushunchalar orasidagi aloqalarni o'rnatish psixologik va metodik asosiy bo'lgan integratsiyalangan darslar tizimini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish lozim. SHu bilan birga predmetlararo aloqalar dars tarkibi darajasida o'rgatilishi va zarur o'qitish vositalari bilan ta'minlanishi kerak. Boshlang'ich sinflarda fanlarni integratsiyalash texnologiyasini ishlab chiqish yosh avlodga fundamental bilim berish jarayoniga kompleks yondashuv muammosini, tabiat va jamiyat haqidagi yaxlit tasavvur va tushunchalarni shakllantirishga yordam beradi. Muammoga

doir izlanishlar olib borishda, tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda quyidagi vazifalarni amalga oshirishga harakat qildik:

1) Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining integratsiyalashgan darslarni tashkil etishga doir fikr-mulohazalarini o'rganish;

2) An'anaviy metodlar asosida boshlang'ich sinflardagi qator o'quv fanlariga aloqador bilim va tushunchalarning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash va natijalarini tahlil qilish.

3) Boshlang'ich ta'limgarayonida o'qitiladigan fanlar integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladigan vositalar hamda metodlarni keng qo'llash asosida fanlararo aloqadorlikka oid tushunchalarni hosil qilishga erishish.

4) O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashni osonlashtirishga sharoit yaratadigan, o'quvchilarining boshlang'ich sinflardagi o'quv predmetlarni samarali o'zlashtirishlariga imkon beradigan o'quv mashg'ulotlari dasturini tuzish. 5) O'quvchilarining o'quv fanlarni mukammal o'zlashtirishlar, muayyan bilim va ko'nikmalarni hosil qilish, o'rganilayotgan o'quv predmeti bo'yicha ta'limgarayonida samaradorligini oshirishda fanlararo aloqadorlikning ta'sirchanligini oshirish. Olimlarning mazkur yo'nalishdagi ilmiy-tadqiqot ishlari, falsafiy, psixologik, pedagogik muammolar yoritilgan ilmiy asarlar o'rganildi va tahlil etildi. Birinchi bosqichda pedagogik tajriba-sinovni amalga oshirishga xizmat qiladigan dastur tuzildi. Dissertatsiyaning birinchi bobu uchinchi paragrafida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining integratsiyalashgan darslarni tashkil etishga doir fikr-mulohazalarini tahlil qilindi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining fanlarni o'zlashtirish darajalari test sinovlari asosida aniqlandi. Mazkur bosqichda amalga oshirilgan tadqiqot natijalarining chuqur tahlillari asosida quyidagi xulosalarga keldik: birinchidan, ko'pgina o'qituvchilar o'quvchilarga o'quv materiali mazmunini tushuntirishda asosan ta'limga reproduktiv metodlaridan foydalananilar. Dars jarayonida taqdim etilayotgan bilimlarning asosiy mazmuni o'quvchilarga tayyor tarzda taqdim etiladi. Shuning uchun o'quvchilarining o'quv fanlariga oid bilim va tushunchalari, fan asoslarini o'zlashtirishda darajalari aksariyat holllarda DTS talablariga javob bermaydi; ikkinchidan, barcha o'quv predmetlari uchun umumiy bo'lgan dars jarayonida o'quvchilarda ilmiy tushunchalarni shakllantirishda o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlovchi imkoniyatlardan to'la foydalanimaydi. Tadqiqotning keyingi bosqichida ilmiy farazimiz asosida boshlang'ich sinflardagi o'quv fanlarining o'zaro aloqadorligini aniqlash bo'yicha qator

tadbirlar amalga oshirildi. Boshlang'ich sinflarda o'rganilayotgan o'quv fanlarining o'zaro aloqadorlik xususiyatlari va shu asosda o'quvchilarda ilmiy tushunchalarni shakllantirishga qaratilgan dasturlar yaratildi. Ulardan boshlang'ich sinf o'quvchilari va o'qituvchilari orasida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari jarayonida foydalanildi. Unda o'quvchilarga ilmiy tushuncha va o'zlashtirilgan bilimlari asosida muayyan ko'nikma va malakalarni tarkib toptirishda o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlovchi shakl va vositalarini samarali qo'llash, o'zaro aloqadorlikni ta'minlash va uni tajriba-sinovdan o'tkazish asosiy maqsad qilib olindi. Pedagogik tajriba-sinov jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchilari va o'quvchilarining biz taklif qilgan texnologiyaga nisbatan munosabatlarini aniqlashga e'tibor qilindi. Ta'lim jarayonida o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlovchi vositalarga nisbatan ularning munosabatlari aniqlandi, vujudga keladigan ayrim qiyinchiliklarni bartaraf etish choratadbirlari taklif qilindi. Shu bilan bir qatorda, o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlovchi ba'zi vositalar orqali o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilayotgan o'quv materiallarining sifat va samaradorligini oshirish muammolari o'rganildi. Integratsiyalashgan o'quv dasturlarini tuzishda mavzularning o'quvchilar uchun tushunarli bo'lishiga, mavsum bilan aloqadorligiga va har bir fan dasturida o'zgarishlar bo'lmasligiga (mavzularning o'rni almashmasligiga) alohida e'tibor qaratdik. Boshlang'ich sinflarda fanlarni integratsiyalash texnologiyasini ishlab chiqish yosh avlodga fundamental bilim berish jarayoniga kompleks yondashuv muammosini, tabiat va jamiyat haqidagi yaxlit tasavvur va tushunchalarni shakllantirishga yordam beradi. Muammoga doir izlanishlar olib borishda, tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda quyidagi vazifalarni amalga oshirishga harakat qildik:

6) Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining integratsiyalashgan darslarni tashkil etishga doir fikr-mulohazalarini o'rganish;

7) An'anaviy metodlar asosida boshlang'ich sinflardagi qator o'quv fanlariga aloqador bilim va tushunchalarning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash va natijalarini tahlil qilish.

8) Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'qitiladigan fanlar integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladigan vositalar hamda metodlarni keng qo'llash asosida fanlariaro aloqadorlikka oid tushunchalarni hosil qilishga erishish.

9) O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashni osonlashtirishga sharoit yaratadigan, o'quvchilarining boshlang'ich sinflardagi o'quv predmetlarini

samarali o'zlashtirishlariga imkon beradigan o'quv mashg'ulotlari dasturini tuzish.

10) O'quvchilarining o'quv fanlarini mukammal o'zlashtirishlari, muayyan bilim va ko'nikmalarni hosil qilish, o'rganilayotgan o'quv predmeti bo'yicha ta'lim samaradorligini oshirishda fanlararo aloqadorlikning ta'sirchanligini oshirish. Olimlarning mazkur yo'nalishdagi ilmiy-tadqiqot ishlari, falsafiy, psixologik, pedagogik muammolar yoritilgan ilmiy asarlar o'rganildi va tahsil etildi. Birinchi bosqichda pedagogik tajriba-sinovni amalga oshirishga xizmat qiladigan dastur tuzildi. Dissertatsiyaning birinchi bobu uchinchi paragrafsida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining integratsiyalashgan darslarni tashkil etishga doir fikr-mulohazalari tahlil qilindi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining fanlarni o'zlashtirish darajalari test sinovlari asosida aniqlandi. Mazkur bosqichda amalga oshirilgan tadqiqot natijalarining chuqur tahlillari asosida quyidagi xulosalarga keldik: birinchidan, ko'pgina o'qituvchilar o'quvchilarga o'quv materiali mazmunini tushuntirishda asosan ta'limning reproduktiv metodlaridan foydalanadilar. Dars jarayonida taqdim etilayotgan bilimlarning asosiy mazmuni o'quvchilarga tayyor tarzda taqdim etiladi. Shuning uchun o'quvchilarining o'quv fanlariga oid bilim va tushunchalari, fan asoslarini o'zlashtirganlik darajalari aksariyat hollarda DTS talablariga javob bermaydi; ikkinchidan, barcha o'quv predmetlari uchun umumiyl bo'lgan dars jarayonida o'quvchilarda ilmiy tushunchalarni shakllantirishda o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlovchi imkoniyatlardan to'la foydalanilmaydi. Tadqiqotning keyingi bosqichida ilmiy farazimiz asosida boshlang'ich sinflardagi o'quv fanlarining o'zaro aloqadorligini aniqlash bo'yicha qator tadbirlar amalga oshirildi. Boshlang'ich sinflarda o'rganilayotgan o'quv fanlarining o'zaro aloqadorlik xususiyatlari va shu asosda o'quvchilarda ilmiy tushunchalarni shakllantirishga qaratilgan dasturlar yaratildi. Ulardan boshlang'ich sinf o'quvchilari va o'qituvchilari orasida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari jarayonida foydalanildi. Unda o'quvchilarga ilmiy tushuncha va o'zlashtirilgan bilimlari asosida muayyan ko'nikma va malakalarni tarkib toptirishda o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlash va uni tajriba-sinovdan samarali qo'llash, o'zaro aloqadorlikni ta'minlash va uni tajriba-sinovdan o'tkazish asosiy maqsad qilib olindi. Pedagogik tajriba-sinov jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchilari va o'quvchilarining biz taklif qilgan texnologiyaga nisbatan munosabatlarini aniqlashga e'tibor qilindi. Ta'lim

jarayonida o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlovchi vositalarga nisbatan ularning munosabatlari aniqlandi, vujudga keladigan ayrim qiyinchiliklarni bartaraf etish choratadbirlari taklif qilindi. Shu bilan bir qatorda, o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlovchi ba'zi vositalar orqali o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilayotgan o'quv materiallarining sifat va samaradorligini oshirish muammolar o'r ganildi. Integratsiya ta'lism oluvchini bilimini oshirishga, ta'limdagi tor ixtisoslashtirishni yangilashga yo'naltirilgan. Bu kursning maqsadi avval boshida "hamma narsa to'g'risida ozgina bilish" lozim bo'lsa, oxirga kelib "ozgina narsa to'g'risida hammasini bilash" kerak bo'ladi. Misol tariqasida o'quvchilar tasavvurida iqtisodiy tushunchani shakllantiradigan bo'lsak, fanlar aro aloqalar katta yordam beradi. Boshlang'ich sinflardagi "Tabiiy", "Texnologiya", "Tasviriy san'at" darslari insoniyat tomonidan foydalanimadigan mehnat vositalarini turli tomondan tabiiymateriallar sifatida uningxossalari, amaliy ahamiyati ochib beriladi. Bu bilan predmetlar aro aloqa iqtisodiy tafakkurni har tomonlama rivojlantirishga va shakllantirishga imkon beradi. Kichik maktab yoshdag'i o'quvchining aql idroki tabiat va jamiyatni o'rab turgan olamdag'i qo'p qirrali munosabatlarning, iqtisodiy va ekologik munosabatlarning qaror topishi va rivojlanishi uchun yaxshi zamindir! O'quvchilarni iqtisodiy faoliyatga jalb qilish jarayonida ularda iqtisodiy muammolarini tushunish tajribasi to'planadi, natijada ota-onada va ularning muammolarini yaxshiroq tushunadigan, oila byudjetiga tejamkorlik xissi shakllanib boradi. Boshlang'ich ta'lism jarayonida o'quv predmetlarini integratsiyalash yo'llari. Olingan natijalar o'qituvchiga amaliyotda o'quv fanlariaro aloqadorlikdan foydalaniishi zarurligi haqida xulosaga kelishga imkon beradi. O'quv fanlariaro aloqadorlikning dolzarbligi quyidagilarda ko'rindi:

- bir dars doirasida o'qitish shakllari va faoliyat turlarini almashtirish;

- o'qituvchining darsga tayyorgarligini osonlashtirish;
- darsni ko'rgazmali, illyustrativ tashkil etish imkoniyatlarini kengaytirish;
- o'quvchilarning mustaqil fikrlash va tadqiqotchilik faoliyatlarini tashkil etish;
- o'qituvchi va o'quvchi uchun o'rganiladigan materiallarni tayyorlashda qulaylik yaratish. Dars jarayonini tashkil qilish va o'quvchilarning idrok etish faoliyatlarini takomillashtirishda o'quv fanlariaro aloqadorlikka muammoli yondashish zarurdir. Ta'lism jarayonining

harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan dars davomida o'quv va ijodiy masalalar hamda mavjud bilim, malakalar darajasi, o'quvchilarning aqliy rivojlanishi o'rtasida vujudga keladigan foydali qarama-qarshiliklardan iborat. O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlash bo'yicha o'qituvchilar tajribalarini umumlashtirib, fanlararo aloqadorlikda tashkil etiladigan darslarni uch guruhga bo'lish mumkin:

1.Ko'rgazmalilik asosida tashkil etiladigan darsda o'rganilayotgan mavzu yuzasidan alohida topshiriqlarni bajarish uchun qo'llaniladigan o'quv fanlariaro aloqador elementlarning turli jadval va modellarda ifodalanganligi asosida. Chunonchi, boshlang'ich sinflarda ona tili, o'qish yoki tasviriy san'at darslarida mazmunan o'xshash bo'lgan "Qish", "Bahor" kabi mavzularni o'rganish bo'yicha.

2.Mavzularning bir-biriga o'xshashligi: o'quv jarayonining uziy tarkibiy qismida o'quv fanlariaro aloqadorlikdan foydalaniish asosida darsning samaradorligini oshirish.

3.Umumlashtirish-o'quv fanlarining umumiyl qonuniyatlarini va tamoyillarini mukammal o'rgatish maqsadida turli o'quv fanlari bo'yicha maxsus tashkil etiladigan takrorlashumumlashtirish darslarida o'quvchilarning egallagan bilimlarini takrorlashga imkon yaratish. Agarda, dars jarayonida quyidagi didaktik shartlarga amal qilinsa, o'qitishga mujassam yondashishda samaradorlikka erishiladi:

- o'rganilayotgan o'quv fanlari bo'yicha mavzularni mazmunan uyg'unlashtirish orqali o'quv rejalariga fanlararo aloqadorlik asosida tashkil topgan dars soatlarini kiritish;
- o'quv fanlariaro aloqadorlik asosida tashkil etilgan darslarning ta'lism sifatini ta'minlash va uning tarbiyaviy jihatlarini kuchaytirish;
- darslarda mazmunan bir-biriga yaqin yoki aralash o'quv fanlari tarkibidagi tushunchalar yordamida o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi hamda muayyan ko'nikma va malakalarini shakllantirish;
- O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashda o'quvchilar idrok etish faoliyatlarini jadallashtirishning turli vositalaridan unumli foydalinish. Chunonchi, aralash o'quv kurslari bo'yicha, muammolilik, ko'rgazmalilik, mustaqil ishlar, individual topshiriqlar tashkil etish yordamida bunday maqsadga erishish mumkin. O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida o'rganilayotgan dars materiallarini o'quvchilarga chuqurroq singdirishda boshqa dars materiallaridan foydalinish, mazkur materiallarning mazmun

jihatidan o'zaro aloqador bo'lishi. Bunda, takrorlovchi, umumlashtiruvchi, yangi materialni o'rganish, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash va nazorat darslari ham bo'lishi mumkin. Fanlararo aloqadorlik o'quv jarayonining ushbu ziddiyatlarini yanada boyitadi, ular asosida yangi qarama-qarshiliklar yuzaga keladi. Bu o'quv predmetidan o'rganilayotgan bilimlarni o'zlashtirish va o'quv fanlariaro aloqadorlik asosida masalalarni yechish va boshqa turli fanlardan bilimlarni o'zlashtirishda ularni qo'llashni bilish o'rtasidagi qarama-qarshiliklardir. O'quvchilarning bilish faoliyatları va o'quv fanining uyg'unlashtirilgan mazmuni o'rtasidagi qarama-qarshiliklar asosida muammoli vaziyat yuzaga keladi. O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida tashkil etilgan darslar davomida o'quvchining fikrlash faoliyatini determinatsiya mexanizmlari asosida tahlil qilish, o'quv fanlariaro aloqadorlik asosida bilim va tushunchalarni umumlashtirish yo'li bilan bajariladi. Buning natijasida harakatlarning umumlashtirilgan maqsadi paydo bo'ladi. O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida muammoni yechishning har tomonlama mukammal dasturini ishlab chiqish - bu doimiy ijodiy jarayondir. Chunki bunday dasturlar turli o'quv fanlaridan o'zlashtirilgan bilimlardan mazmunli vaziyatda foydalanish usullarini tahlil qilish va umumlashtirish yo'li bilan yaratiladi.

O'quv fanlariaro aloqadorlik asosida o'tiladigan darslarga qo'yidagi didaktik talablar qo'yiladi:

1. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan darsda yangi mavzuni o'zlashtirish uchun boshqa fanlardan olgan bilimlarni jalgan tahlili hamda ularni tafbiq qilish malakalariga ega bo'lish.

2. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan darsda boshqa fanlardan bilimlarni qo'llash bo'yicha o'quvchilarning bilish faoliyatları samaradorligini ta'minlash. O'qituvchi dars o'tayotganda boshqa o'quv fanining materialini takrorlamasligi lozim. Fanlararo aloqadorlikni ta'minlashdan ko'zlangan maqsad o'quvchilarda yangi savollar va masalalarni yechishda turli fanlardan olgan bilimlarini mustaqil qo'llash ko'nikmasini hosil qilishdan iborat bo'ladi. Buning uchun dars boshida yoki yangi materialni tushuntirish jarayonida boshqa o'quv fanlari mazmuniga kiritilgan bilimlarni aniqlab beruvchi takrorlash suhbatlari o'tkaziladi, muammoli vaziyatlar yaratiladi, bunda bir-biriga yaqin fanlardan o'zlashtirilgan bilimlarni qo'llash talab etiladi; o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash uchun esa muntazagam uy vazifalari beriladi; guruhda jamoali o'quv ishlari bilan birga

yakka holda topshiriqlar (qiziqishi yuzasidan, tanlab olish, majburiy) berilishi ta'minlanadi.

3. Dars jarayonida fanlararo aloqadorlikni ta'minlash asosida o'rganilayotgan hodisalarining mohiyati, sabab-oqibatlari bog'liqliklarini tushuntirishga qaratilgan bo'lishi. Masalan, o'qish darslarida qish fasliga doir she'r yoki matnni o'qishdan oldin o'qituvchi mavzuni tabiatshunoslik bilan bog'liqligi haqida "tabiatshunoslik darsida biz qish faslida bo'ladigan tabiatdagi o'zgarishlarni o'rgandik. Ushbu she'r (matn)da ham xuddi shu holat tasvirlangan" degan fikr bilangina cheklansa, unda o'quv fanlari o'rtasidagi bunday aloqadorlik faqat tashqi xususiyatga ega bo'ladi, tasavvurlar va reproduktiv harakatlar darajasida qoladi. O'quv fanlariaro bilim va tushunchalarni tizimlashtirish uchun alohida o'quv mavzulari bo'yicha umumlashtiruvchi jadvallarni tuzish maqsadga muvofiqdir (yoki fanlararo turli mavzudagi o'quv muammolari bo'yicha).

4. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan dars mavzulari turli fanlardan bilimlarning bog'liqligiga tayanuvchi dunyoqarash, umumlashtirilgan xususiyatga ega bo'lgan xulosalardan tashkil topishi lozim. O'quvchilar bunday xulosalarning obyektivligini faqat o'zaro yaqin fanlardan bilimlarni jalb etish zarurligiga ishonch hosil qilgandagina anglashlari mumkin.

5. O'quv fanlariaro aloqadorlikni qo'llash asosida o'tilgan dars o'quvchilarda ijobiy taassurotlar uyg'otishi, ularda turli fanlardan olgan bilimlari o'rtasidagi tafovutlar, bog'liqliklarni bilib olishga qiziqish hosil qilishi lozim. Ushbu faoliyatning samaradorligiga erishish uchun quyidagilar amalga oshiriladi: • o'rganilayotgan dars mavzusini fanlararo aloqadorlikda idrok etib, amaliyat bilan bog'liqligini aniqlash; • ijtimoiy-gumanitar turkumdagisi o'quv fanlari mazmunida o'zaro aloqador matematik atamalarni qo'llash; • fanlararo aloqadorlik asosida amaliy, mustaqil ishlarni bajarish; • boshqa fanlardan qo'llaniladigan ko'rgazmali vositalarni ushbu fanlarga yaqin, fanlararo aloqadorlik xususiyatiga ega bo'lgan ilmiy-ommabop adabiyotlardan foydalanish; bunda o'quvchilarning boshqa fanlarga qiziqishlariga tayanish, ular bilan individual ishslash jarayonida mazkur qiziqishlarni rivojlantirish va mustahkamlash;

6. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan o'quv materiallari umumlashtirilishi lozim. Shuning uchun, o'quv fanlariaro aloqadorlikning vazifalarini umumlashtirishni ta'minlovchi ta'limming turli shakllaridan

foydanish maqsadga muvofiqdir: mujassamlashtirilgan uy vazifalari, umumlashtiruvchi takrorlash darslari, sayohat darslar va boshqalar. Yil va chorak mundarijasiga turli ertak qaxramonlarini (kichik shaxzoda, Karlson, Dyumovochka va boshqalar) kiritilishi ham shu maqsadga mos keladi. Ular bolani mavzudan mavzuga yetaklab yurgandek bo'ladi va shu yo'l bilan inson muloqot qiladi, yangi narsalarni bilib oladi. Integratsiyalashgan darslarni tashkil etishda shaxsga moslangan yo'naliш faqatgina sinf yoki guruhga emas, har bir bolaga ahamiyat berishni nazarda tutadi. Bunda uning shaxsiy fazilatlari, qobiliyatlar alohida ko'rsatiladi, uning qiziqishlari hisobga olinadi. U maqsadda "O'z yulduzingni yoq", "Guldatsada sening guling", "Sen sevgan kitob" kabi o'yinlardan foydanish mumkin. O'yin davomida diqqat - e'tibor birgina bolaga qaratiladi. (Masalan, tug'ilgan kuni munosabati bilan osmonda yangi yoritilgan yulduz uning nomi bilan ataladi yoki katta guldatsa bayram egasiga yoqadigai gul bilan boyitiladi). Sevimli kitob esa sinf kutubxonasini to'ldirish bilan birga egasining (imzosi)ga ega bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlariga moslashish, ularning badiiy faolligini rivojlantirishni taqozo qiladi. Bilim olish, badiiy hayotiy masalalarni hal qilishda o'ziga xoslikni uddaburonlikni, epchillikni rag'batlantirish nazarda tutiladi. Shu munosabat bilan bolalarning she'r va hikoyalar yozish, yangi raqs o'ylab topish, shirin taom pishirish, biror asbob yaratish, o'simliklardan shakllar yaratish kabi mustaqil ijodiyoti turli yo'llar bilan rag'batlantirib borish taqozo etiladi. Emotsional tomonlarni rivojlantirishga katta ahamiyat beriladi. Mashg'ulotlar bolalarda ko'rish va eshitish qobiliyatlarini (materiallar sifatini (fakturasini) ushlab ko'rib ajrata bilish qobiliyati), sezish tuyg'ularini (hid va ta'mni ajrata olish qibiliyatlarini) rivojlantirishga yordam beradi. "Ovchilar", "Hayvonlar", "Izquvarlar" o'yinlarini o'ynash bolalarga faqat umumiy bilimlarga ega bo'lish, masalalarni mantiqan hal eta bilishgina emas, insonga berilgan barcha his-tuyg'ular ham muhim ekanligini ko'rsatib beradi. Ularni rivojlantirish o'ta nozik tuyg'ularning shakllanishiga yo'ldir. Bunga yorqin obrazlarga, san'at asarlariga, tabiat bilan zavqlanishga murojaat qilish orqali erishish mumkin. Bolalarda salbiy, xunuk, yomon narsalarga ham emotsiyal munosabatini rivojlantirish lozim. Bunga ertaklar o'qish, turli sahna ko'rinishlari qo'yish yordam beradi. Bolaning his-tuyg'ulari uning jismoniy rivojlanishi bilan bog'liq bola faoliyatiga harakat qilishga, o'z holatini badan harakatlari, imoshoralar, raqs orqali ko'rsatib berishga imkon beruvchi mashqlarni kiritish ishoralar, raqs orqali ko'rsatib berishga imkon beruvchi mashqlarni kiritish

lozim. Dars o'tishdagi asosiy shart - sinsda zarur, mos muhitni yaratish: polga gilam solish, partalar o'rniga qulay bo'lgan stul va kreslolar o'mini almashtirish. Mashg'ulot jarayonida bolalar o'z yashash muhitlarini yaratishadi. Yil va chorak mavzusi "devorlardagi suratlar", "Hayvonot va o'simliklar dunyosi" paydo bo'ladi, bularni o'quvchilar o'zlar o'ylab topishadi. Buning uchun turli badiiy va texnik vositalar, ma'lumot beruvchi nashrlar, ensiklopediyalar, xaritalardan foydanish mumkin. Ko'pincha vaqt ni sinfdan va maktabdan tashqarida o'tkazish ko'zda tutiladi. Muzey va kutubxonalarda, xiyobon yoki ko'chalarda o'tiladigan darslar odatiy bo'lib qoladi. Integratsiyalangan kurs utsidagi ishlar davom etadi. Tanlangan yo'l juda qiyin va mutlaqo shubhasiz emas. Qiyin muammolarni hal qilish lozim. Hozirgi kunda boshlang'ich mакtab ta'limini integratsiya qilish haqidagi ko'p gapirilayashi. Bu tushunarli - kichik mакtab o'quvchisi atrofdagi olamni bir butunligicha qabul qiladi. Uning uchun tabiatshunoslik, ona tili, musiqa va boshqa o'quv predmetlarini nomi emas, balki atrofidagi olam obyektlarining tovushlar, ranglar, hajmlarning turli-tumanligi mavjuddir. Bolalarning tabiat va kundalik hayotdagagi barcha narsalarning bog'liqligini ko'rishga o'rgatish kerakligini o'qituvchi sezadi, biladi. Shunday ekan ta'lim integratsiyasi hozirgi zamon talabi. Ta'limni integratsiyalash fikri xalq ta'limida tabaqlashtirish va individuallashtirish bilan birga muhokama qilina boshladi. Agar boshlang'ich ta'limni tabaqlashtirish asosida kitob, darslik va boshqa adabiyotlar bilan mustaqil ishslashga tayyorgarlik darajasi hamda kichik mакtab yoshida o'quvchilar qiziqishlarini faollashtirish yotsa, integratsiyanning asosida esa turli fanlarni o'rganish obyektlari bo'lgan ba'zi umumiy tushunchalarni chuqurlashtirish, aniqlashtirish va kengaytirish kabi vazifalar yotadi. Hozirgi kunda bir qator o'quv predmetlari uchun umumiy bo'lgan tushunchalar orasidagi aloqalarni o'rnatish psixologik va metodik asosga ega bo'lgan integratsiyalangan darslar tizimini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazishni taqozo qiladi. Shu bilan birga predmetlararo aloqalar dars tarkibi darajasida o'rgatilishi va zarur o'qitish vositalari bilan ta'minlanishi kerak. Tekshirish davomida o'quv predmetlarini integratsiyalash jarayonida faol aqliy faoliyatga yordam beruvchi omillar; integratsiyalash uchun fanlarning ma'qul birlashishi, o'qituvchi va o'quvchi harakatlarining mos kelishi, bolalarning yosh imkoniyatlarini hisobga olgan holda mazmun, metod, usullarni tanlash lozimligini ko'rsatadi. Didaktik tizimda predmetlararo asosda integratsiyalash o'qituvchi (ta'lim berish) va o'quvchi (ta'lim olish) harakatlarining mos

kelishini ko'zda tutadi. Ikkala faoliyat ham umumi tuzilishga ega: maqsadlar, sabablar, mazmun, vositalar, natijalar, nazorat. Biroq o'qituvchi va o'quvchi faoliyatlarining mazmunida farq bor.

1.Maqsadli bosqichda o'qituvchi umumi maqsadni qo'yadi. O'quvchilar o'qituvchi boshchiligidan predmetlararo bog'liqliklarni tushunib yetishlari, turli predmetlardan kerakli bilimlarni tanlab olishlari kerak, bunda ular o'z e'tiborlarini faqat umumi bilimlarni o'zlashtirishga emas balki, ko'chirish tahlil qilish shaxsning belgilari qobilyat va qiziqishlarini rivojlantirishga qaratishlari kerak.

2.Isboltash bosqichida o'qituvchi o'quvchilar dunyoqarashini o'stiruvchi bilimlarga, turli predmetlar tushunchalarini umumlashtirishga rag'barlantiradi. O'quvchilar o'z irodalarini dunyoqarashni kengaytiruvchi bilimlarga qiziqishga yo'naltiradilar.

3.Faoliyatning mazmun bosqichida o'qituvchi yangi o'quv materialini kiritadi, shu bilan birga integratsion dalillar, tushunchalar, muammolar majmui darajasidagi boshqa predmetlardan olingan tayanch bilimlarni jaib qiladi. O'quvchilar umumpredmetli tushuncha, muammolarni umumi bilimlar darajasida o'zlashtiradilar.

4.Vositalar tanlash bosqichida o'qituvchi turli predmetlar bilimlarini umumlashtirishga yordam beruvchi ko'rgazmali vositalarni-darsliklar, tablitsalar, sxemalar, savolnomalar, amaliy vazifalar. O'quvchilar ko'chirish, umumlashtirish, biriktirish xarakterlarini integratsion masalalarni hal qilishda ko'rgazmali vositalar yordamida bajaradilar.

5. Keyingi bosqich - natija. O'qituvchi ta'lif berish, rivojlantirish, tarbiyalash maqsadida integratsiyani amalga oshirish uchun pedagogik bilimlarni qo'llaydi. O'quvchi bilimlar tizimida, umumlashtirishlarni amalda qo'llaydi.

6. Nazorat qilish bosqichida o'qituvchi bir-biri bilan bog'langan predmetlarga o'quvchilarning tayyorligini baholaydi, nazorat qiladi, o'zlashtirish sifatida baholaydi. O'quvchilar o'z bilimlarni baholashni, turli predmetlar bo'yicha o'z-o'zini ham, ularni birlashtirish ko'nikmalarini nazorat qiladilar. Boshlang'ich sinf darslarida pedagogika bilan bog'liq fanlarni integrallashtirish. Fanlar bir-biri bilan o'zaro bog'liqidir.Bu jarayonni pedagogika fani bilan boshqa fanlarni integrallash orqali kuzatamiz. Odobnomal darslarida axloqli tarbiyaga oid matnlar, she'r va hikoyalar beriladi.

4-sinf darsligida "Tog' o'rmonlari va o'tloqlari" mavzusida: Tog'larda dam olish vaqtida va turistik poxodlarda tabiatni juda avaylab, ehtiyoj qilish zarur, daraxtlarga zarar yetkazmay shox-novdalarni sindirish, qushlarni va hayvonlarni bezovta qilish mutloqo yaramaydi. O'rmonda gulxan yoqish mumkin emas. CHunki gulxanlardan ko'pincha o'rmonda yong'in chiqib, noyob o'simliklarga emas, balki xayvonlar ham nobud bo'ladi... O'qish darsligining ko'p mavzulari axloqiy tarbiyaga qaratilgan. 4 sinf o'qish darsligada "Buzilmagan uya" mavzusi bor. Bu asarda ba'zi o'quvchilarni betarbiyaligi oqibatida noxush voqealar sodir bo'ladi. Mehnat darsida ham o'quvchilarga ovqatlanishi odobi, mehmon qilish odobi,kabi axloqiy tarbiya me'yorlari o'rgatib boriladi. Yuqorida misollarni ko'rib shuni aytish mumkinki, demak fanlararo integratsiya mavjud, ya'ni fanlararo uzviylik, bog'liqlik mavjud. Integrativlik insonning olam bilan o'zaro aloqalariga aks etuvchi mavzularga kiritilgan: o'quvchi idrokida abstrakt bo'lgan uzoq olam bilan (kosmos, yulduzlar, yer planetasi, katta bo'shliliklar va yer qa'rini). Yaqin olam (mikro olam, uy xayvonlari va o'simliklar dunyosi va ona vatan tabiatini va boshqa mamlakatlar tabiatini). Kurs oddiydan murakkabga, bilishdan ilmga, tartibsizlikdan uyg'unlikka va ijodga bo'lgan xaraktni rivojlantiradi. O'quvchi dunyoning yaralishi bilan tanishadi, olamning boshlanishiga insonning yerda paydo bo'lishiga murojaat qiladi.O'quvchilar sonlar siri, yashil barg, qadimiy afsonalar sirlarini ochish fikriga qiziqib boradi. O'quvchi makon va zamon bo'ylab sayohatga otlanadi. Shunday qilib o'quvchi har kuni ochishi kerak bo'lgan olamning go'zalligini his qiladi. Kurs shaxsga moslangan yo'nalishga ega faqatgina sifat yoki guruha emas har bir o'quvchiga ahamiyat beriladigan qilibshuni tashkil etishni nazarda tutadi. Bunda uning shaxsiy fazilatlari, qobiliyatları alohida ko'rsatiladi, uning qiziqishlarisobga olinadi. Shuningdek o'quvchining emotsiyonal tomonlarini rivojlantirishga katta ahamiyat beriladi. Mashg'ulotlar o'quvchilarda ko'rish va eshitish qobiliyatlarini, ushlab ko'rib ajrata bilish, sezish tuyg'ularini rivojlantirishga yordam beradi. His tuyg'ularini rivojlantirishga doir o'yinlarni ham tashkil qilish mumkin yoki san'at asarlariga tabiyat bilan zavqlanishga murojat qilish orqali erishish mumkin. O'quvchining his tuyg'ulari uning jismoniy rivojlanishi bilan bog'liq, o'quvchi faoliyatiga harakatqilishga o'z xolatini badan harakatlari imo-ishoralar raqs orqali kursatib berishga imkon beruvchi mashqlarni kiritish lozim. Kursni tashkil qilish va ish shakllari kurs xafatasiga 2 soatga mo'ljallangan. Hafta oxirida 2 soatli dars o'qish maqsadga muvofiq sababi,

o'quvchilar asosiy darsdan ancha dam olishadi. Bunday 2 soatlik darsni "ijodiy soat" yoki "hayol darsi" deb nomlash mumkin. Ko'pincha vaqtini sinfdanva maktabdan tashqarida o'tkazish ko'zda tutiladi. Integratsiyalashgan kurslar orqali shu tariqa o'quvchilarning rivojlanish darajasi qiziqtirishlari integratsiyalar aniqlanadi. Onatili darslarining noan'anaviy shaklva usullari. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar savodxonligini oshirishda, ularning dunyoqarashini shakllantirishda, ona tili asosiy va yetakchi fanlardan biri hisoblanadi. U yuqori sinflarda o'rganiladigan ona tili va adabiyot darslarining tarkibiy qismidir. Ona tilini o'qitish savodxonlikning asosiy kaliti ekanligini unutmasligimiz kerak. Chunki savodxonliksiz hech narsaga erishib bo'lmaydi. Savodxonlikning zaminida husnihat ham yotadi. Bu ham o'quvchining aqliy qobiliyatini oshirishda asosiy rol o'ynaydi. Bu esa ushbu jarayonni amalgalashda pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish va darsda interfaol usullarni qo'llash orqali o'quvchilar bilimi va ko'nikma malakalarini mustahkamlashni taqozo etadi. 1-sinf "Ona tili" darsligida "Insonning yaxshi do'sti" hikoyasi mavjud. Dars jarayonida bu hikoya orqali o'quvchilar qushlar olami bilan tanishadi. Qushlar o'zları- ning jozibali raqsga tushishi, turli xil ohanglarda sayra- shi va insonlarga zavq - quvonch olib kelishi bilan o'quvchi e'tiborini o'ziga jalb etadi. Bugungi kunda turga yaqin qushlar yurtimizda yashaydi. Qushlar va jonivorlar ob-havo darakchisi sifatida ham xarakterlidir. Jumladan, havo bulutli kunlari qanotli chumolilar paydo bo'lsa, yomg'ir yog'adi. Turnalar erta uchib kelsa, ko'klam erta boshlanadi. Yozda pashshalar ko'paysa, havo dim bo'ladi. Qaldirg'och yer bag'irlab uchsa havo buziladi, u balandlab uchsa, havo yaxshi bo'ladi. Bu kabi ma'lumotlarni o'quvchilarga turli inter- faol usullar orqali yetkazish darsning sifat va samaradorligini yanada oshiradi va o'quvchilar bilimini mustahkam- laydi. O'quvchilar bu qo'shimcha ma'lumotlar orqali hikoya- ning mazmunini chuqur o'zlashtiradilar, qushlarning tabiatini haqidagi tushunchalari kengayadi. Zamonaviy sharoitlarda fanlarni o'qitishda ularning integratsiyasini ta'minlashga yetarli e'tibor berilmay kelmoqda. Hatto, o'rta maxsus, kasbhunar ta'limi o'quv rejalaridagi fizika va elektrotexnika, kimyo va materialshunoslik kabi fanlar ham tizimli o'zaro bog'liqlikni ta'minmagan holda o'qitilmoqda. Muammoni bartaraf etishga qaratilgan tadbirlar esa tegishli o'quv rejalarida ushbu fanlarni o'qitishning vaqt bo'yicha muvofiqlashtirilishi yoki fanlar mazmunini qisman uyg'unlashtirishga oid tadbirlar bilan cheklanmoqda. Uni tubdan hal qilish uchun esa, talabalar

egallaydigan bilimlari yuqori sifat darajasini ta'minlovchi o'quv fanlari integratsiyasining zaruriy shart-sharoitlari, shakl, mazmun va vositalarini ishlab chiqish talab etilmoqda. Zamonaviy didaktika o'quv fanlarini integratsiyalashga bir qancha yondashuvlarni taklif qiladi, biroq hali bu jarayonning umum'e'tirof etilgan mazmuni, shakl va vositalari yaratilgan emas. Ko'pchilik pedagog olimlar ta'limdagи integratsion jarayonlarni o'rganishda fundamental fanlarni integratsiyalashdagi tasavvurlardan kelib chiqqan holda ish ko'radilar. Bu holat integratsiyaning dastlab fundamental tarmoqlarda amalga oshib, keyinchalik pedagogika sohasiga tarqalganligi bilan izohlanadi. Ta'kidlash joizki, o'quv fanlari ilmiy fanlardan farq qiladi. Faqat bu farq ular mazmunida emas, balki bilimlarning berilish shakli, hajmi va bayon qilinish chuqurligida o'z aksini topadi. O'quv fanini o'rganishdan maqsad o'quvchini fandagi obyektiv yangilik bilan tanishtirish emas, balki unda subyektiv yangilikka ega bo'lgan bilimlarni shakllantirishdan iborat. Shu sababli, o'quv fanlari integratsiyasi ilm-fandagi shu jarayonlardan farq qiladi. Bu ma'noda integratsiya – fanlarning differentsiatsiyasi tufayli tarixan tarkib topgan o'quv fanlariga bo'lib o'qitish tizimining kamchiliklarini tuzatishga qaratilgan ularning o'zaro bog'liqligini ta'minlash shakli sifatida qaralishi mumkin. O'quv fanlarini integratsiyalashning didaktik mohiyati turli o'quv fanlari bo'yicha yangi bilimlarni shakllantirishning kontseptual tuzilma va metodlarini aniqlash imkonini beruvchi pedagogik tadbirlar tartibi hamda qonuniyatlarini ishlab chiqish zarurati bilan belgilanadi. Tor ma'noda qaralganda, o'quv fanlari integratsiyasi fan sohalari va ilmiy bilimlar o'zaro sintezining uzviy davomi hisoblanadi. O'quv fanlari integratsiyasining asosiy maqsadi subyektiv yangi bilimlarni sintez qilishdan iborat bo'lib, integratsiya jarayonlarining bosh vazifasi – subyektiv yangi ilmiy bilimlarni sintez qilishga qaratilgan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishdan iborat. O'quv fanlarini integratsiyalashgan holda o'rganishda subyektiv yangi bilimlar sintezi qanday kechadi? – degan savol yuzaga kelishi mumkin. Didaktikada turli fanlarga taaluqli o'quv materiallarini bitta kursga birlashtirish kabi integratsiyaning turli shakllari taklif qilinadi. Biroq, pedagogik tajribalar bu kabi shakllarning yetarli samara bermasligini ko'rsatmoqda. Biz, ta'lim tizimida tarixan tarkib topgan fanlarga bo'lib o'qitish tizimi saqlanib qolishining tarafidormiz. O'quv fanlari nisbatan mustaqil bo'lishi kerak, chunki ularning har biri o'z tili, tushunchalar apparati, metodologiyasi, metodikasi, tadqiqot predmeti va konsepsiyasiga ega alohida fan sohasini ifoda

Maktabdagagi ko'pchilik darslar uchun parta yoki stol singari ish o'rni to'liq kifoya qiladi. Endi ish o'miga quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Ish o'mida hech qanday ortiqcha narsa bo'lmadligi kerak. Aks holda kerakli narsani topish uchun ko'p vaqt sarflanadi.

2. Ish o'mida tozalikni ta'minlash kerak. Ish o'mi qanchalik toza bo'lsa, ishslash shunchalik oson, zavqli bo'ladi.

3. Ish o'mida bajariladigan ishga muvofiq tartib ta'minlanishi lozim. Bizga kerak bo'ladijan hamma narsani bir tomonda (yaxshisi chapda), bajarilgan va foydalanilgan narsalarni o'ng tomonda saqlash kerak. Ko'p ishlatiladigan narsalar yaqinroq turishi kerak. Stolda tartib saqlanishi uchun ruchka, qalam, knopka, qisqich, o'chirg'ich va maxsus qalamdonidan foydalanish o'rinli. SHuni unutmaslik kerakki, sindf xonasidagi tartib, ozodalik har bir ish o'midagi tartib va ozodalikka bog'liq. Bu xildagi ish jarayoni o'quvchilarni tartiblilikka, ozodalikka, o'z-o'zini nazorat qilishga, qiziqib mehnat qilishga o'rgatadi. Sinf rahbari turlirejalar tuzib olishi mumkin: kelajakka mo'ljallangan, ya'ni istiqbolli (yillik, bir necha yillik) va muvaqqat (oylik, haftalik, kunlik). Xo'sh rejaning asosiy manbai nimalardan iborat bo'lishi kerak? Bosh manba – hukumatimizning farmon va qarorlari, prezidentimiz I.Karimovning qator risolalari hamda xalq ta'limi tizimining rasmiy yo'l-yo'riqlari, hujjatlari hisoblanadi. Rejaning yana bir muhim manbai – o'tgan o'quv yilidagi tarbiyaviy tadbirlarning yutuq va kamchiliklari tahlilidir. Reja quyidagi bir qator talablarga javob berishi kerak:

1. Rejaga Istiqlol g'oyalarini singdirish.

2. Rejaning shakl va yo'nalishlari rang-barang hamda istiqbolli bo'lishi.

3. Reja uzlusiz va izchil bo'lishi.

4. Rejaning aniqligi. Barcha tarbiyaviy vazifalar maktab oldiga qo'yilgan asosiy maqsadni – o'quvchilarni har tomonlama, "Sog'lom avlod uchun" dasturi asosida ma'naviy va jismoniy barkamol qilib tarbiyalash, ularni hayotga, mustaqil davlat qurilishiga faol qatnashishga tayyorlash maqsadini amalga oshirishga qaratilmog'i darkor. "Har qanday ulug' maqsadlarga yetishish yangi jamiyat, farovon turmush qurish, inson zotiga munosib go'zal hayot barpo etish, avvalo, shu jamiyat a'zolari bo'lgan komil odamlarga, kelajak barkamol avlodga bog'liqdir, – degan edi muhtaram birinchi prezidentimiz I. Karimov. Rejaning aniqligi. Rejaga bajarib bo'lmaydigan ishlarni kiritmaslik kerak. Ishni rejalashtirishda mahalliy sharoitlardan kelib chiqish lozim. Rejada hamma narsa: ish vaqt, joyi, mas'ullar aniq bo'lsin.

Sinf rahbarining tarbiyaviy ishlar rejasi – bu majburiy pedagogik hujjatdir. Uni amalga oshirish uchun sindf rahbari shaxsan mas'uldir. "Sinf rahbari haqida Nizom"-da: "Sinf rahbarining ishi reja asosida olib borilishi lozim" deb belgilab qo'yilgan. Ishning istiqbolli rejasi sindf jamoasi tomonidan to'plangan tajribaga qarab va sindf rahbarining o'z vazifalariga muvofiq ravishda bir yoki bir necha yilga tuzilishi mumkin. Nizomda "Sinfning yillik ish rejasi tuziladi. Uni tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rnbosari tasdiqlaydi" deyilgan. Rejaning ifodalash shakli juda oddiy bo'lgani ma'qul: ishning nomi, bajarish muddati, mas'ul kishi. Reja qisqa va aniq bo'lishi kerak. Bo'lar-bo'lmas ishlar ro'yxatini qalashtirib, qappaygan reja tuzishga berilib ketmaslik kerak. Rejaga faqat hayot ilgari surgan va o'quv yili davomida muvaffaqiyatli bajarilishi mumkin bo'lgan tadbirlarnigina kiritmoq lozim. Kiritilgan tadbirlar ham biri bog'dan, biri tog'dan olib yozilmasligi, balki ular tarbiyaviy ishlar tizimida birbiri bilan bog'langan, bir-birini to'ldiradigan holda bo'lishi zarur. Reja o'quvchi shaxsiga ta'sir ko'rsatuvchi turli tarbiyaviy omillarning nafaqat umumiyligi, balki xususiy aniq tadbirlarni ham o'z ichiga olishi kerak. Biz quyida sindf rahbari ish rejasining asosiy bo'limlari va mazmunini beramiz:

I. O'quvchilar jamoasi bilan ishslash. Uquvchini o'rganish (o'quvchi haqida ma'lumot to'plash, uning aqliy, jismoniy, ruhiy rivoji, bilim, ko'nikma va malakalari darajasini, tarbiyalanganlik, jamoatchilikka intilish darajalarini diagnostik dasturlar asosida o'rganish), sindf jamoasini o'rganish (o'quvchilar soni, jinsi, millati, yoshi, rasmiy va norasmiy liderlar, ilg'orlar, qoloqlar, intizomsiz va tarbiyasi qiyin o'quvchilar, ularning sinfga ta'siri, sindfning jamoatchilik topshiriqlariga munosabati, sindfning tarbiyalanganlik, jipslik, rivojlanganlik darajalarini diagnostik dasturlar asosida o'rganish), sindf jamoasini tashkil etish va yo'naltirish (tashkiliy ishlar, sindf faollari bilan ishslash, umumiyligi ustidan nazorat, o'quvchilarni o'z-o'zini nazorat qilishga o'rgatish, navbatchilikni, o'zaro yordamni yo'lga qo'yish, gazeta tahririyati bilan ishslash, kasalmand va nogiron o'quvchilarga g'amxo'rlik, vaqtli matbuot nashrlariga yozilish, mehnat harakatlarida qatnashish, sindf mulkini saqlash, kundalik rejimga bo'ysunish va hokazolar).

II. O'quvchilar va o'smirlar uyushmasi bilan birgalikda olib boriladigan ishlar. III. Sindf o'qituvchilari bilan ishslash. Darslarda o'quvchilarni o'rganish (o'quvchining darsda o'zini tutishi, ularning o'zlashtirmasligi, bilimdagi nuqsonlar, xulqi), o'quvchilardagi bilim ko'nikmalarini aniqlash (o'quvchilar kundaliklari, daftarlari ko'rib chiqish, o'qituvchilar bilan suhbatalashish,

o'quvchilarning o'quv ishlarini kuzatish, darsliklar, ma'lumotnomalar, jadvallar va hokazolar bilan ta'minlanish ahvolini o'rganish, nutq madaniyati, uyg'a vazifa, kasb tanlash masalalari bilan qiziqish), o'quvchi-o'qituvchi munosabati (o'quvchi bilan o'qituvchining chiqishimligi, o'qituvchiniig pedagogik odobga, pedagogik talablarning bir xilligiga erishishi masalalari), o'zaro yordamni tashkil etish (qoloq o'quvchilarni aniqlash, fan o'qituvchisi bilan birgalikda uning saablarini tahlil qilish va tegishli tadbir belgilash, a'lochi o'quvchilardan o'zaro yordam harakatini uyushtirish), o'qituvchilarga yordam berish (o'quvchilar haqida tegishli ma'lumotlar, maslahatlar berish, fanga oid tadbirlarni o'tkazishda ko'maklashish). N.N.Skatkin, I.Ya.Lerner, Yu.K.Babanskiylarning tekshiruvlarida ta'lim uslublariga taalluqli ikkilamchi tur belgilarining ta'rifi beriladi, Ular uslub-ifoda, mazmun va ta'lim usuli ekanligi isbotlab berishgan. Gegel falsafadagi uslubni mazmun harakatining shakli sifatida ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida turli xil mantiqiy tizimlar orqali o'qituvchi va u bilan birgalikda o'quvchilar o'z bilim, qobiliyat va ko'nikmalarini umumlashtirish, konkretlashtirish, taqqoslash taklida ifodalayditar. Barcha mantiqiy jarayonlar uslubning mazmun bilan uzviy bog'langan ichkn tomonini tashkil qiladi. Boshlang'ich sinflarda o'quv jarayoni foydalananlayotgan usul, uslub va shaklarining turli tumanligi bilan ajralib turadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yangi o'quv rejalar va dasturlariga o'tish davrida jamiyat va atrof-muhit o'rtasndagi aloqalarni uyg'unlashtirish, atrofmuhitga jiddiy munosabatni o'rnatish va shakllantirish masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. O'quv rejasi – me'yoriy hujjat bo'lib, unda har bir o'quv predmetining mazmuni ochib beriladi, muayyan o'quv yilida o'zlashtirilishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar hajmi ko'rsatiladi. O'quv rejasida quyidagilar aks etadi:

- o'quv yili, chorak (semestr)lar va ta'tillarning davomiyligi;
- ta'lim muassasasida o'rganiladigan o'quv fanlarining tartibi;
- fanlarning o'qish yillari bo'yicha taqsimlanishi;
- har bir fan bo'yicha yaxlit ta'lim davri va har bir sinf (kurs)da fanlarni o'rganishga ajratilgan soatlar hajmi;
- har bir fanni o'rganishga ajratilgan haftalik soatlar hajmi;
- praktikumlar, ishlab chiqarish va pedagogik amaliyotlar kabilarning davomiyligi.

O'quv rejalarining quyidagi turlari mavjud:

- 1) tayanch o'quv rejalar;

2) namunaviy o'quv rejalar;

3) ishchi o'quv rejalar. Tayanch o'quv rejasi davlat ta'lim standartining tashkiliy qismi hisoblanuvchi asosiy me'yoriy hujjat bo'lib, u namunaviy va amaliy o'quv rejalarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tayanch o'quv rejasi Respublika Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Namunaviy o'quv rejalar tayanch o'quv rejasi asosida uzoq muddatga mo'ljallab tuziladi va O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi tomonidan tasdiqlanadi. Ishchi o'quv rejalar namunaviy o'quv rejalar asosida o'quv muassasalarining mavjud sharoitlarini hisobga olgan holda yaratiladi. O'quv dasturi muayyan o'quv fani bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalar mazmuni, umumiyyat vaqtning muhim bilimlarni o'rganilishi bo'yicha taqsimlanishi, mavzular ketma-ketligining belgilanishi va ularning o'rganilish darajasini yorituvchi me'yoriy hujjat.

O'quv dasturlarini yaratishda: - ilmiylik; - g'oyaviylik; - amaliyot va nazariya birligi; - ta'lim va tarbiyaning o'zaro aloqadorligi; - tizimlilik; - tarixiylik; - o'quv predmetlarining o'zaro bog'liqligi; - o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish; - o'quvchilar tarbiyasining ijtimoiy maqsadlarga mos kelishi kabi tamoyillar ustuvor o'rin tutadi.

O'quv dasturlarining quyidagi turlari mavjud:

- 1) namunaviy o'quv dasturlari;
- 2) muqobil o'quv dasturlari;
- 3) ishchi o'quv dasturlari;
- 4) mualliflik o'quv dasturlari;
- 5) individual o'quv dasturlari.

Ta'lim muassasasini boshqarishni rejalashtirishning quyidagi shakllari mavjud:

- 1) muddatli (perspektiv) rejalashtirish;

- 2) yillik rejalashtirish;

3) yakuniy rejalashtirish. Muddatli rejalashtirish qoidaga muvofiq so'nggi yillarda ta'lim muassasasida amalga oshirilgan ishlarni chuqur tahlil qilish asosida bir necha yilga mo'ljallab qabul qilinadi. Muddatli rejada quyidagi masalalar aks etadi:

1. Rejalashtirilgan muddatda ta'lim muassasasi oldiga qo'yilgan vazifalar.

2. Guruhlarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, o'quvchilarning yillik o'zlashtirish darjasini muddatlari.

3.Ta'lim jarayoniga pedagogik innovatsiya (yangilik)larni olib kirish muddatlar.

4.Ta'lim muassasasini pedagogik kadrlariga qo'yilgan talablar.

5.Pedagog kadrlar malakasini turli shakllar (kurslar, seminarlar, treninglar) orqali oshirish.

6.Ta'lim muassasasini tashkiliy-texnik va o'quv-metodik (qurilish ishlari axborotlashtirish, ko'rgazmali qurollar, kutubxona fondini boyitish) ko'lamini rivojlantirish.

7.O'qituvchi va o'quvchilarini ijtimoiy himoya qilish. Yillik rejalshtirish butun o'quv yili hamda yozgi ta'tilni qamrab oladi. Yillik rejalshtirish o'quv yili davomida ta'lim jarayonini tashkil etilishi (chorak, semestr)ga qarab bir necha bosqichlarni o'z ichiga olgan holda amalgamoshiriladi. Yakuniy rejalshtirish bir yillik rejaning aniqlangan ko'rinishi bo'lib, u o'quv choraklari uchun tuziladi. Rejalshtirishning bunday aniqlangan ko'rinishi o'qituvchilar, o'quvchilar, otaonalar qo'mitasi faoliyatini boshqarishga yordam beradi. Bunday rejalshtirish o'qituvchilar va sinf rahbarlarining ish rejalarini bilan aloqadorlikda aniqlashtirilib boriladi. Darsni loyihalash (rejalshtirish) o'quvchilarining o'quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish bo'lib, u darsga tayyorlanishning yakuniy bosqichi hisoblanadi. O'quv ekskursiyalari alohida yoki bir qancha fanlar bo'yicha rejalshtirilib, ommaviy, guruhli va kichik guruhli tarzda tashkil etiladi. O'qituvchi tomonidan ta'lim jarayonini boshqarish muayyan mavzu bo'yicha yoki nazorat ishlarini o'tkazish maqsadida tashkil etilayotgan o'quv mashg'ulotlarining ilmiy-pedagogik va amaliy-metodik jihatdan to'g'ri tashkillashtirilishi, olib borilishi, natijalarning tahlil etilishini anglatadi.

O'qituvchi tomonidan ta'lim jarayonini boshqarish quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

- 1) rejalshtirish;
- 2) tashkil etish;
- 3) boshqarish;
- 4) nazorat qilish;

5)natijalarni baholash va tahlil qilish. O'qituvchi ta'lim jarayonini tashkil etishni rejalshtirishda kalendar-tematik yoki darslar rejalarini tuzishga e'tibor qaratadi. O'qituvchining ta'lim jarayonini tashkil etishdagi roli o'quvchilar oldiga o'quv masalalarini qo'yish, ularning samarali bajarilishi uchun ziar sharoitni yaratishdan iborat. Ta'lim jarayonida o'quvchilar

faoliyatini boshqarishda o'qituvchi uni to'g'ri yo'naltirish vazifasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish o'quvchilar faoliyatining maqsadga muvofiq, samarali tashkil etilishini ta'minlaydi. Ta'lim jarayoni bo'yicha natijalarni baholash va tahlil qilishda o'qituvchi ta'lim jarayonining qanday kechganligini bilish, yutuqlar omillarini o'rganish, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etish choralarini belgilashga e'tibor qaratishi lozim. Turli darajadagi aqliy rivojlanishga ega bolalarni o'qitishga yo'naltirilgan tabaqalashtirilgan ta'lim (tanlab o'qitish) qachon paydo bo'lgan? Turli darajadagi aqliy rivojlanishga ega bolalarni o'qitishga yo'naltirilgan tabaqalashtirilgan ta'lim (tanlab o'qitish) XIX asr oxiri XX asr boshlari (AQSHda Batov tizimi, Yevropada Maingeyms tizimi shakli)da paydo bo'lgan. "Dalton-reja" nomi bilan ommalashgan individual ta'lim 1905 yili Dalton shahri (Massachusetts shtati)da o'qituvchi Yelena Park Xerst tomonidan birinchi bor qo'llanilgan. Mazkur ta'lim shakli laboratoriya yoki ustaxonalar tizimi deb ham ataladi. "Dalton-reja" nomli ta'lim shaklining mohiyati quyidagilardan iborat:

- ta'lim samaradorligi har bir o'quvchining imkoniyati, qobiliyatiga bog'liq;
- o'qishni an'anaviy tashkil etish o'quvchining mustaqil o'quv faoliyatining asosi hisoblanadi;
- o'qituvchi faoliyatining odob bilan tashkil etilishi, sinf laboratoriyasining ustaxonalar bilan almashtirilishi;
- darslarning bekor qilinishi;
- yangi materialning tushuntirilmasligi, o'quvchilarining laboratoriya (ustaxona)larda topshiriq asosida mustaqil shug'ullanishlari va zarurbo'lgan paytda o'qituvchidan yordam so'rashlari.

Ta'limning loyihali shakli XX asr 20-yillarda paydo bo'lib, uning o'ziga xos jihat - o'quvchilar tomonidan mustaqil ravishda loyiha ishlari mavzusining tanlab olinishi sanaladi. "Tramk rejas" nomli ta'lim shaklining mohiyati nimadan iborat? Tramk rejas XX asrning 60-yillarda amerikalik pedagog Lyuyd Tramk tomonidan asoslangan bo'lib, unga ko'ra mashg'ulotlarni katta (100-150 nafar kishilik) auditoriyada 10-15 kishidan iborat guruhlarda yoki o'quvchilarining har biri bilan individual ishlarni olib borish asosida tashkil etish g'oyasi targ'ib qilinadi. O'qituvchining ta'lim jarayonidagi faoliyati va darsga tayyoragarligi. Har qanday ta'lim muassasasida tashkil etiluvchi ta'lim jarayonida o'quvchining faoliyati o'qituvchining

bevosita rahbarligi ostida kechadi. O'qituvchining vazifasi pedagogik mahorat imkoniyatlaridan foydalanib, o'quvchilarni fan asoslarini chuqur egallashga yo'naltirish, bilim olishga va kasbiy mahorat sirlarini bilishga nisbatan qiziqish uyg'otish, ijtimoiy borliqqa nisbatan erkin va ongli munosabatni tarbiyalashdan iboratdir. O'qituvchi tomonidan ta'lif jarayonini boshqarish quyidagi bosqichlardan iborat bo'lishi mumkin va o'qituvchi o'zining ijodkorligi, pedagogik mahorati nuqtai nazaridan ushbu jarayonni tashkillashtiradi:

1) Rejalshtirish. 2) Tashkil etish. 3) O'quv harakatlari. 4) Natijalarini baholash va tahlil qilish. O'qituvchi faoliyatida rejalshtirish bosqichi kalendar-tematik yoki darslarning rejalarini tuzish bilan yakunlanadi. Rejalar, reja-konspektlar yoki konspektlarni tuzish uchun uzoq, jiddiy ijodiy faoliyat lozim bo'ladi. O'qituvchi mustaqil ravishda o'quvchilarning tayyorgarliklari darajasini, ularning o'quv imkoniyatlarini, moddiy baza holatini, shaxsiy (kasbiy) imkoniyatlarini o'rganib chiqishi, o'quv materiali mazmunini tanlab olishi, dars olib borish shakli va metodini ishlab chiqishi kerak. O'quvchilarga dars o'tish faoliyatini tashkil etish uchun o'qituvchi o'quvchilar oldiga o'rganilgan mavzu asosida o'quv masalalarini qo'yishi va uni bajarishi uchun imkoniyatlar yaratishi lozim. Bunda o'quvchilarning faoliyati bilim olishdan iborat bo'ladi. Bilim olish faoliyatining o'ziga xos xususiyati faoliyat qonuniyatlariga egaligidir. Bilim olish borliqni idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajribalar asosida xulq-atvor hamda ko'nikma va malakalarning mustahkamlanib borishi, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borishi jarayoni. Bilim olishning ushbu komponenti ta'lifi xarakterga ega bo'lgan faoliyat natijasida rag'batni his etish, ehtiyojning yuzaga kelishidir. Bilim olishning yana bir komponenti o'quv harakatlari sanalab, ular belgilangan maqsadga binoan amalga oshiriladi. O'quv harakatlari o'quv jarayonini tashkil etishning barcha bosqichlarida namoyon bo'ladi. Harakatlар tashqi (kuzatiladigan) va ichki (kuzatilmaydigan) ko'rinishda bo'ladi. Tashqi o'quv harakatlariiga predmetli harakatlari (yozish, rasm chizish, tajribalar o'tkazish); pertseptiv harakatlari (tinglash, fikrlash, kuzatish, sezish) hamda nutqdan foydalanish kiradi. Ichki, ya'ni mnemonik (yunonchadan "mnemonikon" — eslabqolish madaniyati) harakatlarga materialni eslab qolish, uni tartibga solish va tashkil etish, shuningdek, tasavvur va fikrlash harakatlari kiradi. Natijalarini baholash va tahlil etish o'quv harakatlarining ajralmas qismlari hisoblanadi. Ta'lif jarayonida o'quvchi tomonidan o'zini

nazorat qilish, o'zini baholash va o'zini tahlil qilishni amalga oshirish o'qituvchining o'rgatuvchi harakatlari asosida shakllanadi. Bu harakatlarni shakllantirish o'quvchilarni o'z tengdoshlari faoliyatini kuzatishga jalb etish, o'zaro nazoratni tashkil etish, o'matilgan mezonlar asosida o'z faoliyati natijalarini o'zaro baholash va tahlil qilishga yordam beradi. O'qituvchining darsga tayyorgarligi. Darsning samaradorligi uni samarali tashkil etilishi bilan bog'liq. Yaxshi rejalshtirilmagan, yetarlicha o'ylab chiqilmagan, shoshilinch tuzilgan va o'quvchilar imkoniyatlariga moslashtirilmagan dars sifatlari bo'la olmaydi. Darsga tayyorgarlik aniq sharoitlarda eng yuqori yakuniy natijaga erishishni ta'minlovchi o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etuvchi tadbirlarni ishlab chiqishdir. O'qituvchining ma'lum bir fan asosida darsga tayyorgarlik ko'rishida quyidagi uchta bosqich muhim ahamiyatga ega: tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish (rejalshtirish). - tashxislashda o'qituvchi didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtiradi, uning natijalarini belgilaydi. O'qituvchining tashxislashida o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatlari, ularning faoliyatları va xulqlari, motivlari, talab va layoqatlari, qiziqish va qobiliyatları, bilimdonlik darajasi, bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish hamda tuzatish kabi holatlar namoyon bo'ladi. - bashoratlash o'qituvchi tomonidan bo'lajak darsni samarali tashkil etilishining turli variantlarini tanlab olib baholash va qabul qilingan mezonlarga muvofiq darsni tashkil etishning eng ma'qul variantini tanlab olish va qo'llashdir. - loyihalashtirish (rejalshtirish) o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish bo'lib, u darsga tayyorlanishning yakuniy bosqichi hisoblanadi. Loyiha (boshqarish dasturi) qisqa va aniq, erkin tuzilgan, o'qituvchi o'zi uchun boshqarish jarayoni (kimdan va qachon so'rash, qaerda mavzuni kiritish, mashg'ulot keyingi bosqichiga qanday o'tish)ni belgilab olishga imkoniyat beruvchifaoliyatdir. Mavzuni o'zlashtirish uchun savollar:

1. Hozirgi zamon o'qituvchisining pedagogik fazilati qanday bo'lishi kerak?
2. Bugungikuno'qituvchisigaqo'yilayotgan talablar mazmuni nimalardan iborat?
3. Yosho'qituvchining darsda pedagogik-psixologikjihatdan tayyorgarligi?
4. O'qituvchi individual nutq madaniyatigaega bo'lishi uchun nimalarga e'tibor berishi kerak?

5. Pedagogik – psixologik muloqot jarayonining asosiy mohiyati nimalardan iborat?
6. Hozirgi kunda ta'limmuassasalarida o'tiladigan dars turlari haqida fikringiz?
7. O'qituvchi zamonaviydarlarlarning qanday kombinatsiyalarini bilishlozim?
8. Dars jarayonida asosiy maqsadga erishishuchunqanday talablar qo'yiladi?
9. Zamonaviyta'limda o'qituvchilarining asosiy vazifalari nima-lardan iborat?
10. Ijodiy kayfiyat nima va u ta'lim – tarbiya jarayonida qanday shakllantiriladi? 11. O'qituvchining o'z – o'ziga ta'sir qilish usullariga ta'rif bering?
12. O'qituvchining kasbiy omilkorligini shakllantirish istiqbollari?

Integratsiyalashgan dars ishlamalar.

Mavzu :

**OLA BUZOQ
DARS MAQSADI**

Ta'limiy:

O'quvchilarga yangi mavzu haqida tushuncha berish.

Tarbiyaviy: O'quvchilarni mehnatsevarlik, vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash.

Rivojlantiruvchi:

O'quvchilarni olgan bilimlarini mustahkamlash, ularda bilim, malaka va ko'nikma hosil qilish.

Mavzuga oid kompetensiyaviy yondoshuv: o'quvchilar o'z shaxsiy, ijtimoiy hayot faoliyatlarida badiiy san'at asarlarini tushuna olish va ta'sirlana olish

DARSNING BORISHI

TASHKILIY QISM

– 3 daqiqa

O'TGAN MAVZU VA UY VAZIFANI SO'RASH

– 7 daqiqa

YANGI MAVZU BAYONI

– 25 daqiqa

UYGA VAZIFA, BAHOLASH

– 5 daqiqa

DARS SHIORI:

Ilmdan yaxshiroq xazina bo'lmas

Qo'lingdan kelgancha tera olsang bas!

Darsning borishi:

Dars turi:

Yangi bilim berish

Dars metodi: Noan'anaviy

Dars usuli: Kichik guruhlarda ishlash

TASHKILIY QISM

Salomlashish

Davomat

Navbatchi axboroti

O'TGAN MAVZUNI MUSTAHKAMLASH

Mavzu:Xatarli uchrashuv

Savollar

1. Bola bo'tilardan nima uchun qochmadi?
2. Akasining: "Hamma gap aql bilan irodada" degan gapini siz qanday tushunasiz?
3. Hikoyaning "Xatarli uchrashuv" deb nomlanishini izohlang.

YANGI MAVZU BAYONI

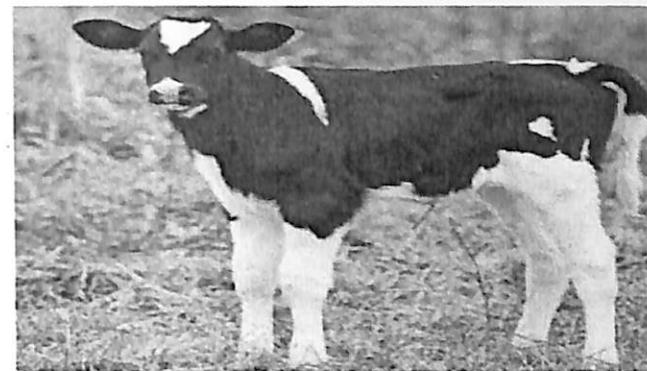
Mavzu :

OLA BUZOQ(4-sinf)

(G'afur G'ulom)

G'afur G'ulom — O'zbekistonning taniqli yozuvchisi. G'ofur G'ulomning she'riyati va nasrida o'zbek xalqi tarixi o'zining badiiy timsolini topgan. Yozuvchining ijodi rang-barang — she'rlar, qo'shiqlar, dostonlar, qasidalar, hikoyalar, qissalar. G'ofur G'ulomning urushdan keyingi davrdagi ijodi o'zbek adabiyoti rivojida beqiyos o'rinn tutgan. G'afur G'ulom 1903 yilning 10 may kuni Toshkentda, deqhonlar oilasida tug'ilgan. Uning otasi savodxon bo'lgan. U o'zbek va tojik mumtoz adabiyotini o'qigan, rus tilini bilgan, o'zi ham she'rlar yozgan.

1916 yilning kuzida G'ofur o'qishga kiradi. Onasining vafotidan so'ng (otasi avvalroq vafot etgan), u ishlashga majbur bo'lgan. Ko'plab kasblarda o'zini sinab ko'rgach, u nihoyat, matbaaga harf teruvchi bo'lib ishga kiradi, so'ngra, pedagogik kurslarda tahsil oladi. 1919 yildan 1927 yilgacha u o'qituvchi, maktab direktori, Ma'naviyat uyushmasi ishchilarini raisi bo'lib ishlaydi, bolalar uyini tashkil etishda faol ishtiroy etadi.

Uy ichimiz bilan shu kecha
Uxlamadik oppoq tonggacha.
Bizda qo'ng'ir sigir bor edi,
Sog'-salomat ko'zi yordi.

Ola buzoq, qashqasi ham bor,
Usti qora, bag'ri oppoq qor.
Tili xuddi lola yaprog'i,
Safsargulday tikka qulog'i.
Dumi gajak, qo'ng'ir-qo'ng'iroq,
Sadaf munchoq tishi yaltiroq.
Olxo'riday quralay ko'zi,
Bosvoldiday cho'zinchoq yuzi.

Baqbaqasi marjon osganday,
Tumshug'iga chakich bosganday.
Xiyol o'tmay burni terlaydi,
Nafasidan kelar sut hidi.

Lug'at ishi:

ko'zi yordi – tug'di
baqbaqa – g'urra, qavariq
qamchindasta – qamchi dastasi

1. She'mni ifodali o'qing va yod oling.
2. Ola buzoqning nimalarga o'xshatilishini aytинг?

4-sinf o'qish va 3- sınıf tabiatshunoslik fanlari integratsiyasi.

Mavzu: Ola buzoq va uy hayvonlari
Uy hayvonlari

Qadimda hayvonlarning hammasi yovvoyi bo'lgan.Sekin asta odamlar ularni qo'lga o'rgatib xonakilashtirgan.O'l kamizda uy hayvonlari inson qadami yetgan hamma joyda uchraydi.Odamlar sigir,qo'y, mushuk, it, ot,tuya, echki va boshqa hayvonlarni boqadilar.

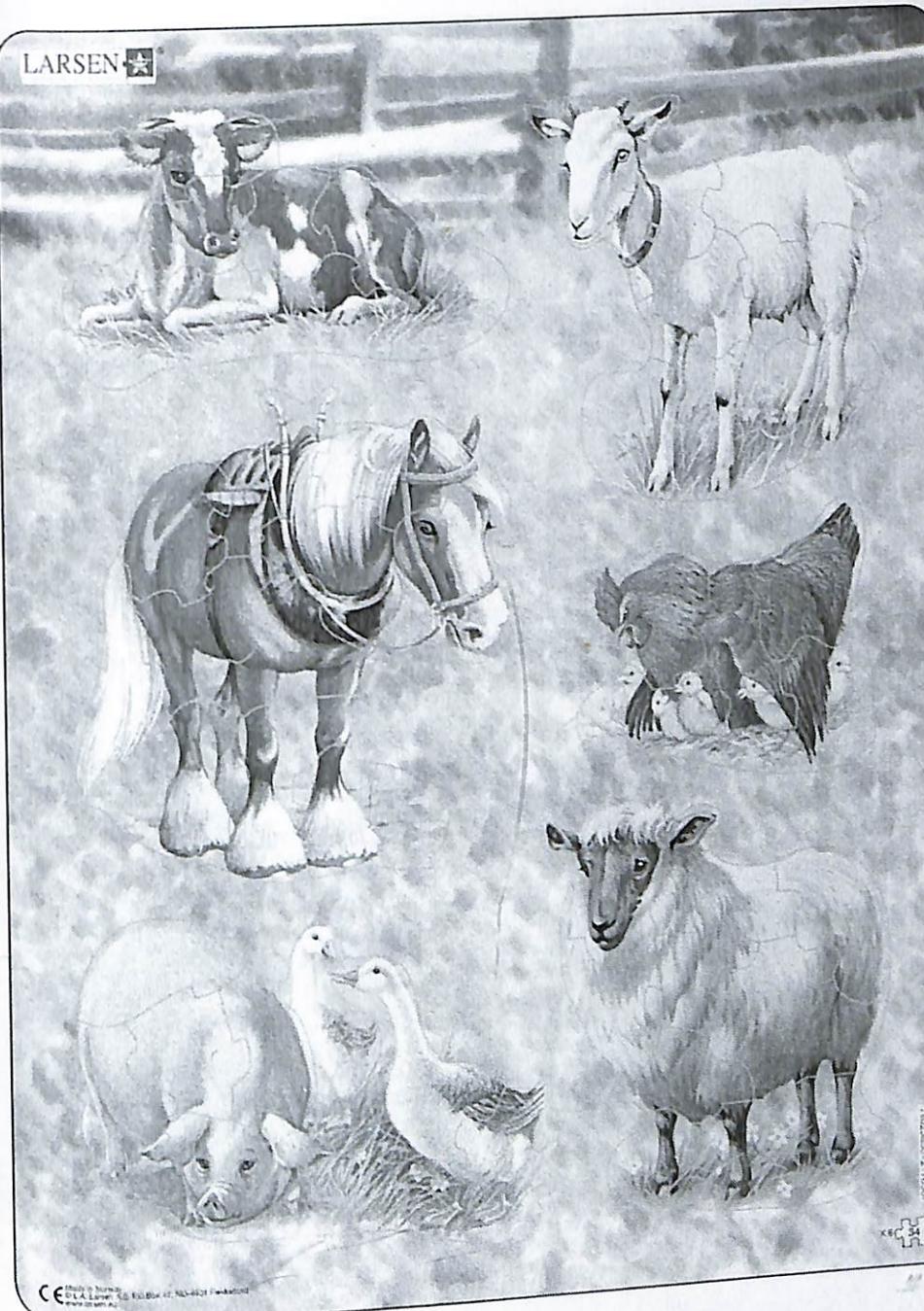
Shuning uchun ham ular uy hayvonlari deyiladi. Uy hayvonlari odamga foyda keltiradi.Bizning mamlakatimizda uy hayvonlari oziq-ovqat mahsulotlari va sanoat xomashyosi (terijun) yetishtirish uchun boqiladi.

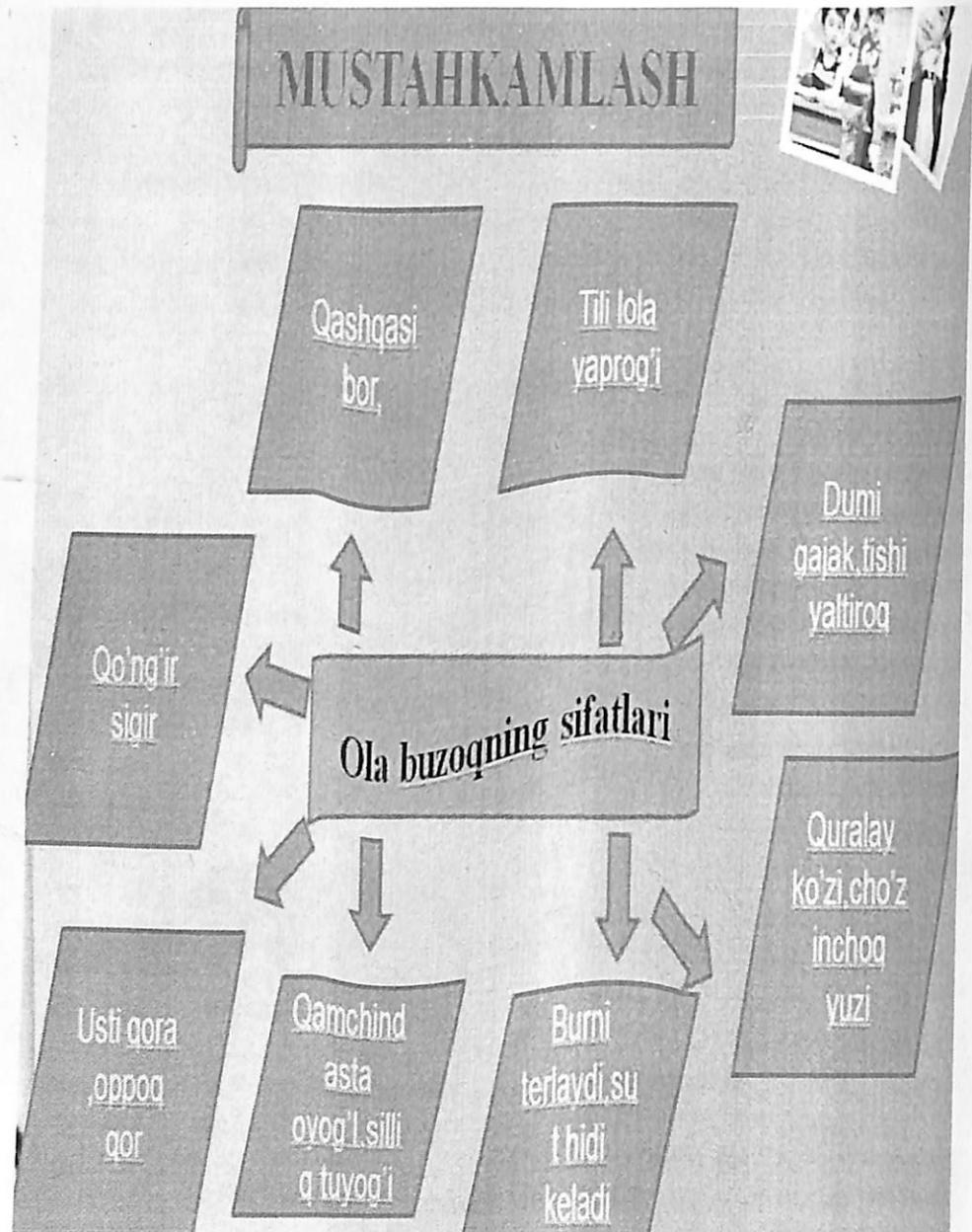
Qoramollar.

Qoramollarning turli zotlari bor.Ko'p sut beradigan zotdor qoramollar ko'paytirilmoqda.O'l kamizda qoramollar bahor,yoz va kuzda, asosan, yaylovlarda boqiladi.

Sigirlar har yili bittadan bolalaydi.Ayrim sigirlar ba'zan ikkitadan ham bolalaydi.

Buzoqlar 2-3 yilda voyaga yetadi.Bitta sog'in sigirdan bir kunda o'rtacha 8-10 litr sut sog'ib olinadi.Sigirlar o'rtacha 15-20 yil yashaydi.

V.Darsga yakun yasash va o‘quvchilarnibaholash.
O‘quvchilarga quyidagi savollar beriladi:
1. Bu she’rga yana qanday sarlavha qo‘yish mumkin?
2. Siz yana buzoqni qanday tasvirlashingiz mumkin?
3.Bu darsda olgan bilimlaringiz kelgusi hayotingizda kerak bo‘ladimi?
Dars xulosalanib, faol qatnashgan o‘quvchilar baholanadi.
VI. Uyga vazifa berish. “Ola buzoq” she’riни yod olish.
3-sinf uchun o‘qish fanidan “Fasllar ” she’ri mavzusida 1 soatlik integratsiyalashgan

Ochiq dars ishlansasi
Integratsiyalashgan fanlar:
3-sinf o‘qish
4-sinf tabiatshunoslik

DARSNING MAQSADI:

b) Tarbiyaviy maqsad:

Tarbiyaviy maqsad: O‘quvchilarda hamjihatlik,inoqlik,do‘stlikni qadrlash tuyg‘ularini o‘stirish,ularni mehnatsevarlikka, o‘zgalarni hurmatlashga o‘rgatish. Nutq madaniyatini shakllantirish hamda uni hayotda qo‘llay olishni o‘rgatish.

a) Ta’limiy maqsad: o‘quvchilarni “Ahillik –ulug‘ baxt”ertagi bilan tanishtirish,to‘g‘ri, ongli, ifodalı o‘qish malakalarini shakllantirish FK1-rivoyat,hikoya,ertak,maqol, topishmoq, tez aytish va she’riy matnlarni,ixcham audio va video materiallarni tinglab tushuna oladi

v) Rivojlantiruvchi maqsad: O‘quvchilarni erkin va mustaqil fikrlash, lug‘at ustida ishslash,og‘zaki nutqini rivojlantirish

Dars turi: “Ahillik ulug‘ baxt”mavzusi asosida o‘quvchilarga yangi bilim,ko‘nikma va malakalarini shakllantirish.

Dars metodlari. Interfaol (Tarmoqlash,aqliy hujum,kartateka,savol-javob ifodalı o‘qish, savol- javob, rollarga bo‘lib o‘qish.)

Darsning jihizi: 3-sinf o‘qish darsligi,ertak mazmuniga mos rasm, slayd

Darsning texnologik xaritasi

1. Tashkiliy qism: 5 daqiqa
2. O'tilgan mavzuni takrorlash: 7 daqiqa
3. Yangi mavzu bayoni: 20 daqiqa
4. Darsni mustahkamlash: 10 daqiqa
5. Baholash: 2 daqiqa
6. Uyga Vazifa: 1 daqiqa

Fanga oid kompetensiya, Tayanch kompetensiya

FK1-rivoyat,hikoya,ertak,maqol, topishmoq, tez aytish va she'riy matnlarni,ixcham audio va video materiallarni tinglab tushuna oladi

FK2-o'rganilgan asarning nomi,mazmuni va qahramonlarini ajrata oladi va o'qituvchi yordamida ularga baho bera oladi.;

O'zini o'zi rivojlantirish kompentensiyasi:milliy va umuminsoniy qadriyatlarni e'zozlash;

TK3-o'z xatosini tushunib, tuzatishga harakat qilish.

SHIORIMIZ:

O'QIB YARATAMIZ, IJOD QILAMIZ
SHU OZOD VATANNI OBOD QILAMIZ

Darsning borishi:

I.Tashkiliy qism, sinf tozaligi, o'quvchilar bilan salomlashish:

Salom aziz bolalarim,

Gulu rayhon bolalarim

Qani tinglang so'zlarim,

Jajji o'g'il-qizlarim.

Ona yurt egasisiz,

Istiqlol ertasiz

Bo'ling aqlu rasolar,

Ham bilimdon donolar.

Darsimiz:

O'qish fani jonu dilim,

Senla olay chuqur bilim

Qani, aytинг bolalar,

Kim navbatchi bo'ladi?

Ushbu kunning hisobin,

Menga aytib beradi.

Ob-havo haqida ma'lumot va butun dunyoda

ro'y berayotgan yangilikla haqida ma'lumot

- Bugun hafta kunining naq shanbasi bo'libdi,

Olloh ushbu kuniga katta nazar solibdi.

Barcha yaxshi yumushlar, ezgu niyat orzular,

Ushbu kunning o'zida ijobat ham bo'libdi.

O'tilgan darsni mustahkamlash

1. "Donishmand yigit"

Yangi mavzu:

"Fasllar" she'ri.

Ravshan Isoqov

Bir yilda bor to'rt fasl

Hech qolishmas zo'r asil

Almashinib galma-gal

Takrorlanar mutassil

Bahor kelar qir oshib,

Daryolar oqar toshib.

Gulzorlarda raqs tushar

Kapalaklar quvlashib

Jazirama issiq yoz

Ko'lda suzar o'rdak g'oz

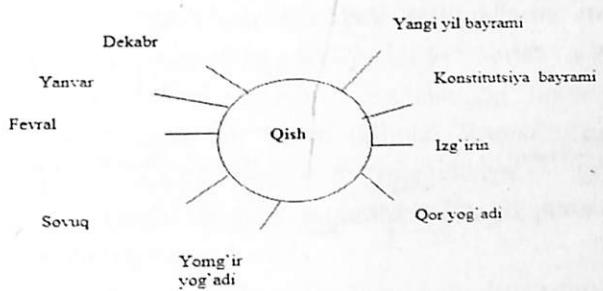
Oromgohlar qo'ynidaLug'at ishi : Mutassil- doimiy, Asil- toza,

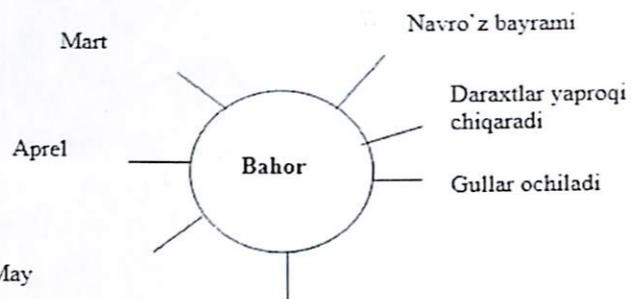
Oromgoh- dam olish joyi

* *Bizning Vatanimiz – O'zbekistonda
har
yili to'rt fasl navbat bilan almashib*

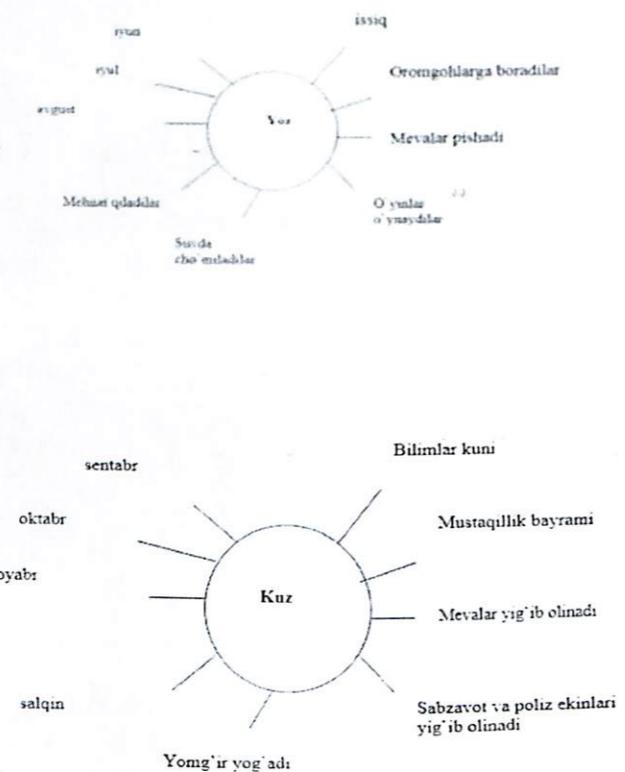

*Yil fasllari: 1 – bahor; 2 – yoz; 3 – kuz; 4
– qish.*

2) "Ring-bo'rd" o'yinidan foydalanish.

Mustahkamlash

She'nda qaysi fasllar keltirilgan?

Har bir faslga ta'rif bering.

Har bir faslda nechta oy bor?

Uyga vazifa: "fasllar" she'rini yod olish

Glossariy

Integratsiyalash – lotincha "integer" - umumiylilik, "integera" - umumiylikni tuldirish, yaratish, tiklash demakdir. Integratsiya g'oyasi XVIII asrning yigirmanchi yillarda ingliz olimi G. Spenser tomonidan fanga kiritilgan. Integratsiya – o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalashga yangicha yondashuv.

Integratsiya- yangi sifat.

Integratsiya – ta'lif jarayonini optimallashtirishning muhim prinsipi. Integratsiya – o'zaro bog'langan holda rivojlantirish, bir butun qilib birlashtirish, yaxlit holga keltirish.

Integratsiya – tarqoq, bo'lak – bo'lak, ayrim – ayrim xoldagi narsalarni bir butun, yaxlit, tizimlashgan holatga keltirish.

Integratsiya – turli fanlarga oid bilimlarni yagona maqsadni hal etishga yo'naltirishdan iboratligini anglash. Integratsiya- olamning yaxlitligi (bir butunligi)ni ifodalaydi kabi yuzdan ortiq ta'riflar mavjud. "Integratsiya" bir nechta o'quv predmeti materiallarini metodikaning vazifasi va yagona maqsadiga tabiiy bo'ysundirish aosida tuzish usuli.N.S. Setlovskaya. "Integratsiya" o'qitishning fanlararo sifatida yangi darajaga ko'taruvchi bir butun bilimlar "monoliti"ni yaratishga imkon beruvchi vosita.L.N. Baxareva "Integratsiya" – predmetlararo bog'lanishning eng yuqori darajasi, umummetodologik prinsiplar asosida muammoni kompleks o'rganish yo'li.

L.T.Tarasov "Integratsiya" – Predmetlardan beriladigan bilimlarni yaqinlashtirishning umumiyligi platformasini topish. Yu.M.Kolyagin Integratsiya – O'qitishning maqsad va omillarini bir butun kilib birlashtirish. Integratsiya tushunchasi quyidagi ikki xil jarayon sifatida talkqin etiladi: birinchidan, tizim, organizmning alohida tabaqaqlashtirilgan qism va vazifalarning bog'liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon. ikkinchidan,

tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni. Integratif funksiya –bu funksiya umumta’lim va kasbiy ta’limni boglovchi zvenodir. Integratsiya kursi - o‘quv fanlaridan biri bo‘lib, fanlararo bilimlarni (integrativ bilimlarni) chiqurlashtirish va oshirish, ularni shakllantirish uchun o‘rganiladi. U har xil turlar, usullar, uslublar, fanlararo integratsiya ob’ektlari asosida tuzilgan. Integratsiya kurslarining sinflarga bo‘linishini turli asoslarda qilish mumkin; maqsad va muammolar asosida; 1 muktab tabiiy - ilmiy tizimidagi vazifalari asosida; qo‘siluvchi fan tarmoqlari asosida; integratsiya usullari va yo‘llari asosida; o‘quv rejasidagi o‘rni asosida; kursni o‘rganishga sarflangan vaqt asosida; o‘quvchilar uchun qiyinlik darajasi asosida va h. k. Integrativ yo‘nalish – axborotlarni tashkil kiluvchi cheksiz ko‘p kichik qismalarning uzaro ajralmas bog‘liqligi, ularning yaxlitligi, bir butunligi asosida yagona to‘g‘ri xulosani aniqlash jarayoni.

II.6 .Maktabni innovatsion boshqaruv model

REJA:

1. Maktab ichidagi boshqaruv tizimi va tuzilishi.
2. Ichki boshqaruvning maqsadi, mazmuni va vazifalari.
3. Maktab direktori va pedagoglar jamoasi.
4. Direktor va uning o‘rinbosarlarining vazifalari.
5. Maktabni pedagogik kadrlar bilan ta’minalash.

Yoshlarimizga jahon ta’lim mezonlariga mos xolda chuqur bilim berish, ularni Vatanga muhabbat, milliy istiqlol g‘oyalariga sodiqlik ruhida tarbiyalash masalalari ta’lim sohasining asosiy vazifasidir. Bu esa uz o‘rnida ta’lim boshqaruvi organlari, muassasalari, o‘quv yurtlari rahbarlaridan tashkilotchi hamda tadbirkor, yuqori bilim va yuksak madaniyat egasi bo‘lishini talab etadi.

Ma’lumki, aksariyat umumta’lim maktablari rahbarlari xalq ta’limi xodimlari orasida eng ko‘p mehnat sarf qilib ishlayotganlar toifasiga kiradi. Shuning bilan birgalikda ular faoliyatları davomida juda ko‘p qiyinchiliklarga duch keladilar. Bunday ahvolining obyektiv va subyektiv sabablari bor, albatta. Ularning asosiyлари quyidagilardan iborat:

- ta’lim boshqaruvining nazariy asoslari to‘g‘risida sust bilimga ekanliklari;
- muktab ichki boshqaruvning samarasizligi;
- muktab boshqaruvida inson omilini hisobga olmaslik;
- qog‘ozbozlik va buyruqbozlikka asoslangan uslubning saqlanayotganligi;
- muktab rahbarlari o‘rtasidagi ish taqsimotining amalda yaxshi ishlmayotganligi;
- malaka oshirish masalasiga e’tiborsizlik;
- kadrlar qo‘nimsizligi;
- vaqtadan unumli foydalanmaslik va hokazo.

Quyida boshqaruvda asosiy yo‘nalishlari hisoblangan muktab ichki nazoratni tashkil etishning ayrim masalalari to‘g‘risida to‘xtalamiz. Umumta’lim muktabini rivojlantirishning hozirgi bosqichida unga rahbarlik qilish, ogir va mas’uliyatlari vazifadir. Maktab ichki nazorati:

bu jamoaning uz oldiga quyilgan maqsadga muvofiq ravishda o'quv-tarbiya jarayonini xar tomonlama o'rganish va tahlil qilishdir. Doimiy puxta uylangan nazorat, muvaffaqiyatlarni to'g'ri aniqlash va mustahkamlash, pedagogik jamoa faoliyatida mayjud bo'lgan kamchiliklarning oldini olish imkonini beradi.

Maktab ichki nazorati o'qituvchilar bilan bir qatorda maktab rahbarlarini ham intizomga o'rgatadi. Bu ish rejali, muntazam, aniq bir maqsadga qaratilgan, kompleks bo'lishi, o'quv-tarbiya jarayonining hamma tomonlarini qamrab olishi zarur.

Nazorat tadbirleri bosqichlaridan ayrimlari sanab o'tamiz:

- obyekt, mavzu tanlash, maqsad belgilash (odatda bu maktabning yillik rejasida belgilanadi);
 - tekshirish dasturini to'zish (savollar to'plami, anketalar, diagnostik jadvallar, nazorat topshiriqlari, testlar va boshqalar) nazorat shakli xamda metodlarni tanlash;
 - ishlarning haqiqiy ahvolini tekshirishni tashkil qilish;
 - tekshiruv natijalarini pedagogik-diagnostik tahlilini o'tkazish.
- O'quv-tarbiya jarayonini mukammallashtirish bo'yicha tavsyanoma va takliflar ishlab chiqish;
- tekshirish natijalari yuzasidan qabul qilingan boshqaruv qarori.

Maktab ichki nazoratini rejalashtirib va tashkil qila turib, maktab rahbarlari nazoratning barcha obyektlari, yo'nalishlari to'g'risida aniq, puxta tasavvurga ega bo'lislari lozim. Taxminan quyidagicha: o'quv rejasidan ayrim fanlari o'qitish ahvoli; dastur materiallarini o'zlashtirish darajasining davlat talablariga (davlat ta'lim standartlariga) mosligi; pedagogik jamoaning iqtidorli va qobiliyatli o'quvchilar bilan ishlash tizimi; maktabda yuzaga kelgan, asosiy darajadan yuqori ma'lumot olishni ta'minlaydigan tizimning samaradorligi va ratsionalligi (ixtiyoriy fanlar fakultativlar, maxsus kurslar va boshqalar); sust o'zlashtiradigan o'quvchilar bilan ishlash tizimi samaradorligi; pedagogik jamoaning majburiy tayanch va umumiyy ta'limni ta'minlash bo'yicha ishlar; metodik ishlar; tarbiyaviy ishlar; maktab hujjatlarini yuritish; o'quv-moddiy bazadan foydalanish samaradorligi; kuni uzaytirilgan guruhlarda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil qilish va boshqalar.

Davriy rejalar asosidagi attestasiyalar orasida ish faoliyati natijalarini aniqlash, davlat attestasiyasiga puxta tayyorgarlik ko'rish maqsadida, ta'lim muassasalariga o'z-o'zini attestasiyadan o'tkazish tavsya etiladi. O'z-o'zini attestasiyadan o'tkazish maktab ma'muriyatidan puxta tayyorgarlik ko'rishni talab etadi. Tajribalar o'z-o'zini attestasiyadan o'tkazishni ikki bosqichida tashkil etish maqsadga muvofiqligini ko'rsatmoqda. Birinchi bosqich davomida maktab ma'muriyatiga kuydagи masalalarni tahlil qilish lozim buladi:

- maktab o'quv-moddiy bazasini tavsifnomasi;
- o'quv-tarbiya jarayonining zarur vositalar, asbob-uskunalar va jihozlar bilan ta'minlanganligi xamda normativlarga mosligi (aniq holati, inventarizasiya aktlari);
- o'quv-tarbiya jarayonining, fan xonalarining uslubiy ta'minoti darajasi va ulardan foydalanish samaradorligi;
- byudjet mablag'lardan foydalanishning so'ngi uch yildagi ahvoli;
- byudjetdan tashqari mablag'larning mayjudligi;
- o'quv-tarbiya jarayonini kompyuterlashtirish bo'yicha olib borilayotgan ishlarning ahvoli va x.k.

Birinchi bosqichda, shuningdek, o'z-o'zini attestasiya etish jarayonida tegishli tekshiruv ishlarini (nazorat ishları, test sinovlari, anketalar va boshqalar) ishlab chiqish uchun mutaxassisliklardan iborat guruhlar tuziladi. Ta'kidlash joizki, bu maqsadlardan tuman (Shahar) xalq ta'lim bo'limlari ishlab chiqilgan materiallardan foydalanish lozim, ular bir nechta variantda bo'lsa, xulosalarning obyektivligi yuqori darajada buladi.

Ikkinci bosqichda maktab direktori o'z-o'zini attestasiyadan o'tkazish uchun metod birlashmalar rahbarlari va a'zolaridan iborat komissiya tuzadi xamda uning tarkibini o'zining buyrug'i bilan tasdiqlaydi. Komissiya tarkibiga qo'shni maktablarning yuqori malakali mutaxassislarini jalb etish tavsya etiladi.

Komissiya kuyidagi ishlarni amalga oshirishlari joiz:

1. Oldindan, bir necha variantda tayyorlangan xamda konvertlarga solinib, muhurlangan materiallardan foydalangan xolda tekshiruv ishlarini

o'tkazish. (xar bir sinfda kamida 4-5 tekshiruv ishlarini o'tkazish maqsadga muvofiqdir).

2. Darslarni kirib ko'rish va tahlil etish
3. Fakultativ, sinfdan tashqari mashg'ulotlari va tadbirlarni kuzatish.
4. Tarbiyaviy ishlar samaradorligini va boshqalarni aniqlash kerak buladi.

Maktab jamoasi uz faoliyatini obyektiv tarzda baholash uchun so'ngi uch yil ichida bo'lib utgan olimpiada yakunlari, bitiruv imtihonlari, oliy va o'rta o'quv yurtlariga kirish uchun topshirilgan test natijalari xamda boshqa ko'rsatkichlar tahlil etiladi.

Ma'lumot haqida shahodatnomma o'z-o'zini attestasiyadan o'tkazganda so'ng komissiya a'zolari tomonidan xulosalar yoziladi xamda o'quv-tarbiya jarayonini takomillashtirishga qaratilgan takliflar kiritiladi.

O'quv-tarbiya jarayonini baholashda reyting usuli xam keng qo'llanilmoqda. Miqdoriy ko'rsatkichlar asosida shaxsning sifat tavsiynomasini aniqlash jarayoni reyting deb ataladi. Bundan tashqari maktab ichki boshqaruvida jiddiy muammolardan biri - maktab hujjatlarini yuritish ustidan nazoratni tashkil qilish. Maktab hujjatlari - maktab - ishlarining ko'zgusidir, ular uz ichiga quyidagilarni oladi: o'quv-pedagogik, moliya-xo'jalik va ish yuritish hujjatlari. O'quv-pedagogik hujjatlarining ayrimlari ustida to'xtalib utamiz. O'quvchilarining harakat daftari katta nazorat hujjati hisoblanib, maktabda 50 yil saqlanadi. Maktab direktori o'zgarganda akt bo'yicha yangi direktorga topshiriladi. Harakat daftarining yozuvlari o'quvchilar soni, harakati va ro'yxati to'g'risida, to'la, aniq ma'lumot beradi. Bu kitobdag'i yozuvlarning to'g'riliqiga maktab direktori javob beradi. Shuning uchun bu hujjatning to'g'ri yuritilishi o'quv yili davomida 3-4 marta tekshiriladi. Jumladan sinf журнallari, kundaliklar, o'quvchilar daftarlarining nazorati ham maktab rahbarlari uchun o'quv-tarbiya ishlarini nazorat qilishning qulay va zarur usullaridan biri hisoblanadi.

Xullas, maktabda ishiga nazoratni kuchaytirish, pedagogik jamoa faoliyatini oqilona va to'g'ri tashkil etish, kelgusidagi muvaffaqiyatlarning garovidir.

Ichki boshqaruvning maqsadi, mazmuni va vazifalari.

Maktabda boshqaruv mehnati bilan shug'ullanuvchi kishilar (maktab direktori, direktorning o'quv-tarbiya va xo'jalik ishlari bo'yicha o'rinnbosarlari, tarbiyaviy ishlar tashkilotchisi, uslubiy birlashma rahbarlari, kasaba uyushmasi tashkilotining raisi) boshqaruvchilik jamoasini tashkil etadi.

Maktabda boshqaruv tizimi asosan 2 ga bo'linadi.

Maktab rahbarlari va o'qituvchilar, tarbiyachilar, yoshlar tashkilotchisi, sinf rahbarlari, uslub birlashmalarning a'zolari, texnik xodimlar.

Boshqarish sohasidagi ijrochi xodimlarni xam 2 asosiy guruhga a) mutaxassislariga (o'qituvchi va tarbiyachilarga); b) texnik xodimlarga (laborant, farrosh, elektoromontyor, maktab qorovulli kabilarga) bo'lish mumkin. Maktabga o'qituvchi, tarbiyachi va texnik xodimlarni to'g'ri tashlash va ularni joy-joyiga kuyish maktab ichki boshqaruvidagi muhim masalalardan biridir. Maktab xodimlarining tanlash bobida kuyidagi qoidaga rioya qilish bu borada muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab xodimlarini tanlashda ularning siyosiy bilimini, haloligini, ishni bilishini hisobga olish zarur. Bu o'rinda ishning ko'zini bilish, ishchanlik, uyushqoqlikni ta'minlash boshqaruv apparati ishidagi asosiy vazifa ekanini anglash lozim. Umumta'lim maktablarida boshqaruvchilarning boshqarish madaniyatini oshirish va uni demokratlashtirish hozirgi bozor iqtisodi davrining muhim talablaridan biridir. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, hozirgi islohotlar davridagi xo'jalikni boshqarish va unga rahbarlik qilish konstitutsiyaviy qoidalar, ilmiy aqidalar asosida olib boriladi. Maktabni boshqarish shakllari va usullari jumhuriyatimiz iqtisodiy taraqqiyotining xar bir bosqichida jamiyat hal qilishi lozim bo'lgan vazifalarga muvofiq o'zgarib, takomillashiib borishi mumkin. Ammo jumhuriyatimiz iqtisodiy taraqqiyotining barcha bosqichlarida xam, Ayniqsa, hozirgi islohotlar davrida xam xalq ta'limi sohasining boshqarishning qoidalari va mazmuni u ahamiyatini saqlanib qaladi.

Demak, mактаб ichki boshqaruvchini to‘g‘ri tashkil qilish hozirgi davrning muhim talablaridan biridir. Biz ana shu boshqarish qoidalariga alohida to‘xtalib utishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Xalq ta’limi tizimi va mактабни boshqarishning eng muhim qoidasi - demokratiyalashdir. Bu aqida hozirgi mustaqillik davrida jamiyatni yanada demokratlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, xo‘jaliklar boshqarish tizimining eng asosiy sharti bo‘lgan demokratik qoidaning g‘oyat maqbul shakllarini izlab topish bugungi muhim va dolzarb muammolardan biridir. Boshqarishning ilmiyligi hozirgi bozor iqtisodi sharoitida ijtimoiy taraqqiyot qonunlarini tobora tolaroq bilib borish bilan belgilanadi.

Mактабда pedagogik mehnatni ilmiy asosida tashkil qilish muammosi ko‘pincha darsda vaqtidan unumli foydalanishdan, sinfdan tashqari tadbirdan va o‘qituvchi-tarbiyachilarni ijtimoiy topshiriqlarni tartibga solishdan iborat deb qaraladi.

Mактаб direktori va pedagoglar jamoasi.

Mактаб direktori mактабning asosiy rahbari va pedagoglar jamoasining yetakchisi hisoblanadi. Mактаб direktori mактабda bulayotgan hamma ishlardan xabardor bo‘lib turadi. Shuningdek, bu ishlarni tahlil qilish va natijasi haqida fikr yuritadi. Pedagoglar jamoasini yetakchisi hisoblangan mактаб direktori jamoada o‘rtaga quylgan xar qanday muammoni hal qilish yo‘llarini axtaradi.

Mактабга rahbarlik qilishning eng muhim tomoni o‘quv-tarbiya ishlarini nazorat qilishdir. Direktor va o‘rinbosarlarining o‘quvchining ishini sistemali nazorat qilish, uning mas‘uliyatini oshiradi, ishdagi afzalliklarni yanada rivojlantirishga ko‘maqlashada, ilg‘or tajriba tuplashga yordam beradi.

Direktor va o‘rinbosarlar bolalar bilan olib boriladigan o‘quv va sinfdan tashqari ishlarning barcha formalariga rahbarlik qiladilar va tekshirib turadilar.

Direktoring tashkilotchilik ishidagi yetakchilik roli barcha pedagoglarni o‘quvchilar va ota-onalar jamoalarini boshqarish ishiga jalb qilish, ularning kuch g‘ayratini jamoa fikrlari va ishga muvofiqlashtirish, ularni ijodiy faoliyat jarayoniga tortish, alohida bo‘g‘inlar o‘rtasida

aloqaning ta’sirchan sistemasini yaratish xar qanday jamoada xam mavjud bo‘lgan barcha rezervlarni harakatga keltirish, tashabbusni butun choralar bilan rag‘batlantirish haqiqiy mehnat musobaqasi ruxini qullab quvvatlash, ma’naviy qadriyatlarni jamlash, sistemaning ahvolini mumkin kadar oldindan kura bilish va uning modelini yaratish, faoliyat natijalarini oldindan aytib berish va pedagogik faoliyatning keng muhim masalalari yuzasidan umum mактаб jamoasi a’zolariga yo‘l-yo‘riqlar berishdan iborat.

Bularning barchasi rahbarning chuqur nazariy bilim, tashkilotchilik qobiliyatini, keng qulamda fikrlay olish, jamoada muayyan psixologik kayfiyat qulay axloqiy psixologik muhit yaratishni talab qiladi.

Pedagoglar jamoasining jamoat tashkilotlari va boshqaruvning kollegiya organlari tarkibiga pedagoglar kengashi, o‘qituvchilar va sinf rahbarlari metod birlashmalari, ota-onalar komiteti kiradi.

Direktor va uning o‘rinbosarlarining vazifalari.

Ishlarni rejali olib borish direktorga asosiy e’tiborni mактабga rahbarlik qilishda kuratish, kollektivning barcha xodimlarini o‘quvchilar ta’lim-tarbiyasining aktual masalalarini hal qilishga mактабning barcha xodimlari mehnatni maqsadiga muvofiq tashkil etishga mактабning ish rejasini uyg‘unlashtirishga yordam beradi. Ilmiylik prinsipi xalq maorifining barcha ishlarni jamoat taraqqiyotining obyektiv qonunlari asosida, fan, madaniyat, san‘at muvaffaqiyatlarini pedagogika, psixologiya, gigiyena, o‘quv predmetlarining o‘qitish metodikalari va fan sohalaridagi hozirgi zamon Tadqiqotlarini hisobga olgan xolda tashkil etadi.

Mактаб rahbarlari va barcha o‘qituvchilar oldida turgan eng muhim vazifalaridan biri umumiyy majburiy ta’lim haqidagi qonuni bajarilishidir.

Direktor mактабga bevosita rahbarlik qiladi. Uning faoliyati mактаб jamoasi bilan belgilanadi. Mактаб direktori ma’naviyatligiga pedagogik, psixologik yetukligi, madaniyatligi, siyosiy, so‘zamolligi, chaqqonligi, uddaburonligi va shu kabi umuminsoniy shaxsiy xislatlarga ega bo‘lishi kerak. U mактаб ishlarini tashkil etishning nazariy va amaliyotini, mактабning o‘quv rejasi va o‘quv predmetlarining dars

- Fan to'garaklari va uni uzaytirilgan grupper rahbarlarining ish rejalar.

- Maktab kutubxonasining ish rejalar-maktab ustaxonasining ish rejalar.

- Maktab ota-onalik komitetining ish rejalar;

- Maktab vrach va hamshira ish rejasi.

- Xar bir boshlang'ich va fan o'qituvchisining kundalik darsini o'tkazish rejasiga kabi rejalar maktabning joriy rejalar to'zishdan urin oladi.

Rejani to'g'ri to'zish bilan ish bitmaydi. Ishning muvaffaqiyatli shu rejani qanday usulda amalga oshirishda unga belgilangan tadbirlarni hayotga tadbiq etishi mahoratiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Maktab rejasini amalga oshirishda kuyidagilar muhim ahamiyat kasb etadi.

1. Yuqori tashkilotlari xalq ta'lif bo'limlari va maktabga yaqin bo'lgan turli muassasalar bilan mustahkam aloqa o'rnatilganligi;

2. Boshqarish va rahbarlik ishiga bilimdon, uta halol, ishbilarmon va yaxshi majburiy qobiliyatga ega bo'lgan pedagog xodimlar jalb etilganligi.

3. Kadrlar o'rtaida ish taqsimotining to'g'ri tashkil etilganligi;

4. Rahbarlar xodimlardan tortib eng kuyi ijarasigacha umumiy rejadan kelib chiqadigan shaxsiy, joriy ish rejasini to'zib shu asosida yurish.

Maktab kengashi-ta'lif va tarbiya ishlariga rahbarlikning yuqori organi. Maktab kengashi tarkibiga-direktor, uning o'rinnbosarlari, o'qituvchilar, tarbiyachilar vrachlar, kutubxonachilar, bosh yetakchi, ota-onalar kengashining raislari kiradi.

Maktab kengashi qabul qilgan ayrim qarorlar maktab uchun xam, direktor uchun xam majburiy hisoblanadi. O'quvchilarini sinfdan-sinfga ko'chirish, to'garaklar, studiyalar, klub va o'quvchilar birlashmalari rejalarini muhokama qiladi, rag'batlantirish va jazolash, o'rta maktabni tugatganligini haqida shahodatnoma berish masalalari, maktabdan chiqarish haqidagi qarorlarni qarab chiqadi.

Maktablarda o'qituvchilarning metod birlashmalari tashkil etiladi bu birlashmalar o'qituvchiga o'zining g'oyaviy, nazariy darajasini oshirish bolalarga ta'lif-tarbiya berish, yanada takomillashtirilgan

metodlari va usullarini eng yaxshi o'qituvchilar va tarbiyachilarning tajribalarini egallab olish, fan yutuqlari, psixologiya, pedagogika va metodika, ilmiy ommabop adabiyotlar tanishtirib, borishga da'vat etilgandir.

Metod birlashmalarning a'zolari o'quv materialini birlashtiradilar, nazorat ish natijalarini tahlil qiladilar.

Maktab direktori, partiya va kasaba uyushmasi tashkilotlarining eng muhim vazifalaridan biri, o'qitishning ma'nnaviy darajasini, o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirib borish, o'quvchilarning mustaqil bilim olishlari uchun sharoit yaratishni ta'minlashdan iborat.

Maktab rejasida o'qituvchilarning malakasini oshirishning kuyidagi turli shakllari nazarda tutilishi lozim. Metodik seminarlar va predmet komissiyalarining ishlari, yosh o'qituvchilarga yordam berish, mustaqil bilim olish uchun sharoit yaratish, ilg'or tajribani umumlashtirish va joriy qilish.

Malaka oshirish bilan o'qituvchilarning malakasini oshirish institutlari va markazlar shug'ullanadi.

Maktabni pedagogik kadrlar bilan ta'minlash.

Inson paydo bo'libdiki, tarbiya jarayoni mavjud, tarbiya paydo bo'lgan vaqtidan beri pedagogik faoliyati uzlusiz davom etib kelmoqda. O'qituvchilar, tarbiyachilik kasbi barcha ijtimoiy tuzumlarda sharafla xamda uta mas'uliyatli kiyin va murakkab kasb hisoblangan.

Mustaqil O'zbekistonimizda uzlusiz ta'lif tizimini isloq qilishni, yangi ta'lif standartlari asosida ta'lif va tarbiya jarayonini qayta tashkil etishga kirishilgan hozirgi kunda o'qituvchi faoliyatiga, uning pedagogik mahoratiga alohida e'tibor berilmoqda.

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturini bosqichma-bosqich muvaffaqiyatli amalga oshirish ko'p jihatdan o'qituvchi faoliyatiga, uning kasbiy nufuzini oshirishga bog'liqdir. Shunday ekan, sog'lom, xar tomonlama barkamol avlodni yetishtirish uzlusiz ta'lif tizimida mehnat qilayotgan pedagogning saviyasiga, tayyorgarligiga va fidoyiligiga, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liqdir. O'qituvchi jamiyatning ijtimoiyi topshirig'ini bajaradi, shunday ekan, xar tomonlama yetuk mutaxassislarni

hisobga olinmaydi. Shu bilan birga tinglovchilarning malaka oshirishdagi faoliyat, bilimi xam e'tibordan chetda qolmoqda. Buning oqibatida malaka oshirish tizimidagi o'quv jarayonini noaniq, o'rtamiyona, yalpi bo'lib aniq shaxsga yo'naltirilmaydi. Malaka oshirish kattalar ta'limi sifatida o'qitishning o'ziga xos xususiyati bilan ajralib turadi.

Malaka oshirish o'qituvchilar uchun juda foydali, zaruriy xamda shartli vazifa bo'lib hisoblanadi.

O'qituvchilar xar 3 yildan keyin albatta o'z bilim va malakasini oshirish va yangilash uchun o'qishga yuboriladilar. Bunda o'qituvchilar ta'lim sohasidagi o'zgarishlar, yangiliklar bilan tanishib, uz bilim tajribalariga qo'shimchalar kiritadilar. Malaka oshirishning yana bir ijobjiy tomoni shundan iboratki, xar bir rayon, maktab, shahardan kelgan o'qituvchilar ommaviy pedagogik jamoa bilan uz tajribalarini almashib, do'stona pedagogik aloqalar o'rganishda muvaffaq buladilar.

Tayanch iboralar:

Boshqaruv, islohotlar, ta'lim boshqaruvi, pedagogik jamoa, ishchanlik, iqtisodiy, taraqqiyot, omillar, rejalashtirish, nazorat qilish pedagogik kadrlar, malaka oshirish, o'qituvchi shaxsiga insoniy va kasbiy talablar, pedagogik mahorat, tajriba, kasbiy tayyorgarlik.

Nazorat uchun savollar:

Ishlab chiqarishning boshqarish omillari deganda nimalarni tushunasiz?
Demokratiyalash qoidasi nima?

Boshqarish ilmiyligi nima bilan belgilanadi?

Maktabni pedagogik kadrlar bilan ta'minlashning asosiy maqsadlari nimadan iborat?

Maktabda direktorining o'rni?

Maktab kengashi tarkibiga kimlar kiradi?

O'qituvchilarning ta'lim-tarbiya masalalarini muvaffaqiyatli yechishda qaysi tizim muhim o'rinni egallaydi?

O'qituvchi, tarbiyachi kadrlar malakasini oshirishda kuzda tutilgan asosiy maqsadlar nimalardan iborat?

Malaka oshirishning o'qituvchi uchun qanday foydali tomonlari bor?

Bolalar tarbiyasi qanday tashkiliy ishlarda amalga oshiriladi?

Maktab rahbarlari va o'qituvchilar oldida turgan eng muhim vazifalar.

Ilovalar.

Test

1. "Pedagogika tarixi" faning maqsadi - ...
 - a) eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha turli tarixiy davrlarda tarbiya
 - b) eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlarning rivojlanish jarayoni
 - c) maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyotini tizimli yondashuv asosida o'rganish
 - d) a va c
2. "Pedagogika tarixi" faning predmeti - ...
 - a) eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha tarbiya
 - b) maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyotini tizimli yondashuv asosida o'rganish
 - c) eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlarning rivojlanish jarayoni
 - d) eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha turli tarixiy davrlarda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyotini tizimli yondashuv asosida o'rganish
3. "Pedagogika tarixi" fanining vazifalari qaysi qatorda to'g'ri keltirilgan?
 - a) milliy o'z-o'zini anglash, kasbiy rivojlanish bilan bog'liqlikda umumiy va pedagogik madaniyatni shakllantirish
 - b) pedagogik fikrlar rivojini tahlil etish va tizimlashtirish
 - c) pedagogik g'oyalarni tahlil etish asosida ularni o'quv-tarbiya jarayoniga tatbiq etish
 - d) barcha javoblar to'g'ri
4. Quyidagi keltirilganlarni qaysilari "Pedagoka tarixi" ni o'rganish manbalari: 1. arxeologik yodgorliklar; 2. qo'lyozmalar; 3. xalq og'zaki ijodi; 4. adabiy yodgorliklar; 5. Hujjatlar; 6. badiiy adabiyot; 7.

Memuarlar; 8. Sharq mutafakkirlarining asarlari; 9. G'arb mutafakkirlarining asarlari; 10. Ertak va dostonlar.

- a) 1,2,3,4,5,6
- b) 2,4,5,6,7,8,9,10
- c) 1,2,3,4,6,7,8,9,10
- d) 1,2,3,4,5,6,7,8,9

5. O'zbekistonda pedagogika tarixini o'rganishga doir eng keng tarqalgan davrlashtirish o'zida necha bosqichni aks ettiradi?

- a) 3
- b) 4
- c) 7
- d) 10

6. Pedagogika tarixini insoniyat tarixi bilan bog'liqlikda o'rganishda davrlashtish necha bosqichni aks ettiradi?

- a) 12
- b) 4
- c) 5
- d) 10

7. Ibtidoiy jamoa tuzumi necha davrga bo'linadi?

- a) 1 davrga(ibtidoiy)
- b) 2 davrga(ipridoiy va to'da)
- c) 4 davrga(ipridoiy, to'da, urug'chilik, jamoa)
- d) 2 davrga(ipridoiy to'da va urug'chilik jamoa)

8. O'zbekistonda qoyatosh suratlari qaysi davrda kashf etilgan?

- a) Mezolit davrida
- b) Neolit davrida
- c) Patriarxat davrida
- d) Paleolit davrida

9. "Avesto" so'zi qanday ma'noni bildiradi?

- a) "qat'iy qonunlar"
- b) "qonunlar jamlammasi"
- c) "nuqsonsiz qonunlar"
- d) Barcha javoblar to'g'ri

10. Zardo'shiylik axloqining asosiy uchligi

- a) Ezgu fikr, rost so'zlik va amalda insoniylik
- b) Fikrning sofligi, so'zda sobitlik va amalda insoniylik
- c) Fikrning sofligi, so'zda sobitlik va mehnatkashlik
- d) To'g'ri javoblar berilmagan

11. "... Shirin so'ziga, nafis ipagiga aldanib, ey turk xalqi, o'lding" ushbu kalimalar qaysi yodgorlikka tegishli?

- a) "Avesto" kitobida
- b) "Urxun-Enasoy" bitiklarda
- c) Mezolit davridagi bitiklarda
- d) "Qur'oni Karim" kitobida

12. VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha O'rta Osiyoda nechta turda ta'lif muassasalari bo'lgan?: 1. Maktab; 2. Madrasa; 3. Qorixona; 4. Quyi madrasa; 5. Quyi daloilxona; 6. Daloilxona.

- a) 1,2,3,4,5,6
- b) 1,2,3,5,6
- c) 1,2,3,6
- d) Barcha javoblar to'g'ri

13. VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha O'rta Osiyoda quyi diniy xizmatchilarni qanday ta'lif muassasalari tayyorlagan?: 1. Maktab; 2. Madrasa; 3. Qorixona; 4. Quyi madrasa; 5. Quyi daloilxona; 6. Daloilxona.

- a) 3,6
- b) 4,5
- c) 1,2
- d) 3,4

14. Islom dinining Markaziy Osiyoga kirib kelishi bilan ilk ochilgan madrasa
- Buxoro, Farjak madrasasi
 - Xiva, Farjak madrasasi
 - Samarqand, Sherdor madrasi
 - Samarqand, Ulug'bek madrasasi
15. "Qur'on" arab tilida "..." ma'nosini anglatadi.
- qiroat
 - yozmoq
 - odob
 - To'gri javob yo'q
16. Qur'on necha sura va oyatdan iborat?
- 114 sura, 6263 oyatdan iborat
 - 114 sura, 6236 oyatdan iborat
 - 104 sura, 6206 oyatdan iborat
 - 114 sura, 6336 oyatdan iborat
17. Hadislarni to'plash ishlari ... asrdan boshlangan.
- VII asrdan
 - VIII asrdan
 - VIII asrning oxirida
 - VIII asrning birinchi yarmidan
18. Dunyoga mashhur muhaddislar: 1. Ibn Shahob az-Zuhriy, 2. Ibn Jurayj, 3. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, 4. Imom Muslim ibn Hajjoj, 5. Imom Nisoiy, 6. Imom ibn Majj' Kazviniy, 7. Abu Iso Muhammad as- Samarqandiy, 8. Yahyo ibn Sa'd al-Ansoriy, 9. Imom at-Termiziy
- 1,3,5,6,8,9
 - 3,4,5,6,7,9
 - 3,4,5,6,7,9
 - 1,2,3,4,6,9
19. Qaysi mutafakkir "birinchi marta insonlar o'tasidagi munosabatlarni matematik shakllarda ifodaladi"
- Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
 - Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad
 - Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al Xorazmiy
 - Abu Ali al-Husayn ibn Abdulla ibn Sina al-Balhi
20. "Yaxudiylar tarixi va ularning bayramlarini belgilash" asari muallifi kim?
- Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al Xorazmiy
 - Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
 - Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad
 - Abu Ali al-Husayn ibn Abdulla ibn Sina al-Balhi
21. Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy ilk bor ta'lif tarbiyaga qanday ta'rif beradi
- Ta'lif – so'z va o'rganish bilangina amalga oshiriladi. Tarbiya – esa amaliyot, ish-tajriba bilan amalga oshiriladi.
 - Ta'lif – esa amaliyot, ish-tajriba bilan amalga oshiriladi. Tarbiya – so'z va o'rganish bilangina amalga oshiriladi.
 - Ta'lif – amaliyot, ish-tajriba bilan amalga oshiriladi. Tarbiya – o'rganish bilangina amalga oshiriladi.
 - Barcha javoblar to'g'ri
22. "Shaharni o'rganish haqida" asari muallifi kim?
- Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al Xorazmiy
 - Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
 - Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad

- d) Abu Ali al-Husayn ibn Abdulla ibn Sina al-Balhi
23. Ta'lim va tarbiyaga birinchi qaysi alloma ta'rif bergen
- Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al Xorazmiy
 - Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
 - Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad
 - Abu Ali al-Husayn ibn Abdulla ibn Sina al-Balhi
24. "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari muallifi kim?
- Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al Xorazmiy
 - Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
 - Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad
 - Abu Ali al-Husayn ibn Abdulla ibn Sina al-Balhi
25. "Ishq hakida risola" asari muallifi kim?
- Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al Xorazmiy
 - Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
 - Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad
 - Abu Ali al-Husayn ibn Abdulla ibn Sina al-Balhi
26. Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad ta'limotiga ko'ra inson kamolotida uch narsa muhim ro'l o'ynaydi
- qobiliyat, muhit, tarbiya
 - irsiyat, muhit, tarbiya.
 - qobiliyat, muhit, ta'lim
 - a va c
27. "Insonlar xulq-atvorida birmuncha nuqsonlar bor. Bular: aldash, rashk, o'ch olish, adovat, bo'xtan, irodasizlik kabiladir" ushbu fikr qaysi olimga tegishli
- Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al Xorazmiy
 - Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
 - Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad
 - Abu Ali al-Husayn ibn Abdulla ibn Sina al-Balhi
28. "O'quv qayda bo'lsa, ulug'lik bo'lar, Bilim kimda bo'lsa, buyuklik bo'lar" ushbu juftlik kimning qalamiga mansub
- Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
 - Yusuf Xos Xojib
 - Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al Xorazmiy
 - Mahmud ibn al-Husayn ibn Muhammad al-Koshg'ariy
29. "Haq yo'lida kim senga bir harf o'qitmis ranj ila, Aylamak bo'lmas ado oning haqin yuz ganj ila" ushbu juftlik kimning qalamiga mansub
- Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
 - Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al Xorazmiy
 - Mahmud ibn al-Husayn ibn Muhammad al-Koshg'ariy
 - Alisher Navoiy
30. "Tirishqoqning labi yog'liq, erinchoqning boshi qonlik" ushbu maqol muallifi kim?
- Mahmud ibn al-Husayn ibn Muhammad al-Koshg'ariy
 - Yusuf Xos Xojib
 - Ahmad binni Mahmud Yughnakiy

d) Unsur al-Maoliy

31. "Devonu lug'otit-turk" asarining muallifi

- a) Yusuf Xos Hojib
- b) Mahmud ibn al-Husayn ibn Muhammad al-Koshg'ariy
- c) Ahmad binni Mahmud Yugnakiy
- d) Unsur al-Maoliy

32. Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilik" asarida aql ramzi sifatida kim tasvirlangan?

- a) Kuntug'di
- b) Oyto'ldi
- c) O'g'dulmish
- d) O'zgurmish

33. "Hibat ul-haqoyiq" asarining muallifi kim va asar necha bobdan iborat?

- a) Ahmad binni Mahmud Yugnakiy, XIV bob
- b) Yusuf Xos Hojib, XIV bob
- c) Mahmud ibn al-Husayn ibn Muhammad al-Koshg'ariy, XII bob
- d) Unsur al-Maoliy, XIV bob

34. "Qobusnom" asarining muallifi kim?

- a) Yusuf Xos Hojib
- b) Unsur al-Maoliy
- c) Mahmud ibn al-Husayn ibn Muhammad al-Koshg'ariy
- d) Ahmad binni Mahmud Yugnakiy

35. So'fiylar inson ma'naviy-ruhiy komillikka erishish yo'llarida bosqichni o'tishi kerak deydi.

- a) 4
- b) 5
- c) 3

d) 7

36. So'fiylar inson ma'naviy-ruhiy komillikka erishish yo'llarining birinchi bosqichni qanday nomlaydi?

- a) Shariat
- b) Tariqat
- c) ma'rifat
- d) haqiqat

37. So'fiylar inson ma'naviy-ruhiy komillikka erishish yo'llarining ikkinchi bosqichni qanday nomlaydi?

- a) Tariqat
- b) Shariat
- c) ma'rifat
- d) haqiqat

38. So'fiylar inson ma'naviy-ruhiy komillikka erishish yo'llarining uchinchi bosqichni qanday nomlaydi?

- a) Haqiqat
- b) Shariat
- c) Tariqat
- d) ma'rifat

39. "So'zlaguvchi gar nodon erur, tinglaguvchi dono o'lsin" ushbu iqtibos qaysi asarga tegishli?

- a) "Hibat ul-haqoyiq"
- b) "Qobusnom"
- c) "Temur tuzuklari"
- d) "Devonu lug'otit-turk"

40. Temuriy hukmdor va Buyuk O'zbek astronomi Sulton Muhammad ibn Shohruk ibn Temur Ulug'bek Ko'ragonning eng mashhur asari va unda nechta yulduz o'rni va holati aniqlangan.

- a) "Ziji jadidi Ko'ragoniy", 1012 yulduz

- b) "Ziji jadidi Ko'ragoniy", 1011 yulduz
- c) "Ziji jadidi Ko'ragoniy", 1218 yulduz
- d) "Ziji jadidi Ko'ragoniy", 1018 yulduz

41. "Bilim olish har bir musulmon ayol va erkakning burchidir" degan kalima qaysi majmuada va kim tomonidan o'yib yozilgan?

- a) Samarqand madrasasi, Amir Temur
- b) G'ijduvon madrasasi, Mirzo Ulug'bek
- c) Buxoro madrasasi, Mirzo Ulug'bek
- d) Shahrisabz madrasasi, Amir Temur

42. Mirzo Ulug'bek tomonidan barpo etilgan madrasalarda ta'limning birinchi bosqichi qanday nomlangan va qancha muddatni o'z ichiga olgan?

- a) "Anda" – o'qish muddati 1 yil
- b) "Anda" – o'qish muddati 2 yil
- c) "Aust" – o'qish muddati 1 yil
- d) "A'lo" – o'qish muddati 2 yil

43. Mirzo Ulug'bek tomonidan barpo etilgan madrasalarda ta'limning ikkinchi bosqichi qanday nomlangan va qancha muddatni o'z ichiga olgan?

- a) "Anda" – o'qish muddati 1 yil
- b) Aust – o'qish muddati 3 yil
- c) A'lo – o'qish muddati 2 yil
- d) A'lo – o'qish muddati 3 yil

44. Mirzo Ulug'bek tomonidan barpo etilgan madrasalarda ta'limning uchinchi bosqichi qanday nomlangan va qancha muddatni o'z ichiga olgan?

- a) Aust – o'qish muddati 3 yil
- b) A'lo – o'qish muddati 3 yil
- c) Aust – o'qish muddati 1 yil

- d) Anda – o'qish muddati 1 yil

45. Zahiriddin Muhammad ibn Umarshayx Mirzoning qanday asari uzoq yillar davomida maktablarda, madrasalarda savod o'rgatish kitobi sifatida foydalanilgan

- a) Muxtasar
- b) Mubayyin
- c) Xatti Muhammadiya
- d) Xatti Boburiy

46. "Lujjat ul-asror" ("Sirlar dengizi") asarining muallifi kim?

- a) Nuriddin Abdurahmon ibn Ahmad
- b) Jaloliddin Muhammad ibn Asad as Siddiqiy ad Davoniy
- c) Alisher Navoiy
- d) Zahiriddin Muhammad ibn Umarshayx Mirzo

47. "Risolatul-xuruf" (Harflar haqida risola) asarining muallifi kim?

- a) Zahiriddin Muhammad ibn Umarshayx Mirzo
- b) Alisher Navoiy
- c) Jaloliddin Muhammad ibn Asad as Siddiqiy ad Davoniy
- d) Nuriddin Abdurahmon ibn Ahmad

48. Jaloliddin Muhammad ibn Asad as Siddiqiy ad Davoniy inson o'zining aqliy qobiliyatini tarbiyalash uchun quyidagilarga qaysilariga amal qilish lozimligini uqtiradi: 1) zehn o'tkirligi; 2) fahmlilik; 3) zehn ravshanligi; 4) bilimni tez egallash qobiliyat; 5) qo'yilgan muammoni tezda anglashi; 6) yodlash qobiliyat; 7) xotira; 8) donolik; 9) iffat

- a) 1,2,3,4,5,6
- b) 5,6,7,8
- c) 1,2,3,4,5,6,7,8,9
- d) 1,2,3,4,5,6,7

49. Jaloliddin Muhammad ibn Asad as Siddiqiy ad Davoniy insoniy fazilatlarni nechtaga bo‘lgan va ular qaysilar: 1) zehn o‘tkirligi; 2) fahmlilik; 3) zehn ravshanligi; 4) bilimni tez egallash qobiliyati; 5) donolik, 6)adolat, 7) shijoat, 8) iffat.

- a) 8 ga bo‘lgan; 1,2,3,4,5,6,7,8
- b) 5 ga bo‘lgan; 2,5,6,7,8
- c) 4 ga bo‘lgan; 5,6,7,8
- d) 3 ga bo‘lgan; 2,5,8

50. XVII-XIX asrlarda O‘rta Osiyoda husnixatga doir dastlabki qo‘llanma qanday nomlangan va kim tomonidan yozilgan

- a) Risolatul-xuruf, Davoniy
- b) Xatti Boburiy, Bobur
- c) Xatti Muhammadiya Bobur
- d) Savodi ta’lim, Munis Xorazmiy

51. “Jadid” so‘zi arabchadan qanday ma’noni anglatadi?

- a) “yangi usul”
- b) “demokratiya”
- c) “qutulish”
- d) Barcha javob to‘g‘ri

52. “Turkiston jadidlarining otasi”- kim?

- a) Abdurashidxonov Munavvar qori
- b) Abdulla Avloniy
- c) Abdurauf Fitrat
- d) Mahmudxo‘ja Behbudiy ibn Behbudxo‘ja

53. “Padarkush” drammasini kim yozgan?

- a) Abdurauf Fitrat
- b) Mahmudxo‘ja Behbudiy ibn Behbudxo‘ja
- c) Abdurashidxonov Munavvar qori
- d) Abdulla Avloniy

54. “Ta’lim mexnat asosidagina go‘zal narsalarini hosil qiladi” ushbu iqtibos kimga tegishli?

- a) Demokrit
- b) Arastu
- c) Platon
- d) Suqrot

55. Komenskiy didaktik prinsiplar deganda nimalarini nazarda tutgan

- a) Onglik, faollik, ko‘rsatmalilik
- b) Izchilik va tizimlilik
- c) Mashq qilish, bilim va malakalarni puxta egallash
- d) Barcha javoblar to‘g‘ri

56. Reformatorlik pedagogikasining asosiyo yo‘nalishlari:

- 1. Mehnat maktablari tarafdarlarining harakatlari.
- 2. Harakatlar pedagogikasi.
- 3. Badiiy tarbiya.
- 4. Individual pedagogika.
- 5. “Fuqarolik tarbiyasi” pedagogikasi,
- 6. Ijtimoiy pedagogika,
- 7. Iqtisodiy pedagogika.
- a) 1,2,3,4,5,6,7
- b) 3,4,5,6,7
- c) 1,2,3,4,5
- d) 3,4,6,7

57. Psixologlarning takidlashida 7 yoshgacha inson bilimlarni necha foiz(%)ini o‘zlashtiriadi

- a) 35.9 %
- b) 52 %
- c) 70%
- d) 68%

58. Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy necha yoshidan Yaroslovldagi adliya liseyida ensiklopediya, qonun-shunoslik, davlat huquqi va moliya fanlari kafedrasida professorlik vazifasida ishlay boshlaydi?

- a) 21 yoshdan
- b) 20 yoshdan
- c) 23 yoshdan
- d) 22 yoshdan

Pedagogik mahoratdan test

1. YUNESKO qarori Anton Semyonovich Makarenkoning 100 yilligiga bag'ishlab nechanchi yilda – "Makarenko yili" deb e'lon qilinadi.

- a) 1988 yil.
- b) 1888 yil
- c) 1968 yil
- d) 1998 yil

2. "Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi lozimki, uning har bir harakati tarbiyalasin" deya kim aytgan.

- a) Anton Semyonovich Makarenko
- b) Gerbart Iogann Fridrix
- c) Petr Fransevich Lesgaft
- d) Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy

3. "Avesto"da bolalarni o'qitish va tarbiyalash qoidalari qay tartibda tavsiya etilgan

- a) jismoniy tarbiya, diniy va axloqiy tarbiya, o'qish va yozishga o'rgatish
- b) diniy va axloqiy tarbiya, jismoniy tarbiya, o'qish va yozishga o'rgatish

c) o'qish va yozishga o'rgatish, diniy va axloqiy tarbiya, jismoniy tarbiya

- d) to'g'ri javob berilmagan

4. Kaykovus qobiliyatlar ichida eng yaxshisi deya qanday qobiliyatni nazarda tutgan.

- a) Nutq
- b) Empatik
- c) Tashkilotchilik
- d) Akademik

5. .Kaykovus o'z asarlarida so'zlarni va insonlarni necha xilga bo'ladı?

- a) 4 xil so'z va 4 xil insonga
- b) 3 xil so'z va 4 xil insonga
- c) 3 xil so'z va 3 xil insonga
- d) 4 xil so'z va 3 xil insonga

6. Pedagogik mahorat deb nimaga aytildi

- a) o'quv jarayonining barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish
- b) ta'lim oluvchilardani shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo'naltirish, ta'lim oluvchilarda dunyoqarash, qobiliyatni shakllantirish
- c) ta'lim oluvchilarda jamiyat uchun zarur bo'lgan faoliyatga moyillik uyg'otishdir
- d) barcha javoblar to'g'ri

7. Pedagogik mahorat komponentlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan: 1)Pedagogik insonparvarlik talablariga bo'y sunishi,

- 2)Kasbga oid bilimlarni boshqa fanlar bilan aloqadorlikda mukammal bilish, 3)Pedagogik qobiliyatga ega bo'lish,

4)Pedagogik texnika sirlarini puxta egallash,

5)Pedagogik tarixiy asoslarini mukammal bilishligi.

- a) 1,2,3,4,5

- b) 1,2,3,5
- c) 2,3,4,5
- d) 1,2,3,4

8. Oson yo'l bilan murakkab bilimlarni o'quvchilarga tushuntira olishi pedagogning qanday qobiliyati hisoblanadi.

- a) Didaktik qobiliyat
- b) Akademik qobiliyat
- c) Pertseptiv qobiliyat
- d) Kommunikativ qobiliyatlar

9. "Bizning maqsadimiz o'quvchilarni toliqtirib qo'ymaslikdir, bir mavzuni qayta-qayta takrorlab o'qib berish o'quvchini zeriktiradi, xotirasini susaytiradi" deb kim aytgan

- a) Konstantin Dmitrievich Ushinskiy
- b) Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
- c) Anton Semyonovich Makarenko
- d) Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy

10. "Bilimlarni o'quvchilarning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda tushunarli olib borish" deb kim aytgan

- a) Konstantin Dmitrievich Ushinskiy
- b) Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
- c) Abu Ali al-Husayn ibn Abdullah ibn Sina al-Balhi
- d) Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy

11. "Murabbiy o'qib tursagina murabbiy bo'la oladi, agar o'qishni to'xtatib qo'yar ekan, unda murabbiylik o'ladi" deb kim aytgan

- a) Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Forobiy
- b) Abu Ali al-Husayn ibn Abdullah ibn Sina al-Balhi
- c) Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy

- d) Abul-Qosim Mahmud Ibn Umar Az-Zamaxshariy

12. "Ustod, muallimsiz qolganda zamon, Nodonlikdan qora bo'lurdi jahon" deb kim aytgan

- a) Abdurahmon Jomiy
- b) Alisher Navoiy
- c) Ibn Sino
- d) Zahiriddin Muhammad Bobur

13. Umumiy xolda pedagogic qobiliyatlar qanday klassifikatsiya qilingan

- a) didaktik qobiliyat, akademik qobiliyat, pertseptiv qobiliyat, nutqiy qobiliyat
- b) tashkilotchilik qobiliyati, obro' ortira olish qobiliyati, kommunikativ qobiliyatlar, psixologik tashxis qobiliyati,
- c) diqqatni taqsimlash qobiliyati, konstruktiv qobiliyat, gnostik qobiliyat
- d) Barcha javoblar yo'g'ri

14. "Nutq qudratli kuch: u ishontiradi, undaydi, majbur qiladi" deb kim aytgan

- a) Konstantin Dmitrievich Ushinskiy
- b) Alisher Navoiy
- c) Kaykovus
- d) Rolf Emerson

15. Pedagogik muloqotda uchraydigan kamchiliklar
a) ehtiotsizlik, shaxsiyatparastlik, suhbатdoshni ortiqcha majburlash

- b) passivlik, o'zini yuqori qo'yish
- c) haddan tashqari-jonbozlik ko'rsatish
- d) barcha javoblar to'g'ri

16. . . — istaklari, qiziqishlari, qadriyatlari yoki tushunchalari mos kelmasligi

- a) Nizo
- b) Urush
- c) Nutq
- d) Qobiliyatsizlik

17. Nizo nechata turga bo'linadi

- a) 3
- b) 6
- c) 8
- d) 4

18. Pedagogik konfliktlarning qanday shakllari yuzaga keladi

- a) O'quvchi-o'quvchi
- b) O'quvchi-o'qituvchi
- c) O'qituvchi-o'qituvchi
- d) Barchasi to'g'ri

19. Pantomimika nima

- a) gavda, qo'l va oyoqlarning harakatlari
- b) faqat qo'l harakatlari
- c) yuz va nutq holatlari
- d) to'g'ri javob mavjud emas

20. Mimika nima

- a) bu gavda, qo'l va oyoqlarning harakatidir
- b) yuz muskullari orqali o'z sezgisi, fikri, kayfiyatini ifodalashdir
- c) so'zsiz faqat qo'l harakatlaridir
- d) barcha javoblar to'g'ri

21. . . — pedagogning pedagogik faoliyatga yaroqliligini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullana olishidir

- a) Pedagogik qobiliyat

- b) Pedagogik mahorat
- c) Pedagogik texnika
- d) Pedagogic takt

Innovatsiya va integratsiyasi fanidan yakuniy nazorat

VARIANT №_____

1. "Siyosatnama" asari muallifi kim?

- A) Sharofiddin Ali Yazdiy B) Sayfi Saroyi C) Mahmud Qoshg'ariy D) Nizomulmulk

2. Rossiya imperiyasining "Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risida"gi nizom qachon qabul qilingan?

- A) 1876 yil B) 1886 yil C) 1896 yil D) 1877 yil

3. O'yinli faoliyat turlari nechta?

- A) 8 B) 6 C) 4 D) 9

4. Mahorat nima?

- A) Kam kuch sarflab, ko'p natija olish
- B) O'zlashtirish darajalarini bilish
- C) Qobiliyatli kishilarning faoliyati
- D) Kuchli notiqlar faoliyati

5. Ta'lim faqat so'z va o'r ganish orqaligina bo'ladi, tarbiya esa amaliy ish tajribasi bilan. Ushbu so'zlar kimga tegishli?

- A) Beruniy B) Termiziy C) Farobiy D) Komenskiy

6. Ibn Sino asarida inson kamolotida nechta jihat muhim ekanligini ta'kidlaydi?

- A) 9 B) 7 C) 5 D) 3

7. Az-Zamaxshariyning fikricha, tarbiyalanganlikning nechta darajasi bor?

- A) 4ta B) 5ta C) 8ta D) 10ta

8. Qaysi asrda O'zbekiston hududida kutubxona bo'lgan?

- A) 2 asr B) 3 asr C) 4 asr D) 5 asr

9. O'lkamizda yaratilgan eng mukammal huquqiy manba deb qaysi asar tilga olinadi?

- A) Marg'inoniyning "Hidoya" asari

- B) Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari
 C) Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asari
 D) Firdavsiy "Shohnoma" asari

10. "Xurshid" gazetasi qachondan boshlab chop etila boshlagan?

- A) 1906 yil 7 sentabr B) 1907 yil 5 sentabr C) 1917 yil 5 sentabr D) 1929 yil 5 sentabr

11. "Oyina" jurnali qachondan boshlab chop etila boshlagan?

- A) 1919 yil B) 1915 yil C) 1917 yil D) 1913 yil

12. O'lkamizda yaratilgan eng mukammal huquqiy manba deb qaysi asar tilga olinadi?

- A) Marg'inoniying "Hidoya" asari
 B) Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari
 C) Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asari
 D) Firdavsiy "Shohnoma" asari

13. "Aqliy hujum" metodi qachon amaliyotga kiritilgan?

- A) 1940 B) 1941 C) 1942 D) 1952

14. "Aqliy hujum" metodi kim tomonidan amaliyotga kiritilgan?

- A) Aleks Osborn B) Anton Semyonovich Makarenko C)
 A.Kenjaboyev D) E.G'oziyev

15. "O'qituvchilar faqat eshikni ochib berishadi. U yog'iga o'zingiz borasiz". Ushbu maqol qaysi xalqqa tegishli?

- A) Xitoy D) Turk C) Arab D) Fors

16. "O'rgatmoq uchun so'kish, yordam berish uchun haqorat qilish shart emas", -degan fikrni aytgan olim?

- A) Loroshfuko B) Bezpalko C) Makarenko D) Aleks Osborn

17. Axborot uzatish va qabul qilish xarakteriga qarab metodlar nechta ko'rinishda bo'ladi?

- A) 5 B) 4 C) 8 D) 7

18. Edvayzer so'zining ma'nosi nima?

- A) Inglizcha so'z bo'lib o'rgatmoq B) Fransuzcha so'z bo'lib o'yalamoq

- C) Grekcha so'z bo'lib o'qitmoq D) Lotincha so'z bo'lib tinglamoq

19. Fasilitator so'zining ma'nosi nima?

- A) Inglizcha so'z bo'lib yengil, qulay degan ma'noni bildiradi
 B) Fransuzcha so'z bo'lib, yengil, qulay degan ma'noni bildiradi
 C) Grekcha so'z bo'lib, yengil, qulay degan ma'noni bildiradi
 D) Lotincha so'z bo'lib, yengil, qulay degan ma'noni bildiradi

20. Masofaviy ta'limning bir turi hisoblangan "Vebinar" termini muloqotga qachondan kiritilgan?

- A) 1990 yil B) 1995 yil C) 1998 yil D) 2000 yil

21. Ikki va undan ortiq nisbatan mustaqil qismlarga kechayotgan jarayonlarni birlashtirish -ning natijasi bo'lishi mumkin.

- A) Integrasiyalashtirish B) Improvizasiyalashtirish C)
 Innovasiya D) Novasiya

22. Pedagogik jarayon ishchilarining o'zaro harakat turiga ko'ra pedagogik innovasiyalar nechta guruhlarga bo'linadi?

- A) 5 B) 10 C) 8 D) 3

23. Innovasiya so'zining lug'aviy ma'nosi nima?

- A) Grek tilidan olingan bo'lib, (in-ga, novus-yangi) degan ma'noni bildiradi

B) Lotin tilidan olingan bo'lib, (in-uchun, novas-yangilik) degan ma'noni bildiradi

C) Ingliz tilidan olingan bo'lib, (in-ichida, orasida, nova-yangilik) degan ma'noni bildiradi

D) Lotin tilidan olingan bo'lib, (in-ga, novus-yangi) degan ma'noni bildiradi

24. Innovasion salohiyat necha xilda talqin etiladi?

- A) 1 xil, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri tarjimasidagi ma'no sifatida

B) 2 xil, ya'ni keng va tor ma'noda

C) 3 xil, ya'ni keng, tor va ko'chma ma'noda

D) 4 xil, ya'ni ilmiy, ta'limiy, pedagogik va innovasion

25. "Umumiy ta'lim maktablarini innovasion boshqarish" deb nomlangan tadqiqotni olib borgan olim kim?

- A) M.Ochilov B) A.Ochilov C) S.Zuxurov D) N.Mamadov

Innovatsiya va integratsiyasi fanidan yakuniy nazorat

VARIANT №

1. Pedagogik texnologiyalarga xos muhim belgilarga qaysilar kiradi?

- A) Predmetlilik, bir-biriga moslik, aniqlik, tekshirish imkoniyatiga egalik, haqqiyiylik, tizimlilik
B) Mantiqiy: analiz, sintez, induksiya, deduksiya, mushohadali eksperiment
C) Kooperativ, omilli, tizimli, kuzatuv, kaster, amaliy
D) Pedagogik texnologiya nazariyasiga oid barcha atama, tushuncha, kategoriya va ta'kidlar bir predmetli yoki muayyan sohaga taalluqli metodlar

2. Nazariya so'zining ma'nosi?

- A) Yunoncha "naza" - so'zidan olingan bo'lib, fikr degan ma'noni bildiradi
B) Yunoncha "theoreo" - qarab chiqaman, tadqiq etaman, ta'limot, qoidalar majmui degan ma'noni bildiradi
C) Inglizcha "teo" - so'zidan olingan bo'lib, aniq degan ma'noni bildiradi
D) Arabcha "theo" - so'zidan olingan bo'lib, mantiq degan ma'noni bildiradi

3. Pedagogik texnologiya matriksasi deb nimaga aytildi?

- A) Ta'lim-tarbiya, pedagogik texnologiyani o'zida mujassamlashtirgan hamda o'qituvchining mehnat faoliyati bilan bog'liq texnologiyaga aytildi
B) Minimal darajada zarur belgi (nazariy asos)larga tayanuvchi rangbarang, sifatli pedagogik texnologiyalar modeli
C) Fanlarning o'rGANISH obyekti, ichki mohiyati va xususiyatlariga ko'ra turli yo'nalish (blok)larga bo'lib o'rGANISH afzalliklarini ifoda etadigan texnologiya
D) Aniq fanlarga aloqador model

4. "Texnologiya" tushunchasi qanday ma'noni anglatadi?

- A) Grekcha "techno" - san'at, hunar, usta, mohirlik va "logos" - fan, ta'lism so'zidan olingan.
B) Yunoncha "texno" - san'at va "logos" - fan, ta'lism so'zining jamlanmasi
C) Fransuzcha "techno" - san'at, mohirlik va "logos" - fan, ta'lism so'zlaridan olingan
D) Arabcha "tex" - san'at va "logos" - fan, ta'lism so'zidan olingan
E)

5. Qaysi davlatning ta'lism tizimi YUNISEF ekspertlari xulosasiga ko'ra sanoati rivojlangan davlatlar ichida "eng samaralisi"deb tan olingan?

- A) AQSH B) Buyuk Britaniya C) Germaniya D) Janubiy Koreya

6. "Blended learning" (Aralash ta'lism) haqida "ushbu ta'lism boy pedagogik tajribadan samarali foydalanishga qaratilgan", degan fikrni kin ilgari surgan?

- A) E.G'oziyev B) Deklan Bern C) Klark R. D) Lapi P.

7. Masofaviy ta'limgning yana bir turi "webinar" termini qachon muloqotga kiritilgan?

- A) 2000-yil B) 1997-yil C) 1998-yil D) 1999-yil

8. Tyutorning ma'nosi va tushunchasi to'g'ri berilgan javobni toping?

- A) Tyutor - (Tutorem-lotincha) ustoz, murabbiy vazifasini bajaradi
B) Tyutor - (Tutorem-fransuzcha) o'yalamoq bo'lib, tinglovchilarning individual holda bitiruv malakaviy ishi, kurs loyihalarini bajarishda maslahatchi rolini bajaradi
C) Tyutor - (Tutorem-lotincha) guruhlardagi faoliyat natijasini samarali baholash, muammoning ilmiy echimini topishga yo'naltirish, guruhdagi komunikasiyani rivojlantirish kabi vazifalarni bajaradi

D) Tyutor - (Tutorem-fransuzcha) o'yamoq bo'lib, tinglovchilarning mustaqil fikrlash va ishslash qobiliyatlarni rivojlantirish, bilish faoliyatini faollashtirishga yordam beradi

9. Fanda "Integrasiya" tushunchasi dastlab qachon va kim tomonidan qo'llanilgan?

- A) XVIII asrda G.Spenser tomonidan qo'llangan
- B) XVIII asrda D.Bern tomonidan qo'llangan
- C) XIX asrda ingliz shifokori R.Bax tomonidan qo'llangan
- D) XX asrda o'zbek psixologgi E.G'ziyev tomonidan qo'llangan

10. Integrasiya so'zining ma'nosi nima?

A) Integrasiya (lot. Integeration – tiklash, to'ldirish, birlashtirish. Integer – yaxlit) sintezlab bir butun qilib birlashtirmoq, mantiqiy yaxlit holga keltirmoq ma'nosida tushuniladi

B) Integrasiya (mujassamlashtirish) va differensiasiya (tabaqalashtirish) bir-biridan ajralgan holda mavjud bo'lmaydi, biri ikkinchisidan kelib ham chiqmaydi, balki ular har doim bir vaqt ni o'zida o'r ganilayotgan ob'ektning ikki tomoni sifatida namoyon bo'ladi

C) Integrativ o'quv predmeti tarkibiga kiruvchi har bir o'quv predmetining qanday vazifa yechimini ta'minlashdagi roli

D) Integrativ o'quv predmetini o'r ganish metodikasi, shakli, metodlari, vositalari va shart-sharoitlarini majmuaviy ishlab chiqish

11. 1950 yil oxirida DJ.Konant boshchiligidagi pedagoglar qanday maktab modelini taklif etdi?

A) Imkoniyati cheklanganlar to'lom oluvchi maktab modelini taklif etdi. Bu model bo'yicha umumta'lim o'quv muassasasida ijtimoiy daraja, qobiliyat, qiziqishidan qat'iy nazar barcha bolalar o'qishadi, lekin turli-tuman ta'lim dasturlari amalga oshiriladi

B) Umumqamrab oluvchi maktab modelini taklif etdi. Bu model bo'yicha umumta'lim o'quv muassasasida ijtimoiy daraja, qobiliyat, qiziqishidan qat'iy nazar barcha bolalar o'qishadi, lekin turli-tuman ta'lim dasturlari amalga oshiriladi

C) Kollejlar modelini taklif etdi. Bu model bo'yicha umumta'lim o'quv muassasasida ijtimoiy daraja, qobiliyat, qiziqishidan qat'iy nazar

barcha bolalar o'qishadi, lekin turli-tuman ta'lim dasturlari amalga oshiriladi

D) Universitet maqomiga teng oliyoh modelini taklif etdi. Bu model bo'yicha umumta'lim o'quv muassasasida ijtimoiy daraja, qobiliyat, qiziqishidan qat'iy nazar barcha bolalar o'qishadi, lekin turli-tuman ta'lim dasturlari amalga oshiriladi

11. O'zlashtirish darajalari nechta?

- A) 6
- B) 5
- C) 3
- D) 4

12. Virtual borliq (Virtualnaya realnost) tushunchasini kim taklif etgan?

- A) Jaron Lanier (Lane)
- B) Deklan Bern
- C) R.Klark
- D) Ya.Komenskiy

13. Adaptatsiya nima?

A) Nutq faoliyatidagi kamchilik tufayli o'quvchida yozish ko'nikmalarini shakllantirish mumkin emasligi

B) O'quv jarayoni, o'quv faoliyatiga moslashuv

C) Qadriyatlar to'g'risidagi fan

D) Muqobil o'quv materiali

14. Binar dars nima?

A) Pedagogik tadqiqot usuli

B) Tarkibida suhbat, o'zin mavjud bo'lgan tashxis metodi

C) Shaxs kelajagini loyihalashtirish

D) Ta'lim oluvchilar bilimdonlikni tarkib toptirish imkonini beradigan mujassamlashgan dars

15. Improvizatsiya nima?

A) Ta'lim natijalarini nazorat qilish

B) Tezkor,

favqulotda ijodkorlik

C) Alovida, mabjud bo'lgan organism
jarayonni individual nazorat qilish

D) Pedagogik

16. Intuitsiyaga berilgan to'g'ri ta'rifni toping

A) Haqiqatni dalil bilan isbotlamasdan, fahm-farosat bilan anglab olish qobiliyat

B) Tarkibida suhbat, o'zin mavjud bo'lgan tashxis metodi

C) Pedagogik tadqiqot usuli

- D) Pedagogik jarayonni individual nazorat qilish
- 17. Metod so‘zining ma’nosi nima?**
- Yunoncha metodos so‘zidan olingan bo‘lib, bilish, tadqiqot yoli, nazariya, ta’limot degan ma’noni bildiradi
 - Yunonchadan olingan bo‘lib, universitet degan ma’noni bildiradi
 - Inglizcha so‘z bo‘lib, katta maktab degan ma’noni bildiradi
 - Arabchadan olingan bo‘lib, maktab degan ma’noni bildiradi
- 18. Notiqlarning qadimda Sharqdagi atalishi qanday bo‘lgan?**
- Ritoriklar
 - Vozilar
 - Davrakashlar
 - Maddohlar
- 19. Sinkveyn nima?**
- Fransuz tilida «besh qator» ma’nosini bildiruvchi pedagogik strategiya
 - Oliy o‘quv yurtlarining kunduzgi bo‘limida o‘qiydiganlar uchun berilagan rag‘bat
 - Yunonchadan olingan bo‘lib, universitet degan ma’noni bildiradi
 - Pedagogik jarayonni individual nazorat qilish
- 21. Dunyodagi birinchi virtual borliq firmasi qaysi yili tashkil etilgan?**
- 1982
 - 1984
 - 1986
 - 1988
- 22. Guruhlararo ziddiyat qanday holatda yuzaga keladi?**
- Liderlar paydo bo‘lganida
 - Mashg‘ulot uzoq davom etganida
 - Bahs-munozara to‘xtatilmaganda
 - O‘qituvchi yo‘q bo‘lganida
- 23. “Diqqat bilim eshidir”. Ushbu fikr egasini toping**
- Kenjaboyev
 - Komenskiy
 - Distverg
 - Ushinskiy
- 24. Yomon bola yo‘q, yomon pedagog bor. Ushbu fikr egasi kim?**
- Komenskiy
 - Ushinskiy
 - Bezpalko
 - Mokorenko

Innovatsiya va integratsiyasi fanidan yakuniy nazorat

VARIANT №_____

- 1. “Ilm hosiyati”, “Ko‘rgazma” va “Gimnaziya” asarlari muallifi kim?**
- Al-Kindiy
 - Abu Nasr Farobi
 - Furqat
 - Farsaxiy
- 2. “Rahnamoi savad” asari muallifi kim?**
- Al-Kindiy
 - Abu Nasr Farobi
 - Abdulqodir Shakuriy
 - Farsaxiy
- 3. “Adabiyot yohud milliy she’rlar” (“Adabiyotdan xrestomatiya”), “Adibi avval”, “Ikkinchchi muallim” asarlari muallifi kim?**
- Farsaxiy
 - Abdulla Avloniy
 - Behbudiy
 - Sadriddin Ayniy
- 4. “Davlat” asari muallifi kim?**
- Platon
 - Ya.A.Komenskiy
 - K.D.Ushinskiy
 - A.S.Mokorenko
- 5. “Tarbiya maqsadlaridan kelib chiqqan umumiy pedagogika”, “Psixologiyani pedagogikaga tatbiq qilish to‘g‘risidagi xatlar”, “Pedagogikaga doir leksiyalar ocherki” asarlari muallifi kim?**
- Ya.A.Komenskiy
 - K.D.Ushinskiy
 - A.S.Mokorenko
 - Iogann Gerbart
- 6. “Nemis o‘qituvchilarini o‘qitish uchun qo‘llanma” asari muallifi kim?**
- Ya.A.Komenskiy
 - K.D.Ushinskiy
 - A.S.Mokorenko
 - A.Distverg

7. "Bolalar dunyosi", "Muallimlar uchun qo'llanma", "Kishi – tarbiya predmeti sifatida" ("Pedagogik antropologiyadan tajriba") asarlari muallifi kim?

- A) Ya.A.Komenskiy B) K.D.Ushinskiy C) A.S.Mokorenko D)
A.Distverg

8. "Ta'lism faqat so'z va o'rgatish bilangina bo'ladi. Tarbiya esa, amaliy ish tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo'lgan ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo'lishni, o'rganishidir". Ushbu ta'rif muallifini ayting.

- A) Al-Kindiy B) Abu Nasr Farobi B) Abu Ali ibn Sino D)
Farsaxiy

9. Mezolit davriga oid Zarautsoy qoya tasvirlari viloyatimizning qaysi tumanida?

- A) Angor tumani B) Sherobod tumani C) Muzrabot tumani
D) Boysun tumani

10. O'rxun - Enasoy bitiklarini birinchi bo'lib o'qigan olim kim?

- A) Vilgelm Tomson B) Ya.A.Komenskiy C) K.D.Ushinskiy D)
A.S.Mokorenko

11. Qur'oni Karimda "Ilm" so'zi asosidagi "alima" (bilmog) fe'l negiziga tayangan kalimalar turli hollarda marta takrorlangan.

- A) 750 B) 800 C) 900 D) 1000

12. Imam Buxoriyning shoh asari "Al-Jome' as-sahih" ("Ishonchli to'plam") nechta jilddan iborat?

- A) 2 B) 3 C) 4 D) 5

13. "Xaftiyak"ning nomlanishi nega shunday?

- A) Qur'onning yettidan bir qismi B) Hadisning yettidan bir qismi

C) Ilmning yettidan bir qismi D) Dinning yettidan bir qismi

14. Tasavvufning ulkan namoyondalaridan biri bo'lgan Farididdin Attor (1147-1229) ruhning kamoloti haqida fikr yuritib, ruh kamoloti asosini tashkil etuvchi olti quvvatdan nechtasini aqliy tarbiya bilan bog'laydi?

- A) Ikkitasini B) Uchtasini C) To'rttasini D) Beshtasini

15. "Ash-Shamoil an-nabaviya" asari muallifi kim?

- A) Imom Ismoil al-Buxoriy B) Imom Iso at-Termizi
C) Bahouddin Moturidiy D) Bahouddin Naqshband

16. Davlatni boshqarish tamoyillari-prinsiplari bayon etilgan asarni ko'rsating?

- A) "Siyosatnama" B) "Pandnama" C) "Hikmatnama" D)
"Metofizika"

17. "Hind arifmetikasi xaqida kitob", "Yer sathini o'lchash", "Quyosh soatlari to'g'risida", "Yaxudiylar tarixi va ularning bayramlarini belgilash" asarlari muallifi kim?

- A) Abu Abdulloh Xorazmiy B) Abu Nasr Farobi C) Abu Ali
ibn Sino D) Farsaxiy

18. "Baxt-saodatga erishuv to'g'risida", "Fozil odamlar shahri", "Aql ma'nolari haqida", "Shaharni o'rganish haqida" asarlari muallifi kim?

- A) Abu Abdulloh Xorazmiy B) Abu Nasr Farobi C) Abu Ali
ibn Sino D) Farsaxiy

19. "Minerologiya", "Geodeziya", "Hindiston", "Saydana" asarlari muallifi kim?

- A) Abu Nasr Farobi B) Abu Ali ibn Sino C) Beruniy D)
Farsaxiy

20. "Tadbir al-Manozil", "Axloq haqida risola", "Burch haqida risola", "Al-qonun", "Ishq hakida risola", "Xay ibn-Yakzon", "Donishnama" asarlari muallifi kim?

- A) Abu Nasr Farobiy B) Abu Ali ibn Sino C) Farsaxiy D)
Abu Abdulloh Xorazmiy

21. 1) Bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band kilib qo'ymaslik 2) Ta'limdiengildan qiyingga borish orqali bilim berish
3) Olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi 4) O'qitishda jamoa bo'lib maktabda o'qitishga e'tibor berish 5) Bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish 6) O'qitishni jismoniy mashqlar bilan ko'shib olib borish qoidasini bayon etgan olim kim?

- A) Abu Nasr Farobiy B) Abu Ali ibn Sino C) Farsaxiy D)
Abu Abdulloh Xorazmiy

22. Keng to'n to'zimas, kengashli bilig artamas maqoli qaysi asarda keltirilgan?

- A) "Devonu lug'atit-Turk" B) "Qutadg'u bilig" C) "Muallimi as-Soniyy" D) "Avesto"

23. Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'at at turk" asarini o'zbek tiliga kim tomonidan tarjima qilingan?

- A) professor Solih Mutallibi B) professor Malla Ochilov
C) dosent Abdusalim Kenjaboyev D) professor Ergash G'oziyev

24. "Mas'udiya" va "Xoniya" kabi madrasalar qaysi shaharda barpo etilgan?

- A) Toshkentda B) Buxoroda C) Samarqandda D) Termizda

25. Ulug'bek rasadxonada olib borilgan kuzatish va tadqiqotlar tufayli ... sobita (qo'zg'almas) yulduzlarning o'rni va holati aniqlanib, ularning astronomik jadvali tuziladi. Nuqtalar o'rnini to'ldiring.

- A) 1018 B) 1766 C) 868 D) 683

Innovatsiya va integratsiyasi fanidan yakuniy nazorat

VARIANT №_____

1. Kreativ atamasi fanga qachon kiritilgan?

- A) 1960 B) 1970 C) 1980 D) 1990

2. Anketa so'zining ma'nosi nima?

- A) fransuzcha so'z bo'lib, tekshirish degani B) inglizcha so'z bo'lib, kuzatish degani
C) nemischa so'z bo'lib, suhabatlashish degani D) inglizcha so'z bo'lib, baholash degani

3. Kishidagi temperamentlar soni nechta?

- A) 3 B) 4 C) 5 D) 6

4. "Aqliy hujum" metodi qachon amaliyotga kiritilgan?

- A) 1940 B) 1941 C) 1942 D) 1952

5. "Aqliy hujum" metodi kim tomonidan amaliyotga kiritilgan?

- A) A.Osborn B) A.Makarenko C) A.Kenjaboyev D) E.G'oziyev

6. "O'qituvchilar faqat eshikni ochib berishadi. U yog'iga o'zingiz borasiz". Ushbu maqol/qaysi xalqqa tegishli?

- A) Xitoy B) Turk C) Arab D) Fors

7. "O'rgatmoq uchun so'kish, yordam berish uchun haqorat qilish shart emas", -degan fikrni aytgan olim?

- A) Loroshfuko B) Bezpalko C) Makarenko D) Aleks Osborn

8. Axborot uzatish va qabul qilish xarakteriga qarab metodlar nechta ko'rinishda bo'ladi?

- A) 5 B) 4 C) 8 D) 7

9. Edvayzer so'zining ma'nosi nima?

- A) Inglizcha so'z bo'lib o'rgatmoq
bo'lib o'yamoq
C) Grekcha so'z bo'lib o'qitmoq
tinglamoq

- B) Fransuzcha so'z
D) Lotincha so'z bo'lib

D) Lotin tilidan olingan bo'lib, (in-ga, novus-yangi) degan ma'noni bildiradi

- 10. Fasilitor so'zining ma'nosi nima?**
A) Inglizcha so'z bo'lib yengil, qulay degan ma'noni bildiradi
B) Fransuzcha so'z bo'lib, yengil, qulay degan ma'noni bildiradi
C) Grekcha so'z bo'lib, yengil, qulay degan ma'noni bildiradi
D) Lotincha so'z bo'lib, yengil, qulay degan ma'noni bildiradi

- 11. Masofaviy ta'limning bir turi hisoblangan "Vebinar" termini muloqotga qachondan kiritilgan?**
A) 1990 yil B) 1995 yil
C) 1998 yil D) 2000 yil

- 12. Ikki va undan ortiq nisbatan mustaqil qismlarga kechayotgan jarayonlarni birlashtirish -ning natijasi bo'lishi mumkin.**

- A) Integrasiyalashtirish B) Improvizasiyalashtirish C)
Innovasiya D) Novasiya

- 13. Pedagogik jarayon ishchilarining o'zaro harakat turiga ko'ra pedagogik innovasiyalar nechta guruhlarga bo'linadi?**
A) 5 B) 10 C) 8 D) 3

- 14. Innovasiya so'zining lug'aviy ma'nosi nima?**
A) Grek tilidan olingan bo'lib, (in-ga, novus-yangi) degan ma'noni bildiradi
B) Lotin tilidan olingan bo'lib, (in-uchun, novus-yangilik) degan ma'noni bildiradi
C) Ingliz tilidan olingan bo'lib, (in-ichida, orasida, nova-yangilik) degan ma'noni bildiradi

- 15. Innovasion salohiyat necha xilda talqin etiladi?**
A) 1 xil, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri tarjimasidagi ma'no sifatida
B) 2 xil, ya'ni keng va tor ma'noda
C) 3 xil, ya'ni keng, tor va ko'chma ma'noda
D) 4 xil, ya'ni ilmiy, ta'limiy, pedagogik va innovasion

- 16. "Umumiy ta'lim maktablarini innovasion boshqarish" deb nomlangan tadqiqotni olib borgan olim kim?**
A) M.Ochilov B) A.Ochilov C) S.Zuxurov D) N.Mamadov

- 17. Innovasiya atamasi dastlab qaysi davlat olimlari tomonidan muomilada ishlatalilgan?**
A) Buyuk Britaniya B) Janubiy Koreya C) AQSH D)
Finlandiya

- 18. O'zbekistonda pedagogika tarixini o'rganishga doir eng keng tarqalgan davrlashtirish o'zida nechtabosqichni aks ettiradi?**
A) 1 B) 2 C) 3 D) 4

- 19. Taniqli pedagog olim Malla Ochilovning ta'kidlashicha, O'zbekistonda pedagogika tarixini yaxlit, yagona madaniy, pedagogik tarixiy jarayon sifatida yoritish uchun shartli ravishda davrga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq.**

- A) 5 B) 4 C) 3 D) 2

- 20. "Insoniy bilimlar tasnifi" asari muallifi kim?**
A) Al-Kindiy B) Abu Nasr Farobi C) Abu Ali ibn Sino D)
Farsaxiy

- 21. "Ixso al-ulum" ("Ilmlar tasnifi") asari muallifi kim?**

- A) Al-Kindiy B) Abu Nasr Farobiy C) Abu Ali ibn Sino D)
Farsaxiy

22. "Donishnomा" asari muallifi kim?

- A) Al-Kindiy B) Abu Nasr Farobiy C) Abu Ali ibn Sino D)
Farsaxiy

23. "O'git va nasihatlarning oltin shodalari" asari muallifi kim?

- A) Al-Kindiy B) Abu Nasr Farobiy C) Zamashariy D)
Farsaxiy

24. "O'quvchiga ta'lim yo'llida yo'llanma" asari muallifi kim?

- A) Al-Kindiy B) Abu Nasr Farobiy C) Burxoniddin Zarnudiy
D) Farsaxiy

25. "Savodi ta'lim" asari muallifi kim?

- A) Al-Kindiy B) Abu Nasr Farobiy C) Munis D) Farsaxiy

Innovatsiya va integratsiyasi fanidan yakuniy nazorat

VARIANT №

1. Ulug'bek darida O'rta Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari bo'ylab joylashgan nechta geografik punktlarning Samarqand kengligiga nisbatan koordinatalari belgilab chiqilgan?

- A) 1018 B) 1766 C) 868 D) 683

2. Mirzo Ulug'bek tomonidan barpo etilgan hamda o'zi bevosita ta'lim bergan madrasalarda o'qish nechta bosqichlardan iborat bo'lgan?

- A) 3 B) 4 C) 5 D) 6

3. Boburiylar sultanati qaysi yilgacha hukmronlik qilishgan?

- A) 1658 B) 1758 C) 1858 D) 1958

4. "Muxtasar", "Mubayyin", "Volidiya" asarlari muallifi kim?

- A) Mirzo Ulug'bek B) Bobur C) Navoiy D) Nizomulmulk

5. Ulovdır – yurishi taxir, ammo manzilga eltuvchi; tuyadir – qadami og'ir, lekin bekatga tushiruvchi. Navoiy ushbu hikmatli so'zlari orqali qaysi insoniy xislatlar haqida aytib o'tgan?

- A) Saxovat B) Muruvvat C) Sabr D) Bilimdonlik

6. "Sevimli aziz farzandga nasihat" bobi Jomiyning qaysi asarida mavjud?

- A) "Silsilatuz zahab" ("Oltin zanjir") dostonida
B) "Sibhat ul-abror" ("Taqvodorlar tasbehi") dostonida
C) "Bahoriston" asarida
D) "Tuhfat ul-ahror" ("Nuroniyalar tuhfasi") dostonida

7. U Sultoniyah shahrida tavallud topgan. 10 yoshga to'lganda uni Muhammad Sultonning qizi Og'obegimga unashadirilar. Ona tomonidan Og'obegimning nasl-u nasabi Oltin O'rda xoni O'zbekxon (1312-1342) xonardoniga mansub bo'lgani tufayli, u "ko'ragon" unvoniga sazovor bo'ladi. Savol: gap kim haqida ketayapti?

- A) Zaxiriddin Muhammad Bobur B) Mirzo Ulug'bek C) Amir Temur D) Xusayn Bayqoro

8. 19-asrning o'rtalarida Turkistondagi shahar maktablarida diniy ta'limdan tashqari yana nimalar o'rgatilar edi?

A) Umumiy ta'lim elementlari – yozish va hisoblash yo'llari o'rgatilgan.

B) Umumiy ta'lim elementlari – notiqlik va va'zxonlik o'rgatilgan.

C) Umumiy ta'lim elementlari – namoz bayoni va hatm qilish qoidalari o'rgatilgan.

D) Falsafa va islam huquqlari o'rgatilgan.

9. Turkistonda madrasalar 19-asrga kelib nechta bo'limdan iborat bo'lgan?

- A) 3 B) 4 C) 5 D) 6

10. Madrasalarning ikkinchi bo'limida nimalar o'rgatilgan?

A) Umumiy ta'lim elementlari – notiqlik va va'zxonlik o'rgatilgan.
B) Umumiy ta'lim elementlari – namoz bayoni va hatm qilish qoidalari o'rgatilgan.

C) Falsafa va islam huquqlari o'rgatilgan.

D) Ilohiyot, mushkulot, mantiq, arab tili grammatikasi, kalom o'qitilgan.

11. Madrasalarning ikkinchi bo'limida o'qish muddati qancha bo'lgan?

- A) 6-7 yil B) 9-10 yil C) 3-4 yil D) 1-2 yil

12. 19-asrga kelib musulmon maktablarida ta'lim tizimi nechta toifaga bo'lingan edi?

- A) 5 B) 6 C) 7 D) 8

13. XX asr boshlariga kelib, Turkiston o'lkasidagi yirik markaziy shaharlarda oliy ta'lim maskani hisoblangan madrasalarning har birida maksimal qancha talaba tahsil olgan?

- A) 2000 nafargacha B) 5000 nafargacha
C) 10000 nafardan ortiq D) 8000 nafardan ortiq

14. Urganchda birinchi yangi usul maktabi qachon ochilgan?

- A) 1905 yil 10 noyabrida B) 1904 yil 10 noyabrida
C) 1905 yil 10 sentyabrida D) 1904 yil 5 sentyabrida

15. Xusayn Kushayev kim?

- A) Turkiyalik o'qituvchi B) Xorazmlik o'qituvchi
C) Qrimlik o'qituvchi D) Buxorolik o'qituvchi

16. "Litografiya" so'zining ma'nosi nima?

A) Yunoncha so'z bo'lib "Litos" - tosh va "grafos" yozaman degan ma'noni bildiradi

B) Lotincha so'z bo'lib "Litos" - tosh va "grafos" yozaman degan ma'noni bildiradi

C) Inglizcha so'z bo'lib "Litos" - tosh va "grafos" yozaman degan ma'noni bildiradi

D) Italyancha so'z bo'lib "Litos" - tosh va "grafos" yozaman degan ma'noni bildiradi

17. O'zbek tilida litografiya aynan qanday ma'noda qo'llanilgan?

- A) Bosmaxona B) Toshbosma C) Yozmaxona D) Tahririyat

18. Feruz saroyidagi bu toshbosmaxonada ilk bor qaysi asar bosilgan asarni ayting.

- A) Abu Nasr Forobiyning "Nisobus - sibiyon" (Bolalar nasibasi)

B) Cho'lpon "Xazon" sarlavhali she'ri

C) Feruzning "Usuli kadimiya" asari

D) So'fi Olloyorning "Sabot ul-Ojizin" asari

19. Rus-tuzem maktabida (Turkiston o'qituvchilar seminariyasining rus qismida) tarbiyalanuvchilar uchun o'zbek tilini o'qitish qaysi yili kiritilgan edi?

- A) 1881 yil B) 1882 yil C) 1883 yil D) 1884 yil

20. Rus-tuzem maktabida (Turkiston o'qituvchilar seminariyasining rus qismida) tarbiyalanuvchilar uchun o'zbek tilini o'qitgan birinchi o'qituvchi kim edi?

- A) V.P.Nalivkin B) N.A.Kutuzov C) A.N.Frunze D) A.S.Pushkin

21. Akmeologik dunyoqarash quyida keltililgan qaysi asarda o'z ifodasini topmagan?

- A) "Avesto" B) "Kalila va Dimna" C) "Qobusnama" D) "Qizil va qora"

22. "Qobusnama" asari muallifi kim?

- A) Alisher Nanoiy B) Abu Rayxon Beruniy C) Ahmad al-Farg'oniy D) Kaykovus

23. Quyidagi so'zlar qaysi buyuk allomaga tegishli: "Barcha donish va hunarning sarmoyasi adab, tavoze, hayo, pokdillik, bezozlik, sabr va matonatdir. Fazl egasi bo'lay desang, so'zlash va so'zlashish san'atini egalla. chunki aql, idrok bilan aytilgan so'z yoki harakat aql va hikmat ko'zining surati va do'sti yog'idur".

- A) Kaykovus B) Sayfi Saroyi C) Lutfiy D) Alisher Navoiy

24. Xitoy manbalarining guvohlik berishicha, Sug'diyonada o'g'il bola yoshga to'lgach, yozuv va hisobga o'rgatilgan, yoshga kirganda biron kasb, hunarni egallagan bola savdo-sotiqni o'rganish uchun o'zga mamlakatlarga jo'natilar edi. Nuqtalar o'rnnini to'ldiring?

- A) 6 va 17 B) 7 va 18 C) 5 va 20 D) 8 va 19

25. Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" asarini yozib Xos Hojib unvoniga erishadi. Demak, Xos Hojib ism yoki familiya emas, unvon ekan. Unda aytingchi, Xos Hojib so'zining ma'nosi nima?

- A) Ulug' B) Qurolbardor C) Yaqin, do'st D) Eshik og'asi
- 26. Biror faoliyatning muvoffaqiyatli mustaqil bajarishini ta'minlaydigan noyob qobiliyatlar nima deyiladi?**
- A) Ta'lif B) Tarbiya C) Ko'nikma D) Talant
- 27. Kishida tug'ma qobiliyat mavjud bo'lib, bu fanda nima deyiladi?**
- A) Zehn B) Iqtidor C) Iste'dod D) Daholik
- 28. Pedagogikada jazolash usullari nechta?**
- A) 3ta B) 4ta C) 5ta D) 10ta
- 29. Yuksak darajada pedagogik faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan shaxsiy hujjatlar yig'indisi nima deyiladi?**
- A) Texnikani o'zlashtirish B) Pedagogik mahorat C) Texnologiyani o'zlashtirish
D) Idrok eta olish
- 30. "Futuvvatnomai Sultoniy" asari muallifi kim?**
- A) Alisher Navoiy B) Abdurahmon Jomiy
C) Xusayn Voiz Koshifiy D) Ahmad al-Farg'oniy
- 31. "Pedagogik poyema" asarining muallifi kim?**
- A) A.S.Makarenko B) V.A.Sxumilskiy C) Ya.A.Komenskiy
D) K.D.Ushinskiy
- 32. Qaysi davlatning ta'lif tizimi YUNISEF ekspertlari xulosasiga ko'ra sanoati rivojlangan davlatlar ichida "eng samaralisi" deb tan olingan?**
- A) AQSH B) Buyuk Britaniya C) Germaniya D) Janubiy Koreya
- 33. Notiqlarning qadimda Sharqdagi atalishi qanday bo'lgan?**
- A) Ritoriklar B) Voizlar C) Davrakashlar D) Maddohlar
- 34. "Balik skeleti", "BBB", "Konseptual jadval", "Venn diagrammasi", "Insert", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?". Ular ...**
- A) Grafik organayzerlar. B) Ta'lif turlari. C) Ta'lif strategiyalari. D) Ta'lif vositalari.
- 35. Ta'lif va tarbiya jarayonini yaxlitlikda o'rganadigan fan sohasi.**

- A) Pedagogika B) Psixologiya C) Falsafa D) Falsafa va Tarix
- 36. YUNESKO qarori Anton Semyonovich Makarenkoning 100 yilligiga bag'ishlab nechanchi yilda - «Makarenko yili» deb e'lon qilinadi.**
- A) 1988 yil B) 1888 yil C) 1968 yil D) 1998 yil
- 37. Mahorat nima?**
- A) Kam kuch sarflab, ko'p natija olish
B) O'zlashtirish darajalarini bilish
C) Qobiliyatli kishilarning faoliyati
D) Kuchli notiqlar faoliyati
- 38. Sharq mutafakkirlaridan muomala madaniyati, muloqotga kirishish mahorati, mudarrislarni 1 fikrlarni bayon etgan donishmandlarni ko'rsating?**
- A) K.D.Ushinskiy, Yan Amos Komenskiy, Abdulla Avloniy, Al Farg'oniy.
B) Amir Temur, Cho'lpion, Usmon Nosir, Fitrat, Behbudiy, Abdulla Avloniy, Hakim at Termiziy.
C) Kaykovus, Xondamir, Ali Yazdiy, Alisher Navoiy, Koshifiy, Muhammad Rafiq Voiz, Quraysh Saidiy.
D) Kaykovus, Mirzakalon Ismoiliy, Ismoilbek G'aspirali, Husayn Boyqaro, Imom Buxoriy.
- 39. Muammoli ta'lif texnologiyalari ilmiy-nazariy jihatdan kim tomonidan qachon asoslangan?**
- A) 1872 yilda amerikalik psixolog Rodjers tomonidan.
B) 1952 yidda rossiyalik psixolog V.Slastenin tomonidan.
C) 1894 yilda J.Gilford tomonidan.
D) 1894 yilda amerikalik psixolog va pedagog J.Dyui tomonidan.
- 40. Lug'aviy jihatdan "competencye" tushunchasi qanday ma'noni ifodalaydi?**
- A) xarakter. B) temperament. C) qobiliyat. D) idrok.
- 41. Ibn Sino quyida ta'lif berishning qaysi ko'rinishini ma'qul hisoblagan?**
- A) Yakka o'qitish B) Jamoaviy o'qitish C) Mansublikka ko'ra o'qitish D) Pullik ta'lif

- 42. "Muallim – qalb me'mori" asari muallifi kim?**
 A) Ya.A.Komenskiy B) A.S.Mokorenko C) X.To'xtaboyev D) M.Ochilov
- 43. Komenskiy fikricha, tarbiyalanganlikning nechta darajasi bor?**
 A) 2 B) 5 C) 4 D) 3
- 44. "Bilim qaytarish va takrorlash mevasidir". Ushbu so'zlar muallifi kim?**
 A) Ya.A.Komenskiy B) A.S.Mokorenko C) Farobiy D) Beruniy
- 45. Ibn Sino o'z asarlarida inson kamoloti uchun muhim sanagan uchta jihatni sanang?**
 A) Bilish, nutq, tarbiya
 B) Diqqat, muomila, tarbiya
 C) Irsiyat, muhit, tarbiya
 D) Bilim, malaka, ko'nikma
- 46. Barcha qobiliyatlar ichida eng yaxshisi qobiliyatidir. Nuqtalar o'rnini to'ldiring.**
 A) Iqtidor B) Nutq C) Muomila D) Malaka
- 47. Farobiy "javhar" deb nimani aytgan?**
 A) Tarbiya B) Ta'lif C) Asos D) Falsafa
- 48. O'quv fanlararo aloqadorlik muammolarini o'rgangan o'zbek olimlari berilgan qatorni toping?**
 A) A.Choriyev, U.Musayev, N.Fayzullayeva, A.Salomov, M.Ashirova va boshqalar
 B) B.Xodjayev, U.Mahkamov, E.G'oziyev, E.Jumayev va boshqalar
 C) U.Tolipov, N.A'zamxo'jayeva, B.Qodirov va boshqalar
 D) N.A'zamxo'jayeva, B.Qodirov, B.Xodjayev, U.Mahkamov, E.G'oziyev va boshqalar
- 49. "Innovasion ta'lif" deganda odatda nima tushuniladi?**
 A) Ta'lif jarayoniga yangi foydali element olib kirish
 B) Auditoriyadagilarni umumlashtirish
 C) Sinfdagilarni faollashtirish D) Darsni rejali o'tish

- 50. Oddiylikdan murakkablikka, bilishdan ilmga, tartibsizlikdan uyg'unlikka va ijodga bo'lgan harakatni rivojlantirishning asosiy maqsadi**
 A) Innovasiya B) Integrasiya C) Fan D) Modul
- 51. "Innovasion pedagogika" atamasi kim tomonidan ishlab chiqilgan?**
 A) E.G'oziyev B) E.Rodjers C) V.A.Slasenin D) V.Klark
- 52. Innovasiya va integrasiya fanining vazifasi?**
 A) Fanlarni qisqartirish
 B) Tushunchalarni umumlashtirish
 C) O'quv, fanlararo aloqadorlikni o'rgatish
 D) Mazularni to'ldirish va boyitish
- 53. Kimni, qanday, qayerda o'qitamiz, degan savollarga pedagogikaning qaysi bo'limi javob beradi?**
 A) Didaktika B) Oila pedagogikasi C) Pedagogik mahorat D) Pedagogika tarixi
- 54. Qaysi pedagogning asari Germaniyada 50 marotaba qayta nashr etiladi?**
 A) E.Rodjers B) V.Klark C) A.Mokorenko D) K.Ushinskiy
- 55. Singapurda boshlang'ich ta'limda nechta fan predmeti mavjud?**
 A) 7 B) 6 C) 5 D) 4
- 56. Verbal muloqot nima?**
 A) Imo-ishoraga oid jarayon
 B) Insonning tovushli nutqqa aloqador jarayoni
 C) Kishiga aqliy tashxis qo'yish
 D) Interaktiv metodlar majmui
- 57. Turli darajadagi aqliy rivojlanishga ega bolalarni o'qitishga yo'naltirilgan tabaqlashtirilgan ta'lif nima deb nomlanadi?**
 A) "Tramk rejası"
 B) "Dalton reja"
 C) "Vizualizasiya"
 D) "Evristika"

- 58. Dastlab harbiy sohada qo'llanib, mahoratli ingliz va nemis askar va ofiserlarni tanlash maqsadida qo'llanilgan texnologiya**
 A) test. B) assesment. C) sillabus. D) portfolio.

GLOSSARY		
Termin	O'zbek tilidagi	Ingliz tilidagi sharhi
Abstraktlash	mavhumlashtirish orqali nazariy umumlashmalar hosil qilishdan iborat ta'lim	metodi abstract method of training which consists of theoretical generalization
Avtoritar	texnologiya an'anaviy ta'lim jarayonining ifodasi bo'lib, o'qitish jarayonida o'quvchi ob'ekt, o'qituvchi subyekt sifatida faoliyat ko'rsatishiga asoslangan	traditional process of training, and object is in process of training of students to function as the teacher of system on the basis of subject
Adaptatsiya	o'quv jarayoni, o'quv faoliyatiga moslashuv	educational process, educational actions of compatibility
Akmealogiya	insonni o'z taraqqiyoti dinamikasida, takomili hamda hayot faoliyatining turli bosqichlarida o'zidagi eng kuchli qobiliyatlarini namoyon qilishning kompleks masalalarini o'rganadigan fan tarmog'i	dynamics of development of human life and takomili various stages his strong ability to study problems of a difficult branch of science
Amaliy mashg'ulotlar	mashg'ulotlar maxsus jihozlangan xona yoki alohida ajratilgan tajriba maydonida tashkil etilib, tahsil oluvchilarda ular tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish ko'nikma va malakalarini hosil qilishga yo'naltirilgan ta'lim shakli	specially equipped room or special area of tests where scholars to put the theoretical knowledge into practice, directed to skills and training
Integratsiya.	lotincha "integratio" so'zidan olingan bo'lib, to'liq, yaxlit, bir butun degan ma'nolarni bildiradi.	Integration - from the Latin word "integratio", means the whole whole.
Gorizontal	Gorizontal-bog'lanish deganda, o'quv fanlari mavzulari dastur va o'quv rejasi asosida sinflararo parallel bog'lanish tushuniladi.	Horizontal - is understood as interclass parallel connections on the main program and curriculum of accounting and subject topics.
Vertikal.	Vertikal-bog'lanish	Vertical - communication

X U L O S A

1. Boshlang'ich ta'limgan pedagogika, innovatsiyasi va integratsiyasi fanini takomillashtirish o'quvchilarning nazariy bilimi, amaliy ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonida shaxsiy intellektual sifatlarni shakllantirishda har bir talaba pedagogikaning tarixini bilishi va bugungi kun bilan ta'q qoslay olishi zarurdir.
2. Har bir pedagok o'zining pedagogik mahoratiga ega bo'lishi shaxsiy qobilyatlari shakllangan bo'lishi zarur. Shuningdek kasbiy qobilyatlarini rivojlantirib borishi, o'z ustida tinnimsiz ishlashi bugungi kunning talabidir.
3. Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limgani takomillashtirish texnologiyalari (muammoli, loyihalash, intellektual) asosida o'qitish mazmunini lokal, modul, tizimli o'zgarishlarga muvofiq muammoli- murakkablashtirish va integratsiyalash hamda o'qitish jarayonini hamkorlikda refleksiv boshqarish orqali o'zini o'zi ijodiy rivojlantirish metodikasiga tayangan holda ishlab chiqiladi.
4. Ta'limganda innovatsiyasidan foydalanish ta'limgani takomillashtirishda o'quvchilarning psixologik xususiyatlari, didaktik tamoyillar (ilmiylik, uzviylik, izchillik, tushunararlilik, nazariya va amaliyot birligi) asosida hamda o'qituvchi pedagogik mahoratiga bog'liqligi ko'rsatilgan holda, o'quvchilar bilimlarining samaradorligi ta'minlanadi.
5. O'quv jarayonida integratsiyalashgan ta'limgani takomillashtirish o'quvchilarning tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishlariga zamin yaratib, natijada, o'quvchilar tafakkuri boyitiladi.

Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbaalari

Asosiy adabiyotlar

1. R.A.Mavlonova, O.To'rayeva, K.M.Xoliqberdiyev. Pedagogika. Darslik T.: O'qituvchi 2008.
2. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010.
3. K.Xoshimov, S.Ochilov. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. O'quv qo'llanma. T.: O'qituvchi 2010.
4. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, Ijtimoiy pedagogika. O'quv qo'llanma. T.: Noshir 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

5. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. // Xalq so'zi gazetasi, 2017. 16 yanvar, №11.
6. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagiñizni mard va olivjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.
7. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujijatlari to'plami, 2017-yil, 6-son, 70-modda.
8. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi - inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.
9. R.A.Mavlonova, D.Abdurahimova. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma T.: Fan va texnologiya 2012.
10. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. "Boshlang'ich ta'limganning integratsiyalashgan pedagogikasi". O'quv qo'llanma. - Toshkent. "Ilm Ziyo", 2009. -11 b.
12. Norbo'tayev X.B. Biologiyani tabiiy fanlararo sinxron - asinxron o'qitishda o'quvchilar ekologik tafakkurini rivojlantirish shakl

X U L O S A

1. Boshlang'ich ta'limgan pedagogika, innovatsiyasi va integratsiyasi fanini takomillashtirish o'quvchilarning nazariy bilimi, amaliy ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonida shaxsiy intellektual sifatlarni shakllantirishda har bir talaba pedagogikaning tarixini bilishi va bugungi kun bilan ta'qoslay olishi zarurdir.
2. Har bir pedagok o'zining pedagogik mahoratiga ega bo'lishi shaxsiy qobilyatlari shakllangan bo'lishi zarur. Shuningdek kasbiy qobilyatlarini rivojlantirib borishi, o'z ustida tinnimsiz ishlashi bugungi kunning talabidir.
3. Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limgan takomillashtirish texnologiyalari (muammoli, loyihalash, intellektual) asosida o'qitish mazmunini lokal, modul, tizimli o'zgarishlarga muvofiq muammoli- murakkablashtirish va integratsiyalash hamda o'qitish jarayonini hamkorlikda refleksiv boshqarish orqali o'zini o'zi ijodiy rivojlantirish metodikasiga tayangan holda ishlab chiqiladi.
4. Ta'limgan innovatsiyasidan foydalanish ta'limgan takomillashtirishda o'quvchilarning psixologik xususiyatlari, didaktik tamoyillar (ilmiylik, uzviylik, izchillik, tushunarilik, nazariya va amaliyot birligi) asosida hamda o'qituvchi pedagogik mahoratiga bog'liqligi ko'rsatilgan holda, o'quvchilar bilimlarining samaradorligi ta'minlanadi.
5. O'quv jarayonida integratsiyalashgan ta'limgan takomillashtirish o'quvchilarning tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishlariga zamin yaratib, natijada, o'quvchilar tafakkuri boyitiladi.

Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbaalari

Asosiy adabiyotlar

1. R.A.Mavlonova, O.To'rayeva, K.M.Xoliqberdiyev. Pedagogika. Darslik T.: O'qituvchi 2008.
2. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010.
3. K.Xoshimov, S.Ochilov. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. O'quv qo'llanma. T.: O'qituvchi 2010.
4. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, Ijtimoiy pedagogika. O'quv qo'llanma. T.: Noshir 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

5. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. // Xalq so'zi gazetasi, 2017. 16 yanvar, №11.
6. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagitimizni mard va olivjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.
7. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujijatlari to'plami, 2017-yil, 6сон, 70-modda.
8. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi - inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.
9. R.A.Mavlonova, D.Abdurahimova. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma T.: Fan va texnologiya 2012.
10. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. "Boshlang'ich ta'limgan integratsiyalashgan pedagogikasi". O'quv qo'llanma. - Toshkent. "Ilm Ziyo", 2009. -11 b.
12. Norbo'tayev X.B. Biologiyani tabiiy fanlararo sinxron - asinxron o'qitishda o'quvchilar ekologik tafakkurini rivojlantirish shakl

X U L O S A

1. Boshlang'ich ta'limgan pedagogika, innovatsiyasi va integratsiyasi fanini takomillashtirish o'quvchilarning nazariy bilimi, amaliy ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonida shaxsiy intellektual sifatlarni shakllantirishda har bir talaba pedagogikaning tarixini bilishi va bugungi kun bilan ta'q qoslay olishi zarurdir.
2. Har bir pedagok o'zining pedagogik mahoratiga ega bo'lishi shaxsiy qobilyatlari shakllangan bo'lishi zarur. Shuningdek kasbiy qobilyatlarini rivojlantirib borishi, o'z ustida tinnimsiz ishlashi bugungi kunning talabidir.
3. Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limgani takomillashtirish texnologiyalari (muammoli, loyihalash, intellektual) asosida o'qitish mazmunini lokal, modul, tizimli o'zgarishlarga muvofiq muammoli- murakkablashtirish va integratsiyalash hamda o'qitish jarayonini hamkorlikda refleksiv boshqarish orqali o'zini o'zi ijodiy rivojlantirish metodikasiga tayangan holda ishlab chiqiladi.
4. Ta'limganda innovatsiyasidan foydalanish ta'limgani takomillashtirishda o'quvchilarning psixologik xususiyatlari, didaktik tamoyillar (ilmiylik, uzviylik, izchillik, tushunarllilik, nazariya va amaliyot birligi) asosida hamda o'qituvchi pedagogik mahoratiga bog'liqligi ko'rsatilgan holda, o'quvchilar bilimlarining samaradorligi ta'minlanadi.
5. O'quv jarayonida integratsiyalashgan ta'limgani takomillashtirish o'quvchilarning tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishlariga zamin yaratib, natijada, o'quvchilar tafakkuri boyitiladi.

Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbaalari

Asosiy adabiyotlar

1. R.A.Mavlonova, O.To'rayeva, K.M.Xoliqberdiyev. Pedagogika. Darslik T.: O'qituvchi 2008.
2. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010.
3. K.Xoshimov, S.Ochilov. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. O'quv qo'llanma. T.: O'qituvchi 2010.
4. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, Ijtimoiy pedagogika. O'quv qo'llanma. T.: Noshir 2009.

Qo'shimcha adabiyotlar:

5. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. // Xalq so'zi gazetasi, 2017. 16 yanvar, №11.
6. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagiñizni mard va olivjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.
7. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujijatlari to'plami, 2017-yil, 6-son, 70-modda.
8. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi - inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.
9. R.A.Mavlonova, D.Abdurahimova. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma T.: Fan va texnologiya 2012.
10. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. "Boshlang'ich ta'limganning integratsiyalashgan pedagogikasi". O'quv qo'llanma. - Toshkent. "Ilm Ziyo", 2009. -11 b.
12. Norbo'tayev X.B. Biologiyani tabiiy fanlararo sinxron - asinxron o'qitishda o'quvchilar ekologik tafakkurini rivojlantirish shakl

va metodlarini takomillashtirish. O'quv qo'llanma - Toshkent.
"Innovatsiya -Ziyo", 2020. - 144 b.

13. Saloxitdinova N.M. "Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limga takomillashtirish" Uslubiy qo'llanma. Toshkent:"Tamaddun", 2021. B.52.

Internet saytlar

14. <http://ziyonet.uz>

15. <http://edu.uz>

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I. BOB. PEDAGOGIKA TARIXI FAN SIFATIDA.....	5
1.1. Eng qadimgi davrlardan vii asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar.....	5
1.2. VII asrdan XI asrning birinchi yarmigacha o'rta osiyoda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar.....	16
1.3. Sharq uyg'onish davrida pedagogik fikrlarning rivojllanishi. Sharq uyg'onish davrida ta'limiy-axloqiy fikrlar rivoji.....	22
1.4. XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda movaraunnahrda tarbiya, maktabva pedagogik fikrlar.....	29
1.5. XVII asrdan xix asrning yarmigacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar rivoji.....	40
1.6. Hozirgi davrda jahon mamlakatlari ta'lim tizimi va pedagogika fani rivoji.....	62
1.7. Pedagogika fikr tarixi maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati masalalari.....	77
II BOB .IJTIMOIY PEDAGOGIKA.....	86
2.1.Ijtimoiy pedagogika faoliyat pedagogika fani sohasi sifatida.Oila bilan olib boriladigan ijtimoiy-pedagogik faoliyat.....	86
2.2.Pedagogik mahorat haqida tushuncha, uning o'qituvchi faoliyatidagi o'rni va ahamiyati.....	114
2.3. Pedagogika fikr tarixi maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati masalalari.....	129
2.4. Innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning tashkiliy pedagogik asoslari.....	138
2.5.Boshlang'ich maktabda integratsiyalashgan ta'limdan foydalanish. Integratsiya-ta'lim jarayonini qulaylashtirishning muhim prinsipi sifatida.....	160
2.6.Maktabning innovatsion boshqaruv modeli.....	215
XULOSA.....	274
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	275

ОГЛАВЛЕНИЕ

ВВЕДЕНИЕ.....	3
ГЛАВА I. ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ КАК НАУКА.....	5
1.1 Образование и педагогические идеи с древнейших времен до VII века.....	5
1.2. Образование, школа и педагогическая мысль в Средней Азии с VII века по первую половину XI века.....	16
1.3. Развитие педагогических идей в эпоху Восточного Возрождения. Развитие просветительской и нравственной мысли в период Восточного Возрождения.....	22
1.4. Образование, школа и педагогические идеи в Моварауннахре во второй половине XIV - XVI веках.....	29
1.5. Развитие образования, школы и педагогической идеи с 17 века по середину 19 века.....	40
1.6. В настоящее время развитие системы образования и педагогики стран мира.....	62
1.7. Проблемы истории педагогической мысли педагогического мастерства в школьной практике.....	77
ГЛАВА II. СОЦИАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА.....	86
2.1. Социально-педагогическая деятельность как отрасль педагогической науки. Социально-педагогическая деятельность, проводимая с семьей.....	86
2.2. Понимание педагогического мастерства, его роли и значения в работе учителя.....	114
2.3. Проблемы истории педагогической мысли педагогического мастерства в школьной практике.....	129
Организационно-педагогические основы внедрения инноваций в образовательный процесс.....	138
2.5. Организационно-педагогические основы внедрения инноваций в образовательный процесс. Как важный принцип содействия интеграционно-образовательному процессу.....	160
2.6. Инновационная модель управления школой.....	215
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	274
СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	275

INTRODUCTION.....	3
CHAPTER I. PEDAGOGICAL HISTORY AS A SCIENCE.....	5
1.1 Education and pedagogical ideas from the earliest times to the 7th century.....	5
1.2. Education, school and pedagogical thoughts in Central Asia from the 7th century to the first half of the 11th century.....	16
1.3. The development of pedagogical ideas during the Eastern Renaissance. Development of educational and moral thoughts in the period of Eastern renaissance.....	22
1.4. Education, school and pedagogical ideas in Movaraunnahr in the second half of the 14th century and the 16th century.....	29
1.5. The development of education, school and pedagogical ideas from the 17th century to the middle of the 19th century.....	40
1.6. Currently, the development of the education system and pedagogy of the countries of the world.....	62
1.7. Pedagogical thought history issues of teacher skills in school practice.....	77
CHAPTER II. SOCIAL PEDAGOGY.....	86
2.1. Social pedagogic activity as a branch of pedagogic science. Social-pedagogical activity conducted with the family.....	86
2.2. Understanding of pedagogical skill, its role and importance in the teacher's work	114
2.3. Pedagogical thought history issues of teacher skills in school practice.....	129
2.4. Organizational and pedagogical foundations of the implementation of innovations in the educational process.....	138
2.5. Organizational and pedagogical foundations of the implementation of innovations in the educational process. As an important principle of facilitating the integration-education process.....	160
2.6. The school's innovative management model.....	215
CONCLUSION.....	274
LIST OF USED LITERATURE.....	275

**BOSHLANG'ICH TA'LIM PEDAGOGIKASI,
INNOVATSIYASI VA INTEGRATSIYASI FANIDAN**

**PANJIYEVA MUATTAR
ERGASHEVA OYJAMOL JAXONGIROVNA**

O'QUV QO'LLANMA

**Muharrir: Ashurov. N
Korrektor va dizayner: Ro'zimurodov. B.**

Tasdiqnoma № 201879, 02.01.2024

Bosishga 30.03.2024 da ruxsat berilgan. Format 60x84/16 Garnitura

Times New Roman. Adadi 10 dona. Buyurtma № 4

"RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION HOUSE" nashriyotida
tayyorlandi va chop etildi.

Surxondaryo viloyati, Termiz shahri, Uvaysiy ko'chasi 8A-uy,
TOSHKENT Sh., "O'ZSANOATQURILISHBANKI" ATB BOSH
OFISI, MFO: 00440,
INN: 310149884 H/R: 20208000905604118001
Telefon: +998-99-674-99-21
e-mail: editor@universalpublishings.com
<https://universalpublishings.com/>

ISBN 978-9910-9378-0-4

9 789910 937804

ISBN 978-9910-9378-0-4

A standard linear barcode representing the ISBN number 978-9910-9378-0-4.

9 789910 937804

DENOVA - 2023

ISBN 978-9910-9378-0-4

9 789910 937804

DENOVA - 2023